

Güllü
Məmmədova

FATEHLƏRİN ZƏFƏRİ

Xüsusi təyinatlılar
(tarixi sənədli roman)

Güllü Məmmədova

FATEHLƏRİN ZƏFƏRİ

Xüsusi təyinatlılar
(*tarixi sənədli roman*)

Bakı-2024

QAF

84(5 Aze)
M 51

Güllü Məmmədova **“Fatehlərin zəfəri”**. Xüsusi təyinatlılar
(*tarixi sənədli roman*)

Bakı, “Zərdabi Nəşr” MMC. 2024. 288 səh.

“Fatehlərin zəfəri” sənədli romanı torpaqların işğaldan azad edilməsində müstəsna qəhrəmanlıq göstərmiş xüsusi təyinatlıların döyüş yolundan bəhs edir. Şuşaya qədər dağlıq ərazilərin və Şuşanın düşməndən təmizlənməsində xüsusi təyinatlıların göstərdiyi şücaət real faktlarla təsvir edilir. Müəllif yeri gəldikcə tarixə qayıdır, eyni zamanda ayrı-ayrı qəhrəmanların igidliyindən bəhs etməklə onları oxucuya tanıdır. Roman qələbənin qazanılmasında xüsusi rol oynamış xüsusi təyinatlıların çətin və mürəkkəb döyüşləri haqqında yazılmış bir qəhrəmanlıq داستانıdır.

ISBN 978 9952 553 23 9

© G. Məmmədova, 2024

Şuşa Azərbaycanın ən əziz və böyük tarixi olan bir guşəsidir. Şuşanı yaradanlar, Şuşa şəhərini quranlar, Şuşa qalasını tikənlər Azərbaycan torpaqlarının sahibləri olublar və Qarabağda Azərbaycan torpağının daim qorunması, saxlanması üçün Şuşa şəhərinin qalasını yaradıblar. Bu Azərbaycan xalqının, əcdadlarımızın yaratdığı böyük abidədir, böyük bir tarixi abidədir.

Heydər ƏLİYEV,
Ümummilli lider

Bu süni şəkildə Azərbaycan içində daim bir münaqişə ocağı yaratmaq üçün sovet hokuməti tərəfindən ortalığa atılmış təxribat idi. Bizim tarixi torpaqlarımızda Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaratmaq, bir kəndi, hansı ki, kənd idi, oranın mərkəzi etmək və cəllad Şaumyanın adını vermək Azərbaycan xalqına qarşı çox mənfə bir addım idi. Bizim üçün təhqir idi.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

“FATEHLƏRİN ZƏFƏRİ” “QARABAĞ ROMANI” NİN İLK NÜMUNƏSİDİR

Yazıçı Güllü Məmmədova “Qarabəkir əfsanəsi” (2001), “Kalbalı xan” (2007), “Qan içində işıq” (2018), “Oğurlanmış Zəngəzur” (2021) sənədli, tarixi romanlar müəllifi kimi Azərbaycan ədəbiyyatında sözünü demiş və imzasını sevdirməyi bacarmış qadın yazarlarımızdan biridir. Onun bu dəfə oxuculara təqdim etdiyi “Fatehlərin zəfəri” (Xüsusi təyinatlılar) tarixi sənədli romanı Azərbaycan xalqının tarixi zəfərini, qalibiyyətini əks etdirən ikinci tip “Qarabağ romanı”nın ilk nümunələrindən biridir.

Müstəqillik dövrü ədəbiyyatında Qarabağ mövzusunun əks etdirən roman nümunələrinin iki dövrü özündə ehtiva etməsini müşahidə edirik: Qarabağ müharibəsini ədəbiyyatda əks etdirən roman nümunələri və 44 günlük Vətən müharibəsini əks etdirən roman nümunələri.

Birinci Qarabağ müharibəsindən İkinci Qarabağ müharibəsinə qədər olan zaman axarında, Qarabağ mövzusunda yaradılmış romanların özəl xüsusiyyətlərinə görə roman janrının yeni bir növünün – “Qarabağ romanı”nın formalaşması özünü göstərməkdədir. Bu dövrü əhatə edən bədii ədəbiyyatda, Qarabağ mövzusunda qələmə alınmış roman nümunələrində gələcəyə nikbin ruh, torpaqların işğaldan azad olunmasına güclü inam var. İkinci Qarabağ müharibəsini əks etdirən roman nümunələri isə artıq konkret olaraq otuz ildən sonra Qarabağ müharibəsinin zəfərlə başa çatmasını, zəfər və qalibiyyətini əks etdirir. Akademik İsa Həbibbəylinin qeyd etdiyi kimi, “...nəhayət, Azərbaycan Respublikasının qalib Ali Baş Komandanı, müzəffər prezidentimiz İlham Əliyevin “Dəmir yumruq”u və

qətiyyətli siyasəti nəticəsində Qarabağ müharibəsinin otuz ildən sonra tarixi zəfərlə başa çatdırılması Qarabağ mövzusunun yenidən fərqli bir poetik ahəng gətirmişdir.”

Ədəbiyyatımızda Qarabağ müharibəsi, Qarabağın və Azərbaycanın digər rayonlarının işğalına şərait yaratmış xarici və daxili amillərin təsviri, erməni millətçiliyinin “varisliyi”, erməni işğalçısının təsviri, erməni əsirliyinin işgəncə və çətinlikləri, ən əsası isə zəfərimizin, Vətən müharibəsinin qalibiyyətini və s. amilləri təsvir edən roman nümunələri oxucular tərəfindən maraqla qarşılanmış və qarşılanmaqdadır. Maraqlı məqam Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı formalaşmış birinci tip “Qarabağ romanı” və 44 gün davam etmiş İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra yaranmış ikinci tip “Qarabağ romanı” arasındakı oxşar və fərqli cəhətlərin olmasıdır.

Birinci tip “Qarabağ romanı” ilə ikinci tip “Qarabağ romanı” arasındakı özəlliklərə diqqət yetirdikdə oxşar və fərqli cəhətlər müəlliflərin istəklərindən deyil, problemin xarakter və məzmunundan irəli gələn fərqli xüsusiyyətlər kimi meydana çıxır. “Qarabağ romanı” nümunələrində tarixi keçmişə diqqət yetirilərək Ermənistanın Azərbaycana əvvəllər müşahidə edilən iddialarının təhlili əks etdirilir. Zirvə nöqtəsi kimi Qarabağın və ona yaxın rayonların işğalının, ermənilərin törətdiyi bəşəri cinayətlərin əks etdirilməsi əsas məqsəd kimi qəbul edilir. Lakin birinci tip “Qarabağ romanı”nda əsərin finalı gələcəyə yönəlmiş olur ki, bu da bir qayda olaraq torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi uğrunda mübarizəyə çağırış və milli intibaha ümid öz bədii əksini tapır. İkinci tip “Qarabağ romanı”nda isə Azərbaycan millətinin olum və ya ölüm seçiminə çevirərək apardığı mübarizəni zəfərlə başa çatdırması, torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi, Qarabağın azad edilməsi, qələbə və qalibiyyətin sevinc notları və s. əksini tapır, Qarabağın azad edilməsi intibah yolunda zəruri bir addım kimi qiymətləndirilir. Birinci tip “Qarabağ romanı” janrında qələmə alınmış əsərlər-

də müəyyən bir məyusluq müşahidə edilməkdədir ki, bu da hadisələrin başlanğıcında ölkədə təşkilatlanmanın aşağı səviyyədə olması, müdafiə olunan bir ölkədə səfərbərlik və qəhrəmanlıq əhval-ruhiyyəsinin yüksəldilməsi üçün əsaslı tədbirlərin görülməməsi ilə əlaqələndirilir. Şəksiz ki, göstərilən bu amillər də obrazların xüsusiyyətlərinə təsir edir. Birinci tip “Qarabağ romanı”nda əsas qəhrəman itki və məğlubiyyətlərinə baxmayaraq, əzəli torpaqlarında azad, asudə yaşamaq haqqına malik Azərbaycan xalqıdır, dinc, sadə Azərbaycan vətəndaşıdır. İkinci tip “Qarabağ romanı”nda isə əsas qəhrəman əzəli torpaqlarını azad edən Azərbaycan Ordusu, Azərbaycan zabiti və əsgərləridir.

İstər birinci tip, istərsə də ikinci tip “Qarabağ romanı” janrında qələmə alınmış roman nümunələrində təsvir edilən hadisələr xalqımızın təcavüzə məruz qalmasını, işğalçı müharibədə insan ləyaqətinin alçaldılmasını, milli mədəni sərvətlərin dağıdılmasını və s. halları geniş əks etdirir. Hər iki tip “Qarabağ romanı” nümunələrində insanların daxili iztirablarının ifadəsi üstünlük təşkil edir. Milli mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlər, yurda, torpağa bağlılıq, dar gündə doğmalığ hissiyyəti qabardılır, təcavüz olunanın təcavüz edənlə müqayisədə mənəvi-psixoloji üstünlüyü nəzərə çarpdırılır. İkinci tip “Qarabağ romanı”nda zəfər, qələbə xəbəri çatdırılır. İkinci tip “Qarabağ romanı” nümunəsi olan “Fatehlərin zəfəri” əsərində də döyüşlərdə qazanılmış zəfər, qələbə sevincləri təsvir edilir. Tehran Mənsimovun “Daşaltı” əməliyyatında, Şuşanın azad edilməsində qazandıqları qələbənin səsləndirilməsi ikinci tip “Qarabağ romanı”na xas olan xüsusiyyət kimi dəyərləndirilməlidir: “Polkovnik Tehran Mənsimov xüsusi təyinatlıların komandanı, general-leytenant Hikmət Mirzəyevə intizarla gözlədiyi müjdə xəbərini verdi:

– Komandan, Daşaltını işğaldan azad etdik.

Generalın sevinc duyulan səsi eşidildi:

– Təbrik edirəm, hər birinizi, Mənsimov.”

Yaxud Güllü Məmmədova əsərin başqa bir epizodunda Azərbaycan Ordusunun, daha dəqiq xüsusi təyinatlıların qələbə qazanmasını da əks etdirir ki, bu cür məqamlar ikinci tip “Qarabağ romanı” nümunələrinə xasdır: “Yeddi saatlıq döyüş bitdi. Düşmən quyruğu tapdanmış gürzə kimi İkinci dəfə əks-hücuma keçdi. Bu dəfə də itki verərək geri çəkildi. Daşaltının Şuşaya gedən yolu ordunun üzünə açıldı. Xüsusi təyinatlılar bu çətin, təhlükəli tapşırığı can və qan bahasına yerinə yetirdilər.” Bu nümunədə əksini tapan qələbə sədası ikinci tip “Qarabağ romanı”nı birinci tip “Qarabağ romanı”ndan fərqləndirici xüsusiyyət kimi qəbul edilməlidir.

“Qarabağ romanı” janrında qələmə alınmış roman nümunələrində öz milli varlıqları və doğma torpaqları uğrunda mübarizə aparan, ana-bacılarının namuslarını qorumağa çalışan azərbaycanlıların, Azərbaycan Ordusunun zabiti və əsgərlərinin obrazları əksini tapır. Təbii ki, bu fərqləndirici amil müqayisə etdiyimiz romanların strukturuna və qayəsinə də təsir etmişdir. Birinci tip “Qarabağ romanı”nda qələmə alınmış nümunələrdə müşahidə edilən məyusluğun ikinci tip “Qarabağ romanı”nda qalibiyyət, sevinc, qürur hissi ilə əvəz edilməsi özünü göstərilməkdədir. Güllü Məmmədovanın “Fatehlərin zəfəri” əsəri qələbə qazanmış millətin zəfər qalibiyyətini əks etdirir.

Yazıçı “Fatehlərin zəfəri” romanını oxuculara sənədli roman kimi təqdim edir. Qeyd etməliyik ki, roman janrı hibrid janr konstruksiyaları yaradaraq, sənədli, publisistik və elmi janrlar ilə fəal qarşılıqlı əlaqədədir. Nəticədə, növlərarası janr qarışıqlığı əsas yer tutmaqla yeni janr konstruksiyaları formalaşır. Sənədli və bədii janrların qarşılıqlı əlaqə formaları müxtəlif ola bilər və ilk növbədə, sənədin (tarixi faktın) bədii mənasının yenidən işlənilməsidir. Sənədli janrlarla romanın qarışıqlığını səciyyələndirən əsərləri dörd qrupa ayırmaq olar.

Birinci qrupa romanın janr əlamətlərinin transformasiyaya uğramasına və yeni roman tiplərinin yaranmasına gətirən sənədli janrların nüfuz etmə formaları aiddir. Bu qrupa aid sənədin və romanın qarşılıqlı əlaqə formalarına aşağıdakı iki formanı aid etmək olar: birinci forma, romanda əsas hadisələrin sənədə (tarixi faktlara) uyğun qurulması, eyni zamanda bədii uydurma əsasında əlavə süjet xətləri və səhnələrinin daxil edilməsini nəzərdə tutur. İkinci forma isə bədii uydurma fonundan kənara çıxır. Müəllif sənədi (faktı) mətnə və ya romanın fabulasına daxil edir.

İkinci qrupa ayrıca roman tiplərinin yaranmasına səbəb olmayan, lakin roman məzmununu dəyişdirən qarşılıqlı əlaqələrin formaları daxildir. Bu qrupa üç forma daxildir. Birinci formada sənədin (tarixi faktın) əsaslı şəkildə yenidən işlənməsi nəticəsində “sənədlilik” ikinci plana keçir. Bu zaman “sənədlilik” hadisələrin əsasını müəyyən edir. İkinci formada müəllif düşüncələrinin tam açılması üçün zəruri olan ikinci dərəcəli süjet xətlərinin qurulmasında sənədlərdən (tarixi faktlardan) istifadə olunur. Üçüncü forma isə fabula və bədii əsərin ideyasına təsir göstərən sənədin bütövlükdə bədii əsərə bütünlüklə daxil edilməsini (məsələn, dövlət hakimiyyəti orqanlarının, ictimai və partiya strukturlarının qərarları, yazışmalar və s.) nəzərdə tutur.

Üçüncü qrupu sənədli və bədii janrların qarşılıqlı əlaqələrini elə formaları təşkil edir ki, onlarda bədii əsərin quruluşu sənədli janrın elementlərini saxlayır, lakin dolğunluq baxımından bədii elementi daxil edir. Sənədli və bədii janrların qarşılıqlı əlaqələrinin bu forması transsərhəd, keçici janr konstruksiyalarının yaranmasına səbəb olur.

Dördüncü qrupu müəllif düşüncələrinin açıqlanması üçün bədii əsərlərdə yalançı faktların müxtəlif variasiyaları təşkil edir. Bu faktlar oxucuya real mövcud olan sənədlər kimi təqdim edilir.

Güllü Məmmədovanın “Fatehlərin zəfəri” romanında sənədliliyi bədii metod kimi qəbul etməsi inkaredilməzdir. Müəllif romanda təsvir etdiyi əsas hadisələri tarixi faktlara uyğun qurur, eyni zamanda bədii uydurma əsasında əlavə süjet xətləri və səhnələrini daxil edir. Müəllif Şuşanın ümumiləşdirilmiş obrazını verməklə yanaşı zəfərinin tarixindən bəhs edir. Müəllif romanda bəzi tarixi hadisələrə müəllif şərhilə münasibətini də bildirir ki, bu da yazıçının həmin hadisələrin müasiri olması ilə əlaqəlidir. Romanda bioqrafiya elementlərini ehtiva etməsi tarixi şəxslərin təqdimi ilə əlaqəlidir. Belə ki, əsərdə xüsusi təyinatlıların komandiri, polkovnik Tehran Mənsimov, kapitan Əli Kərimov, polkovnik-leytenant Anar Əliyev, həkim Adil Əfəndiyev, baş leytenant Çoşqun Əhmədov, kapitan Kamil Şirinov, mayor Malik Əliyev, kəşfiyyatçı Ceyhun Sədrayev, briqada komandiri Rəşad Aslanov, 1992-ci il Daşaltı əməliyyatının 5-ci qrupun on bir nəfərlik xüsusi təyinatlıların komandiri, polkovnik Riad Əhmədov kimi müasirlərimizin hərbi fəaliyyətlərini, hətta həyatları ilə bağlı məqamlarını açıqlayır. Romanda milli tarix, hərbi hücumlar və s. haqqında diskurs aparılır. Əsərin qəhrəmanlarının düşüncələri ilə bu və ya digər tarixi faktlar barəsində tarixi əhəmiyyətli məqamlara müfəssəl qiymət verilməsi diqqətdən yayınmır.

Güllü Məmmədovanın “Fatehlərin zəfəri” sənədli romanının problematikası zəngin ideya-məzmun kəsb edir. Romanın problematikası Azərbaycan xalqını düşündürən məsələləri əhatə edir. Bundan başqa əsərin problematikası qələbə, zəfər qazanılmasını və əldə edilməsini də əks etdirir.

Romanın problematikasında tarixi hadisələrə münasibət və onların baş vermə məqamı da əksini tapır. Güllü Məmmədova əsərdə Qarabağ müharibəsinin səbəblərini, törətmiş olduğu fəsadları, insanların üzləşdiyi faciələri və s. məqamları tarixi keçmişə nəzər salaraq açıqlayır. Azərbaycanın öz ərazi bütövlüyünü və tarixi ədaləti bərpa etməsini, doğma torpaqlarımız-

dan məhz düşməni qovaraq tarixi missiyanı yerinə yetirməsini də incəliklə təqdim edir.

Müəllif tarixə, xalqın keçmişinə tez-tez müraciət edir. Tarixə nəzər salaraq həmin tarixi hadisələrin hələ də xalq yaddaşında yaşamasını göstərir. Müəllif istər birinci Qarabağ müharibəsi dövründə baş vermiş hadisələri, istərsə XX əsrin əvvəlləri baş vermiş olayları xatırlaması tarixin xalq yaddaşında yaşadığının göstəricisidir: “1993-cü ildə ermənilər Məngələnata yüksəkliklərini işğal etdilər və ciddi təhlükə yaratdılar. Nəyin bahasına olursa olsun yüksəklik geri alınmalıydı. “Məngələnata əməliyyatı” hazırlandı. ...1993-cü ilin avqustun 24-də 43 nəfərdən ibarət kəşfiyyat qrupu yaradıldı. Qrupa kəşfiyyat batalyonunun ikinci rota komandiri Kamil Abbasov rəhbərlik edirdi.” Beləliklə müəllif Qarabağ probleminin tarixi köklərinə nəzər salır. Hətta 1805-ci ildə Kürəkçay müqaviləsinin Qarabağ probleminə necə təsir etməsi məqamına əsərdə aydınlıq gətirir: “...1805-ci ildə ruslarla Kürəkçay müqaviləsi bağlandı. Qarabağlıların rahat, dinc yaşaması üçün bütün imkanlardan istifadə edən İbrahimxəlil xan rusların acımasız siyasətinə tuş gəldi. Ruslar iyirmi üç ildən sonra -1828-ci ildə farslarla Türkmənçay müqaviləsini, bir il sonra türklərlə Ədirnə müqaviləsini imzaladılar. Hər üç müqavilənin bəhrəsini ermənilər gördü.” Müəllif ermənilərin törətdiyi faciələrin başlanğıcını bu tarixi hadisələrlə əlaqələndirir: “...vətənsiz, yurdsuz-yuvasız ermənilər İrandan, Türkiyədən Cənubi Qafqaza köçürüldü. Onların əksəriyyəti Qarabağda, İrəvanda, Zəngəzurda, Naxçıvanda və Göyçə mahalında yerləşdirildi. Torpaqsız ermənilər torpaq sahibi oldular. Və bununla da bu yerlərdə gələcək faciələrin təməli qoyuldu.”

Güllü Məmmədova ermənilərin Azərbaycan torpaqlarında soyqırım aparmalarının tarixi köklərə malik olmasını roman boyu təsvir edir: “1918-20-ci illərdə bu yerlərdə savaş gedib və çoxlu qan tökülüb. Daşnaklar bu yerlərə ordu çəkiblər, kənd-

lərdə soyqırım aparıblar. Və əsrin ən böyük soyqırımını Zəngəzurda çox amansızlıqla, qəddarlıqla həyata keçirilib. Bu tarix qanla yazılmış bir tarixdir və onun səhifələrindən daim qan qoxusu gəlir. Amma bununla belə daşnaklar öz niyyətlərinə çata bilməyib. Yerli müdafiəçilər və cumhuriyyət əsgərləri Laçın dəhlizinə sahib çıxıb, düşməne güzəştə getməyiblər.”

Yazıçı 1992-ci il Daşaltı əməliyyatının uğursuzluğuna da diqqət yetirir. Müəllif generalın qələbəyə ümid etməməsini faciə kimi təqdim edə bilir: “General Tacəddin Mehdiyevin otağında yeni əməliyyatın gizli planı hazırlanacaqdı. Yenicə müdafiə naziri təyin olunmuş general bu əməliyyata xüsusi əhəmiyyət verirdi: “Daşaltının ermənilərdən təmizlənməsi düşmənin Şuşaya gedən yolunu bağlayacaq, əsgərlərin döyüş ruhunu yüksəldəcək. Eyni zamanda müdafiə nazirinin hərbi səriştəsini və bacarığını diqqətə çatdırıb, ona xüsusi etimad və inam yaradacaqdır... Amma bu döyüş necə bitəcəkdi? Çünki qələbəyə bəslədiyi ümid dumanlı bir şübhə içindəydi. Arxalı düşmən çox güclüydü, hiyləgərdi...”

Güllü Məmmədova tarixi keçmişə nəzər salarkən sələfliyə, nəsilə nəsilə keçən ənənələrin davam etməsini də diqqətə çatdırır. Kapitan Əli Kərimovun “Bilirsiz, atam birinci Qarabağ müharibəsində hərbi feldşer kimi döyüşlərin ən qızgın yerində olub. Yüzlərlə yaralıya yardım göstərib və döyüş meydanından çıxarıb. Atam o döyüşlərdən danışanda anam çox həyəcan keçirir, gözləri dolur. Çox kövrək insandı” fikirlərində Qarabağ müharibəsinin 30 illik tarixini göz önündə canlandırmaqla bərabər, Kərimovun atasının yolunu davam etdirməsini əks etdirir.

Romanda Azərbaycan Ordusunun əzmkarlığının, sücaətinin nəsillərdən nəsillərə keçməsi, xalqın damarında axan qanla bağlanması və bunun təsviri maraqlı doğurur. Tehran Mənsimovun düşüncələri ilə müəllif bu məqama belə aydınlıq gətirir: “Ana babam Kərimağa Cəfərov Böyük Vətən müharibəsi işti-

rakçısı olub. Berlinə qədər gedib çıxıb. Özü də mayor rütbəsində. Tabor komandiriymiş. Mən də onun nəvəsiyəm. Yəqin ki, babamızın döyüşkən ruhu bizim ailəyə də keçib.”

Müəllif romanda polkovnik Tehran Mənsimovun birinci Qarabağ müharibəsində vuruşmasına da aydınlıq gətirir: “Biz Qarabağa savaşa gedirik. Döyüşdən əvvəl niyyətimiz bu olmalıdı ki, haqq savaşında ölsək şəhid, sağ qalsaq qazi olmalıyıq. Qoy niyyətimiz belə olsun: çünki şəhidlər ölməzdir... Bizə heç kimin torpağı lazım deyil. Uğrunda savaşacağımız torpaq bizim öz vətənimizdir. Siz cavansınız. Birinci Qarabağ müharibəsində iştirak etməmişiniz. Amma mən döyüşmüşəm. Qarabağda çox dostlarımı, tanışlarımı, mənə əziz olan adamları itirmişəm.”

Müəllif romanda erməni yaraqlıların öz mənfur əməllərini tarixən təkrarladıqlarına da toxunur: “Tarixin 1918-ci ildə yazılmış qanlı səhifəsinə qan qoxulu yeni səhifələr yazılırdı. Andronikin, Nijdenin, Dronun, Karonun, Şaumyanın varisləri yenidən baş qaldırırdı. Bu varislər də babaları və ulu babaları kimi qəddar və rəhimsiz idilər. Çünki əlləri qanlı bu dünyanı tərk edən babaları türklərə nifrəti miras qoyub getmişdilər.”

Romanda təqdim edilən epizodlar süjet xətti ilə bilavasitə əlaqəli şəkildə təsvir edilir. Məsələn, müəllifin Hadrutun tarixinə nəzər salması və aydınlıq gətirməsi epizodu romanda ayrıca təqdim edilir: “Hadrutun tarixi uzaq əsrlərə qədər gedib çıxır. Osmanlı tarixinin 1727-ci ildəki məlumatına görə Hadrut adlı bir yaşayış məntəqəsi mövcud olub və o Dizaq nahiyəsinin tərkibinə daxil edilib. Hadrut sözü isə fars dilində “iki çayın arası” mənasını verir. Zaman-zaman ermənilərin yuxusunu qaçıran bu gözəl məkan həqiqətən də iki çayın arasında yerləşir. Qozluçay dərəsində gözəlliyi, yaşıllığı, başının üstündə möhtəşəm dağları ilə diqqət çəkən Hadrutun bir tərəfindən Quzeyçay, digər tərəfindən isə Güneyçay axır və aşağıda Qozluçay dərəsində birləşərək Qozluçaya qarışır. ...Ermənilər

Qarabağın ən yaxşı torpaqlarını zəbt etmişdilər. Hadrut da onlardan biriydi.”

Romanda diqqəti cəlb edən məqamlardan biri də yazıcının Qarabağ xanlığının yaranması tarixinə aydınlıq gətirməsidir. Müəllif əsərdə bu məqam haqqında oxucusuna qısa şəkildə olsa da, ətraflı məlumat verir: “1747-ci ildə Xorasana gedən Nadir şah yaxınları tərəfindən qətlə yetirildi. Bununla da elə bil Nadir şahın əzəmətli sarayının bünövrəsi laxladı, qan bahasına genişləndirdiyi sərhədlər dağıldı. ...Pənah xan xəbəri alınca daha dayanmadı, İrəni tərk etdi. Nadir şahın ağıla gəlməyən, inanılmaz ölümü ilə Azərbaycan da sanki buxovlardan azad olub geniş nəfəs aldı. Farsların zülmündən yaxa qurtarıb yeni həyata başlayan Azərbaycan xanlıqlara bölündü. Ağıllı, müdrik Pənah xan da əlinə düşən fürsəti dəyərləndirdi. O, bir çox türk tayfalarını bir yerə yığdı və Qarabağ xanlığını yaratdı. Xanlıq Azərbaycanın başqa xanlıqlarından ərazisinin böyüklüyünə görə seçilirdi. Onun cənubunda Xudafərin körpüsü idi. Bu ərazi “Sınıq körpü”yə qədər uzanıb gedirdi. Şərq tərəfdə Kür çayı ilə Araz çayının qovuşduğu yerdə Cavad adlı bir kənd yerləşirdi və Cavad da Qarabağ xanlığına daxil idi. Şimal hissəsində Gəncə idi. Qərb tərəfi isə başdan-başa silsilə dağlardan ibarət idi. Sanki bu dağlar xanlığın başının üstündə bir qala kimi ucalırdı. Xanlıq təkcə bu ərazilərlə qurtarmırdı. Qarabağda məhsuldar olan Mil və Muğan çöllərinin bir hissəsi də xanlığın ixtiyarında idi. Sərhədlərində isə Zəngəzur, Qafan bölgələri və Naxçıvan xanlığı yerləşirdi...”

Güllü Məmmədova əsərdə ikinci Qarabağ müharibəsində zəfər əldə edilməsini təqdim etməklə yanaşı, Qarabağın döyünən ürəyi Şuşanın obrazını yarada bilir. İkinci Qarabağ müharibəsi nəticəsində azad olunaraq, Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilmiş Şuşada gedən döyüşlərin təqdimi yalnız tarixi olayları deyil, Şuşanı mübarizə aparan məkan kimi təqdim edir. Müəllif tarixə nəzər salaraq, Şuşa şəhərinin yaranma-

sına və onun daşdığı xüsusiyyətləri Pənah xanın dili ilə təqdim edir: "...Əgər o yol bağlansa düşmən bu yerlərə heç cürə ayaq basa bilməz. Qayalardan yuxarı qalxmaq mümkünsüzdür."

Şuşanın strateji baxımdan qoruna biləcəyi müəllif tərəfindən romanda tez-tez vurğulanır. Diqqəti cəlb edən isə müəllifin bu məqamı ermənilərin dili ilə təqdim etməsidir: "Şuşa elə bir yerdədir ki, onun ancaq bir açıq qapısı var, ikincisi yoxdur."

"Fatehlərin zəfəri" sənədli romanının kompozisiyasının müəyyən sistemdə təqdim edilməsi diqqəti cəlb edir. Güllü Məmmədova romanda kompozisiyanın ünsürlərindən istifadə edir. Müəllifin tez-tez əsərin mövzusu ilə səsleşən hikmətli nümunələrə müraciət etməsi diqqətdən yayınmır. Eyni zamanda onun istifadə etdiyi epigraflar oxucunun diqqətini əsərin ümumi məzmun və ideyasına yönəldir. Məsələn, rus tədqiqatçısı Y.V. Veliçkoya aid epigraf ifadə etdiyi məna baxımından əsərin ideya və məzmunu ilə əlaqəlidir: "Ermənilər yerli əhalinin şirəsini sormağa başladılar. Bununla kifayətlənməyərkə gəlmə ermənilər müsəlman əhalisinin şan-şöhrətini korlamaq siyasəti yeridirdilər ki, gələcəkdə onları qovub torpaqlarına sahib olsunlar."

Müəllifin general Mayevskinin "Ermənilərin törətdiyi kütləvi qətlər" kitabından ermənilər haqqında olan, maraq kəsb edən fikirlər epigraf kimi təqdim edilir: "Görəsən kimsə ermənilərin xalq qəhrəmanlığı haqqında eşidibmi? Onların azadlıq uğrunda döyüşçülərinin adları harada həkk olunub? Heç yerdə! Ona görə ki, ermənilərin "qəhrəmanları" öz xalqının xilaskarından çox onun cəlladı olublar." Mayevskiye aid olan bu epigraf əsərin süjet xəttinə daxil olmasa da, əsərin mövzusu ilə səsleşir. Müəllif romanın məzmunu ilə bağlı demək istədiyi fikirləri başqa sənətkarların fikirləri ilə təqdim edir. Romanın ayrı-ayrı hissələrində müxtəlif söz sənətkarlarına aid epigraflar istifadə olunub. Yazıçının Rusiya XİN-in keçmiş birinci müavini, vəkil Fyodr Şellovun fikirlərini epigraf ki-

mi təqdimi də məhz əsərin mövzusu ilə səsleşir, dünya ictimaiyyətinin bu problem haqqında münasibəti əksini tapır: "Dağlıq Qarabağdakı konflikt yaxşı planlaşdırılmış, əvvəlcədən hazırlanmış, həyata keçirilməsi Ermənistan kommunist rəhbərlərinin üzərinə düşən aksiyadır. "Qarabağ" hərəkatının liderləri millətin öz müqəddaratını təyin etməsi prinsipini hipertrofiyaya uğradaraq elə bir həddə çatdırmışdır ki, ondan sonra separatizm başlayır." Müəllif Fyodr Şellovun fikri ilə ermənilərdə separatizmin formalaşdığını təsdiq edir.

Roman peyzajla başlanır. Əsərdə təbiət təsviri ilə əsərin mövzu və ideyası səsleşir: "...Bu xarabalıqların çox güman ki, özünə bənzəyən yazı, bir də sərt qışı vardı. Yaz bu yerlərə yəqin ki, həvəssiz gəlirdi, çünki torpağı isitməyə, qurumuş, qara kömürə oxşayan ağacları oyatmağa nəfəsi, gücü çatmırdı. Yaz aylarında göylər qəsdən, ermənilərin acığına, yağışını yetərinçə yağdırmırdı, ona görə də torpağın susuzluqdan ciyəri yanırı, sinəsi cadar-cadar olurdu, xarabalıqların qarşısında təkə susuzluğa tab gətirən tikanlar göyərirdi. Bu tikanlı çöllərin, divarları uçub tökülən xarabalıqların çox mağmın, hüznü görkəmi vardı." Müəllif peyzaj vasitəsilə mənfur düşmənin torpaqlarımızı viran qoyması məqamına aydınlıq gətirməyə nail olur.

Maraqlı məqamlardan biri də odur ki, yazıçı peyzaj vasitəsilə Azərbaycanın coğrafi məkanlarını göz önündə canlandırır: "Bu dəhliz eyni zamanda Laçın, Gorus və Sisiyanı dağ yolları ilə Batabatdan keçirib Şahbuza aparır, Naxçıvana birləşdirir. Arada cəmi yüz kilometrlik bir məsafə var. Şahbuzda strateji əhəmiyyətli yüksəkliklər var və bu yüksəklikləri ələ keçirmək ermənilərin şirin rəyası olub. Bu yüksəkliklərdən biri də Ərikli dağıdır. Silsilələr arasında ucalığı və əzəməti ilə seçilən Ərikli Qarabağın Kirs, Kiçik Işıqlı, Qabaqtəpə yüksəklikləri ilə üz-üzədir. Laçın dəhlizinin strateji əhəmiyyəti müstəsnaadır. Zəngəzurla Qarabağa əhəmiyyətli bir körpü olan dəhliz Işıqlı dağ silsilələrinin ətəyində yerləşir."

Güllü xanım peyzaj vasitəsilə qələbə hissini də yaşatmağa nail olur: “Daşaltı və Daşaltıdan o tərəfə görünən və görünməyən dağlar vardı. Boranı, qarı əskik olmayan o dağların zirvəsində onların pozulmayan izi qaldı. Onlar düşmənin kök saldığı, güclü müdafiə mövqeləri yaratdığı bu dağlarda işğal olunmuş yüksəklikləri ermənilərdən təmizlədilər. Xüsusi təyinatlılar ürəklərində vətən sevdası adlı bir ocağı alışdıraraq və bu ocağın istisinə qızınaraq soyuqda, boranda, leysan yağışların altında keçilməz meşələrdən, sərt qayalardan, təhlükə dolu dərin yarıqlardan, dərə-təpələrdən keçərək canı, qanı bahasına düşməni məhv etdilər. İndi o dağlar, geniş vadilər, sıx meşələr, kollu-koslu, tikanlı çöllər azaddır. Arxada həm də saysız-hesabsız xarabalıqlar qalıb və o xarabalıqlar da azaddır...”

Müəllif romanda lirik haşiyədən tez-tez istifadə edir və lirik haşiyə ilə hər hansı bir hadisəyə öz hiss-həyəcanını, münasibətini bildirir: “Renat güldü:

– Tanklar da döyüşdən qaçır. (Mayor Elnur Şirinov və kapitan Renat Şıxnəbiyev döyüşlərdə göstərdikləri igidliyə görə “Vətən müharibəsi Qəhrəmanı” adına layiq görüldülər).” Yazıçı bununla da onların döyüşdə göstərdikləri müstəsna qəhrəmanlığı diqqətə çatdırır. Eyni zamanda Nihad Babayevin “Vətən müharibəsi Qəhrəmanı” adına layiq görülməsi məqamına aydınlıq gətirdikdə, onu da lirik haşiyə şəklində təqdim edir: “...Uryandağ yüksəklikləri düşməndən təmizləndi. Lakin bu qələbənin sevincini xüsusi təyinatlılar yaşaya bilmədi. Səkkiz nəfər şəhid olmuşdu. Onların arasında xüsusi qəhrəmanlıq və şücaət göstərmiş kapitan Nihad Babayev də vardı.”

Güllü Məmmədovanın “Fatehlərin zəfəri” romanının bədii dili anlaşılıqdır. Müəllifin əsəri bədii dilin tərkibi, məcazlar, poetik sintaksis baxımdan və neologizmlər, terminlər, dialektizmlərlə zəngindir. Qeyd etməliyik ki, müəllif qələmə aldığı bu əsərdə vulqarizmlərə yer ayırmamış, cüzi halda varvarizmlərə müraciət etmişdir. Güllü Məmmədova varvarizmlər

dən düşmənin xarakterik xüsusiyyəti açmaq üçün istifadə etmişdir:

“-Dığanı susdurdular.

– Bəlkə də dığaları...”

Bu dialoqda müəllif “dığa” işlətməklə erməni uşağı, erməni balası, erməni oğlanı demək istəmişdir. Müəllif dığa sözünü işlətməklə, oxucusuna təqdim etdiyi surətin məhz erməni olmasını göstərir.

Yazıçı əsərdə obrazlarının dilində məhəlli sözlərə də yer vermişdir. Məsələn, “Əşi, yenə erməni malıdı, micasım çəkməz. Ac qalsam da” cümləsində “micas” dialekt sözdür. Naxçıvan dialektində, əksər şivələrdə “micasım götürmür” canına sinməmək, iyrənmək mənasındadır.

Güllü xanım romanda məcazlara da müraciət edir. Məsələn, uğursuzluqlar və dağıntılar simvolu olan bayquşları ermənilərlə müqayisə etməsi müəllifin fikirlərini simvollar vasitəsilə çatdırmasını əks etdirir: “... bu xarabalıqlar artıq bayquşların idi. Onlar da ermənilər kimi vətənsiz idi və çox güman ki, xarabalıqların çoxluğundan xəbər tutub, dünyanın hər yerindən buraya axışmışdılar. Bayquşlar burada, ermənilər kimi, sakit bir həyat sürəcəklərinə, nəsilbənəsil yaşayacaqlarına inanmışdılar. ...Dəhşətli partlayış səsinə xarabalıqlarda yurd salan bayquşlar hürkdü. Bayquşlar, ermənilər kimi, başlarını itirdilər. Başa düşdülər ki, bu xarabalıqlar yiyəsiz deyilmiş. Bu torpağın, vadilərin, kövşənlərin, dərə-təpələrin, silsilə dağların sahibi varmış və indi onlar geri qayıdırlar...”

Yazıçı azan səsinə Azərbaycan ordusunun qələbəsinin simvolu kimi təqdim edir. Azan ibadətə və birliyə dəvətdir. “Bir yerdə azan oxunanda orada müsəlmanların varlığı və həmin bölgənin İslam torpağı olduğu elan edilir deməkdir. Bu xüsusiyyəti ilə azan tarix boyunca fəth və zəfərlərin ayrılmaz bir ünsürü olmuşdur. Yeni fəth edilən bir məmləkət oxunan fəth azanı ilə İslam diyarına çevrilmiş, Rəsulullah (səs) hər hansı

bir şəhərin müsəlman olub-olmadığını azanla müəyyən etmişdir.” Şuşada azan səsinin səsləndirilməsi “zəfərlərin ayrılmaz bir ünsürü” kimi qələbə hissini oxucusuna bütünlüklə ötürə bilir: “...Gövhər ağa məscidində qalib əsgər, bu yerlərdə çoxdan unudulmuş əzanı oxumağa başladı. Azanın müqəddəs nəfəsi sanki qədim əcdadların, bu torpaq uğrunda qurban getmiş şəhidlərin ruhunu oyatdı, sonra küləklərə qoşulub uzaqlara, çox uzaqlara getdi. ...İyirmi səkkiz il erməni nəfəsi ilə çirklənmiş bu vətən torpağı əzan səsi ilə saflaşdı və ondan müşk-ənbər qoxusu gəlirdi...”

Güllü Məmmədovanın “Fatehlərin zəfəri” sənədli romanında təsvir etdiyi obrazlar müharibədə iştirak etmiş və qəhrəmanlıq göstərmiş tarixi şəxslərdir: Anar Əliyev, Tehran Mənsimov, Nihad Babayev, Malik Əliyev, Ülvi Rəfiyev, Rəşad Aslanov, Ramiz Cəfərov, Riad Əhmədov... İstər Birinci Qarabağ müharibəsinin, istərsə də İkinci Qarabağ müharibəsinin zabit və hərbciləri xalqın tarixi yaddaşına adlarını yazmış Azərbaycan oğullarıdır.

Müəllif əsərdəki qəhrəmanları ya müəllif təhkiyəsi ilə, ya da ki, qəhrəmanların öz dilləri ilə təqdim edir. Güllü xanım romandakı obrazları mənəvi, əxlaqi, sakral, insani dəyərlər baxımından təbliğ edir. Məsələn, 21 oktyabr 2020-ci ildə Xocavənddə şəhid olmuş Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin polkovnik-leytenantı, usta dərəcəli hərbi qulluqçu, Naxçıvan Əlahiddə Ümumqoşun Ordusunun xüsusi təyinatlı bölməsinin komandiri, İkinci Qarabağ müharibəsinin şəhidi, “Vətən müharibəsi Qəhrəmanı” Anar Əliyev (1980-2020) haqqında məlumat bəzən şəhidimizin öz dili ilə təqdim edilir: “...kaş Kəlbəcərə getmək də qismətdə olardı. Kəlbəcərin Boyaqlı kəndi...Mənim uşaqlığım orda keçib. Çox səfahı, cənnət kimi bir yerdi. Anam o kəndin xiffətini çox eləyirdi. Yurd həsrəti çəkirdi. Atam da onun kimi.” Müəllif Anar Əliyev haqqında məlumatı xüsusi portret-oçerk şəklində təqdim edir: “Anar əslən Kəlbəcərdən

idi. 1982-ci ilin avqustun 24-də Kəlbəcərin Boyaqlı kəndində ziyalı ailəsində anadan olmuşdu. Əliyevlər Kəlbəcərdə tanınmış Kalbavəllər nəslindən idilər. Adı tarixə düşmüş nəslin ilk nümayəndələri, deyilənə görə, Kəlbəcər binə olduğu vaxtdan bu dağlar qoynunda yurd salmış, yaşamış və nəsil yola salmışdılar. Anarın anası Səkinə xanımın atası Vüqar orta məktəbi başa vuran kimi Kəlbəcərdən Bakıya təhsil almağa getmiş, hər ikisi Azərbaycan Dövlət Xarici Dillər İnstitutunda oxumuş, sonralar ailə quraraq Kəlbəcərdə yeni bir həyata başlamışdılar. Anar ailənin ikinci övladıydı.”

Güllü Məmmədovanın Anar Əliyev haqqında portret-oçerkində geniş məlumat təqdim edir. Oxucuya Anar Əliyevin ailəsi, uşaqlığı, gəncliyi, köçkünlük taleyi, təhsili, hərbi fəaliyyəti və s. haqqında geniş məlumat verir və detalları çatdırır: “Bir çox xarici ölkələrdə kurslarda iştirak etdi. Türkiyədə “Təməl paraşütü”, Macarıstanda “İngilis dili”, Çexiyada “Sülhməramlılar üçün təlimatçı”, İsveçrə konfederasiyasında “Qış dağı”, Rumıniyada “Hərbi əməkdaşlıq və təcrübə mübadiləsi, Türkiyədə “Sərbəst paraşüt”, Slovakiyada “Təkmilləşdirilmiş qışdağ”, İordaniya krallığında “Xüsusi əməliyyat qüvvələri sərgisi”, Pakistanda isə beş aylıq kurs keçdi. Bir ömrə sığmayan günlər, aylar və illər...”

Müəllif yalnız Anar Əliyevin deyil, ikinci Qarabağ müharibəsinin digər iştirakçılarının, şəhid və qazilərinin bir qismi haqqında portret-oçerklər vasitəsilə məlumat verir. Məsələn, Adil Əfəndiyev haqqında müəllif təhkiyəsi ilə təqdim edilən məlumata diqqət yetirək: “Adil Əfəndiyevin isə cəmi iyirmi beş yaşı vardı. Azərbaycan Tibb Universitetini yenidən bitirmişdi. Xüsusi təyinatlılarla birgə ən çətin, ağır döyüşlərdə özünü odun-alovun içinə atırdı və yaralıları atəşin altından qəhrəmanlıqla çıxarıb tibbi yardım göstərirdi...”

Romanda polkovnik Tehran Mənsimovun obrazı diqqəti xüsusi cəlb edir. Müəllif Tehran Məsimov haqqında detalları

portret-oçerk şəklində təqdim edir: “Polkovnik Tehran Mənsimov 1972-ci ildə Qusar rayonunun Düztahir kəndində Cavid Mənsimovun ailəsində dünyaya göz açdı. Ailədə üç uşaq idilər: iki bacı, bir qardaş. O vaxt kimsənin ağına gəlməzdi ki, bu sarıbənzir kiçik oğlan vaxt gələcək təkə öz ailəsinə, nəslinə deyil, bütün Qusara şöhrət gətirəcək. İşğal olunmuş torpaqların azad edilməsində göstərdiyi igidliyə görə onun haqqında əfsanələr danışılacaq.”

Müəllif Tehran Mənsimovun ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən kapitan hərbi rütbəsinə layiq görülməsini xatırladır. Belə ki, Tehran Mənsimovun 1994-cü ildə Fizuli bölgəsindəki döyüşlərdə göstərdiyi şücaət ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən yüksək dəyərləndirilmişdir: “...Heydər Əliyev əsgərlərlə söhbət etdi, onların suallarına cavab verdi və qəflətən yanında dayanmış Tehran Mənsimova üzünü tutdu:

– Taborun komandiri sən sən. Qazanılmış bu qələbədə sən xüsusi əməyin var. Rütbən nədir?

– Baş leytenant.

– Bu gündən kapitansan. Bu rütbəni sənə mən verirəm.”

Şəhid Nihad Babayev haqqında portret-oçerkdə müəllif onun həyatı, hərbi fəaliyyəti, təhsili və s. haqqında məlumat verir, bu qəhrəman cavanın obrazını sevgi ilə yaradır. Müəllif Nihad Babayevin yalnız hərbi şücaətini deyil, həyatı haqqında da məlumatı bədii dillə təqdim edir: “... Nihad Babayev dünyaya göz açanda artıq Qarabağ savaşı başlanmışdı. O, 1991-ci ildə Biləsuvarın Günəşli kəndində sadə bir ailədə dünyaya göz açdı. Nihadın atası Akif Babayevin ailəsi Biləsuvarda sayılıb seçilən, hörmət-izzət sahibi olan bir ailəydi. Bu ailənin xislətində bir vətənpərvərlik ruhu vardı. Nihad da hələ kiçik yaşlarından bu ruhda böyüdü. On yaşına çatanda hərbi oxumaq istədi... Nihad hələ yeniyetməlik yaşına çatmamış hərbi sahənin çətinliklərlə dolu ilk əlifbasını Bakıdakı xüsusi hərbi litseydə

öyrənməyə başladı. ...Sonralar arzusunda olduğu Heydər Əliyev adına Ali Hərbi Akademiyasının məzunu oldu.”

Romanda təsvir edilən başqa bir şəhid qəhrəmanın da həyatı maraqlıdır və bir örnəkdir. Dövlət Sərhəd Xidmətinin Sərhəd Qoşunlarının mayoru, Vətən müharibəsi şəhidi Malik Əliyev haqqında portret -oçerkdə yazıçı onu oxucuya belə təqdim edir: “Malik Əliyev cəbhəyə gələndə qədər artıq təcrübəli, cəsur bir kəşfiyyatçı kimi tanınırdı. O, 1986-cı ilin dekabr ayında, qarlı-çovğunlu bir qış günündə Naxçıvan şəhərində yaşayan Əliyevlər ailəsinə bir bahar havası, yaz sevinci gətirdi. İki qızdan sonra Malik Tanrının bu ailəyə verdiyi düşmən çəpəri -oğul payıydı.” Onun ölümü də təsirli səhnələrdən biridir: “...Mayor Malik Əliyev Cəbrayılın azad edilməsi uğrunda gedən döyüşdə qəhrəmanlıqla şəhid oldu. O, 3-cü dərəcəli “Vətənə xidmətə görə” ordeni, “Cəbrayılın azad olunmasına görə” medalı ilə (ölümündən sonra) təltif edildi.”

Güllü Məmmədova Vətən müharibəsinin şəhid əsgəri Ülvi Rəfiyev haqqında da oxucularına məlumat verir: “Əsgər yoldaşları Ülvi Rəfiyevi cəsur, mərd bir döyüşçü kimi tanıdılar. Daim üzügülər, zarafatçı, cəld və çevik olan Ülvi torpaqların düşməndən azad olunmasında öz şücaətini göstərdi. Ülvi Rəfiyev 1996-cı il isti avqust ayında Naxçıvanın cənnət guşəsi olan Ordubadda dünyaya göz açdı... Müharibə Ülvinin xislətindəki qəhrəmanlıq ruhunu üzə çıxardı, o, Fizulidə, Xocavənddə, Qubadlıda gedən döyüşlərdə igidlik göstərdi. ...Qələbəyə doqquz gün qalmışdı. Qubadlı uğrunda qızgın döyüşlər gedirdi. Bu döyüş Ülvi üçün son döyüş oldu.” Müəllif portret-oçerk kimi təqdim etdiyi roman daxilindəki bu bölgələrdə yalnız zabitləri deyil, sırası əsgərləri də oxucuya tanıtmaları diqqətdən yayınmır.

Əsərdə briqada komandiri Rəşad Aslanovun həyatı haqqında da məlumat verilir: “Səkkizinci sinfi bitirən kimi Bakı Türk Litseyinə imtahan verdi. O vaxtlar ora qəbul olmaq çox çətin

idi. Ali məktəb kimi bir şey idi. Rəşad yüksək bal topladı.”

Müəllif “Vətən müharibəsi Qəhrəmanı” polkovnik-leytenant Ramiz Cəfərovun həyatı və hərbi fəaliyyəti haqqında geniş danışır: “Polkovnik-leytenant Ramiz Cəfərov xüsusi təyinatlıların ən yaxşı zabitlərindən biri sayılırdı. O, 1974-cü ildə Ukraynanın Donetsk vilayəti Makeevkada dünyaya göz açmışdı. Sonralar xidmət işi ilə əlaqədar Cəfərovlar ailəsi Sumqayıt şəhərinə köçmüşdülər. Uşaqlıqdan hərbi sahəyə maraq göstərən Ramiz bütün həyatını da bu sahəyə bağladı. O, Sumqayıtda orta məktəbi başa vurdu və təhsilini Cəmşid Naxçıvanski adına hərbi litseydə davam etdirdi. Lakin litseydə öyrəndikləri onu qane etmədi. Təhsilini davam etdirmək qərarına gəldi. O, 1992-ci ildə-Azərbaycanda birinci Qarabağ müharibəsinin gətirdiyi bir vaxtda sənədlərini Y.F. Marqelov adına Suvorov ordenli Ryazan Qvardiya Ali Hava Desant Komandanlığı məktəbinə verdi və dörd ildən sonra onu uğurla başa vurdu. 2004-cü ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarında NATO-nun “Əməliyyat heyət zabitləri” kursunda iştirak etdi. Ramiz Cəfərov aprel döyüşlərində öz cəsurluğu, şücaəti ilə fərqləndi. O, Ermənistanın müdafiə naziri Seyran Ohanyanın “Yenilməz Ohanyan xətti” müdafiə xəttini qəhrəmancasına yardı və düşməni ağır məğlubiyyətə uğratdı. İkinci Qarabağ müharibəsində torpaqların işğaldan azad edilməsində böyük hünər göstərdi. (Ölümündən sonra “Fizulinin azad olunmasına görə”, “Şuşanın azad olunmasına görə” medalları ilə təltif edilib və ən böyük təltifə - “Vətən müharibəsi Qəhrəmanı” adına layiq görülüb).”

1992-ci il Daşaltı əməliyyatının 5-ci qrupun on bir nəfərlik xüsusi təyinatlıların komandiri, polkovnik Riad Əhmədov haqqında da portret-çerkdə Daşaltı əməliyyatının məğlubiyyətinin səbəblərini tarixi yanaşma ilə bərabər Milli Qəhrəman Riad Əhmədovun həyatı və hərbi fəaliyyəti haqqında müəllif tərəfindən məlumat verilir: “...Riad Əhmədov bacarıqlı, səriştəli kəşfiyyatçı idi. ...O, Minsk Ali Hərbi məktəbə daxil oldu. Onda

Riadın ağına da gəlməzdi ki, o, Azərbaycan Milli Təhlükəsizlik nazirliyində işə başlayacaq, əks-kəşfiyyatçı kimi çalışacaq, istedad və bacarığını bu çətin sahədə göstərəcək...”

Güllü Məmmədova əsərdə hərbi heyətinin, zabitlərinin, əsgərlərinin qayğısına qalan hərbi obrazını da canlandırmaqla bəli. Müəllif bu obrazları incə nyüansları ilə təqdim edir. Hərbi heyətin qayğısına qalan obrazlardan biri də polkovnik Tehran Mənsimovun obrazıdır. Tehran Mənsimovun cəbhənin qızgın nöqtəsində əsgərlərinin yanında olması, onun bir komandır kimi sərtliyi, tələbkarlığı ilə yanaşı qayğısı, vətənpərvərlik duyğuları müəllifin səmimi təhkiyəsində oxucuya çatdırılır. Romanda Tehran Mənsimovun general Hikmət Mirzəyevin yanında qalması təklifinə verdiyi cavab polkovnikin xarakterindəki mükəmməlliyi, vətənpərvərliyi bir daha nümayiş etdirir: “General Hikmət Mirzəyev bir anlıq susdu, sonra üzünü Mənsimova tutdu:

– Amma siz mənim yanımda olacaqsız, Mənsimov. Çünki komandirsiz, mənim yanımda olmalısınız.

Mənsimov özünü itirdi, bir anlıq susdu, sonra dedi:

– Cənab general, icazə verin əsgərlərimin yanında olum, ön cəbhədə. Onlar mənim yanımda daha yaxşı vuruşacaqlar.

– Bəs burda kim qalacaq, Mənsimov?

– Polkovnik Rüşət Qurbanovla iki başqa zabit. Mən şəxsi heyətimi yaxşı tanıyıram, cənab general. Mənim onların yanında olmağım onların döyüş ruhunu yüksəldəcək və biz birlikdə tapşırıqları yerinə yetirəcəyik.”

Kapitan Nihad Babayevin də əsgərlərlə birgə vuruşması zabit heyətinin əsgərlərinə olan qayğısını əks etdirir: “...Nihad əlindəki kəndiri başının üstündən qayalığa atıb özünə çəkdi. Dağa dırmanma təlimlərində həmişə birinci olmuşdu. Orda qazandığı təcrübə indi kara gəldi: kəndir ilişdi, qalxmaq istəyəndə aşağı sürüşdü və iri qaya parçası başının üstündən səs sala-sala uçurumun dibinə getdi. Bu səs düşməni ayıq saldı. Ya-

maclar bir anlıq sanki alovdan köynək geyindi. Nihad əsgərlərinə tərəf qışqırdı:

– Yaralı varmı?

– Yoxdu, komandır.

– Qayalıqlarda gizlənin. Atəş səngiyən kimi irəli.”

Kapitan Əli Kərimovun yaralı halda yaralı əsgəri xilas etməsi məqamı da komandirin öz əsgərinə olan qayğısıdır ki, müəllif bu kimi məqamlara romanda xüsusi olaraq toxunur: “Hospitala isə on yeddi kilometr məsafə vardı...və Əli Kərimov yaralını özü də yaralı olduğu halda bu məsafəni kürəyində apardı, əsgər yoldaşının həyatını xilas etdi.”

Müəllif romanda erməni surətlərini də yaradır. Erməni surətləri içərisində sadə erməni, erməni hərbcisi, hətta ermənilərin qanıçən, cəllad yazıçısı Zori Balayanın da surəti var. Maraqlı məqam odur ki, müəllif istər erməni hərbcisini, istərsə də sadə erməni əhalisini təqdim etdikdə, onların hamısının cəllad, cani olmalarını açıqlaya bilir. Məsələn, sadə ermənilər olan Anuş və Artur, Silva və Simon və digər ermənilərin simasında onların cani, qəddar olduqlarını təsvir etdiyi süjetlərlə açıqlayır. Maraqlı məqam odur ki, müəllif romanda həmin ermənilərin azərbaycanlılarla qonşu olduğunu, azərbaycanlının çörəyi ilə böyümüş mənfur insanlar olmasını göstərə bilməsidir. Anuş və Arturun dialoqunda yazıçı birinci Qarabağ müharibəsi zamanı qonşularını qətlə yetirib, onların qızılını zirzəmidə gizlətmək faktına toxunur: “Anuş ərinin çiyinlərindən tutub silkələyə-silkələyə ucadan hönkürdü. Birdən səsini kəsdi, gözü ilə zirzəminin ortasına işarə edib, hikkə ilə soruşdu:

– Bu qızıl onların idi?

Artur başı ilə təsdiqlədi.

– Qızıla görə onları öldürdün? Məni də şərik elədin günahına.

– Sən könüllü mənə kömək elədin. Yoxsa danmaq istəyirsən? Çünki onların evində sən də gözün vardı. Sən otuz il bu

evdə xanım kimi yaşadın. Deyirdin ki, Şuşanın dağlarına vuruşursan. Mətbəxdə çay içə-içə dumanlı dağlara baxırdın və xoşbəxt olduğunu deyirdin. Yalandı?”

Bu sadə ermənilər qatil, cani ermənilərin ümumiləşdirilmiş surətidir. Müəllif onların iç üzünü təsvir edir: “Anuş donmuş halda, iflic vurmuş kimi əlləri qoynunda Arturun qəzəbdən daha da çirkinləşmiş sifətinə baxırdı. Arvadından səs çıxmadığını gören Artur çəliyini yuxarı qaldırıb bağırıdı:

– Ələ keçsək bizi tikə-tikə doğrayacaqlar. Anladın, ağılsız arvad. Anuşu vahimə basdı, kinli-kinli ərini süzdü: “Sən də onları tikə-tikə doğradın. Göz yaşlarına, yalvarışlarına rəhm eləmədin. Onlar bizim ən yaxın qonşumuz idi. Bu evin sahibləriydi...”

Anuş törətdikləri cinayətin tarixini açıq -aydın şəkildə göstərir. Müəllif hadisələrin “otuz il əvvəl onları burda qətl etdik, sonra torpağı qazıb basdırdıq” deməklə, baş vermiş hadisənin tarixinə də diqqəti yönəldir. Ermənilərin nankor olmalarını müəllif romanın başqa bir epizodunda da təqdim edir. Simon və Silvanın dialoqunda müəllif həm də erməni -müsəlman savaşının tarixinə də nəzər salır: “Simon sandıqdan götürdüğü qılıncı başının üstə qaldırıb diqqətlə baxdı. Arvadı irəli gəldi və heyrətlə soruşdu:

– Simoncan, xəncəri neynirsən? Şuşada bir müsəlman da yoxdu.

– Elədi, Silva. Lakin Şuşanı tezliklə bizdən geri alacaqlar. Bu çox ağır dərdədi. Bizim babalarımız Şuşa uğrunda daim savaşblar. Bu xəncər də babamdan qalıb. Armenakdan. O, çox cəsur bir adam olub. Müsəlmanlar ondan zağ-zağ əsirmişlər. Bu qılınca bax. Qan ləkələrini gördünmü? Bu qan ləkələri 18-ci ilin soyqırımından qalır.

– Bu qan ləkəli qılıncı saxlamaq heç düzgün deyil, Simon.

– Bu tarixdir. Ermənilərin qəhrəmanlıq tarixi. 92-ci ildə mən də istədim ki, bu qılınca qonşuluqdakı müsəlmanları soyqırımından keçirəm.

– Başa düşdüm, Simoncan, istədin ki, bu qılıncda sənın də bir nişanən olsun.

– Yalnız yaşadığımız bu evin sahiblərini qılıncıla qətlə yetirdim. O birilərə fürsət tapa bilmədim.

– Ah, Simoncan, demək bu ev...

– Bu ev qonşumuz Cavad kişinin evidi...”

Güllü Məmmədovanın “Fatehlərin zəfəri” romanı “Qarabağ romanı”na aid olan kamil roman nümunəsi kimi Azərbaycan ədəbiyyatında xalqın zəfərini, qələbəsini sənət əsərinə çevirən Zəfərnəməsidir. Azərbaycan xalqının qələbəsini təsvir edən “Fatehlərin zəfəri” zaman axarında xalqın tarixi yaddaşını əks etdirən ciddi ədəbiyyat nümunəsidir. Güllü Məmmədovanın oxuculara təqdim etdiyi “Fatehlərin zəfəri” romanı “Qarabağ romanı” nümunələri içərisində yüksək səviyyədə bədii həllini tapan əsər kimi seçiləcəkdir.

Salidə ŞƏRİFOVA

filologiya elmləri doktoru,

AMEA-nın professoru

12 dekabr 2021-ci il, Bakı şəhəri

ƏFSANƏ KOMANDİR

Ermənilər yerli əhalinin şirəsini sormağa başladılar. Bununla kifayətlənməyərək gəlmə ermənilər müsəlman əhalisinin şan-şöhrətini korlamaq siyasəti yeridirdilər ki, gələcəkdə onları qovub torpaqlarına sahib olsunlar.

Y.V. VELİÇKO,

rus tədqiqatçısı.

...Xarabalıqların yanından qəhvəyi rəngli əsgər maşınları ötüb keçirdi. Arxadan ağır artilleriya, yerin bağırını sökə-sökə tanklar gəlirdi. Sanki yer üzünü ikiyə bölünmüşdü. Yer bu üzünü savaşa meydanıydı və yerin bu üzünü başdan-başına xarabalıqlardan ibarət idi.

...Bu xarabalıqların çox güman ki, özünə bənzəyən yazı, bir də sərt qışı vardı. Yaz bu yerlərə yəqin ki, həvəssiz gəlirdi, çünki torpağı isitməyə, qurumuş, qara kömürə oxşayan ağacları oyatmağa nəfəsi, gücü çatmırdı. Yaz aylarında göylər qəsdən, ermənilərin acığına, yağışını yetərincə yağdırmırdı, ona görə də torpağın susuzluqdan ciyəri yanırırdı, sinəsi cadar-cadar olurdu, xarabalıqların qarşısında tək-cə susuzluğa tab gətirən tikanlar göyərirdi.

Bu tikanlı çöllərin, divarları uçub tökülən xarabalıqların çox mağmın, hüznü görkəmi vardı. Bəlkə də ona görə ki, bu xarabalıqlar artıq bayquşların idi. Onlar da ermənilər kimi vətənsiz idi və çox güman ki, xarabalıqların çoxluğundan xəbər tutub, dünyanın hər yerindən buraya axışmışdılar.

Bayquşlar burada, ermənilər kimi, sakit bir həyat sürəcəklərinə, nəsilbənəsil yaşayacaqlarına inanmışdılar. Amma xarabalıqların bir gün illərlə qapandığı dəhşətli, tükürpədən səssizliyi

qəflətən pozuldu. Sanki göylərdəki ildırımlar, şimşəklər yerdə çaxdı, torpaq alov püskürdü. Dəhşətli partlayış səmindən xarabalıqlarda yurd salan bayquşlar hürkdü. Bayquşlar, ermənilər kimi, başlarını itirdilər. Başa düşdülər ki, bu xarabalıqlar yiyəsiz deyilmiş. Bu torpağın, vadilərin, kövşənlərin, dərə-təpələrin, silsilə dağların sahibi varmış və indi onlar geri qayıdılar.

... Qəhvəyi rəngli maşınlardan biri sürətini azaltdı və birçə yarımçıq divarı qalmış xarabalığın yanında dayandı. Bir əsgər maşından atılıb düşdü və yüyürə-yüyürə qurumuş ağaclarla əhatələnmiş, tikanlı kolların az qala adamboyu qalxdığı həyətdə girdi. Əsgər xarabalığın içində bir anlıq dayandı, sonra əyilib yerdən qolları qırılmış balaca gəlinciyi götürdü, çanlıymış kimi onu bağrına basdı və başını divara söykəyib ağladı. Maşına qalxanda hələ də ağlayırdı. Əlində qolları qırılmış həmin gəlinçik vardı. Yanında oturmuş arıq, ucaboy əsgər soruşdu:

– Bu gəlinçik yəqin, bacının imiş.

– Qaçanda qucağından düşüb həyətdə qaldı. Geri qayıdıb götürə bilmədik. Bacım bu gəlinçikdən ötəri çox ağladı, göz yaşı axıtdı. Sağ qalsam, gəlinciyi ona çatdırıb, sevindirəcəm. Düzdü, indi o, gəlinçik oynadan yaşda deyil. Amma yaşadığımız o ağır günlərdən xatirədi.

– Ermənilərin axırı çatıb. O vaxt biz qaçmışıq, indi də onlar qaçır.

– Ata-anan sağdı? – arxada oturmuş əsgərlərdən biri soruşdu.

– Yurd həsrəti onları qocaltdı, belini bükdü. Vaxt olan kimi atama zəng edib deyəcəm ki, evimizi tapdım.

– Ondan da yaxşı evlər tikiləcək.

– Təki düşməni diz çökdürək, torpağımızı işğaldan qurtaraq.

...Müharibə sanki cəhənnəmin içini xatırladırdı. Düşmən geri çəkilmirdi. Xarabalıqlar əsirlikdən azad olurdu və azad olduqca da ermənilərlə bərabər xarabalıqlarda yurd salmış bayquşlar da bu yerləri tərk edib gedirdi.

Döyüş bölgəsi qaynayırdı. Yollarda çox sayda əsgər maşınları görünürdü. Silahlarını sinələrinə sıxmış əsgərlərin yorğun görkəmi vardı, üst-başları toz-torpaq içindəydi, yuxusuzluqdan gözləri qızarmışdı, amma bu gözlərdə, iti baxışlarda düşməne meydan oxuyan bir ifadə vardı. Əsgərlərin bəzisi vaxtı ilə bu yerlərdə gedən müharibədə iştirak etmiş köhnə döyüşçülər idi, bəzisi də lap cavan idi, işğaldan sonra doğulanları. Onlar erməni zülmünü görmüş və bu torpaqlardan, doğma ocaqlardan didərgin düşmüş ata-babalarının dağılmış yurdlarını geri qaytarmağa gəlmişdilər.

Əsgər maşınlarının arasından sürətlə ötüb keçən sanitariya maşınları təxliyə olan yaralıları hospitala daşıyırdı.

Döyüş bölgəsinə yaxın yerdə ağır artilleriyadan açılan atəş sanki göydə şimşək kimi parıldı saçır, ardınca dəhşətli partlayış səmindən qulaq tutulur, zəlzələ baş vermiş kimi yer-göy titrəyirdi. Topların açdığı atəş toz-duman yaradır, əsən külək bu toz-dumanı və barıt qoxusunu döyüş bölgəsinə gətirirdi. Müharibə gedən yer əsil cəhənnəm idi. Amma bu cəhənnəmin içində bir cənnət qoxusu da vardı. Bu da ondan ibarət idi ki, döyüşən hər bir əsgərin içində ermənilərin gücü çatmadığı, məğlub edə bilmədiyi vətən sevgisi vardı. Və bu vətən sevgisinin müqabilində bu torpaqlarda otuz il qurduqları güclü istehkamlar, gizli tunellər, möhkəm sığınacaqlar ermənilərə qalib gəlmək imkanı vermirdi.

Müharibənin başlanması Naxçıvanda da bir təlatüm yaratdı.

Əlahiddə Ümumqoşun Ordunun qərargahı gecə və gündüz oyaq qaldı. Axşamçağı saat yeddindən sonra komandirlər, idarə rəisləri, zabitlər buraya toplaşdı. Gün ərzində müdafiə nazirliyindən alınmış məlumatları gözdən keçirir, sonra isə nəfəs çəkmədən İrəvandan Qarabağa gedən hərbi yardımını izləyirdilər.

Əsgər dolu maşınlar, ərzaq və silah-sursat İrəvandan Armaş-Sisyan yolu ilə Qarabağa daşınırdı. Maşın karvanlarının, ağır texnikanın ardı-arası kəsilmirdi. Xüsusi təyinatlıların komandiri, polkovnik Tehran Mənsimov da onları qəzəb qarışıq nifrətlə izlədi və dedi:

– Qulağımızın dibindən Qarabağa ermənilərə kömək gəlir. Biz isə onları ancaq sakitcə seyr edə bilirik. Biz nəyi gözləyirik?

Ordu komandanı, general-polkovnik Kərəm Mustafayev təəssüflə başını yellədi:

– Biz onları məhv edə bilərik. Yetəri qədər gücümüz var. Lakin müdaxilə etməyə ixtiyarımız yoxdur.

– Cənab general, biz xüsusi təyinatlılar iki həftədən çoxdur ki, məşq təlimləri keçirik. Bizim aramızda elələri var ki, ən ağır, çətin, ağılsız olmayan əməliyyatları belə həyata keçirməyə qadirdi. Biz nəyi gözləyirik, komandan? Düşməndən qisas almağa, torpaqlarımızı azad etməyə tələsirik.

Kərəm Mustafayevin yuxusuz gözlərində, yorğun simasında mülayim təbəssüm göründü:

– Hər şeyin öz vaxtı var, Mənsimov.

...Qərargahdan çıxanda gecə yarından ötmüşdü. Göy üzünə sanki ulduz yağışı yağdı və səma bütünlüklə bu ulduz yağışının içindəydi. Təmiz hava polkovnikin duyğularına sanki bir rahatlıq gətirdi. Kapitan Əli Kərimovla üz-üzə gəldilər. O, səbirsiz halda soruşdu:

– Qarabağa getmək söhbəti yoxdurmu, komandır?

– Yoxdu, Əli. Gözləməliyik.

Əlinin qanı qaraldı:

– Dəfələrlə ordu komandanına müraciət etmişəm. Biz nəyi gözləyirik, komutan? Aylarla ən ağır məşq təlimləri keçmişik. İndi də döyüşə getmək, düşməne öz gücümüzü göstərmək istəyirik. Bizim rahatlığımız yoxdu. Daha gözləməyə səbrimiz çatmır.

– Düz deyirsən, Əli. Amma biz zabitik və əmrə tabeyik. Gözləməliyik.

– Birdən müharibə dayandı? Onda necə?

– Torpaqları işğaldan azad etməyincə bu müharibə davam edəcək, Əli. Buna tam arxayın ol.

– Mən də elə düşünürəm, komutan. Çünki bu xına o xından deyil. Amma müharibəyə getmək istədiyimi anamdan gizlədirəm. Narahat olmağımı istəmirəm.

– Gizlətmə.

– Bilirsiniz, atam birinci Qarabağ müharibəsində hərbi feldşer kimi döyüşlərin ən qızgın yerində olub. Yüzlərlə yaralıya yardım göstərmiş və döyüş meydanından çıxarıb. Atam o döyüşlərdən danışanda anam çox həyəcan keçirir, gözləri dolur. Çox kövrək insandı.

– Anaların hamısı elədi, Əli. Hamısı kövrəkdi. On altı ildə ki, Naxçıvandıyam, ata ocağından ayrı düşmüşəm. Üç bacının bir qardaşıyam.

– Yəqin ki, Qarabağa getdiyinizi siz də bildirməzsiz evdə.

– Anam çox möhkəm qadındır. Elə atam da. Ana babam Kərimağa Cəfərov Böyük Vətən müharibəsi iştirakçısı olub. Berlinə qədər gedib çıxıb. Özü də mayor rütbəsində. Tabor komandiriymiş. Mən də onun nəvəsiyəm. Babamızın döyüşkən ruhu bizim ruhumuzdadır.

– Babaların yolu nəvələrin yoludur... Cənab polkovnik, birdən bizi aparmazlar.

– Gedəcəyik. Biz Qarabağa gedəcəyik, – polkovnik inamla dedi.

– Komandır, cənab general sizi yanına çağırır.

Düzənlikdə xüsusi təyinatlıların məşq təlimləri gedirdi. Göz işlədikcə uzanan çöllərdə, yamyaşıl yamaclarda, bir-birinə sığınan irili-xırdalı təpələrdə payızın xəzan ətirli havası duyulur.

lurdu. Ağacların saralan yarpaqlarında, günəşin istisi azalan şəfəqində gizli, ölçüyəgəlməz bir hüzn duyulurdu.

Ordu komandanı, general Kərəm Mustafayev xəritənin qarşısında dayanmışdı. Yuxusuz gözlərində, sifətinin ciddi ifadəsində bir gərginlik vardı. Mənsimovun gəlişinə başını qaldırdı, xəritədən aralandı:

– Axır ki, arzun yerinə yetdi, Mənsimov. Qarabağa getmək növbəsi çatdı. İki saat vaxtınız var. Xüsusi təyinatlı taborla Qarabağa gedirsən.

Mənsimovun üzü güldü:

– Oldu, cənab general. Biz artıq hazırıq. Xüsusi təyinatlılardan ibarət briqadanın bütün əsgər və zabitləri sizin əmrinizi gözləyir.

– Briqadanın dörd taborundan ikisi gedir. İkisi isə sonra gedəcək. Sənin rəhbərliyin altında 311 nəfər xüsusi təyinatlı olacaq.

General otaqda gəzindi, sonra da təmkinlə sözüünə davam etdi:

– Hazırda briqada komandirinin müavini olan polkovnik-leytenant Anar Əliyevi komandir təyin etdim. Anar Əliyev təpədən-dırnağacan hərbiçidir. Mən sənə də inanıram, güvənirəm, Mənsimov. Naxçıvan həmişə igid oğulları ilə öyünüb, şöhrətlənib. 90-cı illərdə ermənilər Sədərəkdən hücum edəndə naxçıvanlılar elliklə ayağa qalxdılar, ordusuz-filansız düşmənlə qeyrətlə döyüşdülər və onları yaxına buraxmadılar. İnanıram ki, siz də müjdə xəbərləri verəcək, torpaqların azad edilməsində şücaət göstərəcəksiz.

– İnşallah.

– Lakin sözüüm bitmədi. Sənə köməkçi təyin etdiyim hərbiçilərin də rütbələrini artırdım: birinə polkovnik, o birinə isə polkovnik-leytenant rütbəsi verdim.

– Xeyirli olsun, komandan.

– Vaxt gedir. İki saatdan sonra heyətlə aeroportda olun.

Polkovnik bütün heyəti ayağa qaldırdı və vidalaşmaq üçün

evə tələsdi. Vaxt tapıb anasının da səsini eşitməli, xeyir-duasını almalıydı...

...Naxçıvan aeroportu bu qədər qələbəlik görməmişdi. Hər yerə bayraqlar sancılmışdı. Sanki əsgərlərlə bərabər bayraqlar da döyüşə gedirdi.

Xüsusi təyinatlılar düzləndilər. Hər kəsin içində ikili bir duyğu vardı: üzlərinə, gözlərinə çilənən duyğu qeyrət, mərdlik nişanəsiydi. Amma biruzə vermədikləri bir duyğu da hər kəsin öz içindəydi. Hər kəs ayrılığın hüznündən doğan bir vida acısı yaşayırdı...

Ordu komandanı, general-polkovnik Kərəm Mustafayev üzünü əsgərlərə tutaraq dedi:

– Biz sizi Qarabağa, torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi uğrunda gedən savaşa yola salırıq. Biz bu günü otuz il gözləmişik və sizin də hər biriniz cəsur bir əsgər kimi bu döyüşlərdə iştirak etməyə, torpaqlarımızda soyqırım aparmış, evlərimizi, ocaqlarımızı dağıtmış bu qəddar düşmənlə savaşa can atırsız. Lakin xüsusi təyinatlı olaraq müharibədə sizin fəaliyyətiniz fərqlidir. Daha məsuliyyətli, ağır və çətindir. Bəlkə də mümkün olmayan, düşmənin ağılna belə gətirə bilmədiyi əməliyyatları həyata keçirəcəksiz. Siz bir başa düşmənin içinə girəcək və verilən tapşırıqları yerinə yetirəcəksiz. İnanıram ki, bu savaş tarixində bizim də öz imzamız olacaqdır.

Xüsusi təyinatlıların komandiri Tehran Mənsimova söz verildi. O, müharibə görmüş, hərbi həyatın sərt qanunlarında bərkimiş, təcrübə toplamış, çox az adama nəsim olan inadı, iradəsi ilə ölümün üstünə belə getmək cəsarəti olan hərbiçiydi. Çox güman ki, bu anlarda polkovnikin özü də o iradədən, cəsarətdən uzaq idi və kövrəlmiş hissələrini gözləri, baxışları, səsi ilə biruzə verirdi. Polkovnik əsgərlərə göz gəzdirdi. Onlar fərəhat əmrində dayanaraq komandirlərini eşitməyə hazır idilər. Amma polkovnik kövrək hissələr yaşadığından, içində bir vida ağrısı olduğundan çox qısa danışdı:

– Cənab komandan, bizə xeyir-dua verin. İstənilən şəraitdə bizim bölmələrimizin və ordumuzun adını uca tutacağıq. Tezliklə sizi qələbə xəbərləri ilə sevindirəcəyik.

...Təyyarə qalxdı. Naxçıvanın səmasında dövrə vurub bu-
ludların içinə girdi.

Təyyarənin salonunda döyüşə gedən üç yüz on bir nəfər əsgərin əhval-ruhiyyəsi yüksək idi. Polkovnik ayağa qalxıb əsgərlərlə üz-üzə dayandı və elə bil çıxışının ardını davam etdirdi. Onun səsi bu dəfə qətiyyətli idi:

– Biz Qarabağa savaşa gedirik. Döyüşdən əvvəl niyyətimiz bu olmalıdı ki, haqq savaşında ölsək şəhid, sağ qalsaq qazi olmalıyıq. Qoy niyyətimiz belə olsun: çünki şəhidlər ölməzdir... Bizə heç kimin torpağı lazım deyil. Uğrunda savaşaçağımız torpaq bizim öz vətənimizdir. Siz cavansınız. Birinci Qarabağ müharibəsini görməmişiz. Amma mən o müharibədə döyüşmüşəm. Qarabağda çox dostlarımı, tanışlarımı, mənə əziz olan adamları itirmişəm. Əsirlikdə nə qədər işgəncə çəkən həmvətənlərimiz var. Törədilən soyqırımların yaraları hələ də qaysaqlanmayıb. Biz onların qisasını almağa, torpaqlarımızı işğaldan azad etməyə gedirik. Ona görə də ürəklə, cəsarətlə getməliyik.

Əsgərlər coşdu:

– Biz hazırıq, komandır.

...Xüsusi təyinatlılar Beyləqanda elə bil tünlüyün içinə düşdülər. Ağacların altına yığışan əsgərlər cəbhəyə getmək əmrini gözləyirdilər. Əsgər dolu maşınlar ara vermədən aşağı-yuxarı ötüb keçirdi. Hərbi maşınların gurultusu gəlirdi. Bu anlarda Beyləqan sanki qaynar qazan idi. Maşınların səs-küyü, havaya qalxan toz-torpaq, uzaqlarda eşidilən artilleriyanın atəşi -Beyləqanda artıq müharibənin ab havası duyulurdu.

Polkovnik gözləməkdən yorulub əsgərlərin yanından ayrıldı. Üzündəki narazılıq ifadəsi sifətinə bir az da sərtlik verdi. İstidən təngimiş halda ağacların altına çəkildi. Rəşad Aslanov, Anar Əliyev, Nihad Babayev və Əli Kərimov polkovnikə yaxınlaşdılar. Kərimov kənardan onlar kimi yorulub usanmış, istidən, yorğunluq və yuxusuzluqdan səbri tükənmiş adamları seyr etdi və acıqlı halda dedi:

– Gözləməyə hövsələm çatmır. Biz burda saatlarla vaxt itiririk, orda isə müharibə gedir.

– Tələsmə Kərimov, – polkovnik könülsüz halda dedi.

– Vaxt bizə də çatacaq, – polkovnik-leytenant Anar Əliyev həmişəki kimi təmkinini göstərdi.

– Səncə bizi hara göndərərlər, komandır? – Nihad Babayev soruşdu.

Əsgər dolu ağır maşın yanlarında dayandı. Əsgərlər maşının kuzosundan cəld aşağı düşdülər. Sürücü ağacın kölgəsinə çəkildi. Əlində saxladığı su dolu bardağı ağzına tutub acgözlüklə içdi. Elə bil gözləri işıqlandı. Əlinin arxası ilə dodaqlarını silib sevincək dedi:

– Axır ki, Beyləqandan çıxırıq. Gözləməkdən gözümüzün kökü saraldı.

– Hansı bölgəyə gedirsiniz? – Kərimov həsədlə soruşdu:

– Fizuliyə. Orda ağır döyüşlər gedir. Ermənilərin anasını ağladırılar.

– Çox şükür. Ermənilərin ağlamalı günü hələ irəlidədi.

– Milçək kimi qırılırlar, amma yenə də cəhənnəm olub getmirlər.

– Özlərinə qalsa qaçarlar.

– Əşi, zətqırıq millətədi. Ləyaqəti, şərəfi olmayan millətədi.

– İkiəlli yapışıblar torpağımızdan.

Əsgərlər su dolu bardaqlarla qayıtdılar. Sürücü əlini qaldırıb Əligillə sağollaşdı və maşının kabinasına əyləşdi. Maşın uğuldayıb irəli getdi.

Polkovnik kürəyini ağacın enli gövdəsinə söykəyib dayanmışdı. Azdanışan idi. İndi də öz içinə çəkildi: Bakıda aeroportda düşəndən sonra Ələtdəki N sayılı hərbi hissədə əsgərlərə yer verdilər. Polkovnik vaxt itirmədən tapşırıq almaq üçün Bakıya qayıtdı. Müdafiə nazirliyində baş operativ idarənin rəisi, general-leytenant Ayaz Həsənov onu səmimiyyətlə qarşıladı. Polkovnik narazı, yorğun halda dedi:

– Cənab general, biz xüsusi təyinatlılar bir başa döyüş bölgəsinə getmək istəyirik.

Generalın baxışlarında bir mülayimlik sezildi:

– Siz, xüsusi təyinatlıların komandanı, general-leytenant Hikmət Mirzəyevin rəhbərliyi altında olacaqsız. Əməliyyat tapşırıqlarını sizə bir başa Hikmət Mirzəyev verəcəkdir.

– Oldu, cənab general.

...Hikmət Mirzəyev polkovniki görəndə qaş-qabağı açıldı, yuxusuz gözlərində təbəssüm görüldü:

– Ən vacib olan yüksəkliklər düşmənin əlindədi. Onlar orda ən yaxşı silahlarla təchiz olunub. Otuz il ərzində güclü müdafiə mövqeləri qurublar. Biz bu hakim yüksəkliklərə nə artilleriya, nə də tank çıxara bilərik. Amma bu yüksəkliklər nəyin bahasına olursa-olsun azad edilməlidir. Çünki onlar düşmən əlindədirsə ordu işğal olunmuş əraziləri azad edə bilməz. Buna görə də siz düşmənin içinə girəcək, onları məhv edəcək, ordunun irəliyə hərəkətini təmin edəcəksiz. Siz bütün texnika ilə təmin olunacaqsız. Gecə-gündüz-görmə cihazları, peyk rəbitəsi, dronla... Əməliyyat haqqında əmrləri burdan alacaqsız, Mənsimov.

– Düşməni məhv etmək üçün əlimizdən gələni edəcəyik, general.

– İndi isə bir başa Beyləqana qayıdın, ordan isə Hadrut istiqamətinə hərəkət edin.

General Hikmət Mirzəyev bir anlıq susdu, sonra üzünü Mənsimova tutdu:

– Amma siz mənim yanımda olacaqsız, Mənsimov. Çünki komandirsiz, mənim yanımda olmalısınız.

Mənsimov özünü itirdi, bir anlıq susdu, sonra dedi:

– Cənab general, icazə verin əsgərlərimin yanında olum, ön cəbhədə. Onlar mənim yanımda daha yaxşı vuruşacaqlar.

– Bəs burda kim qalacaq, Mənsimov?

– Polkovnik Rüşət Qurbanovla iki başqa zabit. Mən şəxsi heyətimi yaxşı tanıyıram, cənab general. Mənim onların yanında olmağım onların döyüş ruhunu yüksəldəcək və biz birlikdə tapşırıqları yerinə yetirəcəyik.

– Uğur olsun, polkovnik.

– İnşallah, tezliklə qələbə xəbərləri eşidəcəksiz.

Sağollaşdılar. Polkovnik yorğunluğunu unutmuş, ruhlanmış halda yenidən Ələtə qayıtdı.

...Torpaqların işğaldan azad olunmasının ilk müjdə xəbəri Naxçıvandan gəlmişdi. Uzun illər hərbidə olmuş, Birinci Qarabağ müharibəsində təcrübə qazanmış polkovnik Tehran Mənsimov və onun əsgərləri “Günnüt əməliyyatı”nı uğurla həyata keçirmişdilər. Bu da onunla nəticələnmişdi ki, komandirin döyüş bacarığı, səriştəsi, əsgərlərin şücaəti sayəsində Günnüt kəndi və onun ətrafındakı Qızılqaya, Qaraqaya yüksəklikləri azad olunmuşdu. 11 min hektar sahə düşməndən geri alınmışdı.

...Naxçıvan xüsusi təyinatlıları döyüş bölgəsində çox ləngimədi. İki dəstəyə bölündülər: dəstənin birinə polkovnik Tehran Mənsimov komandir təyin olundu və Hadrut-Şuşa-Xankəndi istiqamətində hərəkət əmri aldı.

İkinci dəstənin komandiri polkovnik-leytenant Anar Əliyev idi və ona Hadrut-Fizuli-Xocavənd istiqamətində irəliləmək tapşırığı verildi. Hər iki dəstənin xüsusi təyinatlıları vacib strateji əhəmiyyətli yüksəklikləri düşməndən təmizləyəcək, ordunun irəli hərəkətini təmin edəcəkdilər.

Onlar Beyləqanda ayrıldılar. Polkovnik Anarı bağına basdı. Bu igid, təvazökar cavana onun sonsuz sevgisi vardı. Polkovnik səsindəki titrəyişi gizləməyə çalışdı və gümrah səslə dedi:

- Özünü qoru, Anar.
- Allah cümləmizi qorusun, komutan.
- İnşallah, azad Şuşada görüşərik.
- Sırada Kəlbəcər də var.
- Səkinə ana yurd həsrəti çox çəkib. Onlarla bir yerdə.

Anar əlini gicgahına apardı, onu dövrəyə alan döyüş yoldaşları ilə vidalaşdı və əsgər maşınına sarı getdi.

Polkovnik Mənsimov maşın gözdən itənə qədər onun arxasınca baxdı, bu anda sanki bütün ayrılıqların ən acısını yaşadı və içindəki sıxıntını heç cürə ovuda bilmədi.

2.

– Biz Hadrut ustiqamətində hərəkət edəcəyik, Aslanov. Bizə Hadrutda Ərgünəş dağının, eyni zamanda başqa vacib yüksəklikləri düşməndən təmizləmək əmri verilib.

- Hadrutu bizim ordu ermənilərdən təmizləmişdi...komutan.
- Hadrut qəsəbəsi alınmışdı, vacib yüksəkliklər isə yox.

İndi həmin yüksəkliklərdən düşmən ordumuzun hərəkətini əngəlləyir, güclü atəşə tutur. Ermənilər iyirmi doqquz il ərzində bu dağlarda kök salıb, güclü istehkamlar yaradıblar. Xüsusi ilə Ərgünəşdə. Biz düşmənin içinə sızmalı, bu istehkamları dağıtmalı və erməniləri məhv etməliyik. Tapşırıq belədi.

- Ermənilər Hadrutu əldən vermək istəmirlər.
- Səbəbi məlumdu. Ona görə ki, Şuşaya iki yol gedir.

Bunlardan biri odu ki, Hadrutdan Qırmızı Bazara keçib asanlıqla Şuşaya daxil olmaq olar. İkinci yol isə Laçın dəhlizindəndi. Ermənilər Hadrutu əldə saxlamaqla burdan Şuşaya gedən yolu bağlamaq istəyirlər. Hazırda isə onlar bütün canlı qüvvə-

lərini, döyüş texnikasını həm Qırmızı Bazara, həm də Laçın dəhlizinə toplayırlar.

– Amma niyyətləri gözlərində qalacaq. Nə vaxt yola düşürük, komutan?

– Gecəyarısı. Düşmənin diqqətini cəlb etmədən bütün gecəni yol gedəcəyik. Keçdiyimiz yollar heç də asan olmayacaq. Əsgərlərimizin tanımadığı çətin ərazi, alışmadıqları hava şəraiti...

– Amma komutan, onlar sınaqlardan çıxmış xüsusi təyinatlılardı. Onlar canavar kimidi, çətinlik nə olduğunu bilmirlər. Keçib gedəcəyik, düşməni diz çökdürəcəyik, – Aslanov yumruğunu düyünləyib qəzəblə dedi.

- İndi isə dincəlin, Aslanov, güc, qüvvə toplamaq lazımdı.
- Oldu, komutan.

Xüsusi təyinatlılar qayaların dibində, daşların arasında özlərinə yer elədilər. Dağlardan əsən külək soyuğu, sazağı aşağılara gətirirdi. Uzaq yollar gəlib yorulmuş əsgərlər sanki bu soyuğu hiss etmədilər, dərin yuxuya getdilər.

Gecə yarından ötən kimi komandir hərəkət əmri verdi. Ay işığında dağda-daşda, dərəli-təpəli çöllüklərdə bir-birinin arxasınca gedən kölgələr göründü. Bu səssiz, qara kölgələr Hadruta tərəf sürünürdü...

Hadrutun tarixi uzaq əsrlərə qədər gedib çıxır. Osmanlı tarixinin 1727-ci ildəki məlumatına görə Hadrut adlı bir yaşayış məntəqəsi mövcud olub və o Dizaq nahiyəsinin tərkibinə daxil edilib. Hadrut sözü isə fars dilində “İki çayın arası” mənasını verir. Zaman-zaman ermənilərin yuxusunu qaçıran bu gözəl məkan həqiqətən də iki çayın arasında yerləşir. Qozluçay dərəsində gözəlliyi, yaşıllığı, başının üstündə möhtəşəm dağları ilə diqqət çəkən Hadrutun bir tərəfindən Quzeyçay, digər tərəfindən isə Güneyçay axır və aşağıda Qozluçay dərəsində birləşərək Qozluçaya qarışır.

...Ermənilər Qarabağın ən yaxşı torpaqlarını zəbt etmişdilər. Hadrut da onlardan biriydi. Onun yaranması sanki Tanrının xoş vaxtına düşmüşdü. Çünki gözəllik adında nə vardısıa hamısını Hadruta bağışlamışdı.

Ermənilərin işğalçılıq müharibəsi yaşıllıqlar içində bir inciyə bənzəyən bu qəsəbənin də novrağını pozdu. Azərbaycanlılar didərgin salındı. Ermənilər könül rahatlığı ilə Hadruta yiyələndilər. Amma onun taleyi işğal olunmuş ərazilərin taleyi kimi olmadı-xarabalığa çevrilmədi. Çünki ermənilər qaçqın düşmüş azərbaycanlıların evlərini dağıtmadılar, o evlərdə rahat bir həyat sürməyə başladılar. Lakin onlar çox güman ki, ötən iyirmi doqquz ildə Hadrutda qorxu və səksəkə içində yaşadılar. Yeni evlər tikməyə, binalar salmağa təşəbbüs etmədilər.

Çünki bu yerin, torpağın sahibləri qayıdacaqdı və qayıtdılar da...

Xüsusi təyinatlılar Hadrutun içinə səssiz girdilər. Küçələrdə, meydanlarda kimsə gözə dəymirdi. Hər yer səssiz, amma təhlükəli bir sükut içindəydi. Hər an evlərin, binaların pəncərələrindən atəş açıla bilərdi.

Komandir Tehran Mənsimov köməkçisi Rəşad Aslanovla divarları əhənglə ağardılmış birmərtəbəli evin həyətidə dayandılar. Giriş qapısı açıq idi. Komandir əlində silah otaqlara baş vurdu. Rəşad Aslanov qapının başından asılmış və ermənicə yazılmış lövhəni çıxarıb yerə atdı, tapdaladı. Əsgərlərdən biri üçrəngli bayrağı lövhənin yerinə asdı. Bu anda üz bəzən binanın damından atəş açıldı, əsgər yaralanıb arxası qatda düşdü.

Xüsusi təyinatlılar döyüşə hazır oldular, binanın arxasına çəkildilər. İki əsgər yerə sinə-sinə, ağacların arxasında gizlənə-gizlənə binaya sarı getdi. Atəş ara vermirdi. Komandir hiddətlə dedi:

– Onsuz da axırınız çatıb, şərəfsizlər.

Atəş qəflətən kəsildi, bir-birinin ardınca güllə açıldı. Rəşad Aslanov sevincək dedi:

– Dığanı susdurdular.

– Bəlkə də dığaları... Ehtiyatlı olmaq lazımdı. Qəsəbədə silahlı ermənilər var. Damlarda gizlənib bizi atəşə tutmaq istəyirlər.

Rəşad Aslanovun gözlərindəki işıq sanki nəm çəkərək pərıldadı:

– Hadrutda döyüş başlamamışdan ilk şəhidi verdik.

Komandir qəzəblə dedi:

– Evləri, həyətləri bircə-bircə axtarın.

Xüsusi təyinatlılar qəsəbənin hər tərəfinə səpələndilər.

Anjela gözünün yaşını silib məlul-müşgül otağın ortasında dayandı. Ürəyi elə bil döyünmürdü. Gözündən yaş axdıqca sanki içində uçurum kimi bir boşluq yaranırdı. Bu boşluq soyuq və qaranlıq idi. Anjela arzularını, xəyallarını, xoşbəxt sandığı günlərini, əziz bildiyi xatirələrini bu otağın içində qoyub gedirdi. Bu otaqdan, həyətdən, ən əsası da Hadrutdan dışarıda hər şey ona mənasız və sönük gəlirdi. Ermənilərin hamısı Anjela kimi idi... Azərbaycanlılar burdan didərgin düşəndə sevinmişdilər. Bu sevinc düz iyirmi doqquz il onları xoşbəxt eləmişdi. İndi arzuların, xəyalların qurduğu möhtəşəm saray uçulub dağılırdı, gözlərini ağlada-ağlada, ürəklərini parçalaya-parçalaya hər şeyi toz-dumana bükürdü, onları atəşə atıb, yandırıb külünü göylərə sovururdu...

Poqos dolu çəmodanları həyətdə daşıyırdı. Anjela başını qaldıraraq onun arxasınca baxdı və ona elə gəldi ki, Poqosun beli bükülüb, sifətində dərin qırışlar açılıb, gözlərinin nuru sönmüş

ocaq közü kimi öləziyib. Anjelanın Poqosa yazığı gəldi: “Kişi xiffətdən öləcək...Uşaqları Yerevana nahaq göndərdim. Bəlkə də Hadrutdan çıxanda ürəyi davam gətirməyəcək. Öləcək əziz Poqosum. Canım-ciyərim Poqos. Ölmə. Özünü toparla, ölmə. Çünki bizimkilər tezliklə yenidən Hadrutu geri qaytaracaqlar...”

Poqos axırını çemodanı pilləkanın üstünə qoyub oturdu. Əlləri əsə-əsə cibindən papiros çıxarıb yandırdı və acgözlüklə papirosu çəkib acı tüstünü udmağa başladı. Ürəyinin içindən başlayan küt ağrı gözlərinin içinə qədər yeridi. Və elə bil gözüünün içindəki çeşməni açdı, göz yaşı saqqalından sinəsinə süzüldü.

Torpağı yamyaşıl olan həyətdə yamyaşıl olan ağaclar sanki bir-birinə çitənmişdi. Yarpaqların arasından payız günəşinin şüaları görünürdü və sanki payız günəşi torpağa, yaşıllığa və yaşıl yarpaqlara isti tumar çəkirdi. Ağaclardan çoxunun barı üstündəydi, macal tapıb onları yığa bilməmişdilər. İndi onların hamısı düşməne qalırdı...Poqos havalanmış kimi yerindən qalxdı, divara söykədiyi köhnə dəhrəni götürdü və ağacların üstə cummaq istədi. Bu anda arvadının kədərli, ağlamsınmış səsi gəldi:

– Poqoscan, mal-heyvanı, toyuq-cücəni, iti də aç burax.

Poqos dişlərini qıcayıb dəhrəni var qüvvəsi ilə həyətin o başına fırlatdı, dodağının altında onları güdaza verən Nikolu, sonra da vecsiz, əfəl erməni əsgərlərini söydü, amma ürəyi yenə də soyumadı: “Anjela qanmır, başı boşdu, başa düşmür ki, mən mal-heyvanı buraxsam, onlar düşmənin əlinə keçəcək. Yox, buraxmıram, qoy tövlədə acından-susundan ölsünlər, amma düşməne qismət olmasınlar.” Poqos sanki kimdənsə, nədənsə acıq çıxırmış kimi gülümsündü, sonra çevrilib pəncərəyə sarı baxdı, arvadının başı qarışıq idi. Bəlkə də içəridə hönkürtü vurub ağlayırdı... Poqos tövlənin qapısını təpikləyib açdı, içəri-

də xeyli mal-qara vardı. Ayağı ilə su dolu vedrəni aşırı, otu qucaqlayıb bayıra atdı. Sonra da hinin qapısını açdı... Zəncirdəki it Poqosu görən kimi atılıb düşdü. Poqos itə baxmadan qəzəbini cilovlayıb zənciri möhkəm bağladı və evə tələsdi.

Həyətlər bomboş, evlər kimsəsiz idi. Çünki müharibənin alovu Hadrutu, onun dağlarını, dərə-təpələrini, vadilərini də bürümüşdü. Ermənilərin qoyub qaçdığı evlərin çoxunda azərbaycanlılar yaşamışdı. İndi bu evlər köhnəlmiş, suvaqları qopmuş, həyətlərdəki ağaclar İyirmi doqquz ildə qocalmış, gövdələri didik-didik olmuşdu. Amma ağaclar sanki qocalmış ruhu ilə evlərin küskün, məhzun görünüşünü gizlədirdi, yamyaşıl sıx yarpaqları ilə onları möhkəm dayanmağa, səbrlə öz sakinlərinin yolunu gözləməyə sövq edirdi.

...Xüsusi təyinatlılar qəsəbənin binalarını, həyətlərini axtarırdılar. Çünki düşmən asanlıqla Hadrutdan əl çəkmək istəmirdi.

Rəşad Aslanov bir dəstə xüsusi təyinatlı ilə həyətlərdən birinə girdi. Ağacların altı yamyaşıl çəmənlik idi. Payızın nəfəsi sanki bu yerlərə toxunmamışdı. Sıx ağacların arxasından ağ əhəng çəkilmiş ikimərtəbəli, aynabəndli ev göründü. Kapitan Elnur Şirinov avtomatını çiyinə keçirib evə diqqətlə baxdı:

– Bu ev vaxtı ilə azərbaycanlının olub.

– Nədən bildin?-Aslanov cavab gözləmədən irəli getdi.

– Ona görə ki, polkovnik, bu evlərin özünün xüsusi bir ruhu var. Yəni o səni ya cəzb edir, ya da rədd edir. Amma bu ev mənə yad gəlmədi. Sonralar burda erməni yaşasa da.

Rəşad Aslanov evin arxasına keçəndə donub qaldı: zəncirlənmiş it başını pəncələrinin üstə qoyub sanki əzablı bir yuxuya getmişdi. Günlərlə ac-susuz qaldığı halından bəlliydi. Elə ordaca nazik tor çəkilmiş hinin qarşısında elə bil toyuq-cücə qəbristanlığı vardı və bütün canlılar amansız bir soyqırımından

keçirilmişdi. Ürəksizlərdən bir mənərə vardı: toyuqlar öz bala-larını ətrafına toplayaraq ölümə bir yerdə təslim olmuşdular.

Aslanov həyəti axtaran əsgərləri çağırırdı:

– Uşaqlar, buraya gəlin. Bunlar doğrudan da çox qansız millətdi, bunlarda rəhm deyilən heç nə yoxdur.

Əsgərlər qaçıb gəldilər. Gizir Malik Cəbiyev gördüyü mənərədən təsirləndi:

– Toyuq-cücənin bu müharibədə nə günahı? Qaçırsan, şə-rəfsiz erməni, bunları da aç burax. Acından hamısı tələf olub.

– Bizim əlimizə keçməsin deyə...

– Erməninin toyuq-cücəsi ilə bizim nə işimiz? Bunlar elə zatıqırıq millətdi.

Elnur Şirinov divarları az qala uçub tökülən köhnə tövlə-nin qapısını açdı. İçərinin kəsif iyi üzünə vurdu. Boş axurların qarşısına döşənmiş qoyun-quzunun, qaramalın biri də salamat qalmamışdı. Aclıq və susuzluq onların axırına çıxmışdı. Malik hiddətlə dedi:

– Bu acımasız, qəddar adamlar kaş əlimə keçərdi, heç düşünmədən boğub öldürərdim.

– Gəlin, vaxt itirməyək, o biri həyətlərə baş çəkək, görək bizi daha nələr gözləyir, – Rəşad Aslanov avtomatını sinəsinə sıxıb ehtiyatla ətrafı gözdən keçirdi və qonşu həyətin qapısını açdı.

Bir həftə Hadrutun başı üstündəki dağlarda atəş səsi kəsil-mədi. Ölüm-dirim savaşı getdi. Xüsusi təyinatlılar düşmə-nə üstün gəldilər. Ərgünəş dağındakı hakim yüksəkliklər erməni-lərin əlindən alındı. Komandir, polkovnik Tehran Mənsimov və polkovnik-leytenant Rəşad Aslanovun rəhbərlik etdikləri xüsusi təyinatlılar müstəsna qəhrəmanlıq göstərdilər. Şəhidlər və yaralılar oldu.

Xüsusi təyinatlılara bir günlük istirahət verildi. Onları yeni ərazilər və yeni tapşırıqlar gözləyirdi...

– Burda-Hadrutda ayrılıraq, Aslanov, – komandir ətrafına toplaşmış xüsusi təyinatlıları gözdən keçirdi və yorğun baxışla-rını Rəşad Aslanovun üzündə saxladı.

– Biz hansı istiqamətdə hərəkət edəcəyik, komutan?-Asla-nov biruzə vermədiyi narahatlıqla soruşdu. Sanki birdən-birə komandirdən, döyüş yoldaşlarından ayrılacağı anın həyəcanı içini бүürdü. Onlar bir-birinə isinişmişdilər, doğmalaşmışdılar, zalım düşmə-nə qarşı çiyin-çiyinə ölüm-dirim savaşı aparmışdı-lar, bir-birini qorumuşdular.. Xüsusən də komandir Tehran Mənsimov...Əfsanə komandir...

– Elə bilirdim biz axıra qədər bir yerdə olacağıq, komutan.

– Biz əsgərik və əmrə tabeyik, Aslanov. Amma inanıram ki, mütləq Şuşaya bir yerdə daxil olacağıq.

– İnşallah, komutan. Amma biz hansı şəraitdə olursa olsun döyüş tapşırığını yerinə yetirəcəyik.

– Buna şübhəm yoxdu, Aslanov. Komandanlıq bizə inanır, bizə güvənir. Bizim borcumuz bu inamı doğrultmaq, xarabalı-ğa çevrilmiş torpaqlarımızı işğaldan azad etməkdir. Sən briqa-daya komandir təyin olunursan.

– Etimadı doğrultmağa çalışacam, komandir.

– Sənin komandirlik etdiyən xüsusi təyinatlılar Tuğ, Böyük Tağlar, Çanakçı, Sığnak istiqamətində hərəkət edəcək.

Polkovnik xəritəni daşın üzərinə sərđi, qələmi Tuğ kəndi-nin üstündə saxladı:

– Tuğ kəndinin ətrafında çoxlu hakim yüksəkliklər var. Ümumiyyətlə, Tuğdan Sığnağa qədər sizi ağır və çətin döyüş-lər gözləyir. Biz məqsədə doğru rahat yollardan keçib getmə-yəcəyik. Bizim yolumuz meşələrdən, təhlükəli dərə-təpələrdən,

yarğanlardan keçəcək, ola bilsin ki, günlərlə içməyə suyumuz, yeməyə çörəyimiz olmasın, amma biz irəli gedəcəyik.

– Bunların hamısını görmüşük, komutan.

Komandir başını qaldırıb mavi duman içində görünən dağlara baxdı:

– Bu dağların zirvəsində hələ çox döyüşlər gedəcək. Ermənilər otuz il ərzində bu dağlarda möhkəm mövqe tutmuşlar. Hər şeyləri var. Güclü texnikaya qədər. Amma bizim ürəyimizdə vətən adlı bir sevdamız var. Bizə güc, qüvvət verən, zəfər qazandıran, yenilməz edən bu sevdadır.

– Elədir, komutan. Ona görə də düşmən üstünə gedən əsgərlərimizin hərəsi bir aslan, basılmaz cəngavərdir, – Aslanov dayandı və birdən yadına düşmüş kimi soruşdu: – Siz yəqin Xocavənd istiqamətində...

– Elədi. Naxçıvandan xüsusi təyinatlılar gələcək. Şəhidləri və yaralıları təxliyə edəndən sonra biz də yola düşəcəyik.

– Şuşada görüşmək ümidi ilə, komutan.

– İnşallah...

...Az keçmədi ki, xüsusi təyinatlılar Hadrutdan iki istiqamətdə yola düşdülər... Onları irəlidə keçilməz meşələr, dərin dərələr, təhlükəli yarğanlar gözləyirdi. Çünki xüsusi təyinatlıların döyüş yeri döyüş meydanı deyildi. Xüsusi təyinatlılar sıx meşələrdən, dərə-təpələrdən, dəli çaylardan, çöllərdən, təhlükə dolu yarğanlardan keçib, sıldırım qayalardan yüksəkliklərə qalxmalı, orda məskən salan düşməni məhv etməli idi.

Dağlıq Qarabağ başdan-başa dağ silsilələrindən ibarətdir. Bu yüksəkliklərdən hansısa bir ərazini, yaşayış məntəqəsini asanlıqla vurmaq olar. Yaşayış məntəqəsini ermənilərdən azad etməzdən əvvəl onu əhatə edən yüksəklikləri düşməndən təmizləmək gərəkdi. İyirmi səkkiz il ərzində düşmən dağlarda möhkəmlənmiş, səngərlər, sığınacaqlar yaratmış, silah-sursatla, uzaqvuran minamyotlarla təchiz olunmuşdular.

Bu dağlara tanklar, toplar çıxarıla bilməz. Düşməni yalnız cəsur, igid xüsusi təyinatlılar yüngül silahlarla məhv edə bilər.

3.

...Komandir yamacın bir tərəfini tutmuş sal qayanın üstə qalxdı. Gündüzgörmə cihazı ilə sanki göyün yeddinci qatından görünən uzaqlara baxdı. Dağlar yaxına gəldi, çən-duman içində görünən bu dağlara elə bil əl uzatsaydın çatardı. Ətəyinə topa-topa buludları yığmışdı, dağlardan aşağıda meşəliklər uzanırdı və bu sıx meşələr uzaqdan yamyaşıl çəmən kimi görünürdü.

Anar Əliyevin xüsusi təyinatlıları buraya dağların sinəsinə baş qoymuş irili-xırdalı təpələrdən, meşələrdən, çaylardan keçib gəlmişdilər. Zirvəsi qarla örtülmüş yüksəklikləri düşmənin əlindən almışdılar. Bu dağlar dəhşətli döyüşlərin şahidiydi.

Dağların ətəyində ağacları məhv olmuş, çəmənləri qurumuş geniş düzənlikdə çoxlu xarabalıqlar uzanıb gedirdi. Fizulinin Qarabağlar, Xatınbulaq, Qarakollu, Xocavəndin Bulutan, Məlikcanlı, Qırmızıqaya, Təkə, Tağaser, Gecəgözlü, Aşağı Seyidəhmədli, Zərgər kəndlərinin sanki qollarına vurulan otuz illik zəncirlər açılmış və polkovnik-leytenant Anar Əliyevin xüsusi təyinatlılarının igidliyi sayəsində işğaldan azad olunmuşdu.

Anar Əliyev yeni tapşırıq aldı: Tuğ kəndinin üstündəki strateji yüksəklikləri düşməndən təmizləmək... Bu yüksəklik işğaldan azad olunduqdan sonra Şuşaya doğru hərəkət əmri veriləcəkdi. Sonra da Kəlbəcər...O, illərlə doğma yurdu Kəlbəcəri azad etmək istəyi ilə yaşamışdı...

...Qızğın döyüşdən sonra düşmən geri çəkildi. Tuğ kəndini dövrələyən hakim yüksəkliklər ermənilərdən təmizləndi. Atəş

kəsilən kimi azad olmuş dağlara otuz ildən sonra dinc bir sakitlik çökdü.

Düşmən burada özünə möhkəm istehkam və sığınacaqlar yaratmışdı. Xüsusi təyinatlılar düşməndən ərzaq və silah-sursat qənimət götürdülər. Daşların dibində, qayaların arxasında çoxlu düşmən cəsədləri gözə dəyirdi. Sağ qalanlar silahlarını atıb qaçmışdılar.

Əsgərlər yığıqları avtomat silahları bir tərəfə topladılar. Yorulmuş olsalar da canları, qanları bahasına qazanılmış qələbə onları ruhlandırmışdı.

... Komandir dincəlmək əmri verdi. Özü də yorulmuşdu. Kürəyini iri daşa söykəyib dərindən nəfəs aldı. Əsgərlər hərəsi bir tərəfə səpələndi. Təkə həkim Adil Əfəndiyev ayaqüstəydi: yaralılara tibbi yardım göstərirdi. İşini qurtardı, yaralıları təxliyə üçün hazırladı. Sonra komandirin yanında çantasını başının altına qoydu, arxası üstə uzanıb tərtəmiz səmaya baxdı. Səmanın özü kimi gömgöy olan buludlar bir yerdə dayanmırdı, topa topa tüstü kimi axıb gedirdi.

– Komandir, – Adil qalxıb oturdu, – bu ermənilər çox qorxaqdi. Silahlarını, çantalarını atıb üzüaşağı yüyürüdürlər.

– Onlar qorxaq olduqları qədər də qaniçən millətdi, – komandir nifrətlə dedi, – Amma yeri düşəndə quzu kimi fağır olurlar, – səsində bir qayğı duyuldu, – Adil sən həkimsən, döyüşün qızgın yerinə getmə, özünü gözlə. Biz bu döyüşlərdə bərkimişik. Amma sən ilk dəfədi...

– Komandir, mən həm silah götürürəm, həm də hərbi həkiməm. Məndən nigaran olmayın. Bir də qorumaqla deyil, polkovnik, hər şey qismətdi.

– Yaralıları təxliyə etməliyik.

– Özü də təcili. Ağır olanlar da var. Ermənilərin çoxlu tibbi vasitələri qalmışdı. Lap yerinə düşdü. Ağrıkəsiciyə, sistemə ehtiyac vardı, qurtarmışdı.

– Dostlarımdan çox nigaranam. Polkovnik Tehran Mənsimov, Rəşad Aslanov, Əli Kərimov, Nihad Babayev. Kaş hamımız sağ-salamat Şuşaya qədər gedib şıxardıq. Şuşada görüşərdik, – Anar köks ötürdü, – kaş Kəlbəcərə getmək də qismətdə olardı. Kəlbəcərin Boyaqlı kəndi...Mənim uşaqlığım orda keçib. Çox səfəli, cənnət kimi bir yerdə. Anam o kəndin xiffətini çox eləyirdi. Yurd həsrəti çəkirdi. Atam da onun kimi.

– Müharibə qurtarar, Kəlbəcər də qəddar, nankor ermənilərdən təmizlənilib azad olar. Siz də Boyaqlıya gedərsiz. Yəqin ki, eviniz salamat qalar.

– Evimiz yox, xarabalıqlar...

– Yox, eviniz salamat qalar. Çünki ermənilər o uzaq kəndə təzədən ev tikməzlər.

– Müharibə qurtarsaydı, torpaqlarımız azad olsaydı... Anar dərindən nəfəs aldı, – Görəcəyim işlər çoxdur. Ən əvvəl kəşfiyyat haqqında bir dərslik yazmaq istəyirəm.

– Xüsusi təyinatlıların sizin kimi təcrübəli, səriştəli kəşfiyyatçılara ehtiyacı var. Sizdən öyrənməli çox şeylər var. Beş dildə sərbəst danışsınız....

– Dil öyrənməyə marağım var. Bir də kəşfiyyatçı hərtərəfli olmalı, həm də dil bilməli. Elə adamları düşmən içinə göndərirlər ki, onlar həm də dil bilsinlər.

– Elədi, komandir.

Bu anda minamyotdan açılan atəş yamaqları alov kimi qarşdı, qəlpələri ətrafa səpələndi. Anar Əliyevlə Adil Əfəndiyev çevikliklə ayağa qalxıb özlərini daşın arxasına atdılar. Xüsusi təyinatlılar döyüşə hazır oldular. Düşmən qəflətən əks-hücuma keçmiş, İtirdiyi yüksəkliyi geri almaq üçün bütün qüvvələrini səfərbər etmişdi.

Minamyotlar dayanmadan atəş açır, göz açmağa aman vermirdi. Hər tərəf qəlpələrlə örtülmüşdü. Daşlar parçalanır, torpaq göyə sovrulurdu.

Anar Əliyev həyəcanla dedi:

– Ermənilərə kömək gəlib. Onlar nə olursa olsun bizi məhv etmək istəyirlər. Uşaqlar, hiss olunmadan düşmənin arxasına keçib, onu mühasirəyə alın.

Anar özü də daşın arxasından çıxaraq avtomatdan atəş aç-aça irəli getdi. Bu anda üzbəüz daşın arxasından snayperin atdığı güllə gözüne dəydi. Arxasınca gələn həkim Adil Əfəndiyev özünü Anara yetirdi. Onu iri daşın arxasına çəkdi, ağrıkəsici vurub gözünün qanını təmizlədi və tənziflə sarıdı:

– Komandır, düşməni məhv edən kimi sizi də təxliyə edərək. Anardan səs çıxmadı.

Yamacın aşağısında yaralılar vardı. Adili köməyə çağırırlar. O, Anarı ehtiyatla arxası qatda uzatdı, başının altına çantasını qoydu:

– Gəlirəm, komandır, – dedi.

Adil yerindən qalxmağa macal tapmadı. Qarşı tərəfdən minamyotdan atəş açıldı. Qəlpələr Anarla Adili haqladı. Adil Əfəndiyev şəhid oldu, Anar ağır yaralandı.

Xüsusi təyinatlılar düşmənin arxasına keçdilər. Qızğın döyüşdə ermənilər yenə tab gətirmədi, son nəfərinə qədər məhv edildilər.

Düşmənin əks-hücumunu dəf edən xüsusi təyinatlılar doğma komandirlərinin, bu qoçaq, cəsur, qəhrəman kəşfiyyatçının başına topladı. O, çətinliklə nəfəs alırdı. Zəif səslə dedi:

– Üşüyürəm, üstümü örtün.

Hər kəsin üzündə bir hüzn, kədər vardı. Bu igid komandirin dağ başında onlarla son vidasıydı... Bu dəfə komandır, eləcə də onun köməyinə getmiş həkim, leytenant Adil Əfəndiyev əsgərləri qələbə sevincini yaşamağa qoymadı...

Anar əslən Kəlbəcərdən idi. 1982-ci ilin avqustun 24-də Kəlbəcərin Boyaqlı kəndində ziyalı ailəsində anadan olmuşdu.

Əliyevlər Kəlbəcərdə tanınmış Kalbavəllər nəslindən idilər. Adı tarixə düşmüş nəslin ilk nümayəndələri, deyilənə görə, Kəlbəcər binə olduğu vaxtdan bu dağlar qoynunda yurd salmış, yaşamış və nəsillər yola salmışdılar.

Anarın anası Səkinə xanımla atası Vüqar orta məktəbi başa vuran kimi Kəlbəcərdən Bakıya təhsil almağa getmiş, hər ikisi Azərbaycan Dövlət Xarici Dillər İnstitutunda oxumuş, sonralar ailə quraraq Kəlbəcərdə yeni bir həyata başlamışdılar.

Anar ailənin ikinci övladıydı. Səkinə xanım ağıl və zəkası ilə yaşlılarından fərqlənən Anarın gələcəkdə bu nəslin adına şan-şöhrət gətirəcəyinə inanırdı. Anarda bu ilk qiğılımları görürdü. Bəlkə də elə buna görə bu qiğılımların daha da alovlanması, uşaqların mükəmməl təhsil alması üçün Əliyevlər ailəsi gözdən-könüldən uzaq olan Boyaqlı kəndindən Ağdərə rayonunun Layarx kəndinə köçdülər. Boyaqlıdan fərqli olaraq Layarx daha müasir idi. Yaxşı təhsil almağa, bilik, savad qazanmağa daha imkanlı idi. Qonşu Levonarx kəndində rus dilində təhsil almaq Anarın ürəyincə oldu. O, dil öyrənməyə həvəsli idi. (Komandır olanda artıq beş dil bilirdi).

Birinci Qarabağ müharibəsi başlayanda Anar üçüncü sinifdə oxuyurdu. Müharibənin alovu Ağdərəni də bürüdü. Ağdərəlilər talelərinə qara qələmlə yazılan köçkün həyatı ilə üzləşdilər. Onlar Tərtər rayonunun Bəyimşarov kəndinə pənah gətirdilər.

...Kəlbəcərin işğalı xəbəri ailəni sarsıtdı. Qışın sərt, qarlı-çovğunlu günlərində körpəsini kürəyinə sarımış gəlinlərin, isti ocağından didərgin düşmüş uşaqların, qadın və qocaların fəryadı Anarın yaddaşında həmişəlik qaldı.

Sonralar Kəlbəcər çox dumanlı şəkildə yadına gəlirdi. Doğma kəndləri, uşaqlığını keçirdiyi dağ ətəyi, yaşlıları... Kəlbəcərin işğalından sonra həmişə ata-anasının gözlərində kədərə bələnmiş yurd həsrəti görərdi. İllər keçib gedirdi, amma bu yurd həsrəti ovunub sovuşmurdu, əksinə daha da artırıdı, ürək-

lərinin içinə, gözlərinə, səslərinə qədər çökdürdü. Sanki bu qədim yurd yeri dəhşətli bir zəlzələdən qopub dünyanın o biri üzünə düşmüşdü. Kəlbəcərə gedən yollar bağlanmışdı. Təkcə Kəlbəcərə yox, bütün Qarabağa....

Anası Səkinə xanımın gözlərində yurd həsrəti daha güclüydü. Çünki anasının Kəlbəcərdə çoxlu xatirələri qalmışdı. Əgər bu xatirələri bir yerə yığsaydılar bəlkə də bir nağıl, bütöv bir dastan olardı... Və bu yurd sevgisinin bir qığılıcı da Anarın ürəyindəydi. O, uşaqlıqdan ayrılıqların ən acısını yaşadı. Bu da onunla əlaqədar oldu ki, ermənilərin ucbatından doğma məktəbdən, sevdiyi müəllimlərindən və sinif yoldaşlarından ayrıldı. Müharibənin dalğası ağdərəlləri müxtəlif yerlərə səpələdi. Əliyevlər bu dəfə Şəmkir rayonunun Çaykənd kəndinə köçdülər. Anar burda doqquzuncu sinifdə oxuya-oxuya Cəmişid Naxçıvanski adına hərbi litseyə imtahan verdi. Və bununla da Anarın arzusunda, xəyallarında olan yollar üzünə açıldı. O, oxumaqdan, öyrənməkdən yorulmadı. Uşaqlıqda ürəyinə düşən qığılıcı-düşməndən qisas almaq hissi daha da qüvvətləndi. Lakin işğal olunmuş torpaqları geri qaytarmaq, düşməni məhv etmək üçün oxumaq, öyrənmək, təcrübə qazanmaq vacib idi.

Anarın səbri, dözüümü, çalışqanlığı bəhrə verdi: Bakı Ali Birləşmiş Komandanlıq Məktəbinin "Qoşun kəşfiyyatı" kursunda oxudu. 2012-ci ildə Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin Hərbi Akademiyasını başa vuranda isə Anar Əliyev artıq leytenant rütbəsindəydi. Eyni zamanda Naxçıvan Əlahiddə Ümumqoşun Ordusunda xüsusi təyinatlı dəstənin komandiriydi.

Şərur rayonunun düşmən işğalı altında olan Günnüt kəndi istiqamətində mövqelərimiz tez-tez atəşə tutulurdu.

2018-ci ildə düşmənin atəşi cavabsız qalmadı. İllərlə üst-üstə yığılan səbr kasası doldu və birdən püskürdü: düşmənlə

döyüşdə xüsusi təyinatlılar, o cümlədən polkovnik Tehran Mənsimovla birgə Anar Əliyev də böyük şücaət göstərdi. Ermənilər Günnütdən, Ağbulaq yüksəkliklərindən, Qızılqaya dağından və Dərələyəz mahalının Arpa kəndindən əl çəkdilər. Anar Əliyevin aldığı "Döyüşdə şücaətə görə" medalı o döyüşlərin mükafatı oldu və ona vaxtından əvvəl polkovnik-leytenant rütbəsi verildi.

Bu qorxmaz, cəsur kəşfiyyatçı otuz səkkiz illik ömrünün on altı ilini hərbi sahəyə sərf etdi. Daim təkmilləşdi, səriştə və təcrübəsini artırdı. Bir çox xarici ölkələrdə kurslarda iştirak etdi. Türkiyədə "Təməl paraşütü", Macarıstanda "İngilis dili", Çexiyada "Sülhməramlılar üçün təlimatçı", İsveçrə konfederasiyasında "Qış dağı", Rumıniyada "Hərbi əməkdaşlıq və təcrübə mübadiləsi, Türkiyədə "Sərbəst paraşüt", Slovakiyada "Təkmilləşdirilmiş qış-dağ", İordaniya krallığında "Xüsusi əməliyyat qüvvələri sərgisi", Pakistanda isə beş aylıq kurs keçdi. Bir ömrə sığmayan günlər, aylar və illər...

...Düşmən aman versəydi Kəlbəcərdə dalğalanan üçrəngli bayrağı da görərdi, uşaqlıq illərini keçirdiyi Boyaqlıda olardı. Və bu illər ərzində qəhrəmanlığına, şücaətinə, qüsuruz xidmətinə görə aldığı on iki medalın və ən son, ən ali "Vətən Müharibəsi Qəhrəmanı" adının qürurunu yaşayardı.

Anar Əliyevlə birlikdə şəhid olan Adil Əfəndiyevin isə cəmi iyirmi beş yaşı vardı. Azərbaycan Tibb Universitetini yeni-cə bitirmişdi. Xüsusi təyinatlılarla birgə ən çətin, ağır döyüşlərdə özünü odun-alovun içinə atırdı və yaralıları atəşin altından qəhrəmanlıqla çıxarıb tibbi yardım göstərirdi.

Son dəfə tibbi yardım göstərdiyi yaralı Anar Əliyev oldu.

(Cəsur leytenant, həkim Adil Əfəndiyev "Şuşanın azad olunması" və "Hərbi xidmətlərə görə" medalları ilə təltif olunub).

4.

... Xüsusi təyinatlıların komandiri, polkovnik Tehran Mənsimov yeni tapşırıq aldı: Məngələnata yüksəkliyi azad edilməlidir! Bu yüksəklikdən hər yer ovuc içi kimi aydın görünürdü. Təpələrdə, yamaclarda gözə dəyən hər hansı qaraltını düşmən o anda dəqiq top atəşi ilə dağıdırdı. Yüksəkliyə qalxmaq çox təhlükəli idi.

Polkovnik əməliyyat planı hazırladı: xüsusi təyinatlılar düşmənin ağına gətirmədiyi, gözləmədiyi istiqamətdən hücum edəcək, onu çaşdıracaq və məhv edəcəkdilər...

Komandir döyüşdən əvvəl əsgərlərini topladı:

– Aslanlarım, igidlərim! Siz bilirsiniz ki, biz xüsusi təyinatlılar başqa döyüşçülərdən fərqlənirik. Gücümüzə görə, dözümlü və iradəmizə görə. Ordumuz üçün, qələbəmiz üçün çox vacib olan bu yüksəkliyi düşməndən geri almalıyıq. Bizə etimad göstəriblər. Biz də tapşırığı yerinə yetirməliyik. İlk əvvəl düşmənin qüvvəsi, silah-sursatı, döyüş mövqeləri haqqında məlumatımız olmalıdır. Biz məlumatsız hərəkət edə bilmərik. Kəşfiyyatçılar düşmənin içinə getməli və bizə lazım olan məlumatları gətirməlidir.

– Biz hazırıq, komandir.

Komandirin ciddi, sərt sifətində mülayim bir ifadə görünürdü:

– İki nəfər kəşfiyyata getməli. Biz isə qaranlığın düşməsinə gözləyəcəyik.

Kəşfiyyatçılar getdilər... Əsgərlər torpağın-daşın üstündə bir-birinə sığındılar. Dağlardan soyuq külək əsirdi. Külək səngiməmiş qar atmağa başladı. Sazaq gücləndi. Polkovnik də özünə yer elədi. Yastı daşı başının altına çəkdi, amma yuxlaya bilmədi. Hərbiyə, kəşfiyyatda çalışdığı uzun illər ərzində istiyə, soyuğa, yuxusuzluğa öyrənmişdi. İrəlindəki döyüş haqqında düşündü və xəyalı onu gənclik illərinə qaytardı. Sazaqlı havada, başını daş yastığa qoyaraq o illəri xatırlamaq xoş bir hiss idi.

...Polkovnik Tehran Mənsimov 1972-ci ildə Qusar rayonunun Düztahir kəndində Cavid Mənsimovun ailəsində dünyaya göz açdı. Ailədə üç uşaq idilər: iki bacı, bir qardaş. O vaxt kimsənin ağına gəlməzdi ki, bu sarıbənzir kiçik oğlan vaxt gələcək təkcə öz ailəsinə, nəslinə deyil, bütün Qusara şöhrət gətirəcək. İşğal olunmuş torpaqların azad edilməsində göstərdiyi igidliyə görə onun haqqında əfsanələr danışılacaq.

Tehran orta məktəbi bitirən kimi vətənə əsgər borcunu yerinə yetirməyə getdi. O vaxt ağına da gəlmədi ki, bu onun tale yoludur. Çünki xidməti başa vurdu, amma evə qayıtmaq, gözü yolda qalan ailəsinə sevindirmək, təhsil almaq haqqında düşünmədi, özünə asan, rahat yol seçmədi. Bəlkə də ona görə ki, içində daim yanan, alovlanan, onu rahat yaşamağa qoymayan vətən sevdası vardı. Vətən isə dardaydı, Tehran kimi mərd, qeyrətli, onun uğrunda canından belə keçməyə hazır olan oğullara möhtac idi. Rusların əsarətindən qurtaran Azərbaycan ağır günlər keçirirdi. Köhnə düşmən baş qaldırırdı. Qarabağda ermənilərin köhnə düşmənçiliyi təzələnirdi. Azərbaycanda isə səriştəli hərbiçilərə, zabitlərə böyük ehtiyac vardı. Tehran Mənsimov da orduda qaldı...

...1992-ci il.

Tarixin 1918-ci ildə yazılmış qanlı səhifəsinə qan qoxulu yeni səhifələr yazılırdı. Andronikin, Nijdenin, Dronun, Karonun, Şaumyanın varisləri yenidən baş qaldırırdı. Bu varislər də babaları və ulu babaları kimi qəddar və rəhimsiz idilər. Çünki əlləri qanlı bu dünyanı tərk edən babaları türklərə nifrəti miras qoyub getmişdilər.

...Polkovnik müharibənin soyuq üzünü ilk dəfə Fizulidə gedən döyüşlərdə gördü. Qacar kəndinin üst tərəfindəki yüksəkliklər düşmənin əlindəydi. Onlar bu strateji yüksəklikdən atəş yağdıraraq göz açmağa aman vermirdilər. Tehranın xidmət etdiyi taqım briqadasının əsgərlərinə həmin yüksəklikləri düşməndən azad etmək əmri verildi.

Tapşırıq çətin idi. Ermənilər həmin yüksəklikdən aşağıları diqqətlə izləyirdi. Aşağıdan yuxarıya sıldırım qayalarla, daşlı-kəsəkli yamaqlarla qalxmaq çətin idi. Amma tapşırıq yerinə yetirilməliydi. Bu döyüş zəfərlə başa çatdı. Tehran Mənsimov döyüşdə xüsusi fərqləndi. İgidlik və şücaəti komandanlığın diqqətindən yayınmadı.

...– Mənsimov, komandir səni otağında gözləyir.

Komandirin otağına girib fərağat vəziyyətində əlini gicgahına apardı. Komandir yer göstərdi, otaqda gəzindi, sifətindəki qayğılı ifadə mülayimləşdi:

– Mənsimov, sən bu döyüşdə fərqləndin. Şücaət göstərdin. Mən səndə zabitə məxsus ən yüksək keyfiyyətləri gördüm. Ordumuzun sən kimi fədakar, səriştəli zabitlərə ehtiyacı var. Mən səni zabit görmək istəyirəm.

– Etimadınız üçün təşəkkür edirəm, komandir.

– Bu müharibə, elə bilirəm ki, çox çəkəcək, Mənsimov, – komandirin ciddi, sərt sifətində, qıyılmış gözlərində bir ağrı göründü, – Düşmənin qarşısına çıxma biləcək, onu əzə biləcək ordu yaradılmalıdır. Bizim döyüş texnikasını mükəmməl bilən savadlı zabitlərə ehtiyacımız var.

– Əlimdən gələni edəcəyəm, komandir.

...Tehran Mənsimov 1993-cü ildə Bakıdakı zabitlər məktəbinə daxil oldu. Burada bir hərbi kimi formalaşdı, ən əsası kəşfiyyat təlimləri zamanı səbirli, dözümlü olmaq, ən çətin anda düşdüyü şəraitdən baş çıxarmaq, düşməyə qalib gəlmək vərdişinə yiyələndi. Kursantlardan qeyri-adi gücə, qeyri-adi zəka-yə malik olan kəşfiyyatçılar hazırlanırdı. Onlar 354 nəfər idilər. Tehran Mənsimov bütün təlimlərdə birinciydi, müəllimlər onun yaxşı kəşfiyyatçı olacağına inanırdı. Kursu başa vuranda birinci oldu və baş leytenant rütbəsi aldı.

...1994-cü il.

Fizuli bölgəsində şiddətli döyüşlər gedirdi.

Düşmənin gürzə kimi ölkənin içərilərinə doğru sürünürdü.

Tehran Mənsimov döyüşlərə qatıldı. Ermənilər Horadiz ətrafına güclü qüvvə toplamışdı. Mənsimov taqım komandirini əvəz edirdi. O, əsgər kimi cəsür, komandir kimi təcrübəli və səriştəliydi. Əsgərlər igid komandirin arxasınca getdi, güclü və qəddar düşmənin bütün həmlələrini dəf etdilər, Horadiz qəsəbəsini və 22 kəndi qorudular. Bu əsgərləri ruhlandırان böyük bir qələbəydi.

Polkovnik həmin günləri xatırlayanda üzündə xoş bir təbəssüm göründü... Bütün taqım bu qələbəni qeyd edirdi. Bu anda komandirə daha bir şad xəbər verdilər: prezident Heydər Əliyev qəhrəman taborun əsgərləri ilə özü şəxsən görüşə gəlir. Bu qürurverici bir hadisə idi. O anda kazarma adlanan torpaq sığınacaqların qarşısında əsgərlər səliqə-səhman yaratdılar. Üst-başlarını qaydaya saldılar. Sanki müharibənin ab-havası qəfildən təmizləndi. Dərəli-təpəli, tikanlı çöllükdə, üstü kol-kosla örtülmüş torpaq sığınacaqların qarşısında böyük insanla görüşün həyəcanı əsgərlərdə təlatümlü bir sevinc yaratdı. Bu ağır günlərdə Heydər Əliyevin yenidən dövlətin, millətin başında olması sönmüş ümidləri alışırdı. Bu ağıllı, müdrik insan burulğanlar içində çırpanan məmləkətə işıqlı yol açacaq, savaşa son qoyacaqdı... O, həm də qətiyyətli, qorxmaz, yenilməz bir insan idi. Müharibənin bu qızgın vaxtında cəbhə bölgəsinə gəlişi ilə, öz varlığı ilə düşməyə meydan oxuyurdu. Çünki Xocavənddə əsgər kazarmaları ilə düşmən mövqeləri çox yaxın idi. Bir kilometrlik məsafədəydi.

...Prezidentin yaxınlaşdığını xəbər verdilər. O anda əsgərlər fərağat vəziyyətində düzləndi, möhtəşəm, həyəcanlı bir sükut yarandı. Yalnız düşmən tərəfdən atəş səsləri gəlirdi.

Heydər Əliyev əsgərlərə yaxınlaşdı, isti baxışlarla onları süzdü və gümrah səslə ucadan:

– Əsgər, salam, – dedi.

Səslər dalğa-dalğa uzaqlara yayıldı.

Tehran Mənsimov da ilk dəfə bu böyük insanı yaxından

gördü. Onun üzü gülsə də gözlərində, baxışlarında bir qayğı, ağrı vardı. Azərbaycan onun canı, qanıydı. Onu heç bir vaxt yıxılmış, sınımış görmək istəməzdi. Hər kəlməsində, sözündə ümid, inam vardı: alınmış torpaq geri qaytarılacaq, düşmən cəzasını alacaqdır. Çünki bu torpağın azman igidləri vardı. Horadizi və onun 22 kəndini müdafiə edib düşməndən qoruyan bu əsgərlər mərdliklə döyüşərək canları, qanları bahasına zəfər qazanmışdılar.

Heydər Əliyevin qəfildən qaşları çatıldı, üzündə ağrılı bir təbəssüm göründü, kazarma adlanan torpaq sığınacaqları gözədən keçirib dedi:

– Siz əsgərlər indi çox ağır bir şəraitdə vuruşursuz. Bunlar torpaqdan qazılmış sığınacaqlardır. Ordumuz qurulacaq, ən müasir silahlarla təchiz ediləcək, kazarmalar tikiləcək. Biz yeni ordu quruculuğunda əlimizdən gələni edəcəyik.

Heydər Əliyev əsgərlərlə söhbət etdi, onların suallarına cavab verdi və qəflətən yanında dayanmış Tehran Mənsimova üzünü tutdu:

– Taborun komandiri sən sən. Qazanılmış bu qələbədə sən xüsusi əməyin var. Rütbənin nədir?

– Baş leytenant.

– Bu gündən kapitansan. Bu rütbəni sənə mən verirəm.

Və Mənsimov bir ildə iki rütbə aldı: biri yaxşı oxuduğuna, o biri döyüşdə şücaət göstərdiyinə görə. Prezident sanki bununla da Tehranın bir zabit kimi formalaşmasına, cəsur bir komandir kimi yetişməsinə xeyir-dua verdi. Bu böyük insan elə bil igid komandirin bir də bu yerlərə qayıdacağına, torpaqların işğaldan azad edilməsində müstəsna qəhrəmanlıq göstərəcəyinə əmin idi.

...Azərbaycan ordusunda quruculuq işləri gedirdi. Bacarıqlı, savadlı zabitlərə ehtiyac vardı. Bunun üçün təhsil almaq vacib idi. Həyatını bütünlüklə hərbi sahəyə həsr etmiş Tehran da 2013-cü ildə arzusunda olduğu Azərbaycan Respublikası

Silahlı Qüvvələrinin Hərbi Akademiyasına daxil oldu. Burada dərslər, təlimlər çətin idi, lakin Tehranın dözümlü, iradəsi, fiziki bacarığı, hərbi biliklərə mükəmməl yiyələnmək inadı və həvəsi onu daim irəliyə apardı. Bu da onunla nəticələndi ki, Tehran Mənsimov akademiya yenə də tələbələr arasında seçildi, birinci oldu, fərqlənmə diplomu ilə hərbi sahədə işini davam etdirdi. Onun təyinatını Naxçıvan Əlahiddə Ümumqoşun Orduya verdilər. Və onu xüsusi təyinatlıların komandiri təyin etdilər.

...Xüsusi təyinatlılar qeyri-adi əsgərlərdi. Onların nağıl qəhrəmanlarına bənzər həyatı var. Yeddi gün yeddi gecə yorulmadan yol gedib yeddibaşlı əjdahalarla savaşa girən nağıl qəhrəmanları kimi onlar da sonunda qalib gəlir və məğlub olmur. Qeyri-adi həyat tərzi, qeyri-adi döyüş bacarığı, fədakarlıq, dözümlü, iradə və qələbə qazanmaq inadı... Düşməne zəfər çalmağın yolu onların döyüşkən ruhundan keçir...

... Məngələyata dağı çən-duman içindəydi. Göydəki tərtemiz ağ buludlar sanki topa-topa aşağı yenib mavi tüstü kimi yal-yamacın qoynuna doldu, dərələrdə ilişib qaldı. Amma az keçmədi ki, buludlar qaraldı, narın, çisələkli yağış başladı. Dağlardan əsən küləklər bu yağış damcılarını qırma kimi əsgərlərin üz-gözüne çırpırdı.

Komandirin irəli göndərdiyi kəşfiyyatçılar məlumat gətirdi:

– Məngələyata yüksəkliyinə gedən yol sıx meşədən və çaylardan keçir. Səkkiz kilometrlik yol açıq sahədir. Ən təhlükəli də elə bu ərazidir.

Komandir xəritəni qarşısına çəkdi:

– Açıq olduğu üçün təhlükəlidir?

– Xeyr, bu sahə başdan-başa şumlanıb.

Komandir fikrə getdi, xəritəyə baxa-baxa düşüncəli halda dedi:

– Bu açıq sahəni düşmən minalamış da ola bilər. Ona görə də yolu ancaq gündüz keçməliyik ki, əsgərlər minaya düşməsin. Vaxt və itkiyə yol verilməsin.

– Üstəlik şumlanmış sahə suvarılıb.

– Bir çətinlik də bundadı. Düşmən şumlanmış sahəni nəzərdə saxlayır. Hər hansı bir qaraltı görünən kimi atəşə tutur.

Kapitan Nihad Babayev fikrini bildirdi:

– Bəlkə bu ərazini gecə ikən keçək?

Komandir başını yellədi:

– Bizim üçün çətin heç nə yoxdur, kapitan. Biz bu ərazini gündüz keçməliyik. Ərazi şumlanıb, bəlkə də üstəlik minalanıb. Buna görə də onu gecə keçmək təhlükəlidir. Kəşfiyyatın gətirdiyi məlumatlara görə düşmənin əsas qüvvəsi sağ tərəfdə cəmləşib. Sol tərəf sərt qayalıqlar, uçurumlar və dərin dərə olduğuna görə düşmən sol tərəfi nəzarətsiz saxlayır. Ermənilər canlı qüvvə və artilleriyanı sağ tərəfə toplayıb və bizi burada gözləyəcək. Amma biz sol tərəfdən düşməyə zərbə endirəcəyik. Bunun üçün biz 720 metr yüksəkliyə qayalardan dırmaşaraq, düşmənin içinə sızacaq, gözləmədikləri səmtdən hücum edib Məngələtəni azad edəcəyik.

Kapitan başını çevirib sis duman içində olan dağlara baxdı:

– Ağlasığmayan, mümkünsüz bir əməliyyatdı. Amma başqa yolumuz yoxdu ki, komandir. Siz bu yerlərə yaxşı bələdsiz, bütün koordinatları bilirsiniz.

– Doğrudu, mən 92 -ci ildə Fizulidə döyüşlərdə olmuşam, bu yerlərə də yaxşı bələdəm. Bizə inanırlar, etibar edirlər. Mümkün olmayan iş yoxdur. Bu yüksəklik ordumuz üçün strateji cəhətdən çox əhəmiyyətli idi. Əvvəla ona görə ki, bu yüksəklikdən Zəngilan, Qubadlı, Cəbrayıl aydın görünür və düşmən burdan onları asanlıqla vura bilər. Dəstədə doxsan nəfərik. Bu dəstəni dörd qrupa bölürəm. Kapitan Nihad Babayevi, kapitan Əli Kərimovu, baş leytenant Coşqun Əhmədovu, kapitan Valeri İsakovu və kapitan İlham Qurbanovu qrup komandirləri təyin

edirəm. Komandanlıq bizə iki dron göndərüb. Hər cür silah-sursatla təmin olunmuşuq. Vəzifəmiz düşmənin içinə sızmaq, postları məhv etmək, döyüş mövqelərini sıradan çıxarmaqdır.

– Oldu, komandir.

...Düzlən! – əmri verildi.

Komandir Mənsimov əsgərlərini qürurla süzdü. Onların sərt baxışında, mərdanə, cəngavər görünüşündə düşməyə qalib gəlmək inadı, hər birinin xislətində bir qəhrəmanlıq ruhu vardı. Keçilməz dağlar, sıldırım qayalar belə onları yolundan saxlaya bilməzdi. Sinələrini düşmən gülləsinə sipər edəcək qədər dəliqanlı, düşməni diş-dırnağı ilə məhv edəcək qədər cəsur idilər.

Komandir ucadan səsləndi:

– Düşmənlə döyüşə hazırsınızmı?

– Hazırıq, komandir!

İgidlərin hayqırışı sanki uzaq dağlara qədər gedib çatdı: Ey dağlar, geniş ormanlar, dəli-dolu çayların sığındığı dərin dərələr sən bizimsən. Səni bizdən qoparmağa düşmənin gücü çatmaz.

Ey uca Tanrı, dağlardan, qayalardan, keçilməz meşələrdən bizə yol ver. Duman ağ örtüyünü yollarımıza çək – düşmən duyuq düşməsin. Göylər yağışını yağdırma – yollarda yubanma-yaq. Ay işığı çırağını gur elə – düşməni aydın görək.

Vətən torpağının bir parçası... Xarabalıqlar altında göyə-rən, yaşayan ümidlər... Yetərinə zillət çəkdi, həsrət çəkdi. Doğma səsdən, nəfəsdən, doğma əllərin sığılından məhrum oldu. Yaşlı gözlərin yollarda yol gözlədi. Aranında, yaylağında köhlən atların iz saldığı cığırlar pozulmadı. Qəhrəman babaların ruhu, bu torpaqda qanlı döyüşlərdə şəhid olan igidlərin ruhu -biz yubansa da gəlirik. Gəlirik... Eşidirsinizmi bizi? Gəlirik...

Axşam saat 8-də polkovnik Mənsimov qrup komandirlərini hərəkət əmri verdi. 90 nəfər igid, 90 nəfər xüsusi təyinatlı

qəddar düşmənlə savaşa hazırlaşdı. Kürəklərində daşdıqları ağır əsgər çantaları ərzaqla yox, silah-sursatla doluydu. Yolları uzun, ağır, məşəqqətli, əzablı, daşdıqları yük daha ağır, məsuliyyətli... Məngələnatanın strateji əhəmiyyətli yüksəklikləri düşmənin əlindən alınmalıydı.

... 1993-cü ildə ermənilər Məngələnata yüksəkliklərini işğal etdilər və ciddi təhlükə yaratdılar. Nəyin bahasına olursa olsun yüksəklik geri alınmalıydı. "Məngələnata əməliyyatı" hazırlandı. Bu əməliyyatı yalnız kəşfiyyatçılar həyata keçirə bilərdi. Onların təcrübəsi, peşəkarlığı mühüm şərt idi.

1993-cü ilin avqustun 24-də 43 nəfərdən ibarət kəşfiyyat qrupu yaradıldı. Qrupa kəşfiyyat batalyonunun ikinci rota komandiri Kamil Abbasov rəhbərlik edirdi.

Ermənilər yüksəklikdə möhkəm mövqe tutmuş, zirvəyə yaxın yerdə hər cür silah-sursatla təmin olunmuş post qoymuşdular. Erməni əsgərləri aşağıdan yüksəkliyə qalxan yolları nəzarətdə saxlayırdı.

Peşəkar kəşfiyyatçı Kamil Abbasov səkkiz nəfər əsgərlə qayalıqlardan və yamaclardan Məngələnata yüksəkliyinə qalxdılar, erməni postunun yaxınlığında gizləndilər və müşahidə apardılar. Sonra ehtiyatla düşməni duyuq salmadan posta yaxınlaşdılar. Qəflətən açılan atəş o anda yeddi nəfər erməni məhv etdi. Gürzə kimi quyruğu tapdanmış düşmən xüsusi təyinatlıları hər tərəfdən pulemyot atəşinə tutdu. Yağış kimi yağın qəlpələr posta yaxınlaşmağa imkan vermirdi. Bu anda Habil qranamyotla atəş açaraq ermənilərin hamısını məhv etdi. Kəşfiyyatçılar xeyli silah-sursat qənimət götürdülər.

Alban məbədinin yanında 37 nəfər kəşfiyyatçı Kamil Abbasovun dəstəsiylə birləşdi və yüksəklikdə möhkəmlənmiş erməniləri məğlub etdilər. Yüksəklik azad edildi. Lakin Azər-

baycan ordusu onu əldə saxlaya bilmədi. Məngələnata yenidən düşmənin əlinə keçdi.

...Sübhün soyuğu iliklərə işləyirdi. Üzbəüz dağların zirvəsində qar görünür, aşağılarda isə duman-çən sanki boz bulud kimi aşağılara yenərək topa-topa ilişib qayalıqlarda, dərə-tərələrdə qalırdı. İrəlidə xüsusi təyinatlıların Məngələnata yüksəkliklərinə gedən ağır və məşəqqətli yolu vardı.

Komandir cəld, çevik addımlarla irəlidə gedirdi. Polkovnik əslində döyüşə gedərkən, hər hansı bir tapşırığı yerinə yetirərkən əsgərlərin arxasınca getməyi sevməzdi. Cəsarətli, cəsur komandir əsgəri öz arxasınca aparmaqla ona istər-istəməz döyüş ruhu aşılırdı, onu igidlik və şücaət göstərməyə sövq edirdi.

İrəlidə sıx meşəlik göründü. Kürəyində ağır əsgər çantası daşıyan əsgərlər meşəyə girəndə sanki birdən-birə qarın-şaxtının içinə düşdülər. Əyinləri nazik idi. Üstəlik susuzluq onları əldən salırdı. Kimsədə su tapılmadı. Suyu yolda ikən içib qurtarmışdılar.

Komandir dincəlmək əmri verdi. Meşənin içi yamyaşıl yosunla örtülmüşdü. Müharibənin havası sanki meşəyə toxunmamışdı. Lakin ətrafda çoxlu ağaclar kəsilmişdi. Əsgərlər bir yerə topladılar. Kürək-kürəyə verib, bir-birini nəfəsi ilə isitməyə çalışdılar. Lakin sazaq onları ürəklərinin içinə qədər üşüdüdü, əllərinin donu açılmır, ağızları söz tutmurdu. Bu anda kimsə ağacların arxasından qışqırdı:

- Ey, uşaqlar, gəlin bura. Burda gölməçə var.
- Köhnədən qalmış yağış suyuydu. Əli başını buladı:
- Susuz olsaq da gölməçəyə yaxın getməyək.
- Heç olmasa əllərimizi yuyaq.
- Ermənilər suyu zəhərləmiş olar.
- Yəqin ki, yuxarıda su taparıq. Ola bilməz ki, bu yerlərdə bulağa rast gəlməyək.

Başqa bir əsgər əllərini ovuşdurub nəfəsi ilə qızdırmaq istədi:

– İsti sobamız yadıma düşdü. Şaxtalı havada anam bizi həyə-tə çıxmağa qoymazdı. İsti soba, yanında da bir bardaq sərin su...

– Gözünü yum, özünü isti sobanın yanında hiss et. Amma bir bardaq suya söz verə bilmirəm.

– Kaş burda ocaq yandıra bilərdik...

– Nə danışırsan?

– Məsələn, deyirəm. Kötüklərdən bir tonqal yandırardıq ki...

– Ermənilər yaxındakı ağacın altına kibrit qoyublar, bir də yaxşı yanan odun yığıblar. Bəlkə doğrudan da ocaq qalayaq?

Əsgər gülümsəmək istədi, amma bacarmadı, soyuqdan donmuşdu, dili söz tutmurdu:

– Mən söz gəlişi dedim.

Üzbəüz oturmuş əsgər ağır çantasını yaxına çəkdi, içində nə isə axtardı və gülümsədi:

– Bir ovuc konfet var, – bölün, yenə aclığın qarşısını alar. Üşüməyimizin çoxu da aclıqdandır.

– Konfet? – gözlər işıldadı.

Əsgər yarı bölünmüş konfeti polkovnikə uzatdı:

– Komandir, bu sizin...

Komandir əlini döşünə qoydu:

– Sağ ol, kim dözümsüzdüsə ona ver. Vaxtdı. Getdik.

Komandir çantasını kürəyinə atdı və irəli getdi. Meşənin soyuğu əsgərlərin canına çökmüşdü. Lakin hərəkət etdikcə onların donu açılır, addımlarını sürətləndirirdilər. Açıq sahəyə çıxanda komandir dayanmaq işarəsi verdi. Ərazi başdan-başa şumlanmışdı. Sanki ucu-bucağı yox idi. Torpaq nəm idi, çox yerdə su göllənmişdi. Komandir üzünü əsgərlərə tutdu:

– Bu şumlanmış ərazi çox təhlükəlidir. Bəlkə də bəzi yerləri minalanıb da. Açıq yer olduğundan düşmən nəzarətdə saxlayır. Diqqəti çəkməyə dəyər səpələnin, bəzi yerləri sürünə-sürünə keçməliyik. Bu vaxtımızı çox aparacaq. Amma düşmə-

nin diqqətini cəlb etməmək üçün ehtiyatlı olmalı, nəyin bahasına olursa olsun tapşırığı yerinə yetirməliyik.

Komandir hamı eşitsin deyər ucadan dedi:

– Burdan sağ-salamat keçib gedəcəyik. İrəlində çay var. Bu təhlükə bizi orda da gözləyir. Ona görə də çox diqqətli olun. Tapşırığı yerinə yetirəcəyik. Mən sizin yanınızdayamsa biz mütləq bu yüksəkliyi mənfur düşməndən azad edəcəyik. Mütləq.

Komandirin səsində bir inam vardı.

...Şumlanmış ərazi arxada qaldı. Məngələnata dağının yüksəkliklərinə qalxan yerdə daşlara çırpıla-çırpıla çay axırdı. Çayın hər iki sahili düzəngah idi və kol-kosla örtülmüşdü. Komandir yenə dronla yuxariya-yüksəkliyə diqqətlə baxdı və ruh yüksəkliyi ilə dedi:

– Səkkiz kilometrlik şumlanmış sahəni keçmişiksə, biz bu çətin, təhlükəli yolu da keçəcəyik.

Bu anda yüksəklikdən minamyot atəşi əsgərləri irəli getməyə qoymadı. Yaxınlığa düşən qəlpələr iri daşları parçaladı, torpağı göyə sovurdu. Komandir qışqırdı:

– Bizi gördülər, geri çəkilin, kol-kosların arxasında gizlənin.

Əsgərlər çevikliklə özlərini iri kolların, daşların arxasına atdılar. Ətrafa təhlükəli bir sükut çökdü. Amma səsizlik çox çəkmədi. Minamyotlar yenidən atəş püskürdü. Sanki torpağın hər qarışı atəşlə şumlandı, qəlpə yağışlı ilə örtüldü. Çayın sahilində torpaq göyə sovrulub qum kimi ələndi, iri çalalar yarandı. Düşmən göz açmağa aman vermədi. Polkovnikin gur səsi çayın uğultusunu üstələdi:

– Yerinizdən tərpənməyin. Olduğunuz yerdə qalın. Mən irəli keçən kimi siz də arxamca gəlin... Dediğim kimi düşmən bütün qüvvəsini dağın sağ tərəfinə cəmləyib. Yalnız sərt qayalar olan tərəf müdafiəsizdir. Biz düşmənin gözləmədiyi yerdən hücum edəcəyik.

Dəstə sərt qayalıqlara tərəf hərəkət etdi. Qrup komandirlə-

ri Əli Kərimov, Nihad Babayev, Valeri İsakov, Ceyhun Əhmədov komandirin arxasınca cəld və çevik üzüyuxarı qalxırdılar. Axır ki, yüksəkliyin ətəyinə çatdılar. Tanrı sanki burda möcüzə yaratmışdı: sal qayalardan, iri daşlardan ibarət nəhəng divar ucalırdı.

Komandir dronu yenidən gözünə qoydu. Yüksəkliyi nəzərdən keçirdi: "Ağlasıgmaz bir yoldu. Sən həmişə təlimlərdə, atış təlimlərində birinci olmusan Tehran. Amma bu daha çətin tapşırıqdı. Amma yerinə yetirilməli idi. Xüsusi təyinatlıların hamısı bacarıqlı, igid döyüşçülərdi. Siz mümkün olmayanı etməlisiz..." Komandir əsgər çantasını yerə qoydu. Kəndiri çıxardı. Əsgərlər də hazırlaşdılar. Polkovnik sonuncu tapşırığını verdi

– Tələsməyin, çox ehtiyatla hərəkət edin. Çox şükür, bura qədər yaralımız, şəhidimiz yoxdur. İnşallah da ölməz.

Komandir kəndiri var qüvvəsi ilə yuxarı atdı, kəndir ilişdi, möhkəmliyini yoxlayıb, çantasını yenidən kürəyinə atdı...

Qayaların üstündə ağlasıgmaz bir hərəkət vardı. Ağır çantası kürəyində kəndirlə yuxarı qalxan əsgərlər burda bir qəhrəmanlıq dastanının ilk sətrini, cümləsini yazırdı. Bu anlarda çox güman ki, bu igid əsgərlərin anaları namaz üstəydi, əlləri Tanrıya uzanılı, dilləri duada idi.

Polkovnik Tehran Mənsimovun da nur üzlü anası Arifə xanım yeganə oğlunu iki dəfə müharibəyə yola salmışdı. Səbrlə, dözümlə, sonsuz duaları ilə Tanrıya üz tutmuşdu. Yalnız igid oğul anasına xas olan mərdanəliklə, ruhunda yaşayan inam, ümid və sevgi duyğuları ilə Qusarın bu balaca kəndində gözlərini uzaq yollara dikərək oğlundan qələbə xəbərləri gözləyirdi... Eləcə də başqa əsgər anaları...

...Yoldaşlarından aralı düşmüş əsgər ayağını qayanın çopurlu çıxıntısına qoyub qalxmaq istəyəndə möhkəm yapışdığı kəndir ilişdiyi daşdan az qala üzüldü, onu aşağı sürüklədi. Alnını soyuq tər basdı, canından üşütməli bir gizilti keçdi və bu üşütmədən kəndir tutan əlləri elə bil öz gücünü itirdi. Ayağını

çıxıntıya qoyub aşağı sürüşməmək üçün var qüvvəsi ilə qayaya sığındı. Sonra əyilib aşağıya baxdı. Sal qayalardan aşağı dərin uçurum idi. Gözləri qaraldı, başı gicəlləndi. Nəfəsini içinə çəkib özünü toparladı, üzünü qayanın soyuq üzünə söykədi. Sol tərəfindən səslər gəlirdi. Kəndiri möhkəm sıxdı və qışqırdı:

– Komandir, bu tərəfə gəlməyin, bura çox təhlükəli. Başqa yol tapın.

Komandirin səsi lap yaxından gəldi:

– Tələsmə. Kəndiri yoxla, əgər kəndir sürüşsə, dayan gözlə. Hərəkət etmə. Sənə kömək eliyək.

Qolları, kəndirdən möhkəm yapışan əlləri qüvvədən düşürdü. Bu anda kəndirin yuxarı dartıldığını hiss etdi və qollarına yeni güc gəldi.

...Qarşılarına çıxan düşmən postlarını məhv etdilər. Bu anda başlarının üstündən minamyotların atdığı qumbaralar vıyıldı ilə keçib getdi. Qəlpələr torpağı göyə sovurdu. Komandir qışqırdı:

– Düşmən yerimizi öyrəndi. Bu ərazi onunkudu, odur ki, koordinatları yaxşı bilir. Özünüzü qoruyun. Şəhid varmı?

– İki yaralı var. Yüngül yaralı.

– Yardım edin və təhlükəsiz yerə çəkin.

– Oldu, komandir.

Minamyotlardan yenə atəş yağdı. Məngələnata dağının zirvəsindəki duman getdikcə qatılaşdı. Sazaq alov kimi əllərini, üzlərini yandırdı. Bir anlığa qatı dumandan göz-gözü seçmədi. Yalnız sıx dumanın içində parıltı göründü, dağlara səs salan partlayışdan qulaq tutuldu. Düşmən bütün canlı qüvvəsini qayalara tərəf çəkirdi. Komandirin gur səsi əsgərləri döyüşə ruhlandırıldı:

– Məhv edin, düşməni. Son nəfərinə qədər.

Yerdə çoxlu düşmən cəsədi qaldı. Xüsusi təyinatlıların hücumu erməniləri çaşdırdı.

Sığınacaqlardan, səngərlərdən çıxan ermənilər atəşdən ya-

ri Əli Kərimov, Nihad Babayev, Valeri İsakov, Ceyhun Əhmədov komandirin arxasınca cəld və çevik üzüyuxarı qalxırdılar. Axır ki, yüksəkliyin ətəyinə çatdılar. Tanrı sanki burda möcüzə yaratmışdı: sal qayalardan, iri daşlardan ibarət nəhəng divar ucalırdı.

Komandir dronu yenidən gözünə qoydu. Yüksəkliyi nəzərdən keçirdi: "Ağlasıgmaz bir yoldu. Sən həmişə təlimlərdə, atış təlimlərində birinci olmusan Tehran. Amma bu daha çətin tapşırıqdı. Amma yerinə yetirilməli idi. Xüsusi təyinatlıların hamısı bacarıqlı, igid döyüşçülərdi. Siz mümkün olmayanı etməlisiz..." Komandir əsgər çantasını yerə qoydu. Kəndiri çıxardı. Əsgərlər də hazırlaşdılar. Polkovnik sonuncu tapşırığını verdi

– Tələsməyin, çox ehtiyatla hərəkət edin. Çox şükür, bura qədər yaralımız, şəhidimiz yoxdur. İnşallah da ölməz.

Komandir kəndiri var qüvvəsi ilə yuxarı atdı, kəndir ilişdi, möhkəmliyini yoxlayıb, çantasını yenidən kürəyinə atdı...

Qayaların üstündə ağlasıgmaz bir hərəkət vardı. Ağır çantası kürəyində kəndirlə yuxarı qalxan əsgərlər burda bir qəhrəmanlıq dastanının ilk sətrini, cümləsini yazırdı. Bu anlarda çox güman ki, bu igid əsgərlərin anaları namaz üstəydi, əlləri Tanrıya uzanılı, dilləri duada idi.

Polkovnik Tehran Mənsimovun da nur üzlü anası Arifə xanım yeganə oğlunu iki dəfə müharibəyə yola salmışdı. Səbrlə, dözümlə, sonsuz duaları ilə Tanrıya üz tutmuşdu. Yalnız igid oğul anasına xas olan mərdanəliklə, ruhunda yaşayan inam, ümid və sevgi duyğuları ilə Qusarın bu balaca kəndində gözlərini uzaq yollara dikərək oğlundan qələbə xəbərləri gözləyirdi... Eləcə də başqa əsgər anaları...

...Yoldaşlarından aralı düşmüş əsgər ayağını qayanın çopurlu çıxıntısına qoyub qalxmaq istəyəndə möhkəm yapışdığı kəndir ilişdiyi daşdan az qala üzüldü, onu aşağı sürüklədi. Alnını soyuq tər basdı, canından üşütməli bir gizilti keçdi və bu üşütmədən kəndir tutan əlləri elə bil öz gücünü itirdi. Ayağını

çıxıntıya qoyub aşağı sürüşməmək üçün var qüvvəsi ilə qayaya sıgındı. Sonra əyilib aşağıya baxdı. Sal qayalardan aşağı dərin uçurum idi. Gözləri qaraldı, başı gicəlləndi. Nəfəsini içinə çəkib özünü toparladı, üzünü qayanın soyuq üzünə söykədi. Sol tərəfindən səslər gəlirdi. Kəndiri möhkəm sıxdı və qışqırdı:

– Komandir, bu tərəfə gəlməyin, bura çox təhlükəlidir. Başqa yol tapın.

Komandirin səsi lap yaxından gəldi:

– Tələsmə. Kəndiri yoxla, əgər kəndir sürüşsə, dayan gözlə. Hərəkət etmə. Sənə kömək eliyək.

Qolları, kəndirdən möhkəm yapışan əlləri qüvvədən düşürdü. Bu anda kəndirin yuxarı dartıldığını hiss etdi və qollarına yeni güc gəldi.

...Qarşılmasına çıxan düşmən postlarını məhv etdilər. Bu anda başlarının üstündən minamyotların atdığı qumbaralar vıyıldı ilə keçib getdi. Qəlpələr torpağı göyə sovurdu. Komandir qışqırdı:

– Düşmən yerimizi öyrəndi. Bu ərazi onunkudu, odur ki, koordinatları yaxşı bilir. Özünüzü qoruyun. Şəhid varmı?

– İki yaralı var. Yüngül yaralı.

– Yardım edin və təhlükəsiz yerə çəkin.

– Oldu, komandir.

Minamyotlardan yenə atəş yağdı. Məngələnata dağının zirvəsindəki duman getdikcə qatılaşdı. Sazaq alov kimi əllərini, üzlərini yandırdı. Bir anlığa qatı dumandan göz-gözü seçmədi. Yalnız sıx dumanın içində parıltı göründü, dağlara səs salan partlayışdan qulaq tutuldu. Düşmən bütün canlı qüvvəsini qayalara tərəf çəkirdi. Komandirin gur səsi əsgərləri döyüşə ruhlandırıldı:

– Məhv edin, düşməni. Son nəfərinə qədər.

Yerdə çoxlu düşmən cəsədi qaldı. Xüsusi təyinatlıların hücumu erməniləri çaşdırdı.

Sığınacaqlardan, səngərlərdən çıxan ermənilər atəşdən ya-

ri Əli Kərimov, Nihad Babayev, Valeri İsakov, Ceyhun Əhmədov komandirin arxasınca cəld və çevik üzüyuxarı qalxırdılar. Axır ki, yüksəkliyin ətəyinə çatdılar. Tanrı sanki burda möcüzə yaratmışdı: sal qayalardan, iri daşlardan ibarət nəhəng divar ucalırdı.

Komandir dronu yenidən gözünə qoydu. Yüksəkliyi nəzərdən keçirdi: "Ağlasıgmaz bir yoldu. Sən həmişə təlimlərdə, atış təlimlərində birinci olmusan Tehran. Amma bu daha çətin tapşırıqdı. Amma yerinə yetirilməli idi. Xüsusi təyinatlıların hamısı bacarıqlı, igid döyüşçülərdi. Siz mümkün olmayanı etməlisiz..." Komandir əsgər çantasını yerə qoydu. Kəndiri çıxardı. Əsgərlər də hazırlaşdılar. Polkovnik sonuncu tapşırığını verdi

– Tələsməyin, çox ehtiyatla hərəkət edin. Çox şükür, bura qədər yaralımız, şəhidimiz yoxdur. İnşallah da ölməz.

Komandir kəndiri var qüvvəsi ilə yuxarı atdı, kəndir ilişdi, möhkəmliyini yoxlayıb, çantasını yenidən kürəyinə atdı...

Qayaların üstündə ağlasıgmaz bir hərəkət vardı. Ağır çantası kürəyində kəndirlə yuxarı qalxan əsgərlər burda bir qəhrəmanlıq dastanının ilk sətrini, cümləsini yazırdı. Bu anlarda çox güman ki, bu igid əsgərlərin anaları namaz üstəydi, əlləri Tanrıya uzanılı, dilləri duada idi.

Polkovnik Tehran Mənsimovun da nur üzlü anası Arifə xanım yeganə oğlunu iki dəfə müharibəyə yola salmışdı. Səbrlə, dözümlə, sonsuz duaları ilə Tanrıya üz tutmuşdu. Yalnız igid oğul anasına xas olan mərdanəliklə, ruhunda yaşayan inam, ümid və sevgi duyğuları ilə Qusarın bu balaca kəndində gözlərini uzaq yollara dikərək oğlundan qələbə xəbərləri gözləyirdi... Eləcə də başqa əsgər anaları...

...Yoldaşlarından aralı düşmüş əsgər ayağını qayanın çopurlu çıxıntısına qoyub qalxmaq istəyəndə möhkəm yapışdığı kəndir ilişdiyi daşdan az qala üzüldü, onu aşağı sürüklədi. Alnını soyuq tər basdı, canından üşütməli bir gizilti keçdi və bu üşütmədən kəndir tutan əlləri elə bil öz gücünü itirdi. Ayağını

çıxıntıya qoyub aşağı sürüşməmək üçün var qüvvəsi ilə qayaya sıgındı. Sonra əyilib aşağıya baxdı. Sal qayalardan aşağı dərin uçurum idi. Gözləri qaraldı, başı gicəlləndi. Nəfəsini içinə çəkib özünü toparladı, üzünü qayanın soyuq üzünə söykədi. Sol tərəfindən səslər gəlirdi. Kəndiri möhkəm sıxdı və qışqırdı:

– Komandir, bu tərəfə gəlməyin, bura çox təhlükəlidir. Başqa yol tapın.

Komandirin səsi lap yaxından gəldi:

– Tələsmə. Kəndiri yoxla, əgər kəndir sürüşsə, dayan gözlə. Hərəkət etmə. Sənə kömək eliyək.

Qolları, kəndirdən möhkəm yapışan əlləri qüvvədən düşürdü. Bu anda kəndirin yuxarı dartıldığını hiss etdi və qollarına yeni güc gəldi.

...Qarşılmasına çıxan düşmən postlarını məhv etdilər. Bu anda başlarının üstündən minamyotların atdığı qumbaralar vıyıldı ilə keçib getdi. Qəlpələr torpağı göyə sovurdu. Komandir qışqırdı:

– Düşmən yerimizi öyrəndi. Bu ərazi onunkudu, odur ki, koordinatları yaxşı bilir. Özünüzü qoruyun. Şəhid varmı?

– İki yaralı var. Yüngül yaralı.

– Yardım edin və təhlükəsiz yerə çəkin.

– Oldu, komandir.

Minamyotlardan yenə atəş yağdı. Məngələnata dağının zirvəsindəki duman getdikcə qatılaşdı. Sazaq alov kimi əllərini, üzlərini yandırdı. Bir anlığa qatı dumandan göz-gözü seçmədi. Yalnız sıx dumanın içində parıltı göründü, dağlara səs salan partlayışdan qulaq tutuldu. Düşmən bütün canlı qüvvəsini qayalara tərəf çəkirdi. Komandirin gur səsi əsgərləri döyüşə ruhlandırıldı:

– Məhv edin, düşməni. Son nəfərinə qədər.

Yerdə çoxlu düşmən cəsədi qaldı. Xüsusi təyinatlıların hücumu erməniləri çaşdırdı.

Sığınacaqlardan, səngərlərdən çıxan ermənilər atəşdən ya-

yınmaq üçün silahlarını atıb qaçır, gizlənməyə cəhd edirdilər. Lakin atəş onları hər yerdə yaxalayır.

– Düşmən başını itirib. İrəli, səngərlərə doğru irəli. Mən sizin yanınızdayam. Sizinlə birgə döyüşürəm. İrəli...

Bu anda minamyotlar atəş püskürdü, irəli getməyə imkan vermədi. Qəlpə yağdıqca torpaq göyə sovrulur, qapqara tüstüdən göz-gözü görmürdü. Xüsusi təyinatlılar atəşin sovuşub keçməyini gözlədi. Lakin təhlükəli vəziyyət yarandı. Minamyotlar susmaq bilmədi. Ermənilər sanki ətrafa atəşdən çəpər çəkildilər. Bu “çəpəri” adlayıb keçmək gözgörəti özünü ölümə atmaq kimi bir şey idi. Kimsə başını qaldırıb irəli baxa bilmirdi. Gizləndikləri yerdən nə irəli, nə də geri hərəkət etməyə düşmən fürsət vermirdi. Bir az əvvəl əsgərlərin toplandığı ərazi minamyot atəşi ilə darmadağın oldu, çalalar yarandı, daşlar atəşin zərbəsindən qum kimi ovularaq qəlpələrə qarışdı.

Minamyot atəşi axır ki, ara verdi. Çox güman ki, ermənilər xüsusi təyinatlıları məhv etdiklərinə arxayınlaşdılar və atəşi kəsdilər. Başını qaldırıb ətrafı seyr edən Nihad içini çəkib heyərlə dedi:

– Yerdə yüzdən çox qəlpə var, komutan.

– Düşmən çox itki verib. Hara baxsan cəsəddi.

– Allah bizi qorudu, şükürlər olsun Allaha. Bu qəlpələr heç birimizə xətər yetirmədi. Hamı sağ-salamatdı. Hazırlaşın...

Komandirin sözü yarımçıq qaldı. Minamyot yenidən işə düşdü... Məngələnatanın ən yüksək zirvəsində, sanki göylə yerin biləşdiyi yerdə müharibənin ən qızgın, acımasız döyüşü gərdirdi. Partlayışların əks-sədası uzaq dağlara qədər yayılırdı. Qucağında buluda oxşar bir qucaq çən-duman saxlayan dərə-təpələr, sərt qayalar, dərin uçurumlar bu partlayış səsini əks-səda kimi elə bil təkrar-təkrar Məngələnatanın özünə qaytarırdı.

Qorxu içində çırpınan, acıqlanmış, qəzəblənmiş düşmən qəlpə yağışını yağdırmaqda davam edirdi.

Komandir bir anlıq başını qaldırdı, sürünə-sürünə qarşıda-

kı qayanın arxasına keçdi. Xüsusi təyinatlılar da yerlərini dəyişdilər. Bu anda tərək etdikləri yerə yağın qəlpələr torpağı göyə sovurdu. Torpaq daş-çınqıl qarışıq qayanın üstündən başlarına töküldü. Komandir ruh yüksəkliyi ilə dedi:

– Onlar başa düşüb ki, sonları çatıb. Məğlub olurlar. Biz buraya qədər gəlməyi bacarmışıqsa, demək düşmən əlimizdən qurtara bilməyəcək.

Əli Kərimovun üzündə təbəssüm göründü:

– Bu qədər mərmə atdılar. Yəqin güman etdilər ki, artıq bizdən sağ qalan olmadı.

– Allah erməninin yox, bizim tərəfimizdədi.

– Aşağıda olanda mən dronla baxıb saymışdım. Onlar əlli səkkiz nəfər idi, – komandir qayanın arxasından düşmən tərəfi izlədi.

– Onların hamısı məhv olub. Ortalıda əlli səkkizdən çox cəsəd var, komutan. Kəməyə yeni qüvvə gəlib. Minamyotdan atəş açan da onlardı. Ölənlərin qisasını almağa çalışırlar.

– Gözləyək.

– Silah-sursat qənimət götürsək yaxşı olar.

– Minamyot dayanmadan atəş yağdırır. Şərəfsizlər.

– Birdən silah-sursatı məhv edərlər.

– Gözləyək-komandir dərindən nəfəs aldı, bir anlıq başını çevirib dağın zirvəsindən aşağılara baxdı. Onlar bütün gecəni yol gəlmişdilər. Kilometrlərlə yol qət edərək meşələrdən, çaylardan, şumlanmış açıq sahədən çox çətinliklə keçmişdilər. Məngələnata dağına qalxmaq ağılaşmaz idi. Ayağının altında dərin vahimə doğuran uçurum vardı: ehtiyatsızlıqdan ayağın sürüşdümü, səni bu uçurumun dibindən Tanrının özü də çıxara bilməzdi. Amma onlar düşmənin ağına gəlməyə yollarla-kəndirlə qayalara dırmaşaraq düşmənin olduğu əraziyə daxil ola bildilər. Çünki içlərində bir inam vardı, düşməne sonsuz nifrət vardı. Tehran Mənsimovun xüsusi təyinatlıları bu əlçatmaz, quşqonmaz zirvəni qəhrəmanlıqla fəth etdilər. Hər birinin

xislətində nəyin bahasına olursa olsun düşməni məhv etmək inadı, ölçüyəgəlməz bir qəhrəmanlıq ruhu vardı. Onların hamısı say-seçməydi: kapitan Nihad Babayevə “Balta” ləqəbi vermişdilər. Fizulidə gedən döyüşlərdə göstərdiyi cəsurluğa görə o, bu adı qazandı. Nihad tərəf boylandı, atəş səngidiyindən kapitan qayanın arxasından çıxmaq istədi. Komandir onu geri qaytardı:

– Özünü güllə qabağına vermə, Babayev.

– Narahat olmayın, komandir.

– İndi cəsərət göstərməyin vaxtı deyil. Atəş nöqtələri susdurulmasa irəli gedə bilmərik.

Nihad gülüb başını yellədi:

– Mən güllələri balta kimi kəsib keçirəm.

– Atəşlə oynama.

– Məni ancaq snayperçi vura bilər, komutan. Bilirsiniz ki, mən özüm də dəqiq və sərrast güllə atan snayperçiyəm.

Bu anda minamyotların atdığı mərmilər başlarının üstündən keçib getdi.

Mərmilər hələ də yağırı. Onlardan biri lap yaxına düşdü və torpağı göyə sovurdu. Torpaq əsgərlərin üstünə ələndi.

Mənsimov komandanlığa məlumat verdi:

– Burda olan düşməni məhv etdik. Amma yenidən kömək gəldi. Minamyotlar göz açmağa aman vermir. Biz irəliləyə bilmirik. Bizi qoruyun. Atəş nöqtələrini susdurmaq lazımdı.

General Eyyubov narahatlıqla soruşdu:

– Şəhidiniz varmı?

– Yox. Üç yüngül yaralımız var. Düşmənin əlli səkkiz nəfərini məhv etmişik. Amma qarşı tərəfdən üstümüzdə iki dəfə düşmən əks hücumu keçdi. Minamyotlardan aramsız atəş açırlar. Onların çox güclü artilleriyaçıları var. Susdurmaq lazımdı.

– Koordinatları göndərin.

– Göndərirəm.

Komandir rahatlıqla nəfəs aldı. Az keçmədi ki, yer-göy

sanki lərzəyə gəldi. Dağlar səs-səsə verdi. Artilleriya atəşi başlarının üstündə kəskin işıq zolaqları tək göründü. Məngələtanın sağ və sol tərəfində güclü partlayışdan daş-torpaq silkələndi. Tüstü qarışıq alov qalxdı və sakitlik yarandı. Daşların, qayaların arxasında gizlənmiş əsgərlərin üzündə, gözlərində sevinc qaynadı. Düşmən məhv olmuşdu. İrəli getmək olardı. Lakin bu an dəhşətli aclıq keçirdiklərini, susuzluqdan dodaqlarının quruyub çat-çat olduğunu fərqi nə vardılar. Bu zirvəyə qalxana qədər kilometrərlə ac-susuz yol gəldilər, amma döyüşdən sonra elə bil dözümləri tükəndi...

Yaralılardan biri qurumuş dodaqlarını islatdı:

– Bir içim su olsaydı...

– Bəlkə qar gətirim. Bu yerlərdə hələ də qar var.

– Qar da olar. Ciyərim pörşələnir.

– Sığınacaqda çoxlu ərzaq var. Ağzıbağlı su qablarından istifadə edin. Suyu zəhərləyərlər.

– İnanmıram, komutan. Onlar öz canının hayındaydı.

– Yenə ehtiyatlı olmaqda fayda var.

...Günəş batmağa doğru gedirdi. Dağlara, dərə-təpələrə, boz qayalara gücsüz, zəif günəş işığı düşürdü. Yay günəşinin zirvələrin qarını ərilməyə, torpağını, daşını isitməyə gücü çatmamışdı. Xarlanmış qarın yanında topa-topa yaşıl çəmən gözə dəyirdi. Kapitan Əli Kərimov sığınacaqlara tərəf getdi. Ətrafda çoxlu erməni cəsədləri vardı. Sığınacaqların ətrafı silah-sursatla, ərzaqla doluydu. Üst-üstə yığılmış qalın odevallar toz-torpağın içindəydi. Su dolu qablar bir tərəfə yığılmışdı. Bəziləri yarımçıq idi. Kapitan əlini yuxarı qaldırıb əsgərlərə əl elədi:

– Burda çoxlu su var.

Nihad Babayev su qabının qapağını açdı, özünə tərəf çəkdi və şübhə ilə dedi:

– Birdən zəhərlənmiş olar. Əvvəl mən içim, gördünüz ki, ölmədim, siz için.

Əsgərlər gülüşdülər. Nihad suyu içib tez kənara çəkildi.

... Əsgərlər qayalar, iri daşlarla əhatə olunmuş geniş talaya toplandılar. Aclıq-susuzluq sovuşmuşdu. Qənimət götürdükləri silah-sursatları bir yerə yığmış, indi də komandirin əmrini gözləyirdilər..

Polkovnikin arıqlamış sifətində, çuxura düşmüş gözlərində içindəki təlatümlü sevinci işıq kimi biruzə verən parıltı vardı. Onlar bu zirvədə, bu yüksəklikdə azğın düşməni məhv etmişdilər. Qələbə sevincinin bolluğunda hər kəs hər şeyi unutmuşdu: uzun, çətin, keçilməz meşələri, təhlükə dolu uçurum və yarıqları, bu yolda çəkdikləri aclıq və susuzluğu, ölümlə üz-üzə gəldikləri məqamları... Hələ düşmənin əlində olan dağlar vardı, zirvələr, yüksəkliklər vardı... Onlar qorxubilməz cəngavərlərin, gülləbatmaz fatehlərin yolunu gözləyirdi. Bu cəngavərlər nə tankla döyüşə gedirdi, nə də ağır silahla. Onların yolu çaylardan, meşələrdən, sıldırım qayalardan, uçurumlardan keçirdi. Onların hamısı say-seçməydi, hamısı aslan ürəkliydi. Xüsusi təyinatlılar adı əsgər deyildi. Onlar qeyri-adiydilər. Qeyri-adi dözümlü, səbr, iradə, inam və inad göstərərək düşmənin içinə, ürəyinə, beyninə qədər yol tapıb gedirdilər...

Komandir yorğun, amma gümrah səslə dedi:

– Mən müjdə xəbərini komandanlığa yetirim, siz isə dincəlin.

Məngələnata postlarına yaxın yerdə rabitə əlaqəsi yaranan kimi erməni komandiri döyüşlərin gedişindən xəbər tutmaq istədi:

– Vəziyyət necədi? Düşməni məhv edə bildinizmi?

Zəif, xırıltılı səs komandiri sarsıtdı:

– Biz məğlub olduq. Əlli səkkiz nəfər əsgərimiz elə postlarda məhv edilib. Çoxlu silah-sursatımız düşmənin əlinə keçdi.

Erməni komandiri təşvişə düşdü, həyəcanla bağırırdı:

– Biz sizə kömək göndərmişdik.

– Təəssüf...Biz onlarla bacara bilmədik. Onlar...bəlkə də insan deyildilər. Biz torpağın hər qarışını minamyot atəşi ilə külə çevirdik. Qəlpələr daşları, qayaları parçaladı. Hər yer minamyot qəlpələri ilə örtüldü. Amma onlar yenə də ayağa qalxaraq üstümüzdə gəldilər.

– Əks hücum keçin. Geri çəkilməyin, məğlubiyyət arxasınca məğlubiyyət gələcək.

Rabitə kəsildi. Qərargahda hər kəs təşviş içindəydi. Komandir qəzəblənmiş halda yerindən qalxdı, əllərini arxasında çarpazlayaraq otaqda var-gəl etdi:

– Mən başa düşə bilmirəm, bizimkilər Məngələnənin sağ və sol tərəfində güclü mövqə tutmuşdular. Bir ordu belə onların qarşısında davam gətirə bilməzdi. Dağın zirvəsinə, o yüksəkliyə onlar tankı, topu, artilleriyamı çıxardılar?

Komandirin çıxırmaqdan boğazının damarları qızarıb şişdi, üzü səyridi, sifətinə sanki qan çiləndi:

– Düşmən qarşınıza tankı çıxardı? Siz onlarla bacara bilmədik.

– Tankla gəlsəydi daha yaxşı olardı, komandir. Biz tankın gurultusunu eşidib döyüşə hazır olardıq. Onlar biz gözləmədiyimiz, ağılımıza belə gəlməyən sıldırım qayalardan yuxarı qalxaraq səssizcə gəldilər, qəflətən başımıza od yağdırdılar. Biz şaşqınlıqdan özümüzü itirdik. Onlar dediyim kimi, bəlkə də heç insan deyildilər. Bəlkə də qeyri-adi məxluqlar idi. Gülləni yağdırırdıq, yıxılırdılar, amma birdən ayağa qalxıb üstümüzdə gəldilər. Onlar sıldırım qayalardan kəndirlə yüksəkliyə qalxmışdılar. Bu ağlasığmayan, mümkün olmayan bir işdi. Göz-görəti dəlilikdi.

Komandir məyus halda otaqdakıları süzdü:

– Onlar xüsusi təyinatlılardı. Mütləq onlardı, – yenə də qışqırdı:

– Əks-hücum keçərdiz.

– Biz əvvəl nə baş verdiyini anlaya bilmədik. Sonra özü-

müzü toparladıq və iki dəfə əks-hücuma keçərək onları məhv etməyə təşəbbüs etdik. Onların ələ keçirdikləri sığınacaqları minamyot atəşinə tutduq. Qəlpələr dolu kimi yağırı. Biz bir nəfərin də sağ qalacağına inanmırıdıq. Çünki aravermədən atəş yağdırırıdıq... Amma onlar sağ-salamat idi. Belə qənaətə gəldim ki, onlar canlı məxluq deyildilər, komandir.

– Əsgərlərdən sağ qalan varmı?

– Hamısı ölmüş, komandir. Əlli səkkiz nəfər...

– Təəssüf edirəm.

– Əmrinizi gözləyirik.

– Biz ora kömək göndərə bilmirik. Hər yerdə müharibə gedir. Geri çəkilməyə əzəmət və silah-sursatı düşməyə buraxmayın, hamısını məhv edin.

– Artıq gecdir, komandir.

– Əfəllər... Ən vacib, ən önəmli hakim yüksəklikləri əldən verdiniz. Uryandağa tərəf çəkilin və ordakı qüvvələrlə birləşin. Uryandağda olan beş yüksəkliyi göz bəbəyi kimi qoruyun.

– Oldu, komandir.

Komandir yorulmuş, əsəbləri gərilməmiş halda xəritənin önünə keçdi. Onun üzündə qorxu və təşviş vardı. Ona ələ gəldi ki, indicə qapı açılacaq, xüsusi təyinatlılar deyilən o qorxubilməz, gülləbatmaz əsgərlər içəri girəcək. Erməni komandir üşüyürmüş kimi dəhşət içində çiyinlərini qısdı...

5.

Bir azdan Uryandağ yüksəkliyində doğru hərəkət əmri veriləcəkdi. Polkovnik Mənsimov fikirli halda zirvədən aşağıda ələ içi kimi görünən dərə-təpələrə, yamaclarda yaşıl yaylığa bənzər sıx meşələrə, uzaqda – boz dumandan üzünə örtük çəkilən və səssiz görünsə də içi təhlükə dolu dağları seyr etdi. Onlar kürəklərində ağır əsgər çantası, əllərində silah kilometrərlə yol qət edərək, sıldırım qayalardan dırmaşaraq gürzələrin toplaşdığı zirvəyə qalxmışdılar. İndi azad olmuş bu zirvədə möhtəşəm Azər-

baycan bayrağı küləklərin nəfəsi ilə qanad açırdı. Sanki bütün gücü, qüvvəsi ilə geniş ormanlara, bir-birinə sığmayan təpələrə, yamaclara, keçilməz meşələrə və uzaq dağlara hayqırırdı:

– Bu dağların, bu torpaqların, bu göylərin sahibi gəlir. Ey düşmən əlində olan başı dumanlı dağlar, bir az da səbr edin, dözümlü göstərin. Biz gəlirik, gələlimiz çətin olsa da... Torpağımızın hər qarışına qanımız, canımız... fəda.

Polkovnik astadan dedi:

– Şükür Allaha, şəhidimiz yoxdu.

– Allah bizi qoruyur, – Əli Kərimov ayağa qalxdı, polkovnikin yanında özünə yer elədi: – əslində erməniləri qovub çıxarmağın tərəfdarı deyiləm. Onları son nəfərinə qədər məhv etmək lazımdı.

Nihad Babayev torpaqda nə işə cızdı, əsgərlərə sarı boylandı və nifrətlə dedi:

– Onlar bizə zülüm etmişlər. Xarabalıqları gördükcə ələ bil içimə od düşür. Bir dənə də salamət ev qalmayıb. Hamısı dağılıb, xarabalığa çevrilib. Bu şəərəfsizlər torpağımızı yandırır külünü çıxarmışlar.

– Düşmən olanda da mərd düşmən ola.

– Düşmən ancaq namərddən, nankordan çıxır, polkovnik. Gör necə namərddilər ki, otuz ildə torpaqlara ancaq mina basdırmaqla məşğul olublar.

– Torpaq əkin-biçin üçündür...

– Ermənilər işə torpağı ancaq minalarla “şumlamışlar”.

– Biz qisasımızı alacağıq, – polkovnik əsgərləri süzdü. Bu yorğun üzlərdə, yorğun gözlərdə düşməyə meydan oxuyan inadlı bir savaşı çağırışı vardı. Hər birinin içində od-atəş püskürən, düşməyə meydan oxuyan bir cəngavər ruhu vardı. Ucu bucağı olmayan meşələrdən, insanı heyrətə gətirən sıldırım qayalardan, təhlükə dolu yarıq və uçurumlardan keçməyə hünerli və cəsarətli idilər. Polkovnik baxışlarını Nihad Babayevin yaraşığı üzündə saxladı. Mərd, igid, cəsur kapitan bir çox

döyüşlərdə iştirak etdi. Qızgın döyüşlərdə cəsarəti ilə əsgərlərini ruhlandırdı. Polkovnikin tez-tez təkrar etdiyi söz vardı:

– İrəli, ancaq irəli.

Nihad Babayev də döyüşdə həmişə irəlində idi. O, snayperçi idi. Sərrast atəşi əsgərləri heyrətə gətirirdi.

Nihad Babayev səbirsiz halda soruşdu:

– Uryandağa nə vaxt qalxırıq, komandir? Düşmən bizim intizarımızdadı.

– Xüsusi ilə Nihadın intizarındadı, – əsgərlər gülüşdü, – deyirlər ki, Nihad nə vaxt gəlib canımızı alacaq...

– Sən zarafat eləmə, Əli. Düşmən məğlubiyyət xəbərlərini eşidir. O, vahimə içindədi. Bəlkə də erməni əsgərləri xüsusi təyinatlıların xofundan fərarilik edib qaçirlar.

Polkovnik düşüncəli halda gözlərini qıydı və yenə də əsgərlərə baxdı. Onların çoxu çantani başının altına qoyaraq gözlərini yummuşdu. Hava soyuq olduğundan dizlərini yığmış, əllərini sinələrinə sıxaraq kürək-kürəyə vermişdilər. Bu igidlər tapşırığı yerinə yetirməyə gedərkən əsgər çantalarını ancaq sursatla doldururdular. Çörək əvəzinə də ancaq sursat... Xüsusi təyinatlılar beləydi: həftələrlə ac-susuz qalmağa, uzun, əzablı yollardan keçməyə, sıldırım qayalardan yüksəkliyə qalxmağa vərdiş etmişdilər. Əgər dərya səbrin, inadın, dözümin yoxdursa sənin xüsusi təyinatda yerin yoxdu. Düşməni içindən sarsıdan, ona meydan oxuyan, gözləmədikləri yerdən, gözləmədikləri səmtdən zərbə vuran bu igidlərdi... Məngələtana yüksəkliyində düşməni məhv etmiş, silah-sursat, ərzaq qənimət götürmüş xüsusi təyinatlılar indi yeni döyüş üçün qüvvə toplayırdılar.

Polkovnik nəhayət verilmiş tapşırıq barədə qrup komandirlərinə məlumat verdi:

– Qarşımızda ermənilərdən alınacaq beş hakim yüksəklik var. Eyni zamanda Yuxarı Yağuvənd kəndini ələ keçirməliyik. Həmin beş hakim yüksəkliklər bu kəndin ətrafındadı. Ermənilər kənddə güclü mövqə tutublar. Hər cür silah-sursatla təmin

olunublar. Canlı qüvvələri də çoxdu. Kəşfiyyət məlumatı bu barədə belə deyir. Biz döyüşə girəndə doxsan nəfər idik. İtki vermədik, şükürlər olsun Allaha. Amma üç yaralımız var. Onları hələlik təxliyə etməyə imkan yoxdur. Ona görə də sıldırımlardan yuxarı qalxarkən onları da özümüzə aparmalıyıq. Çətin olsa da yaralıları burda qoyub gedə bilmərik.

Nihad qızgınlıqla dedi:

– Komutan, o halda hücum edib Yağuvənd kəndini ermənilərdən təmizləyək.

– Mən də belə düşünürəm, komandir, – Əli də öz fikrini bildirdi, – biz az olsaq da onlardan qat-qat güclüyük. Uşaqların hər biri yüz erməni əsgərinə bərabərdir.

Polkovnik başını buladı, yorğun gözləri gülümsədi:

– Amma düşmən hiyləgərdir. Dəqiq döyüş planı hazırlamaq və hər şeyi gözə almalıyıq.

– Siz müharibədə iştirak etmisiz, savaş görmüsüz və hərbi təcrübəniz də bizdən çoxdur, komutan.

Polkovnik təmkinlə sözünə davam etdi:

– Tutaq ki, kəndi bir həmlədə aldıq. Erməniləri məğlubiyyətə uğratdıq. Sonra...

– Buna gücümüz yetər, – Coşqun Əhmədov ruh yüksəkliyi ilə dedi, başını qaldırıb silsilə dağlara baxdı, – amma yüksəkliklərdə ermənilər güclü mövqə tutublar.

– Demək istədiyim budu, – polkovnikin gündən yanmış si-fətində qayğılı bir ifadə göründü, – kəndi azad etmək heç də qələbə qazanmaq deyil. Biz ilk əvvəl kəndin ətrafındakı hakim yüksəklikləri götürməliyik. Əks təqdirdə düşmən o hakim yüksəkliklərdən bizə göz açmağa aman verməz.

– Düz deyirsiz, komandir. Düşmən bizi ağır məğlubiyyətə uğrada bilər.

Polkovnik təmkinlə sözünə davam etdi:

– İlk əvvəl biz müşahidə sistemləri yaratmalı, sonra düşmənin müdafiə mövqeyini öyrənməliyik. Bizə beş yüksək-

liyi azad etmək əmri verilib. Dörd qrupun komandirləri məlumdur: Nihad Babayev, Əli Kərimov, Valeri İsakov, İlham Qurbanov. Dörd yüksəklikdə düşmənin hər cür silah-sursatı var və onlar illər ərzində burda özlərinə möhkəm mövqe yaradıblar. Dörd qrupa bölünmüş xüsusi təyinatlılarımız dörd yüksəkliyi azad etməli idi. Biz doqquz kilometr irəliləyərək düşmənin içinə girmişik. Düşmən artıq bizim arxamızda qalıb, – komandir dayandı, dərinədən nəfəs alıb xüsusi təyinatlıları süzdü və ruhlandırıcı tərzdə dedi: – mən sizin yanınızdayam, sizinlə bir yerdəyəm. Əgər sizinlə birgə döyüşürəmsə, demək biz tapşırığı yerinə yetirəcəyik. Mütləq yerinə yetirəcəyik.

– Beşinci yüksəklik qaldı. Onu necə azad edəcəyik, komandir? – Nihad Babayev səbirsizliklə soruşdu.

– Bu yüksəklikdə düşmən yoxdu, o demək olar ki, müdafiə olunmur. Mən istəyirəm ki, baş leytenant Coşqun Əhmədovu qrup komandiri təyin edim və oraya göndərim. Çünki Coşqun çox gəncdi, qızğın döyüşlərdə yetərinə olmayıb və kifayət qədər təcrübəsi yoxdur.

– Cənab polkovnik, amma mən atış təlimlərində həmişə birinci olmuşam, – Əhmədov incik səslə dedi.

– Təlim başqa, döyüş başqadı, Coşqun, – komandir əlini onun çiyinə qoydu, – mən səni niyə düşmən olmayan bir əraziyə göndərirəm? Ola bilsin ki, döyüş başlayanda ermənilər bu boş ərazidən arxamıza keçməyə cəhd etsinlər və bizi mühasirəyə almaq istəsinlər. O zaman sən qrupun burda düşmənin qarşısını alacaq və müdafiəni təşkil edəcək. Başa düşdünmü?

– Oldu, komandir. Əmrinizi yerinə yetirməyə hazırıq, – Coşqun rahatlıqla nəfəs aldı.

– Nə vaxt yola düşürük?

– Axşam saat 8-də. Qaranlığın düşməyini gözləyək.

Hamınızın gecəgörmə cihazınız var.

– Var, komandir. Təki tezliklə döyüşə girək, tapşırığı yerinə yetirək.

...Saat 8-də polkovnik Tehran Mənsimov hərəkət əmri verdi. Əllərində avtomat silah, kürəklərində sursatla dolu ağır çanta olan əsgərlər qaranlığın içində qər q olmuş dağlara sarı üz tutdular. Hava şaxtalı-sazaqlı idi. Bu yerlərə payız yay sovuşmamış gəlir. Özü ilə birgə qışın sərt, soyuq nəfəsini gətirir. İndi də havanın sazağı üz-gözlərinə, əllərinə, gözlərinin içinə tikan kimi batırdı. Amma onlar ağır çanta çiyinlərində soyuğa-sazağa məhəl qoymadan, ay işığında, ulduz işartısında yüksəkliklərə doğru irəliləyirdilər. Onların ən güclü silahı nifrət, düşməndən qisas almaq hissi idi. Onlar xüsusi təyinatlılara məxsus cəsarətlə döyüşə gedirdilər. Özü də düşmənin ağına, fikrinə gəlmədiyi, müdafiə etmədiyi sıldırım qayalardan, təhlükəli uçurumlardan, keçilməz yollardan, cığırılardan kilometrəllə yol gedib düşmənlə savaşa girəcəkdilər.

...Nihad əlindəki kəndiri başının üstündən qayalığa atıb özünə çəkdi. Dağa dırmanma təlimlərində həmişə birinci olmuşdu. Orda qazandığı təcrübə indi kara gəldi: kəndir ilişdi, qalxmaq istəyəndə aşağı sürüşdü və iri qaya parçası başının üstündən səs sala-sala uçurumun dibinə getdi. Bu səs düşməni ayıq saldı. Yamaclar bir anlıq sanki alovdan köynək geyindi. Nihad əsgərlərinə tərəf qışqırdı:

– Yaralı varmı?

– Yoxdu, komandir.

– Qayalıqlarda gizlənin. Atəş səngiyən kimi irəli.

– Siz də özünüzü qoruyun, komandir.

... Üç yüksəkliyin ətəyində eyni vaxtda minamyotlar işə düşdü. Yüksəklikdən aşağıya qəlpələr dolu kimi yağdı. Torpaq kol-kos qarışıq göyə sovrulur, yamaclar göz-göz olmuş çalalarla örtülürdü. Minamyotdan açılan atəş əsgərlərin irəli getməsinə imkan vermirdi.

Polkovnik irəlidaydı. Sanki gözəgörünməz, ilahi bir qüvvə onu qəlpə yağışından qoruyurdu. Daşların arxasında gizlənərək atəş açır, eyni vaxtda əsgərlərini döyüşə ruhlandırırdı:

– İrəli, düşmən səngərinə çatana qədər, irəli.

Qəlpələr onun sağına-soluna düşürdü. Amma polkovnik atəş aç-aça cəld, çevik hərəkətlə düşmənin səngərlərinə doğru irəliləyirdi.

Döyüş şiddətləndi. Torpaq göyə sovrulur, dağ-daş, ətraf od tutub yanırdı. Bu anda rəbitə xəttində Coşqun Əhmədovun həyəcanlı səsi eşidildi:

– Komandir, ermənilər gözlənilmədən hücumla keçdilər. Onlar səksən nəfərdir, biz isə on iki nəfər.

– Geriyə yol yoxdur, Coşqun. Mən sənə kömək eliyə bilməyəcəm. Çünki burada da lap yaxın məsafədə qızgın döyüş gədir. Düşmən göz açmağa aman vermir, – polkovnik yaxın məsafədən onu nişan almaq istəyən erməniyi vurdu və yenə də atəş səsinə üstün gəlməyə çalışaraq qışqırdı, – başa düşdün, kömək gözləmə. İrəli, ancaq düşmən səngərinə doğru irəli. Düşməni məhv edin. Nəyin bahasına olursa olsun tapşırıq yerinə yetirilməlidir. Özünü qoruyun.

Səs kəsildi. Yalnız güclü atəş səsi dağlarda əks-səda verirdi. Polkovnik atəş aç-aça irəlilədi, ermənilər çoxlu itki vermişdi, hər tərəf düşmən cəsədləri ilə doluydu. Bir anlıq fikrindən keçirdi: “Mənim təxminim necə də düz çıxdı. Yaxşı ki, Coşqunu o yüksəkliyə göndərdim. Yoxsa ermənilər heç bir müqavimətə rast gəlmədən bizi arxadan mühasirəyə alardılar”

... Dağ yamaqları tüstü-duman içindəydi. Nihad irəlilədi gədir, sərrast atəşlə üstünə gələn düşməni məhv edirdi. Kimsənin içində qorxu-həyəcan yox idi. Komandirin dediyi kimi irəliyə, hey irəliyə, mənfur düşmənin kök saldığı əraziyə doğru gedirdilər. Onları heç bir qüvvə saxlaya bilməzdi. Çünki bu dağların başı dərddli-qəmli, dumanlı-çiskinliydi. Bu dağların başında güclü istehkamlar qurmuş düşmən ən güclü silahlarla təmin olunmuşdular.

Nihad geri çevrilib əlindəki silahı başının üstə qaldırdı:

– Düşmən məğlub olur, geri çəkilir, haydı irəli, aslanlarım.

Bu anda komandirin arxasınca gələn Kərim Əliyev minamyot qəlpəsindən yaralanıb üzüstə yıxıldı və başını qaldıraraq Nihada səsəndi:

– Babayev özünü qoru.

– Mənə heç nə olmaz. Siz özünüzü qoruyun.

Arxada gələn əsgərlər Kərim Əliyevi özləri ilə götürdülər.

...Səhər açılırdı. Bütün gecə qanlı döyüş getmişdi. Sübhün mavi işığında yamaqlar sanki qanlı ovcunu açıb günəşə göstərirdi. Minamyot qəlpələri daşlara qədər dağıtmışdı, kolları tüstülənirdi. Ətrafda çoxlu düşmən cəsədləri vardı.

Atəş səngimiydi. Amma çox güman ki, yuxarıda– dağın zirvəsində düşmən əsgərləri gizlənməmişdi və xüsusi təyinatlıların yolunu gözləyirdi. Nihad Babayevin əsgərləri sərt qayaları aşaraq qanlı düzənliyə çıxdılar və cəld dağların arxasında gizləndilər. Ermənilər duydu düşdü. Minamyotlar yenidən atəş püskürdü. Ara vermədən qəlpə yağırı. Nihad çevikliklə yerini dəyişdi, sərrast atəşlə od püskürən minamyotu susdurdu.

Düşmən tərəfdən açılan atəş səngidi. İri dağların, qayaların arxasında gizlənən-gizlənən qaçmağa cəhd edən erməni əsgərləri canlarını qurtarmağa çalışdılar. Nihad irəli keçdi, silahını başının üstə qaldıraraq qəzəb qarışıq sevinclə ucadan dedi:

– Sağ qalanlar qaçır, aman verməyin onlara. Hamısını məhv edin.

Bu anda qayanın arxasından açılan snayper gülləsi Nihadın sinəsindən dəydi. O, bir anlıq əlini sinəsinə qoyub ləngələdi, yenə də irəli getdi. Əsgərlərdən biri onu arxadan tutdu:

– Komandir, yaralıdır, bu halda hara qaçırırsınız? Sizə yardım göstərək. Dayanın.

– Yox, yaram incitmir. Döyüşməyə hələ qüvvəm çatır. Siz onları qaçmağa qoymayın.

Yaxında güllə səsi eşidildi. Kimsə ucadan qışqırdı:

– Erməni snayperçini vurdum.

Nihad haldan düşmüş halda baxışları ilə əsgərə təşəkkür etdi.

– Komandır, sizə yardım göstərək. Bu dəqiqə morfi vurum. Ağrınız kəssin.

– Erməniləri əldən buraxarsız. Mən yaxşıyam. Sonra, sonra yaramı sarıyarsız. Tapşırıq yerinə yetirilməlidir.

...– Komandır... Babayev... Tapşırıq yerinə yetirildi. Bir nəfər də düşmən əlimizdən qurtara bilmədi. Eşidirsiz?

Nihad Babayev sanki ağır döyüşdən sonra zəfər xəbərini eşidib dərin, rahat yuxuya getmişdi...

Nihad Babayev dünyaya göz açanda artıq Qarabağ savaşı başlanmışdı. O, 1991-ci ildə Biləsuvarın Günəşli kəndində sadə bir ailədə dünyaya göz açdı. Nihadın atası Akif Babayevin ailəsi Biləsuvarda sayılıb seçilən, hörmət-izzət sahibi olan bir ailəydi. Bu ailənin xislətində bir vətənpərvərlik ruhu vardı. Nihad da hələ kiçik yaşlarından bu ruhda böyüdü. On yaşına çatanda hərbiyə oxumaq istədi:

– Mən hərbiçi olacam.

Akif onu fikrindən döndərməyə çalışdı:

– Oğlum, sən hələ orta məktəbi bitir, sonrasına baxarıq.

– Orta məktəbi qurtarsam gec olar. Bəlkə də mənə hərbi məktəbə götürməzlər. Amma öyrənmişəm ki, Bakıda xüsusi hərbi litsey var. Mən orda oxumaq istəyirəm.

On yaşlı uşağın inadı üzə narazı görünsə də, əslində atasının xoşuna gəlirdi. O zaman Qarabağ artıq işğal olunmuşdu. Ermənilər bu qədim yurdda at oynadırdı. Onların törətdikləri vəhşiliklər, Xocalı, Ağdaban soyqırımları tarixin səhifələrinə və insanların yaddaşına həkk olunmuşdu. Nihadın hərbiçi olmaq istəyi çox güman ki, ermənilərə nifrətdən, bir gün o torpaqları azad etmək istəyindən doğmuşdu...

Nihad hələ yeniyetməlik yaşına çatmamış hərbi sahənin

çətinliklərlə dolu ilk əlifbasını Bakıdakı xüsusi hərbi litseydə öyrənməyə başladı. Hərbi sahə çətinliklərlə dolu olsa da onu cəzb edirdi. Bəlkə də ona görə ki, hərbiyə təcrübə qazanmış, püxtələşmiş gənc qəhrəmanlığa gedən bir yolun başlanğıcında idi. Yeniyetməlik yaşına çatmamış doğma ailəsindən, ana sevgisindən, ata qayğısından ayrı düşən Nihad hərbi sahənin sərt qanunlarını səbr və dözümlə öyrənməyə, bu qanunlarla yaşamağa alışdı.

Bakı xüsusi hərbi litseyi yüksək qiymətlərlə başa vurdu və təhsilini Cəmşid Naxçıvanski adına hərbi litseydə davam etdirdi. Sonralar arzusunda olduğu Heydər Əliyev adına Ali Hərbi Akademiyanın məzunu oldu.

Xüsusi təyinatlı qüvvələr Nihadı həmişə cəzb edirdi. Onlar qeyri-adi dözümlə, qeyri-adi bacarığa malik olan hərbiçilər idi. Onların çətinliklərlə dolu hərbi həyatı maraqlıydı. Bir kəşfiyyatçı kimi düşmənə girmək, məlumat toplamaq, sirlərini öyrənmək, ən təhlükəli məqamlara düşərkən çıxış yolu tapmaq... və düşməni zərbə yendirmək. Bunlar onun bitib tükənməyən xəyallarının bir parçasıydı...

2012-ci ildə Nihad axır ki, istəyinə çatdı. Xüsusi təyinatlıların sırasına daxil olanda artıq o, leytenant idi. Amma irəlində onu çətin sınaqlar gözləyirdi... İlk əvvəl sərrast atıcı olmalıydı. Bu xüsusi təyinatlı üçün çox vacibiydi. Nihad da Türkiyədə snayper təlimlərində iştirak etdi və yüksək nəticələr qazandı. Lakin bu xüsusi təyinatlı üçün kifayət deyildi. Çünki qeyri-adi dözümlə, bacarığa malik olan əsgərlər döyüş vaxtı lazım gələrsə, alpinist kimi kəndirlə dağların zirvəsinə qalxmağı bacarmalı, hər cür maneəni dəf etməyə vərmiş etməliydi. Nihad Babayev alpinist kurslarına getdi...bununla da özünü düşmənlə gələcək savaflara hazırladı. O, təkcə fiziki cəhətdən hazırlıqlı, güclü deyildi, eyni zamanda peşəkar kəşfiyyatçı kimi rus, erməni, ingilis dillərini mükəmməl bilirdi.

...Uryandağ yüksəklikləri uğrunda şiddətli döyüş gətirdi.

Səkkiz nəfər xüsusi təyinatlı şəhid olmuşdu. Onların arasında qəhrəmanlıq və şücaət göstərmiş kapitan Nihad Babayev də vardı. (Ölümündən sonra ona "Vətən Müharibəsi Qəhrəmanı" adı verildi).

Birinci Qarabağ müharibəsini görmüş, ağır döyüşlərdə iştirak etmiş polkovnik bu qədər sarsılmamışdı... Bu anda üstlərinə gələn erməni əsgərlərini gördü. Nihadın, şəhid olmuş döyüş yoldaşlarının qisasını almaq hissi sanki damarlarından qan əvəzinə alov kimi axdı. O, silahını sinəsinə sıxıb əsgərlərinə səsləndi:

– İrəli, qırın bu vəhşiləri, cəlladları.

Komandirin səsi sanki dağı-daşı oyatdı, əks səda verib uzaqlara yayıldı. Sərrast atəşlə üstlərinə gələn düşmən əsgərlərini biçib tökdü. Komandirin sağından-solundan güllələr ötüb keçirdi. Heç gözləmədikləri yerdən birdən-birə başlarının üstünü alan əsgərlərin hücumundan düşmən çaşıb qalmışdı. Amma az keçmədi ki, ermənilər özlərini toparladılar və üstlərinə bəla kimi gələn xüsusi təyinatlılarla savaşa girdilər. Silahlar atəş püskürür, dağın zirvəsi cəhənnəm kimi alışıb yanırdı. Səngərlərin qarşısında üst-üstə qalaqlanmış daşların arxasından sıldırım qayalara tərəf qəlpə yağırı. Komandir bir dəstə erməniyi atəş altında saxlamışdı. Başlarını qaldıran kimi sərrast güllə onlara göz açmağa aman vermirdi. Ortalıqda erməni cəsədlərinin sayı artırdı.

Düşmən tərəfdən atəş gücləndi. Ermənilər əks-hücuma keçdilər. Bu anda komandirin arxasında döyüşən əsgər qışqırdı:

– Onlara kömək gəldi, komandir.

– Görürəm. Möhkəm durun. Biz onların axırına çıxmalıyıq.

Vəziyyət getdikcə ağırlaşdı. Minamyot atəşi irəli getməyə imkan vermirdi. Coşqun Əhmədov düşmənin mühasirəsində idi və onlardan kömək gözləyirdi.

Polkovnik Tehran Mənsimov rabitə ilə komandanlıqla əlaqə yaratdı, yaranmış vəziyyət haqqında məlumat verdi:

– Düşməne canlı qüvvə və silah-sursat yardımını gəlib. Onlar bizdən qat-qat çoxdur. Artilleriya göz açmağa aman vermir.

– Koordinatları göndər.

– Beşinci yüksəkliyə göndərdiyim Coşqun Əhmədov da ağır vəziyyətdədi. Düşmən onları mühasirəyə alıb. Təcili kömək lazımdı.

– Koordinatlar olmadan biz necə kömək edə bilərik, Mənsimov?

– Çıxış yolu var.

– Sən o yerlərə yaxşı bələdsən, Mənsimov, təklifin nədi?

– Uryandağa yaxın olan Divanlılar kəndini azad etmək və oradan Coşqun Əhmədovun döyüşdüyü yüksəkliyə tərəf hərəkət edərək düşməni arxadan mühasirəyə almaq. Amma bu çox riskli.

General Eyyubov susdu, sonra handan-hana dedi:

– Bəli, bu çox riskli.

– Başqa çıxış yolu yoxdur, general. Birinci ona görə Divanlılar kəndini düşməndən təmizləməliyik ki, bura canlı qüvvə və silah-sursat gətirilir, yüksəklikdə olan ermənilərə göndərilir. Biz bu yolu düşmənin üzünə bağlamalıyıq ki, onlar yardım ala bilməsin. İkinci, Divanlıların bizim əlimizdə olması ona görə vacibdir ki, biz buradan Coşqun Əhmədovun döyüşdüyü yüksəkliyə hərəkət edib erməniləri mühasirəyə ala bilərik.

– Kəşfiyyatın verdiyi məlumatlara görə Divanlılarda düşmənin xeyli canlı qüvvəsi var. Buna görə də "Bakının həmləsi" taborunu sizə köməyə göndəririk.

– Oldu, cənab general.

...Tapşırıq çətin idi. Komandir hər şeyi-məğlubiyyəti də gözə almalıydı. Amma onun anlayışında "məğlubiyyət" sözü yox idi. O, döyüşlərdə daim, heç nəyi düşünmədən ölümün gözüne dik baxmışdı, irəli gedərək zəfər qazanmağa vərdiş etmişdi. İnam, ümid onun içində daim yanan, şölələnən bir işıq

idi. Bu hissi əsgərlərinə də təlqin etməyi, onları yüksək döyüş ruhunda saxlamağı bacarırdı, bütün qüvvələri verilən döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirməyə səfərbər edirdi. İndi də yumruğunu düyünlədi: biz xüsusi təyinatlı olaraq bu işi bacarmalıyıq...

...Coşqun Əhmədovla rəbitə yaratdı:

– Əhmədov, möhkəm dayanın, bir addım belə geri çəkilməyin.

– İki nəfərimiz şəhid oldu. On nəfər qaldıq, komandir. Düşmən bizim az olduğumuzu hiss edub. Buna görə də hər tərəfdən üstümüzə güllə, qəlpə yağır. Amma biz geri çəkilmirik. Döyüş davam edir.

– Biz sizə köməyə gəlirik.

Coşqun Əhmədovun sevinci səsindən hiss olundu:

– Oldu, komandir.

Komandir minamyotların atəş açdığı mövqeləri tapdı və koordinatları polkovnik İsayevə göndərdi. Az keçmədi ki, İsayev sərrast atəşlə düşmən artilleriyasını sıradan çıxardı.

Uryandağ düşmən işğalından azad oldu.

...Ermənilər səngəri, silah-sursatı qoyub qaçırdı.

...Dağlar duman yaylığını başından atdı, yağış gözlərini sildi. Bu uca zirvədə, yerlə göy arasında olan yüksəklikdə igidlər düşməni məhv edib zəfər qazandılar.

Çisələkli yağış başladı. Amma kimsə bunu hiss etmədi. Qrup komandirləri polkovnikin ətrafına yığışdı. O, qələbə müjdəsini komandanlığa yetirdi, sonra da üzünü əsgərlərinə tutdu:

– Hamınızı təbrik edirəm. Biz bu çətin tapşırığı yerinə yetirdik. Uryandağı azad etdik. Düşməndən çoxlu silah-sursat, bir də ərzaq qaldı. Dincəlin, qüvvə toplayın, igidlər...

Yağış gücləndi, sanki Tanrı bu yerlərdən düşmənin son izini, nəfəsini torpaqdan, havadan təmizlədi.

Xüsusi təyinatlıların hərəsi bir tərəfdə çantalarını çıxarıb kürəklərini sal daşlara söykədilər. Hamısı pərişan və məyus idi. Kapitan Nihad Babayevin şəhid olması xəbəri ürəklərinə bir atəş kimi düşdü, onları yaxıb yandırdı. Bu igid, cəsur cavanın ölümünə kimsə inanmadı. Özünü döyüşlərin ən qızğın yerinə atan, erməniləri qara kabus kimi vahiməyə salan Nihad qəhrəmanlığın, igidliyin bir nümunəsiydi.

Hava sərt və sazaqlıydı. Əsən külək sanki dağların qarçovğununu ələyinə yığaraq üzəşağı gətirir, soyuq nəfəsi ilə bu yerlərin sərt təbiətinə alışmayan əsgərlərin dözümlünü elə bil sınağa çəkirdi.

Polkovnik Mənsimov Əli Kərimovun yanında ayaqlarını uzadıb başını yastı daşın üstünə qoydu. Yorgunluq, yuxusuzluq tikan kimi gözlərinin içinə batırdı. Bu tikanların ən dəhşətlisi, ən acısı sanki ürəyinin içindəydi. Birinci Qarabağ müharibəsində və indi çox şəhidlər görmüşdü. Onların acısı ürəyinin başını göynətmişdi. Lakin Nihad Babayevin son anda da ölümə təslim olmadan tapşırığı yerinə yetirmək inadı onu kövrəltmişdi. Qələbənin sirri bəlkə də elə bundaydı: düşməni məğlub etmək, torpaqları erməni nəfəsindən və nəfsindən təmizləmək, bu yerləri miras qoyub gedən qədim əcdadların küsmüş və incimiş ruhunu sevindirmək, dağılmış ocaqların, viran qalmış yurdların, tikanlı çöllərdə göz dağı tək qalan xarabalıqların qisasını almaq üçün Nihad kimi cəngavərlər canından, qanından keçməliydi...

Polkovnik əllərini sinəsində çarpazlayıb gözlərini yumdu. Bu anda anasını, ailəsini, övladlarını xatırladı: “Neçə gündü məndən xəbər almırlar. Nigarandılar. Anam gecələr yuxusuz qalır. Anam kimi bütün analar narahatdır. Hər axşam Ali Baş Komandanın müraciətini gözləyirlər. Deyilənə görə Böyük vətən müharibəsində də belə olub. Levitanın səsi atılan toplardan, güllələrdən güclü olub. Hər kəsi savaşa səfərbər edib... Baş komandanın da səsi bütün Azərbaycanı yumruq kimi bir yerə toplayır...”

Anama zəng eliyim... Sağ olduğumu bilsin. Bəlkə bu axıncı zəngimdi? Heç olmasa səsimi eşitsin.

Uşaqlarıma zəng eliyim. Aysellə Emin məni başa düşəcək. Kiçik oğlum... Cavidan... hər an zəngimi gözləyir...

Nihaddan da ailəsi, yaxınları, doğmaları zəng gözləyir... Çox güman ki, sevdiyi də vardı. Nihadla bərabər sevgisi də şəhid oldu..."

Yox, zəng vurmuram"

Əsgər çantasını götürüb başının altına qoydu. Daşlı-qayalı bu yerlərdə hələ ki, sakitlik idi. Əsgərlər minamyot, top atəşindən macal tapıb yorğunluqlarını çıxarırdılar. Aşağılarda isə atəş səsləri dağlarda əks-səda verirdi..

Əli qalxıb oturdu. Soyuğu canına çəkib buz bağlamış torpaq elə bil onu ürəyinin içinə qədər üşütdü. Bir az kənarda Nihad Babayev və yeddi şəhidin nəşi qayanın yanına qoyulmuşdu. Yüksəklikdən onları çətinliklə aşağı yendirmişdilər. Təxliyə yerinə getməyə bəlkə də kilometrərlə yol var idi.

Polkovnik çevrilib yaralılara sarı baxdı. Onları külək tutmayan nəhəng qayanın altına çəkmişdilər. Hərbi sanitar olmadığından tibbi yardımını da özləri göstərmiş, ağrıkəsici vurub ağrılarını yüngülləşdirmişdilər. Yaralıların bəzisi sağalıb çox güman ki, yenə də cəbhəyə qayıdacaqdı...

Polkovnik qalxıb oturdu, yuxusuz gözlərini ovuşdurdu, boz duman içində görünən vadiyə, bu vadinin ortasında qurğuşun rəngdə olan çaya, təpələrdə naxış salan ağ cığırlara baxdı:

– Əsas yola çıxmağa az qaldı, – dedi, – yaralıları, şəhidləri təxliyə etdikdən sonra yeni tapşırıq veriləcək.

– Mən də şəhid olmaq istəyirdim, – Əli Kərimov məyus halda dedi. Komandir onu tənbəh etdi:

– Şəhid olmaq nədi? Ermənilərin axırına çıxmaq lazımdı. Bir də gürzə kimi başlarını qaldırıb bizimlə torpaq davasına çıxmasınlar. Onların kökünü kəsmək lazımdı, – polkovnik keçib gəldikləri yüksəklikləri ruhlanmış halda seyr etdi:

– Bu yüksəkliklər uğrunda çox ağır, çox ağır döyüşlər gedib. Heç kəs bunu təsəvvür edə bilməz. Bu döyüşlərin hər birinin bir qəhrəmanlıq döyüşü olduğunu yalnız onu gözü ilə görənlər, yaşayanlar bilər. Məngələnata yüksəkliyində başımıza yağan qəlpələr bəlkə də göylərdən tökülən yağış qədər şiddətliydi. Qayalara sığınaraq biz o qəlpələrin göydə uçuşunu, sonra da daşlara, qayalara dəyərək güclü partlayışını soyuqqanlıqla seyr edirdik. İçimizdə qorxu, vahimə deyilən heç nə yox idi. Bizi Tanrı qoruyurdu. Bizi yüzlərlə ananın duaları düşmən gülləsindən himz edirdi... "Bir var, Nihad kimi şəhid olasan, bir də var ki, sinəni boş-boşuna, onlara fürsət verərək, irəli verəsən ki, vur məni. Şəhid olmaq istəyirəm. Bizim ölməyə ixtiyarımız yoxdu."

– Nihad deyirdi ki, mənə erməni gülləsi təsir eləməz. Məni ancaq snayper vura bilər.

– Snayper də vurdu.

– Bir şəhidin əvəzinə yüz erməni dığasından qisas alınacaq.

Əsgərlər də ayağa qalxdılar. Odeyallarını səliqə ilə qatlayıb çantalarına qoydular. Külək şiddətləndi. Özünü daşlara qayalara çırpır, ağacları az qala kökündən çıxarır və canavar ulartı kimi bir səs çıxarırdı.

...Axır ki, şəhid və yaralıları təxliyə etdilər. Maşın ağacların arasında yox oldu.

Polkovnik Tehran Mənsimov həmişəki kimi çevik addımlarla irəlidi gedirdi. Uzun illər içərisində olduğu hərbi həyat ona həsəd aparılası qeyri-adi dözümlü, səbr, əziyyətlərə qatlaşmaq, günlərlə ac-susuz qalmaq, uzaq yollar qət etmək və yenə də gümrah qalmaq vərdişini aşlamışdı. O, heyrətamiz idi. Düşmənlə döyüşlərdə ən çətin məqamda belə çıxış yolu tapırdı və bu anlarda ağıl və zəkasını, çoxillik hərbi təcrübəsini, səriş-təsini səfərbər edərək mütləq zəfər qazanırdı. Bunun da səbəbi o idi ki, ən son məqamda belə, ümidlərin tükəndiyi bir vaxtda onun üçün "axırımız çatdı" anlamı yox idi. Onda daim düşmə-

ni məhv etmək inadı, ölümün gözünə dik baxaraq əsgərlərini arxasınca aparmaq bacarığı və bu bacarıqdan irəli gələn qeyri-adi döyüşkən əhval-ruhiyyəsi vardı. Əsgərlərə elə gəlirdi ki, Mənsimov irəlidə gedirsə o fəth etdikləri zirvə kimi alınmaz, qaya kimi möhkəm bir sipərdir. O, düşmənin içinə qorxu salan kabusdur və bu kabus erməniləri dağların ən uca zirvəsində də öz qorxubilməz əsgərləri ilə taparaq məhv edir. Gözləmədikləri anda, gözləmədikləri yerdə, lap nağıllardakı kimi, Tanrıdan güc alaraq onların qarşısına çıxır.

...Komandir ağır döyüşdən çıxmış xüsusi təyinatlılara dincəlmək əmri verdi. Yaralıları qayaların altında külək tutmayan yerə çəkdilər. Əsgərlər yorğun olsa da arıqlayıb qaralmış sifətlərində, gözlərində yorğunluqlarını çıxaran təlatümlü sevincin parıltısı vardı. Yamaclarda, daşın-torpağın üstündə ağır çantalarını başlarının altına qoyub dincəlmək istədilər. Bəzisi gözünü yumdu, bəzisi yarım saatlığa da olsa xəyalları ilə baş-başa qaldı. Sanki bu anda əzizləri, doğmaları xəyalən bu uzaq yolları qaçaraq gəldilər, özlərini onlara yetirdilər.

...Komandir də bir tərəfə çəkildi. İştirak etdiyi müharibələr onun xasiyyətində, duyğularında bir sərtlik, ciddilik yaratmışdı. Lakin indi, bu anda anası Arifə xanımı xatırladı. Çox güman ki, anası bu anlarda namaz üstəydi, əllərini Tanrıya açaraq yeganə oğluna və cümlə oğullara kömək istəyirdi. Arifə xanım möhkəm, təmkinli, səbrli və dözümlüydü. Hisslərini heç bir vaxt biruzə verməzdi. Yalnız namaz üstə Tanrı ilə üz-üzə dayananda oxuduğu dualar onu kövrəldər və bu anlarda həsrət qaldığı yeganə oğlunun doğma qoxusunu duyar, daha səbrə, intizara tab gətirməyərək gözlərində yaş görünərdi. İçindəkiləri sanki Tanrı ilə bölüşərdi və Tanrı da elə bil bütün bu yalvarışların, sonsuz duaların müqabilində ona dözmək, tab gətirmək üçün ümid və səbr bağışlayardı... Sonra bacılarını xatırladı. Üç bacınının bir qardaşıydı, Söz yox ki, müharibənin getdiyi bir vaxtda bacıları da onun üçün narahat idi.

Komandir uşaqlarını xatırladı. Onları görmək üçün burnunun ucu göynədi. Uşaqlarını heç bir vaxt ərköyün böyütmədi. Sanki hərbinin sərt ab-havasını evinə gətirmişdi. Lakin bu sərtliyin içində qayğıkeş bir atanın ürək çırpıntıları vardı. Bu anda onların səsini eşitmək üçün ürəyi əsdi. Özünü toparladı, başını qaldıraraq əsgərləri komandir kimi yox, bir ata, qardaş sevgisi ilə süzdü. İçində bir iftixar hissi oyandı. Yenidən əllərini başının altına qoyub keçib gəldikləri yollara, dərə-təpələrə, sinəsi daşlı-çınqıllı, kollu-koslu yamaclara baxdı. Bir-birinin yanında cərgələnmiş, dəvə beli kimi dik olan təpələrə, mavi duman içində görünən dağlara baxdı. Qalxıb oturdu. Əsgərlər onu dövrəyə aldılar. Polkovnik astadan dedi:

– Bu dağların, silsilələrin hər birində ağır döyüşlər gedib. Uzaqdan baxırıq və adamın inanacağı gəlmir. Biz bu sıldırım qayalardan kəndirlə yuxarı qalxıb düz doqquz kilometr düşmənin içinə girdik. Bilirsiniz ki, onların artilleristləri çox güclüdür. Amma bu yenə də düşməni xilas edə bilmədi. Biz onların axırına çıxdıq. Biz onları məhv etdik.

– Coşquna da kömək eliyə bilsəydik, komandir...

– Eliyə bilsəydik, nə demək Kərimov. Biz köməyə gedəcəyik. O, səksən nəfərlik dəstəni məhv edəcəyik.

Əsgərlərdən biri sevincək xəbər gətirdi:

– “Bakının həmləsi” taboru gəldi.

Əsgərlər bir anda ayağa qalxdılar. Taborun komandiri polkovnik-leytenant Ceyhun Fərhadov özünü polkovnikə təqdim etdi. O, Tehran Mənsimovu diqqətlə süzdü:

– Mən sizin haqqınızda eşitmişəm. Ermənilərə qan uddurursuz, qardaş.

– Biz də sənin haqqında eşitmişik, Fərhadov. Xocavənddə ermənilərin bir hərbi hissəsini könüllülərlə məhv etmişən.

Fərhadov güldü:

– Bu azdı. Neynəmişik ki? Müharibə hələ təzə başlayıb. Onlar bizim dəmir yumruğumuzun gücünü hiss edəcəklər.

– İnşallah. Əməliyyat planımız belədir, – polkovnik gündən yanmış sifəti ciddiləşdi. Çantasından çıxardığı xəritəni torpağın üstünə sərdi: – Biz Aypara şəklini pozaraq düşmənin arxasına keçməliyik. Divanlılar ermənilərin dayaq məntəqəsidir. Onlar bütün canlı qüvvələrini, silah – sursatı, texnikanı buraya toplayır, yüksəkliklərdə olan ermənilərə göndərirlər. Hər zirdə Divanlılara aramsız silah-sursat daşır.

Komandir sonra qələmini “Karyer” deyilən yüksəkliyin üstündə saxladı:

– Burda ermənilər özlərinə çox möhkəm müdafiə mövqeyi yaratmışlar. Bizimkilər bir neçə dəfə bura həmlə etsələr də hücumları uğursuz olub. Biz düşmənin içinə giririk. Qəfildən, onların gözləmədiyi tərəfdən hücumla keçirik, düşmənin döyüş ruhunu qırırıq, onları mühasirəyə alaraq məhv edirik. Amma görəcəyimiz bir iş var: biz düşmənin arxasından yolu bağlamalıyıq ki, düşmən kömək ala bilməsin. Beləliklə, Əli Kərimovun, Nihad Babayevin, Coşqun Əhmədovun qrupları “Bakının həmləsi” könüllü taboru ilə birləşəcək və biz bu qüvvə ilə yüksəklikləri düşməndən azad edəcəyik.

Əsgərlər diqqətlə komandiri dinləyirdi. Onun səsindəki qətiyyət, görünüşündəki inam, gözlərindəki parıltı xüsusi təyinatlıları ruhlandırır. Polkovnik əsgərləri bir-bir süzdü, sanki onları baxışları ilə sınağa çəkdi və ucadan dedi:

– Döyüşə hazır olun. Düşməni müdafiə mövqeyi tutmağa imkan verməyin. Postlarını məhv edin. Erməni əsgərlərini hissələrə bölün və məhv edin.

... Polkovnik Tehran Mənsimov Əli Kərimovla kəndin üst tərəfindən meşəyə gedən çala-çuxurlu, daş-kəsək tökülmüş enli yola çıxdı. Yolun hər iki tərəfi sarı, xəzan yarpaqları ilə döşənməmişdi. Qocalıqdan gövdələri didik-didik olmuş ağacların altı ilə irəli getdilər. Ətrafda sakitlik idi. Bu anda bu sakitliyi pozan yük maşınının səsi gəldi. Hər ikisi irəli yüyürdü.

İrəlidə gedən avtomobilin sürücüsü nə isə duymuş kimi

sürəti artırdı. Polkovnik silahından maşının təkərlərinə sərrast güllə atdı. Avtomobil ləngərlənib dayandı. Yük maşınının sürücüsü kabinanın qapısını açıb aşağı düşdü və seyrək ağacların göründüyü meşəyə doğru var qüvvəsi ilə yüyürdü.

Polkovnik avtomobilə çatmamış partlayış səsi gəldi. Erməni polkovniki qumbara ilə özünü partlatdı.

Komandir yenidən yük maşınının yanına qayıtdı. Partlayış səsinə əsgərlər özlərini yetirdilər. Maşının kuzosunu açdılar. Kuzo ağzına qədər silah-sursatla doluydu. Salofona yığılmış çoxlu su dolu qablar vardı.

– Şərəfsiz, maşını qoyub qaçdı. Avtomobildəki erməni zabiti də özünü partlatdı.

Əli Kərimov həyəcanla dedi:

– Cənab polkovnik, ağacların arasından hərbi geyimli bir nəfər bizə baxdı, sonra gizləndi, bəlkə də qaçıb getdi.

– Onun arxasınca gedək.

– Birdən bizə tələ qurar? Ermənilər onsuz da əlimizdən yanıqlıdır.

– Ehtiyatlı olmalıyıq.

İkisi də ətrafa diqqətlə baxa-baxa meşəyə girdilər. İrəlidə kişi yenə göründü, meşənin ortasındakı talaya çatanda arxasına da baxmadan yüyürüb özünü kolluğa atdı. Bu anda qalın kolluqların arxasından polkovniklə Əli Kərimovu atəşə tutdular. İkisi də aşağı əyilib başlarını kolluqların altında gizlətdilər. Eyni vaxtda başlarının üstündən keçən güllələr yaxınlıqdakı ağacların gövdəsinə sancıldı, qurumuş yarpaqları külək vurub ətrafa səpələdi.

– Arxadan onları mühasirəyə ala, – polkovnik sürünə-sürünə ermənilərin arxasına keçdi. Güllələr hələ də ağacları biçib-tökürdü. İkisi də nəfəsini dərdi və eyni anda ayağa qalxdılar.

Ermənilər onlardan xəbərsiz idi. Üçü də zabit idi. Biri ayağa qalxdı, silahının lüləsini təmizlədi və sevinclə dedi:

– İnanmıram sağ qalalar. Ona görə də daha güllə atmayın.

– Qriqor hara qaçdı?
– Evə. Bizim orda görəcəyimiz bir iş yoxdu. Kənd əlimizdən çıxdı.

Polkovnik nifrətlə dedi:

– Şərəfsiz, bizə tələ qurdu, mən onun arxasınca gedirəm. Sən bunların işini bitir, gəl.

– Cənab polkovnik, mən sizi tək buraxmaram, – Əli Kərimov avtomatla kolluğu biçdi, səs-səmir kəsildi.

Meşənin dərinliyi sıx tikanlı kollarla örtülmüşdü. Tikanlı kollar əllərinə, qollarına iynə kimi batırdı, ağacların budaqları üz-gözlərini cızırdı. Amma onlar heç nəyə məhəl qoymadan yamacın başında görünən ikimərtəbəli evə doğru sürətlə gedirdilər.

Evin həyətinə çatanda Əli əyildi, əllərini dizlərinin kəməsinə qoyub dərinləndən nəfəs aldı. Polkovnik əlində atəşə hazır tutduğu avtomatla qapıya yaxınlaşdı, təpiyi ilə vurub qapını açdı və yuxarı mərtəbəyə səsləndi:

– Düş aşağı.

Yuxarıdan qorxaq, ağlar bir səs rus dilində dedi:

– Məni öldürəcəksiz.

Polkovnik də rus dilində cavab verdi:

– Görək kimsən? Bizi niyə tələyə saldın?

– Onlar məni məcbur etdilər. Yoxsa öldürəcəkdilər.

– Kənd onsuz da bizim əlimizdədir.

Yuxarıda səs kəsildi. Az keçmədi ki, qumbara partladı. Evin tavanından aşağı toz-torpaq töküldü.

Polkovnik təəssüflə başını yellədi:

– Bu da belə cəhənnəm oldu.

Polkovnik bayıra çıxdı. Binanın həyətidən Divanlıların savaştan sonra dağılmış evlərinin, xarabalıqların hüznü siması görünürdü.

...Kapitan Əli Kərimovun dəstəsi Divanlılar kəndinin girəcəyində ayaq saxladı. Silahları əllərində atəş açmağa hazır tutub ətrafı diqqətlə gözdən keçirdilər. Kənd sanki savaştan uzaq

bir yerdə, dərin səssizlik içindəydi. Təpələrin döşünə səpələnmiş evlərin həyətlərində kimsə gözə dəymirdi. Evlər köhnə tikililər idi. Divarları uçub tökülmüş xarabalıqlar da vardı. Qrup komandiri əsgərlərinə irəli getmək işarəsi verdi. İkimərtəbəli köhnə binanın qapısında ermənicə yazılmış lövhə asılmışdı. Əsgərlərdən biri avtomatın qundağı ilə bozarmış lövhəni vurub saldı, ayaqlarının altına atıb tapdaladı.

Kapitan Kərimov ətrafdakı həyətlərə boylanıb astadan dedi:

– Evlərin çoxu boşdu. Çox güman ki, müharibə başlayan kimi ermənilər qaçıb gedib.

– Evləri də salamatdı.

– Bilirsiniz, evləri niyə yandırmayıblar, komandir?

– Bilirəm. Qayıdacaqlarına inanırlar. Ağilları 92-ci illərə gedib.

– Bəlkə bu boş evlərdən birinə baş vuraq, komandir?

Əli Kərimov ətrafı şübhə ilə süzdü:

– Kənddəki bu səssizliyə aldanmaq olmaz. Pusqu qurmuş olurlar. Ona görə də sayıq olmalıyıq. İrəli...

– “İrəli” polkovnikin sözüdü. Qızgın atəş altında olsan da belə bir sözü var: “irəli”.

– Onlardan nigaranam. Sağ tərəfə bax, əsgər, elə bil orda şübhəli bir şey gördüm.

Kapitan Kərimov suvaqları uçub tökülmüş evin arxasına keçmək istədi, bu anda silahlı erməni əsgəri ilə üz-üzə gəldi. Bu qəfil üzləşmədə erməni əsgərin dəhşətdən gözləri iriləndi, əlində atəş açmağa hazır saxladığı silahın tətiyini çəkdi. Güllə açıldı, erməni əsgərin üzündə təbəssüm göründü. Güllə komandirin sinəsindən dəydi. Və möcüzə baş verdi: güllə avtomatın darağına dəymişdi. Kərimov gülümsünüb özünü itirmiş erməni əsgərini nişan aldı.

Əsgərlər güllə səsində özlərini yetirdilər. Komandir başını buladı:

– Allahın möcüzəsinə bax. Güllə darağa dəydi, mən heç yaralanmadım da.

Əsgərlər məlumat verdilər:

– Kənddə erməni hərbiçiləri gizlənib. Çox güman ki, hansı evdə, hansı həyətdəsə pusquda dayanıb bizi gözləyirlər.

– Həyətləri bircə-bircə yoxlayın, Divanlılar axşama qədər azad olunmalıdır. Tapşırıq belədi.

– Oldu, komandir.

...Divanlılar kəndinin üst tərəfi quzey idi. Buraya gün düşmədiyindən yamaclarda tala-tala qar görünürdü. Çox güman ki, bu yerlərə yaz gec gəlirdi. Bəlkə də bu yerlərin xarlamış qarını yazın isti nəfəsi əridirdi. Həyətlər sıx ağaclıq idi. Çılpaq ağacların arasından köhnə evlər görünürdü. Bu evlərin küskün bir görkəmi vardı. Ermənilər bu evlərdə otuz il yaşasalar da bu evlər köhnə, əsil sahiblərinin simasını və ab-havasını saxlamışdı.

İkimərtəbəli evin pəncərəsindən açılan güllə kapitan Kərimovun sinəsinə dəydi. Bir anlıq özünü itirdi, alnında soyuq tər damlları göründü. Əlinin arxası ilə alnını sildi və dərindən nəfəs aldı. Yaxınlıqda olan əsgər komandirin yanına qaçdı. Qolundan tutub həyəcanla soruşdu:

– Komandir, yaralanmadın, inşallah.

– Ağrı hiss eləmədim, – sinəsini ovuşdurdu, – yaralanmadım. İkinci dəfə Allah məni qurtardı. Güllə bu dəfə əl bombasına dəydi. Amma bomba partlamadı. Partlasaydı, nəşimi də tapa bilməzdiz, – başını bulayıb güldü, – möcüzəyə bax.

– Anan namaz üstəymiş, komandir.

– Elədi, amma anam tək mənə dua eləmir, bütün əsgərlərə dua eləyir.

– Anaların hamısı elədi, komandir, – əsgər kövrəldi, səsi titrədi.

Əsgərlər komandirin başına toplaşdı. Komandir binanı göstərib dedi:

– Erməni əsgərləri burda gizlənib. Evi mühasirəyə alın. Binanın sol tərəfini də axtarın. Onlar bizi aldatmış olar. Diqqətimizi bura çəkib başqa tərəfdən bizə hücum edərlər.

– Oldu, komandir.

Kapitan Kərimov əl qumbarasını pəncərədən içəri atdı. O anda pəncərədən bayıra alov püskürdü. Xüsusi təyinatlılar içəridən çıxan əsgərləri atəşə tutdular.

Əli Kərimov üstünə gələn düşməni vurdu. Bu anda hər iki ayağına elə bil nə isə sancıldı, ağrını hiss etdi, amma ağrı keçdi. Ayaqlarını yoxladı, addım atdı. Ayaqları sağlam idi. Arxayınlaşıb yenidən döyüşə girdi. Yalnız ayaqlarındakı sızılıtlı ağrı getdikcə artırdı. Bu anda ağılında, qəlbində heç nə yoxuydu: yalnız irəli getmək, düşməni məhv etmək, tapşırığı yerinə yetirmək...

Arxasınca atəş aç-aça yüyürən əsgər birdən düşmən gülləsinə tuş gəldi, kökündən vurulmuş ağac kimi dizləri üstə çökdü və üzüstə yığıldı. Minamyotun qəlpələri ətrafa səpələndi. Əli yaralını atəşin altından çıxardı, iri, sal daşın arxasına çəkdi. Çantasını başının altına qoydu. Yaralı ağır nəfəs alırdı. Havanın sazağında alnında soyuq tər damçıları göründü. Bədənində güllə yarası yoxuydu. Əllərini ayaqlarına, dizlərinə toxundurdu və yaralı üz-gözünü qırıqsıdırıb zarıdı:

– Qəlpələr deyəsən bud sümüyünü dağıdıb, Kərimov.

– Dayan sənə yardım göstərim. Çantanda morfi varmı?

– Var.

– İynəni vurum ki, ağrını hiss etməyəsən.

Yaralı gözlərini yumdu. Sonra da yavaş səslə dedi:

– Komandir, sən get. Ermənilər sənin güllən üçün darıxır.

– Dayan bir.

Çantasından binti çıxardı:

– Təxliyə yeri burdan uzaqdır. Ona görə də yaralıları təxliyyəyə qədər piyada aparmalı olacağıq.

Yaralı birdən onun ayaqlarına baxıb içini çəkdi:

– Kərimov, çəkmələrindən qan süzür.

Əli toz-torpaq basmış çəkmələrinə baxdı, hər iki ayağın-dan axan qan çəkmələrin üstündən axıb ləkə bağlayırdı:

– Bayaq hiss elədim ki, elə bil nə isə ayaqlarıma iynə kimi batdı. Amma isti-isti ağrını bilmədim..

Əsgər təşvişlə dedi:

– Özünə də yardım elə, Kərimov. Sanitar hardadı, çağır yardım eləsin. Yəqin ki, yaralıları təhlükəsiz yerə aparır. Yaxşısı budu özüm...

Əli Kərimov başını qaldırmaq istəyəndə güllə başının üstündən vıyıltı ilə keçib daşa dəydi, başını buladı:

– Yubansaydım, dəymişdi. Anam namaz üstəymiş.

– İndi anaların hamısı namaz üstədi.

– Mühəribəyə gəldiyimi anam bilmədi. Evdə heç kəs bilmədi. İki qardaşım. Qardaşım da hərbiçidi. O, da döyüşür.

Yaralı huşunu itirirdi. Ağır yaralını təxliyə yerinə çatdır-malıydı. Ayağındakı ağrılar getdikcə şiddətlənirdi. Döyüş yüksəkliklərdə gedirdi. Rəbitə ilə Mənsimova yaranmış vəzi-yəti xəbər verdi və yaralını kürəyinə alıb yamacdan aşağı ehti-yatla yenməyə başladı. Bütün ağırlığı ayaqlarına düşdü, ağrının şiddətindən az qala o, da huşunu itirəcəkdi. Yamacın ortasında daha addım ata bilmədi, qüvvəsi tükəndi. Yaralını yerə qoydu:

– Sən bir az dincəl. Ağrıya tab gətirə bilmirəm. Ağrıkəsici vurum özümə.

– Kərimov, sən də yaralısan. Məni qoy get.

– Səncə səni atıb gedə billəmi?

Yenidən ayağa qalxdı. Ağrı səngimişdi, yaralını yenidən, çətinliklə kürəyinə atdı. Axır ki, yamac qurtardı, Əli rahatlıqla dərindən nəfəs aldı. Amma yenə də daşlı-kəsəkli yolda çətinliklə yeriyirdi. Ayaqlarından elə bil iki pudluq daş asılmışdı. İrəliddə əsgərlər yaralıları çiyinlərində, kürəklərində daşıyırdılar. Təxliyə yerinə getməyə avtomaşın yox idi. Hospitala isə on yeddi kilometr məsafə vardı...və Əli Kərimov yaralını özü də

yaralı olduğu halda bu məsafəni kürəyində apardı, əsgər yoldaşının həyatını xilas etdi.

...Minamyotların aramsız atəşindən sanki dağ-daş lərzəyə gəldi. Elə bil bu an dağlarda zəlzələ baş verdi və bu zəlzələnin şiddətindən yer silkələndi, qayalarda eşidilən əks-səda uzaqlara qədər yayıldı.

Kömək alan Coşqun Əhmədovun döyüş ruhu yüksəldi. Qrupun əsgərləri ilə qayaların arxasına keçdilər və yerə sinə-sinə, daşların, qayaların arxasında gizlənə-gizlənə gələn düşmə-nə atəş yağdırdılar. Bir həmlədə düşmənin xeyli əsgəri məhv edildi. Bu anda heç kəs heç nə düşünmürdü, yalnız irəli get-mək, bu dağlarda möhkəmlənən, özünə yuva quran gürzələrin başını əzmək...

Yaxınlıqda döyüşən əsgər yaralandı. Coşqun onu atəşin al-tından sürüyüb qayanın arxasına çəkmək istəyəndə yanına əl bombası düşdü. Coşqun Əhmədov üzüstə düşərək huşunu itirdi...

Xüsusi təyinatlılar irəliləyirdi. Düşmən əzilirdi, canını qur-tarmaq üçün silahını atıb qaçırdı. Hər tərəf erməni cəsədləri ilə dolmuşdu. Əsgərlər artıq dörd kilometr düşmənin içinə girmişdi.

Dağlarda əks-səda verən, aşağılara qədər yayılan atəş səslə-ri birdən-birə səngidi. Dəhşətli atəş səslərindən sonra dağlara, yamaclara, dərə-təpələrə dərin bir səssizlik çökdü. Komandir Tehran Mənsimov general Eyyubova zəfər xəbərini çatdırdı:

– Biz düşməne qalib gəldik, cənab general. Düşmən tərəf-dən çoxlu itki var. Sağ qalanlar qaçır. Bax, mən burdan onların necə qaçdığını müşahidə edirəm. Yüksəkliklər bizim əlimizdə-dir. Xeyli silah-sursat qənimət götürmüşük.

General Eyyubovun sevinci səmindən duyuldu:

– Təbrik edirəm, polkovnik.

...Düşməndən üç silah-sursat dolu KAMAZ və bir UAZ maşını xüsusi təyinatlıların ixtiyarına keçdi.

SAVAŞDA DOĞULAN QƏHRƏMANLAR

Görəsən kimsə ermənilərin xalq qəhrəmanları haqqında eşidibmi? Onların azadlıq uğrunda döyüşçülərinin adları harada həkk olunub? Heç yerdə! Ona görə ki, ermənilərin "qəhrəmanları" öz xalqının xilaskarından çox onun cəlladı olublar.

General MAYEVSKI,
"Ermənilərin törətdiyi kütləvi qətlər"
kitabından

1.

...Hər yer sükut içindəydi. Sanki müharibənin soyuq nəfəsi, amansız savaşın alovları Qaraxanbəyliyə gəlib çatmamışdı. Yollarda kimsə görünmürdü, yalnız uzaqdan atəş səsləri gəlirdi. Dağlardan, meşələrdən keçib gəlmiş xüsusi təyinatlılar yolun kənarındakı ağacların altına topladılar. Taqım komandiri, kapitan Kamil Şirinov irəli getdi, ətrafı yoxladı və geri qayıtdı. Üzünü bölük komandiri Paşa Nuriyevə tutdu:

- Kənddə deyəsən yaşayış yoxdu.
- Yaşayış olsa da ermənilər yaşayıb.
- Bəlkə də müharibə başlayan kimi qaçıb gediblər.
- Bilirlər ki, öz torpaqları deyil... Yarım saat dincələk.
- Oldu, komandir.

Bura Fizulinin ən böyük kəndi idi və xüsusu təyinatlılara kəndi azad etmək əmri verilmişdi.

Əsgərlər avtomat silahı sinələrinə sıxaraq ehtiyatla, hər tərəfə baxa-baxa kəndə girdilər. Kənddə kimsə gözə dəymirdi. Evlər sükut içində, küçələr bomboş idi. Bu səssiz küçələrdə onlara bir güllə də atılmadı. Komandir şübhəli halda ətrafı süzdü və astadan dedi:

– Kəşfiyyatın məlumatına görə kənddə yəzdən çox erməni yaşayır. Amma kənd kimsəsiz kimi görünür. Çox şübhəli. Kəndə girəndə ola bilməz ki, bizi görməsinlər, erməni kəşfiyyatının diqqətindən yayına bilək. Ola bilməz. Biz çox ehtiyatlı olmalıyıq.

Evlərin, ağacların arxasında gizlənə-gizlənə, silahlarını atəşə hazır vəziyyətdə tutaraq irəlilədilər. Evlərin çoxu dağılmışdı. Yamyaşıl ağacların arasında müsəlmanlardan qalmış köhnə evlər də gözə dəyirdi..

Bu anda irəlində atəş açıldı. Sanki tək güllə ermənilərə savaşa başlamaq işarəsi verdi. Sağdan, soldan, qarşıdan və arxadan yağın atəş xüsusi təyinatlıları odlu çevrə kimi mühasirəyə aldı. İrəlində gedən əsgərlərdən biri yaralandı. Paşa onu kənara çəkdi, sanitar Sübhü Cəbrayilov özünü yaralıya yetirdi və ilk tibbi yardım göstərdi. Komandir qışqırdı:

- Şərəfsizlər, bizi mühasirəyə saldılar.
- Gizlənib, bizi aldatdılar.
- Mühasirəni yarmalıyıq. Tələsməyin.

Axşama yaxın döyüş səngidi. Düşmən tərəf susdu. Komandir əsgərləri başına topladı:

– Bir gecə vaxtımız var. Səhər açılan kimi düşmən əks-hücuma keçəcək. Onların həm canlı qüvvəsi çoxdu, həm də silah-sursatı. Buna görə də biz gecəni oyaq qalıb, səngər qazmalıyıq. Etibarlı mövqe yaratmalıyıq ki, həm düşmənin əks-hücumunu dəf edək, həm də mühasirədən çıxma bilək. Amma işimizi səssiz görməliyik ki, düşmən duyub düşməsin.

...Sübhün gözü açılana qədər xüsusi təyinatlılar səngər qazıb özlərinə mövqe tutdular və gözlədilər. Komandir irəli kəşfiyyatçı göndərdi. Az keçmədi ki, kəşfiyyatçı həyəcan içində xəbər gətirdi:

– Komandir, təpədə bir maşın dayanıb. Bizim milli ordunun geyimində olan iyirmi nəfər əsgər təpədən aşağı düşür. Bizə tərəf gəlir.

Kamil Şirinov inanmadı:

– Bizimkilərin burda nə işi? Bəlkə kömək gəlir? Onda yerimizi hardan bilirlər? Mən komandanlığa məlumat verməmişəm.

Paşa başını buladı:

– Kömək gəlsəydi, məlumatımız olardı, Şirinov.

– Ermənidilərsə niyə bizim geyimdədilər? Onlar bizi aldatmaq istəyir.

– Mühasirəni yaracağımızdan qorxub kələk işlədirlər, komandır.

– Kələk işlətməyə də inanmıram. Onlar çox, biz az.

– Biz az olsaq da onlardan güclüyük. Onlar xüsusi təyinatlıların gücünü görüblər, Şirinov.

Komandır fikrə getdi. Tərəddüd içində təpəyə boylandı:

– Onda biz yuxarı gedək, siz aşağıda qalın. Gedək, uzaqdan müşahidə edək, görək bunlar kimdi? Birdən həqiqətən də bizə köməyə gəlmiş olarlar, biz də erməni bilib onlara güllə atırıq.

– Getmə, komandır, məsləhət bilmirəm. Bu düşmənin hiyləsidi.

– Narahat olma. Yaxına getməyəcəyik. Uzaqdan müşahidə aparırıq. Onların məqsədini, kim olduqlarını öyrənməyə çalışırıq. Mənə bir şey olsa, taqıma komandirliyi sənə tapşırıram, Nuriyev.

– Oldu, komandır.

Kapitan Şirinov üç əsgərlə sürünə-sürünə təpəyə doğru getdilər.

Erməni tərəf hələ də susurdu. Paşa Nuriyevin içinə səbəbini bilmədiyini sıxıntı doldu. O, gedənlərin arxasınca baxdı. Paşaya elə gəldi ki, bu dogma, əziz adamları son dəfə görür. Əgər onların arxasınca getməsə, onları düşmən hiyləsindən qoruması ömrü boyu, əgər sağ qalarsa, bunun peşimançılığını yaşayacaq. Avtomatını götürdü və sərt səsle dedi:

– Uşaqlar, sərvaxt olun. Düşmən hər dəqiqə hücum edə bi-

lər. Onlardan nigaranam. Milli ordunun paltarını geyinmiş bu şəərəfsizlər bizim içimizə sızmaq istəyirlər.

– Sən israr eliyirsən, Nuriyev, – əsgərlərdən biri dedi.

– Milli ordunun əsgərləri köməyə gələ bilər. Kəşfiyyat yəqin ki, bizim mühasirəyə düşdüyümüzü komandanlığa xəbər verib. Amma bunlar axı düşmənin əlində olan ərazidən gəlirlər. Məni şübhəyə salan budu. Onlar hiylə işlədir. Ermənidilər. Mən getdim.

– Gözlə, biz də gəlirik, Nuriyev.

Üç nəfər əsgər, – Seyidbala Əliyev, Camal İsmayılov və Elyar Vəliyev Nuriyevin arxasınca getdi. Tikanlı kolların, iri daşların arxasında gizlənə-gizlənə qalxdılar, açıq əraziyə çatanda sürünməyə başladılar. Sol tərəfdəki torpaq təpə diqqətlərini çəkdi. Paşa kolluğun arxasında gizlənib təpəni müşahidə etdi. Kimsə görünmürdü. Vahiməli bir səssizlik içində qəflətən bir güllə atıldı, yenə səssizlik çökdü. Paşa arxaya çevrilib pıçıltılı səsle dedi:

– Təpənin arxasında xarabalıqlar görünür. Yəqin ki, bizimkilər bu xarabalıqda gizlənib.

– Bəlkə biz də gedək. Təpənin başına qalxaq, vəziyyəti öyrənək.

– Getdik.

Sürünə-sürünə yuxarıya qalxdılar və vala düşdülər (val – traktorla qazılmış çala və çalanın torpağından yaradılmış süni təpədir. Bu süni təpə də qorunmaq üçündür) Valın içindən qazılmış torpaqdan hündür təpə yaradılmışdı, təpədə ermənilər kol və ağac əkməmişdilər.

Əsgərlər təpənin arxasında mövqe tutdular və gözlədilər. Xüsusi təyinatlıların gizləndiyi yerdən sol tərəfdə xarabalıq görünürdü.

Milli ordunun geyimində olan əsgərlər maşını təpənin yanında saxlamışdılar. Maşından düşüb təpənin yanında dayandı-

lar və xarabalığa atəş açmağa başladılar. Paşa pıçıltı ilə dedi:

– Gördünüz, mən deyəndi? Bunlar erməni əsgərləridi. Kamilgilin xarabalıqda olduğunu bilirlər. Buna görə də atəşə tutublar.

Vəziyyət gərgin idi. Xarabalıqla Paşagilin arası yaxın məsafədəydi. Lakin bu məsafə atəş altındaydı. Düşünlməmiş səhv addım onların hamısını məhvə aparardı. Təpənin arxasından çıxan kimi ermənilər onları görər, birini də sağ buraxmazdı.

Bu anda aşağıdan-yamacdan Şəhriyarın səsi gəldi:

– Nuriyev, dayanın biz də gəldik.

– Ermənilər Kamilgili mühasirəyə alıb.

– Bir mühasirədən çıxıb, o birinə düşdülər.

– Neyniyək, Nuriyev, çıxış yolu lazımdı.

– Rabitə varmı?

– Bilmirəm.

Sübhən da özünü yetirdi. Onların gözlərində narahatlıq, əndişə vardı. Kənardan gizlicə atəşin xarabalıqları necə gülləbaran etdiyini, daşların ovulub töküldüyünü ürək ağrısı ilə seyr etdilər. Qəzəbi, əsəb və nifrəti zorla cilovlayaraq əsgər yoldaşlarını mühasirədən çıxarmaq üçün fürsət gözlədilər. Nuriyev yoldaşlarını sakitləşdirməyə çalışdı:

– Darıxmayın, uşaqlar salamatdı. Əvvəlcə ərazini öyrənək, hardan necə xarabalığa girib onları xilas etmək olar, bunu dəqiqləşdirək.

Nuriyev birdən geri çevrilib sevincərək soruşdu: – kimdə tüstülü şaşka var? Ermənilərin qarşısına atəş. Tüstüdən istifadə edib adlaya q xarabalığa.

– Məndə var, – Şəhriyar tələsik çantasından şaşkanı çıxardı.

– İndi qolun gəldikcə şaşkanı ermənilərin gizləndiyi yerin qarşısına at. Tüstüdən göz-gözü görməyəcək.

Şəhriyar şaşkanı çəkib atdı, o anda tüstü-duman qalxdı. Sanki xarabalıqla ermənilərin arasına boz örtük çəkildi. Əsgərlər çevikliklə yerlərindən qalxıb bir göz qırpımında yolu keçdi-

lər və xarabalığa girdilər. Kamilin sevincdən gözləri parıldadı, əsgərləri qucaqladı:

– Vaxtında gəldiz. Heç nədən qorxmadız. Halbuki ermənilər sizi vura bilirdi.

– Bu nə sözdü, komandır? Sizi dardamı qoyacaqdıq?

...Ermənilər qəzəbləndi. Dayanmadan qumbara atmağa başladılar. Torpaq havaya sovrulur, qəlpələrin parçalayıb qum kimi ovduğu daşlara qarışaraq, divarların küncündə gizlənmiş əsgərlərin üstünə tökülürdü. Atəş ara verdi, əsgərlər ayağa qalxdı və üst-başlarına tökülmüş torpağı təmizlədilər, üz-gözlərini sildilər. Komandır dedi:

– Burdan çıxmalıyıq.

– Tüstülü şaşkadan biri də var, – Şəhriyar gülümsünüb şaşkanı çıxardı, – tüstü qalxan kimi özümüzü valın içinə ataq.

– Bir az gözləyək.

– Gözləsək, yubanarıq, ermənilər vaxt qazanıb üstümüzə ordu yeridər.

– O da doğrudu. Kömək alsalar onlarla bacara bilmərik.

Tüstü qalxan kimi Şəhriyarla Sübhən sol tərəfə, biz isə sağ tərəfə özümüzü çatdıraq. Onları valın içinə tərəf sıxışdıraq ki, məhv etmək asan olsun.

– Oldu, komandır.

Şəhriyar yenidən şaşkanı çəkdi. Atəş səsləri gücləndi. Bu dəfə sanki tüstü örtüyü atəşlə xarabalıqlar arasına pərdə çəkərək irəli getməyə qoymadı. Xüsusi təyinatlılar mövqə tutdular. Bu dəfə düşmən atəşdən başını qaldıra bilmir, sərrast güllələr onları yaxalayır. Amma ermənilər geri çəkilmirdi, xüsusi təyinatlıları mühasirəyə almağa çalışırdılar.

Şəhriyar yaralandı. Güllə onun çanaq sümüyünə dəyib parçaladı. Nuriyev atəşi dayandırmadan sürünə-sürünə yaralının yanına qalxdı. Onu kürəyinə alıb aşağıya aparmaq istədi. Amma yorulduğundanmı, qüvvəsi tükəndiyindənmi birdən qolları sustaldı, yaralının qarşısında diz çökdü və çarəsiz halda dedi:

– Biz ermənilərin qarşısını kəsmişik. Sən yavaş-yavaş birtəhər aşağıya sürün. Arxanca gəlirik. Yaranı sarı ki, qanaxma olmasın.

Yaralı üzüstə uzandı, sürünməyə cəhd etdi, lakin yaranın dəhşətli ağrısı onu hərəkət etməyə qoymadı. Nuriyev aşağıya səsləndi:

– Sübhan.

Sübhanın kallaşmış səsi gəldi:

– Eşidirəm.

– Çıx yuxarı, Şəhriyar yaralanıb. Onu kürəyinə at, aşağı apar, tibbi yardım göstər. Qanaxmanın qarşısını al. Tez gəl, aslanım, içimizdə pəhlivan cüssəli sənsən.

– Bu dəqiqə qalxıram.

Sübhan yaralını güclü əlləri ilə qaldırıb yüngülcə kürəyinə atdı və aşağı yendirdi. Şəhriyara tibbi yardım göstərdilər, morfi vurub yarasını çətinliklə bağladılar. Nuriyev birdən komandiri xatırladı:

– Şirinovun səsi gəlmişdir. Şirinov...Şirinov...

Komandir səs vermədi. Əsgərlər həyəcan içində ətrafa baxdılar. Şirinov şəhid olmuşdu. Snayper gülləsinə tuş gəlmişdi...

Axşama yaxın dincəlmək imkanı tapdılar. Təkcə kəndin içində tək-tək güllə səsləri gəlirdi. Sübhan yaralını götürüb təxliyə etdi.

Hər şey vahiməli bir sükut içindəydi. Əsgərlər hərəsi bir tərəfə çəkildi. Ermənilər tərəfdən güllə səsləri gəlmirdi. Komandirin şəhid olması əsgərləri sarsıtmışdı. Bu igid, cəsur, vətənpərvər adamla çətin döyüş yolu keçmişdilər. Hər birinə qarşı qədər əziz idi. Şəhriyar yerindən qalxdı:

– Gedib hamısını qırıb qayıdıram, şərəfsizlər.

– Hara gedirsən, Şəhriyar, sən bizi güdaza vermək istəyirsən?

– Mühasirəni yarım burdan çıxmalıyıq. Burda qalıb gözlə-

yəsi deyilik. Bağrım çatlayır, özümə yer tapa bilmirəm, biz Kamil kimi igidi itirdik.

– Gecəni keçirək, sonrasına baxarıq.

Bu anda yuxarıda, xarabalıqlar tərəfdən sürətlə gələn tankın gurultusu eşidildi. O atəş aç-aça yaxınlaşırdı. İlk atəşi xarabalıqları göyə sovurdu, sonra da çevrilib vala tərəf gəldi

Nuriyev gözlərini yumdu:

– Bu da axırımız...Müharibənin qurtardığını, Şuşaya girişi görmədik. Uşaqlar kəlmeyi-şəhadəti bilirsiniz?-ruhdan düşmüş halda soruşdu.

– Bilirik.

– Kəlmeyi şəhadətin vaxtı gəldi. Sonra deməyə macal tapa bilmərik.

İlk cümləni demişdi ki, uzaqvuran minamyotlardan atəş açıldı. Zərbədən tank yerində fırlandı və alışıb yanmağa başladı.

Nuriyev çevikliklə yerindən qalxdı. Aşağıda ermənilərin gizləndiyi ərazidən tüstü -duman qalxırdı. Gözləri yaşardı:

– Göndərdiyimiz koordinatları aldılar.

Hamı dərindən, rahat nəfəs aldı...

2.

Hər yer zil qaranlıq və havasız idi. Ona elə gəldi ki, bu qaranlıqda yavaş-yavaş huşunu itirir. Özünü toparlamağa çalışdı və hədəfi nişan aldı. Bu anda düşmən minamyotlarının atəşi az qala torpaq qarışıq onu da göyə sovuracaqdı. Var gücü ilə geri sürünməyə, yan-yörəsinə düşən qəlpələrdən özünü qorumağa cəhd etdi. Bu anda heç nə düşünə bilmirdi. Yalnız susuzluq onu əldən salırdı. Bir içim su...Huşunu itirirdi. Yan-yörəsindən iniltili səslər gəlirdi...Atəş elə bil göylərdən yağdı. Sanki göylərdə ildırımlar çaxırdı və onun dəhşətli şaqqıltısından aşağı od tökülürdü.

Pərviz huşunu itirdi. Handan-hana ona elə gəldi ki, kimsə onu çiyinlərinə aldı və eləcə qaranlıq dünyanın o biri ucuna

apardı. Azmı keçdi, çoxmu keçdi...bilmədi...Huşu qayıdırdı. Yerində dikəlmək istədi, hardansa uzaqlardan yenə də qulağına atəş səsi gəldi. Başını qaldıraraq qalxmaq istədi. Amma elə bil qaranlıqda dar bir qəfəsə pərçimlənmiş kimi hərəkət edə bilmədi. Sol ayağında dəhşətli ağrı vardı. Əlini yaralı ayağına çəkmək istədi. Amma dizdən aşağı heç nə yox idi, yalnız dizi möhkəm sarınmışdı. Pərviz bu qaranlıq, dar qəfəsdən sürünüb çıxmaq istədi. Nəfəsi getdikcə tənğişirdi. Kimsə elə bil boğazından tutub boğurdu. Qollarını yuxarı qaldırdı və əlləri taxta-ya dəydi. Bu anda dəhşətli bir qorxu hissindən dondu, canı buz bağladı: “Mən tabutun içindəyəm. Məni dəfn edəcəklər. Kimsə sağ olduğumu bilməyəcək”. Qorxu hissindən sanki ayağındakı dəhşətli ağrı səngidi. O, uzandığı yerdə titrəyirdi. İliyinə qədər üşüyürdü. Gücsüz əlləri ilə tabutun qapağını döyməyə başladı. Qışqırmaq istəyir, səs qəhər kimi düyünlənib boğazında qalır, yalnız gücsüz əlləri tabutun qapağını döyürdü.

Bu anda yuxarıda səs eşidildi. Qollarına sanki qüvvət gəldi. Dərindən nəfəs alıb qışqırdı. Kimsə tabutun qapağını açmağa cəhd edirdi.

Axır ki, qapağı götürdülər. Sazaqlı hava üzünə vurdu. Nəfəsi genişləndi. Pərviz sazaqlı təmiz havanı acgözlüklə uddu. Susuzluqdan quruyub çatlamış dodaqlarını islatdı. Onu ehtiyatla qaldıraraq torpağın üstə qoydular. İsti nəfəs üzünə vurdu:

– Əsgər, şükür, sağsan.

– Sağam, sağam, – sevincindən isti yaş damlları sifətində sanki buz bağladı, – amma bir... ayağım... orda heç nə yoxdu. Ayağımı itirmişəm.

– Şükür, sağsan. Hər şey yaxşı olacaq. Bu dəqiqə... səni hospitala çatdıraraq...

Pərviz dizinin şiddətli ağrısını təkrar hiss etdi. Daha ağrıya tab gətirə bilmədi.

Kənarda tabutları yük maşınına yığdılar. Yerdə axırıncı

tabut qaldı. Qapağını götürüb üstünə qoydular. Bu onun tabutuydu. Hələ yaşamaq qismətindəymiş...

3.

Çisələkli yağış birdən-birə gücləndi. Silsilə dağlar ağ dumanla büründü. Dağlar elə bil bu halı ilə hüzn, kədər içindəydi. Müharibə bu yerlərin sükutunu pozmuş, dağlar elə bil içini yandıran atəş səsinə, tankların, topların mərmii yağışından yorulmuşdu.

Əsgərlər meşənin içi ilə gedən geniş yola çıxdılar. Uca, köklü ağaclar hər iki tərəfdə baş-başa gələrək sanki yamyaşıl çətir kimi yolun üstünü tutmuşdu. Yağan yağış saralmış yarpaqların toz-torpağını yuyub təmizləyir, yaşıl atlas kimi parıldadırdı. Amma yollarda gölməçə kimi yığışır, əsgərlər ağır çəkmələrini palçıqın içindən zorla çəkib çıxarırdılar. Ağacların altından islanmış torpağın tünd qoxusu gəlirdi.

– Neçə kilometr gəlmiş olarıq? – qarayanız, ucaboy əsgər çiyin-çiyinə getdiyi əsgər yoldaşından soruşdu.

Əsgər çiyinini atdı və könülsüz halda cavab verdi:

– Nə bilim, on, bəlkə də on beş... Yol qurtarmaq bilmir ki... Hava çox soyuqdu, əynimizdəki paltarlar da yaş...Yağış islatdı. Anam məni bu halda görsə bağı çatlayar...

– Niyə?

– Ona görə ki, məni yağışdan, soyuqdan qoruyur həmişə. Qorxur ki, xəstələnərəm.

– Mənim də anam elədi.

– Anaların hamısı bir-birinə oxşayır. Elə atalar da...

İrəlində gedən əsgər ayaq saxladı:

– Deyəsən gecəni burda qalacağıq.

– Yağış da güclənir. Mənim indidən ayaqlarım donub. Elə bil bədənimə yüz yerdən tikan batır.

– Hamı sənin günündədi.

– Ocaq qalasıydıq. Ocağın istisi bircə dəfə kaş üzümüzə vurardı, canımız qızardı.

– Bu həm də aclığın soyuğudu. Neçə gündü ac-susuzuq.

– Ocaq yandıqmaq olmaz. Ermənilər o dəqiqə yerimizi bəlli edib hədəfə alırlar. Birimiz də sağ qurtarmırıq.

– Ona görə də gecə yol getsək yaxşıdı. Bəlkə də canımız qızar.

– Ayaqlarımız heydən düşüb. Üşüsək də, aclıq-susuzluq çəksək də dincəlməliyik.

Ucaboy əsgər dayandı, dizlərini ovuşdurdu və köks ötürdü:

– Nənəmin həyətdə təndiri vardı. Üstü də örtülü. Soyuq havada həmin təndirdə çörək bişəndən sonra uşaqlarla yığışib ayaqlarımızı təndirə sallardıq. İsti təndir ləzzətliydi.

– Belə şeylər keçmişdə olub. Kənd yerlərində o təndirlər uçulub dağılsa da qalır. Nə olardı, bir möcüzə olardı, biz ayaqlarımızı o təndirə sallayıb...

– O xəyallardan vaz keç, Heydər.

– Amma ermənilər bizim evlərimiz kimi təndirləri də dağıtdılar.

– Mənim də nənəm ölüb.

– Gərək ölməyəydi, bir az səbr eləsəydi, torpaqların işğaldan azad olduğu günü görərdi.

– Nənəmi elə ermənilər öldürdü. Yurd həsrəti öldürdü.

– Nənənin qisasını alırıq, inşallah. Görəsən, yağış nə vaxt kəsəcək?

– Narın yağış olsaydı, gec kəsərdi, amma bu şıdırğı yağır, tez kəsəcək.

– İslanmışın yağışdan daha nə qorxusu? Bundan belə nə qədər ürəyi istəyir yağsın.

Bu anda sürətlə gedən maşının uğultusu gəldi. Əsgərlər irəli qaçdılar və ağacların arxasında gizləndilər. Meşənin axırında, geniş düzənlikdə kuzosunun üstə boz çadır çəkilmiş ma-

şın göründü, arxasınca da avtomobil. İkisi də sürətlə gedirdi.

Komandir qışqırdı:

– Uşaqlar ermənilərin maşınıdır. Təkərləri nişan alın.

Ağacların arxasından maşınlar gülləyə tutuldu. Kuzolu maşın ləngər vurub dayandı. Az qala böyrüüstə aşacaqdı. Maşının qapısı açıldı. İki nəfər pəlçıqlı yolla irəlində görünən xarabalıqlara doğru qaçdı. Amma güllələr onları yarı yolda haqladı.

Avtomobilin sürücüsü ölmüşdü. Yanında oturmuş mayor yaralıydı və deyəsən son nəfəsiydi. Əsgərlər yaxınlaşanda maşın partladı, alov tüstü qarışıq maşını bürüdü.

Əsgərlər çadırlı maşına sarı yüyürdü. Yorgunluq, aclıq, susuzluq yaddan çıxdı. Kuzoya birinci qalxan əsgər sevinclə dedi:

– Burda çoxlu əsgər geyimi var. Üstəlik də şüşə qablarda su.

– Su?-əsgərlərdən biri irəli keçdi, qurumuş dodaqlarını islatdı, – ciyərim yanır, az qala gölməçə suyu içmək istəyirdim, bir qurtum verin, içim.

Komandir su qablarının ağzını yoxladı, sonra da şübhə ilə dedi:

– Birdən zəhərlənmiş olar.

– Zəhərləməyə vaxt olmadı ki. Qoyub qaçdılar.

– Mən içim, əgər ölsəm siz içməyin, elə ki, sağ qaldım, o başqa məsələ.

Əsgər acgözlüklə suyu başına çəkdi, dodağından axan su sinəsindən süzdü.

– Hə içmək olar, bizim bulaqların suyudu, – kənara çəkildi.

Komandir kuzonun içinə boylandı:

– Ərzaqları da var?

– Bəlkə də avtomobildəydi, yandı kül oldu.

– Paltarları götürək. Suyun içindəyik. Yoxsa gecə donarıq.

– Biz erməni paltarları geymirik.

– Geyinək ki, soyuqdan donub ölməyək. Sağ qalaq ki, onları məhv edək.

- Silah-sursatları da var. Kuzonun yarısı silah-sursatdı.
- Məndə quru çörək var.
- Niyə vermədin yeyək, acından ölürük.
- Dəmir kimidi, ona görə. Suda isladıb bölərik.
- Birdən ermənilərin çörəyi olar, bilmərik.
- Çörək, çörəkdi.
- Elə demə. Micasım pisdi.

Ay başlarının üstə dayandı. Elə bil göy üzündə ay da üşüyürdü. Çünki solğun idi, bəlkə də göylər ulduzsuz idi, tənhalıqdan üşüyürdü.

Çörəyi ovuclarının içində islatdılar. Sonra da böldülər. Çörəkdən azca kif iyi gəlirdi. Amma bu kif iyi də elə bil dünyanın ən gözəl ətri kimi onlara xoş gəldi. Heydər əlini çırpdı, gözləri elə bil işıqlandı, gümrah halda dedi:

– Çörəyin bu qədər dadlı olduğunu bilmirdim.

Yanında oturmuş əsgər çörəyi kif iyi ilə birgə burnuna çəkirdi:

– A bala yesənə, xəmir oldu ki.

– Deyirəm hələ qalsın, yanımda çörək olduğunu hiss eləyim. O mənə ruh verəcək.

– Ağıla bax. Deyirlər bizim əsgərlər işğaldan azad etdikləri kəndlərdə keyf çəkirlər..

– Nə təhər keyf?

– Ermənilər qoyun-quzunu, mal-heyvanı apara bilməyib. Bizimkilər də yaxşı kabab çəkir.

– Əşi, yenə erməni malıdı, micasım çəkməz. Ac qalsam da.

– A bala, sən xalis mollasan?

– Əşi, molla nədi? İndi burda kabab var, mən də yemədim, imtina elədim? Sözdü, deyirəm də. Oldu yemədim, kənardan baxdım?

– Uşaqlar, çörək yedik, aclığımız keçdi, amma soyuqdan əsirəm, dişim-dişimə dəyir.

– Hamımız sən gündəyik. Dilim söz tutmur.

Komandir ayağa qalxıb onlara yaxın gəldi. Çəkilib yer verdilər. Komandir dedi:

– Bəlkə kuzodakı paltarları daşıyasız bura. Çünki ocaq yandıрмаğa ixtiyarımız yoxdu. Düşmən yerimizi bəlli edir. Əlac qalıb onlara.

– Vallah, havayı yerə donub ölməkdənsə düşmən paltarı geyinib sağ qalaq, torpağımızı bu zatıqırıqlardan təmizləyək.

Komandir dedi:

– İki nəfər gedin, hamısını daşıyıb gətirin.

– Oldu.

İki nəfər silahını götürüb maşına sarı getdi. Biri aşağıda qaldı, o biri kuzoya qalxdı. Maşının üstü çadırı olduğu paltarlar qurquruydu. Paltarları bir-bir qucağına yığıb əsgərə verdi, yenidən geri qayıtdı. Əlini atıb paltarı götürəndə ona elə gəldi ki, kimsə qolundan tutub özünə çəkdi. Əsgəri vahimə basdı, dəhşət içində qışqırdı:

– Burda adam gizlənib.

Aşağıdakı əsgər cəld kuzoya qalxdı, ayaqüstə titrəyən yoldaşının qolundan tutdu:

– Özünə gəl. Adam nədi? Adam olsaydı qaçıb getmişdi. Dayan görək. Bəlkə də səni qara basıb.

İkisi də paltarları kənara çəkдилər. Kuzonun düz ortasında arxası qatda erməni əsgəri qollarını yana açaraq eləcə də qalmışdı.

– Ə, bu ölüb.

– Yəqin yaralıymış paltarların altına girib.

– İndi neyniyək onu?

– Heç nə. Heç nə, təxliyə edək İrəvana, göndərək Nikola. İt kimi gəbərib, götür at aşağı.

Əsgər hələ də əsirdi.

...Göy üzü ağarmağa başlayanda komandir əsgərlərə qalmaq əmri verdi. Yağış kəsmişdi. İrəlidə yanmış avtomobil və üstü brezent örtüklü maşın görünürdü. Komandir gümrah səslə dedi:

– Tez olun, paltarları dəyişin, yoxsa bizimkilər ermənilərlə səhv salıb bizi gülləyə tutar...

Yaş paltarlarını əyinlərinə geyinib kuzolu maşına sarı yüyürdülər.

4.

...Təvəkkül yuxudan hövlanak ayıldı, qalxıb oturdu, gözlərini ovuşdurub ətrafa baxdı. Onun pərişan görkəmi Məleykəni qorxutdu. Əlini Təvəkkülün qoluna toxundurdu və mülayim, qayğılı səsle soruşdu:

– Niyə narahat oldun, Təvəkkül?

Təvəkkülün səsi titrədi:

– Maliki yuxuda gördüm.

Məleykə də həyəcanlandı:

– Necə gördün? İnşallah ki, xeyirli olar.

Təvəkkül yuxunu danışmaq əvəzinə başqa söz dedi:

– Malik Qazaxda deyil. O, müharibənin içindədi.

– Yox, Qazaxdadı. Mənim oğlum yalan deməz.

– Yalanların hamısı tək-cə adamları aldatmaq üçün deyil, Məleykə. Malik həyəcan, intizar, qorxu içində olmağımızı istəmir. Üstəlik Malik sənə o qədər bağlıdı ki, gözündən bir damla yaş çıxmasını istəməz.

Məleykə yenə israrla dedi:

– Qazaxdadı. Ötən həftədən ordadı.

– Məntiq var, Məleykə.

– Hansı məntiq?

– O məntiq ki, Malik kimi kəşfiyyatçı rahat işin arxasınca getməz. O, bizi arxayın saldı. O, sənə bələddi...

Məleykə kövrəldi:

– Tək-cə mən yox, anaların hamısı birdi. Oğlu müharibədə döyüşən əsgərlərin anası da elə əsgərdi.

Məleykənin yuxusu qaçdı. Ürəyinə dolmuş sıxıntı içində

öz-özünə danışdı: “Təvəkkül düz deyir. Gedəndən bircə dəfə danışıb...”

Namaza hələ vardı. Yerindən qalxıb qonşu otağa keçdi. Küncə qoyulmuş masanın üstünə Malikin şəkilləri qoyulmuşdu. Məleykənin şəkil tutan əlləri əsdi, ürəyinin çırpıntısı şiddətləndi. Kirpiklərinin ucunda yaş göründü. Bu şəkillərin hamısında Malikin daim gülümsəyən gözlərində ona çox əziz olan doğma ifadə vardı. Oğlunu bircə anlıq görmək, onun qoxusunu hiss etmək üçün bu anlarda ayaqyalın daşlı-kəsəkli yollarla dünyanın o başına gedərdi. Müharibənin odu-alovu içində onu tapıb bağına basardı, bircə dəfə də olsa gülümsər gözlərinə baxardı. Həsrət qoxulu istək elə şiddətlə ürəyinin içinə doldu ki, Məleykə bircə anlıq nə edəcəyini, haraya üz tutacağını, qəlbinə düşən bu atəşi necə söndürəcəyini, necə sakitləşəcəyini bilmədi. Gözlərini yumdu və ürəyini zəlzələ kimi silkələyən duyğunun ötüb keçməsinə gözlədi...

Malikin son şəklini götürdü. Bu şəkildə oğlu mayor rütbəsindəydi. Bu hərbi paltar ona çox yaraşırı. Görünüşündə bir məğrurluq, cəngavərlik vardı. Hərbinin çətin sahəsində – kəşfiyyatda çalışdığı illər ərzində sanki hərbi həyatın sərt qanunları onun çöhrəsindəki uşaqlığı, yeniyetməliyi xatırladan bütün cizgiləri silmişdi. Əvəzində yeni cizgilər – bir kəşfiyyatçıya xas olan möhkəm iradə, dözümlü, qətiyyət, çətinliklərə sinə gərmək, irəli getmək inadı və bütün bunların müqabilində bir qəhrəmanlıq ruhunu təsdiqləyən cizgilər çəkmişdi.

...Mayor rütbəsi alan gün bütün ailə sevinc içindəydi. Məleykənin, Təvəkkülün fərəhi yerə göyə sığmırdı. Məleykə oğlunu qucaqladı:

– İnşallah, general rütbəsi də alarsan, oğlum.

– General?-Malik əlini qaşlarının üstünə qoyub uzaqlara baxırmış kimi bir görüntü aldı və gülümsədi:

– Ay ana, general rütbəsi çoxox uzaqdadı...
 – Taleyin işini bilmək olmaz oğlum, elə bir qəhrəmanlıq göstərsən ki, vaxtından əvvəl rütbəni artırarlar.
 – Qismət, ay ana.
 ...Yataq otağından Təvəkkülün səsi gəldi:
 – Məleykə yenə şəkillərlə danışırsan? Uşaq sağ-salamatdı, Allaha şükür.
 – Bircə dəfə səsini eşidim, Təvəkkül. Ondan sonra başımı yerə atıb dərin bir yuxuya gedəcəm.
 – Sən Allah dərin yox, yungulvari yuxuya da getsən bəsin-di, – Təvəkkül onun keyfini açmağa çalışdı.
 – Sən zarafat eləyirsən. Amma Maliksiz keçən yuxusuz gecələrimi üst-üstə yığsan...
 – Sən Allah, bir toxda, səbr elə Məleykə.
 ...Dan yerinə qızartı düşdü. Qara buludların üstündə sanki ocaq qalandı, narıncı alovları qara buludların-ocaq altında qara kösövləri işıqlandırılmış kimi şəfəqini hər yerə yaydı.
 Məleykə həyəətə çıxdı. Başını qaldırıb göylərə baxdı. Ümid dolu yeni bir gün üzünə açılırdı...

...Döyüş səngidi. Amma düşmən tərəfdən yenə də minamyotdan atəş açılır, torpaq vulkan kimi püskürür, dəhşətli atəşdən sonra başlarına göydən qəlpələrin dağıtdığı daş qırıntıları və ovulmuş torpaq tökülürdü.

Minamyotlar nəhayət ki, atəşi dayandırdılar. Yorğun, yuxusuz əsgərlər dincəlmək üçün fürsət tapdılar. Mayor Malik Əliyev də əsgər çantasını başının altına qoydu. Mürgüləməyə vaxt tapmadı. Bu anda əsgərlərdən biri təlaşla xəbər gətirdi:

– Altı nəfər əsgərimizi ermənilər əsir götürüb.

Malik cəld ayağa qalxdı. Daim gülümsəyən gözlərində indi bir narahatlıq, təşviş göründü:

– Necə olub ki, əsir götürüblər? Görəniniz oldumu?

– Xeyr, Əliyev. Görsəydik, imkan verərdikmi ermənilərə?
 – Bəlkə yaralanıb hardasa qalıblar? Bəlkə şəhid olublar?
 Əsgər başını buladı:
 – Ətrafı axtarmışıq. Nə şəhiddilər, nə də yaralı. Belə çıxır ki, ermənilər bizi mühasirəyə alanda onlar düşmənin əlinə keçib.
 Malik silahını götürdü:
 – Mən onların arxasınca gedirəm.
 Komandir, polkovnik Vüsal Sultanov inamsız halda başını buladı:
 – Getmə, Əliyev. Onların arxasınca getmək təhlükəlidir. Sən də düşmənin əlinə keçərsən. Çünki ermənilərin olduğu ərazi haqqında kəşfiyyat məlumatı yoxdur. Əsirləri harda saxladıklarını bilmirik.
 Malik istehza ilə gülümsədi:
 – Cənab polkovnik, siz bilirsiniz ki, mən yaxşı kəşfiyyatçıyam.
 – Mayor Əliyev, bunu təkcə mən yox, sərhəd xidmətində hamı səni bacarıqlı, səriştəli kəşfiyyatçı, mərd, cəsur əsgər kimi tanıyır. Amma indi qərar verməyə tələsmə.
 – Mən tək gedirəm, komandir. Siz burda məni gözləyin. Tez qayıtmağa çalışacam.
 Malik geri qayıdıb çantasını da götürdü. Nə düşündüsə çantasında nəyi isə axtardı və üzünü əsgərlərə tutdu:
 – Şaşka kimdə var?
 – Məndə var, – əsgərdən şaşkanı aldı, – birdən lazım olar, – çantasını kürəyinə atıb ağacların arxasında yox oldu.
 ...Düşmən tərəfdə sakitlik idi. Ağacların arası ilə ehtiyatla irəlilədi. Meşə sanki döyüşdən çıxmışdı. Top qəlpələri qollubudaqlı ağacları kökündən çıxarmışdı. Bəzisi hələ də üstüləyirdi. Malik bir kəşfiyyatçı hissiyatı ilə ətrafı dinləyir, eşitdiyi səslərə diqqət kəsilirdi. Qəfildən qulağına qarışıq səslər gəldi. Dayanıb səslərin səmtini ayırd etməyə çalışdı, barmağı avtomatın tətüyində irəli getdi.

Meşənin içində geniş talada erməni əsgərləri toplaşmışdı. Gündüzgörmə cihazını gözüne qoyub diqqətlə baxdı: ermənilər, sanki onun bir addımlığındaymış kimi sifətlərinə qədər aydın göründü. Ətrafı gözdən keçirdi. Əsir götürülmüş əsgər yoldaşlarını axtardı. Bu anda nəhəng şam ağacının altında əlləri arxada sarınmış əsgərləri gördü. Ürəyi şiddətlə çırpındı. Gündüzgörmə cihazını gözündən götürüb bir anlıq nəfəsini dərdi, ürəyinin şiddətli çırpıntısının sakitləşməsinə gözlədi.

Əsirlərin ətrafında iki erməni əsgəri keşik çəkirdi. Xeyli kənarında isə, ermənilər süfrə açırdı. Bəzisi süfrəyə ərzaq daşıyır, bəzisi dincəlirdi.

Əsirlərdən biri ayağa qalxdı, sanki kəşfiyyatçı hissiyatı ilə kiminsə yaxında olduğunu hiss edərək Malikin gizləndiyi səmtə boylandı. Bir erməni əsgəri ona yaxınlaşdı, avtomatın qundağı ilə çiyindən vurub yıxdı və təpiklə döyməyə başladı. Çox güman ki, yorulub dayandı, avtomatını çiyinə atıb uzaqlaşdı. Malik əsəblərini cilovladı. Şam ağacının gövdəsinə söykəndi, bir xeyli gözlədi. Ermənilərin başı qarışdı, əsirlər yaddan çıxdı.

Gündüzgörmə cihazını çantasına qoydu. Şaşkanı çıxardı. Kəşfiyyatçı cəldliyi ilə tikanlı kolları adlayıb irəli getdi. Əsirlər bir addımlıqdaydı. Kolların arxasında gizlənib nəfəsini dərdi, yenidən qalxdı və şam ağacına tərəf boylandı. Necə etsin ki, əsgər yoldaşları onun səsinə eşidə bilsin, şaşkanı atan kimi özlərini kolların arxasına ata bilsinlər?

Malik astadan "Allahu Əkbər" sözünü iki dəfə təkrarlamağa macal tapdı. Əsirlər oturduqları yerdən azca dikəldilər və səs gələn səmtə baxdılar. Malik pıçıltılı səslə dedi:

– Şaşkanı atıram, üstü qalxan kimi özünüzü kolların arxasına çatdırın. Burda sizi gözləyirəm.

Əsirlər ermənilərin diqqətini çəkməmək üçün başlarını aşağı saldılar, məlul-müskül görünüş aldılar. Bu anda Malikin atdığı şaşka partlayaraq ətrafda qatı üstü-duman yaratdı.

Ermənilər arxadan onları gülləyə tutdular. Uzaqlaşanda

dayandılar, tövşüyən nəfəslərini dərdilər. Sonra da bu cəsur, igid kəşfiyyatçı qucaqladılar. Onların üz-gözləri göyərmişdi. Əllərinin üstü yaralanmışdı. Kəşfiyyatçılardan biri axsayırdı. Amma onlar bunun fərqi varacaq halda deyildilər. Gözlərindəki sevinc qığılcım kimi tökülür, kirpiklərinin ucunda göz yaşı görünürdü. Kəşfiyyatçılardan biri kövrəlmiş halda dedi:

– Adama ağır gəlir. Bir var döyüşdə şəhid olasan, bir də var erməninin əlinə düşüb məhv olasan. Sən bizi boş yerə məhv olmaqdan xilas elədin, qardaş.

... Malik Əliyevdən xəbər yoxuydu. Komandir Vüsal Sultanov narahat idi. Kimsə dedi:

– Gərək biz Maliki tək buraxmazdıq.

– O igid adamdı. İnanıram ki, əsir düşən kəşfiyyatçıları xilas edib gətirəcək.

– Malik qorxu nədi bilmir. Atəşin altından nə qədər yaralı çıxarıb, neçə yaralının həyatını xilas eləyib.

Vüsal Sultanov da söhbətə qoşuldu:

– Mən də mayor Əliyevə çox güvənirəm. Onun igidliyinə bələdəm. Biz Malik kimi qəhrəmanları filmlərdə görmüşük. Amma bu müharibə filmlərdəki qəhrəmanlardan da üstün olan igidlərimizi üzə çıxardı. Siz bilirsiniz ki, müharibə hələ başlamamışdan Malik Əliyev bir neçə dəfə Şuşaya kəşfiyyata gedib. Çox əhəmiyyətli məlumatlar gətirib. Mən bilirəm, o, əsgər yoldaşları ilə birgə sağ-salamat qayıdıb gələcək.

Bu anda meşənin sanki dərinliyindən "Allahu Əkbər" parolu eşidildi. Malikin səsiydi. Komandir sevinclə dedi:

– Çox şükür, bizimkilərdi.

Malik Əliyev cəbhəyə gələndə qədər artıq təcrübəli, cəsur bir kəşfiyyatçı kimi tanınırdı. O, 1986-cı ilin dekabr ayında, qarlı-çovğunlu bir qış günündə Naxçıvan şəhərində yaşayan Əliyevlər ailəsinə bir bahar havası, yaz sevinci gətirdi. İki qızdan sonra

Malik Tanrının bu ailəyə verdiyi düşmən çəpəri-oğul payıydı.

Məleykə xanımın oğluna qeyri-adi, bəlkə də bu bağlılıqda qeyri-adi heç nə yox idi, sonsuz sevgisi müqabilində Malik ərköyün xasiyyətli olmadı. Ata kölgəsinə sığınmadı. Malik əksinə bu intahasız sevgidən, qayğıdan qanadlanaraq uşaqlıq illərini yetərincə yaşamadı. Çünki oxumağa, öyrənməyə daha çox həvəs göstərdi. Boş vaxtlarını yaşadlarından fərqli daha səmərəli bir işə sərf etdi.

...Qapını qonşu uşaqları döyərdi:

– Məleykə xala, Maliki çağır, futbol oynayırıq.

Məleykə xanım yaraşlıq çöhrəsinə işıq kimi yayılan təbəssümlə deyərdi:

– Qadalarınızı alaram, Malik evdə yoxdu.

– Hardadı, nə vaxt gələr?

– Şahmata gedib.

– Onda futbolu sabaha saxlayağ.

Məleykə xanım gülümsünərdi:

– Yox, sabaha saxlamayın. Çünki Malik sabah da idmana gedəcək.

– Malikin niyə vaxtı olmur? Ya dərs oxuyur, ya şahmata gedir, ya da idmana. Bəs o nə vaxt futbol oynayacaq?

– Bilmirəm. Bəlkə də böyüyəndə.

– Böyüyəndə daha onu futbola götürməzlər.

– Niyə?

– O indidən oynamalardı. Bildin, Məleykə xala.

Uşaq incimiş, küsmüş halda çevrilib getmək istəyəndə Məleykə xanım onun könlünü alardı:

– Oğlum, mən Malikə deyə bilmərəm axı, dərsini oxuma, get həyətdə futbol oyna. Əgər marağı olsa o, futbol oynamağın arxasınca gedəcək. Başa düşdünmü, oğlum?

...Bəlkə də elə buna görə uşaqlıq illərindən Malikə heç bir xatirə qalmadı. Yalnız oxumaq, öyrənmək və bir də xəyalında qurduğu məşhur şahmatçı, yaxud idmançı olmaq arzusunə çatmaq.

Şahmat onun zəhnini qüvvətləndirirdi. İdman fiziki qüvvə verirdi. Sanki bununla da tale elə bil onu gələcək sınaqlara, çətin imtahanlara hazırlayırdı.

...Bir axşam Təvəkkül işdən qayıdanda Məleykə xanımı pərişan, qaşqabaqlı gördü.

– Nə olub, Məleykə, gözümə bikef dəyirsən? Yoxsa Malikə...

– Keyfim yoxdu, Təvəkkül.

– Niyə, səbəb nədi? Malikə ...

– Malik sağ-salamatdır. Amma məni narahat edib. Narahatçılıq da odur ki, Naxçıvandakı hərbi litseydə oxumaq istəyir. Axı o, yaxşı oxuyandı, məktəbin gözüdü. Hərbidən başqa harda oxumaq istəyirsə oxusun. Amma hərbiyə getməsin. Hərbi çətindi. Bir uşaqdı, Təvəkkül. Onu necə gözümdən uzağa qoyağ?

Təvəkkül fikrə getdi. Sanki Məleykə xanımın narahatlığı Təvəkkülə də sirayət etdi. Handan-hana dedi:

– Neyniyə bilərik, Məleykə? Malik çox inadcıdır. Biz onu fikrindən döndərə bilmərik. Həvəsi, istəyi olmadığı işin arxasınca getməz.

– Mən onsuz necə qalaram?

– Bəlkə belə daha yaxşıdı, Məleykə, xeyir-dua ver, uşaq gedib oxusun.

... Malik Əliyev 2001-ci ildə H. Əliyev adına Naxçıvan Hərbi Litseyində oxudu. Və bununla da hələ yeniyetməlik yaşına çatmamış ata ocağından ayrı düşdü. 2004-cü ildə Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin Akademiyasına daxil oldu. Dörd il sanki bir göz qırpımında ötüb keçdi. Malik ata ocağına fərqlənmə diplomu ilə qayıtdı. O, həm də elə bil ata ocağı ilə vidalaşmağa gəldi. Çünki artıq mükəmməl təhsil almış, öz işinə, peşəsinə sonsuz sevgisi olan gənc hərbi sahədə işə başlayırdı.

Malikin ilk təyinat yeri Xudat şəhərinin sərhəd qoşunlarında bölük komandiri oldu. Lakin o, hələ də oxumaq, mütəmadi olaraq peşəsində daha da püxtələşmək istəyirdi. Təcrübə qa-

zanmağa ehtiyac duyurdu. Buna görə də xarici ölkələrdə, xüsusilə Çində iki dəfə keçirilən hərbi kurslarda iştirak etdi. 20013-cü ildə isə Ankarada hərbi kurslarda öz savad və təcrübəsini daha da artırdı. 2016-cı ildə Sərhəd Qoşunları Akademiyasında birillik kurs keçdi.

– Malik, oğlum, deyəsən yenə səfərə hazırlaşırısan.
 – Qazaxda bir həftəlik təlim keçəcəyik. Nigaran qalmayın. Mələykə xanımın gözlərində nigarançılıq, təşviş göründü:
 – Sənin üzünə həsrət qaldıq. Necə böyüdüyünü görmədik. On yaşından evdən çıxdın. Amma o vaxt sənin yaşlıların həyətdə futbol oynayırdı, – Mələykə xanımı qəhər boğdu.
 Malik anasını qucaqladı, bağına basdı, saçlarından öpdü:
 – Uşaqlıqdan evdən çıxdım, ancaq oxudum, öz həyatımı qurdum. Məndən ötrə darıxmayın, nigaran qalmayın. Mühəribəyə getmirəm ki. Həmişə getdiyim təlimlərdi. Bir həftədən sonra görüşərik, – üzünü atasına tutdu, – vaxt gələr sizi Şuşaya da apararam.

– Şuşa sənin ağına hardan gəldi?
 Malik tutuldu, nə isə düşündü:
 – Nə bilim, ağıma gəldi. Bir də ola bilər ki, ermənilər Şuşanı qaytarsın. Şuşa həmişə işğalda qalmayacaq ki. Bir gün azad olacaq. Biz də gedərik, inşallah.
 Təvəkkül başını buladı:
 – Ermənilər ömründə Şuşanı xoşluqla qaytarmaz. Ölmüşdü erməni...
 – Ata, deyirsən yəni mühəribə lazımdı?
 – Səncə dua oxumaqla donuz özbaşına darıdan çıxar? Çıxmaz. Çünki donuza kötək lazımdı. Özü də bizim kötəyimiz ki, ağı başına gəlsin.

Malikin gözləri güldü: “Darıxma, ata, mühəribə başlayacaq. Sentyabrın 7-də mən axırıncı dəfə Şuşaya getdim. Siz mə-

ni Qazaxda bildiz. Amma mən Şuşaya kəşfiyyata getmişdim. Bu məxfidi. Bunu mən sizə deyə bilmirəm. Bir də onu deyə bilmirəm ki, artıq mühəribə başlamaqdadır. Mən Qazağa gedirəm. Ordan isə çox güman ki, cəbhəyə gedəcəm. Mənim yolu-mu gözlərkən Allahdan sizə səbr diləyirəm, mənim əziz anam, atam. Mən körpə Duyğunu da sizə əmanət qoyub gedirəm...Əziz anam, mən bilirəm, cəbhədə olduğumu eşidəndə yuxunuz ərsə çəkiləcək. Amma vətəni həmişə oğullar qoruyub. Çünki “Oğul düşmən çəpəridi” bunu da hələ qədimdən atalarımız deyib. Biz də düşməne çəpər yox, torpaqlarımızı işğaldan qurtarmağa gedəcəyik...

Əziz anam...sənə deyiləsi çoxlu ürək sözüm var. Amma onları deyib qəlbinizi küsdürmək istəmərəm...Bircə onu düşünürəm ki, taleyin soyuq küləkləri qapımızı döydü, ailə adlı bir ocağı gur yanmağa, alovlanmağa qoymadı... O soyuq külək mənim ocağımı isinməyə qoymadı... Ürəyimin içində gizlətdiklərimi heç bir vaxt sizinlə bölüşə bilmədim. Soyuq küləklərin sazağını daim içimdə daşdım. İsti zənn etdiyim ocağında daim üşüdüm...Deyirəm ki, kaş mən cəbhədə olanda Duyğu sizin yanınızda olardı, tez-tez görüşərdiz. Sizə təsəlli olardı.

Mühəribə başlayanda mən sizdən çox-çox uzaqlarda olacağam. Cəbhənin ən qaynar yerində. Bəlkə də günlərlə bir-birimizin səsini eşidə bilməyəcəyik. Əziz anam, öz ocağım bilir-sənmi niyə isinmədi, məni daim üşütdü? Çünki o ocağın başında sizi görə bilmədim. “Malikin evidir” deyib fərəh hissi keçirmədiniz...

Heyif...

Heyif...

Min dəfə heyif o arzulara, xəyallara, təmiz sevgiyə...”

Mələykə xanım oğlunun gözlərindəki o müəmmalı narahatlığı sezmədi. Qucaqlaşdılar və ayrıldılar. Bunun son görüş, son vida olduğu kimsənin ağına gəlmədi.

Ermənilər əks hücumu keçdilər. Əsgərlərin mövqə tutduqları meşənin aşağısında hər şey darmadağın oldu. Minamyotun qəlpələri torpağı göyə sovurur, ağacları yerlə yeksan edir, sanki burda torpağın hər qarışını qəlpələrlə şumlayırdı.

Malikgil atəşin səngiməyini gözlədilər. Komandir əsgərlərə tərəf səsləndi:

– Düşmənin aramsız atəşindən özünüzü qoruyun. Onlar bu əraziləri yaxşı tanıyırlar. Torpaq, meşə bizim olsa da biz bu yerlərə nabelədik. Düşmən bir azdan əks-hücumu dayandıracaq. O zaman düşmənin olduğu əraziyə hərəkət edəcəyik. Bizə düşməni məhv etmək tapşırığı verilib.

– Kəşfiyyat məlumatı olmadan biz hərəkət edə bilmərik, komandir.

– Elədi, Əliyev.

Bu anda düşmən yenə meşənin içinə minamyot atəşi ilə od ələdi. Partlayış səsindən qulaq tutulurdu.

Komandir üzünü əsgərlərə tutdu:

– Minamyotu susdurmaq lazımdı. Yoxsa biz burdan çıxma bilməyəcəyik. Düşmən bizim burda olduğumuzu bilir, buna görə də atəşi dayandırmır. Əgər tədbir görməsək ağaclar qarışıq biz də yanıb məhv olacağıq.

Qəlpələrdən biri yaxına düşdü. Torpağı göyə sovurub tozduman içində əsgərlərin başına tökdü. Kökündən qopmuş ağacların yerində iri çalalar qaldı. Qəlpələrdən biri də əsgərləri arxasınca aparən komandirlə bir əsgəri yaraladı. Malik özünü yaralılara yetirdi.

Bu anda kimsə qışqırdı:

– Malik, düşmən sizi görür. Özünüzü qoruyun.

Malik ağır yaralı komandiri çiyinə atdı, çevikliklə atəşin altından çıxardı. O biri yaralını da çəkib apardılar. Sanki ilahi bir qüvvə onları qorudu: onların arxasınca minamyot atəşi torpaqda dərin çalalar açdı.

...Düşmən əks-hücumu dayandırdı. Meşəyə dinc bir sakitlik çökdü. Yorğun, yuxusuz əsgərlər qəlpələrin yaratdığı torpaq təciklərinin yanına sərələndilər.

Malik dedi:

– Ermənilər bizi məhv etdiklərinə arxayın oldular. Elə güman etdilər ki, bir nəfər də salamat qalmadı. Çox şükür, yaralımız azdı, şəhidimiz yoxdu.

Komandirlə yaralı əsgərə yardım göstərdilər. Lakin polkovnik Vüsal Sultanovun vəziyyəti ağır idi. Qan itirirdi, təcili Bakıya hərbi hospitala çatdırılmalıydı.

Malik polkovnikin alnındakı soyuq təri sildi, ayağa qalxdı:

– Mən yaralıları Bakıya çatdırım. Komandirin vəziyyəti ağırdı.

... Malik Əliyev komandirlə yaralı əsgəri Bakıda hərbi hospitala çatdırdı və bununla da komandirin həyatını xilas etdi.

İki saata qədər vaxtı qalırdı. Təcili yenidən cəbhəyə qayıtmalı idi. Duyğunu görmək istəyi mayoru evə çəkdi.

...Qapını Duyğu açdı. Əsgər geyimli atasını görəndə bir anlıq çaşıb qaldı. Sonra toparlanıb özünü atasının qucağına atdı. Malik bir anlığa da olsa müharibəni unutdu, çiçək qoxulu qızını bağına basdı.

Duyğu onun boynuna sarılmışdı. Kiçik əlləri ilə atasını möhkəm qucaqlamışdı:

– Sənin üçün çox darıxıram, bəs sən harda qalmısan, niyə gəlmirsən?

– Mən iş başındayam, işimi qurtaran kimi gələcəm, qızım

– Mən hər gün səni gözləyəcəm. Müdürünə de ki, Duyğu qızım mənsiz qala bilmir, məndən ötrə darıxır. De ki, səni buraxsın, çıx gəl evimizə.

– Duyğu...

Malikin qucağına sığınmış Duyğu başının hərəkəti ilə cavab verdi:

– Məleykə nənə ilə danışırısan?

Duyğu başını buladı.

– Bəs Təvəkkül baba?

– Danışmamışam. Mən zəng eliyə bilmirəm axı. Böyüyəndə mənə telefon ol, zəng eləyim.

– Duyğu...

– Bəli.

– Ürəyin nənəni istəmir?

– İstəyir.

– Sən gedib onu görərsən, yaxşımı. Axı o, da məndən öləri darıxır, ağlayır. O, səni görən kimi sevinəcək. Daha ağlamayacaq.

– Əgər ağlasa mən onun gözünün yaşını silərəm.

– Mənim ağıllı qızım.

– Bəs onda məni kim aparsın?

Balaca Duyğunun gözləri atasının üzündə qaldı. Cavab gözlədi. Malik birdən saatına baxıb ayağa qalxdı:

– Duyğu, mən səni qayıdanda özüm apararam, oldumu, qızım?

Duyğu qışqıraraq onun ayaqlarına sarıldı:

– Mən səni qoymuram, gedəsən. Mən sənsiz darıxıram.

– Duyğu, tez qayıdacam.

– Allah babaya yalvarıram ki, atamı tez qaytar evə.

Malik kövrəldi. Qızının qollarını ayaqlarından açmaq istədi. Balaca Duyğunun gözlərindən leysan tökülürdü. O, qiyyə çəkdi:

– Getmə...getmə...

Duyğunu qucağına götürdü, bağına basdı, göz yaşının iz saldığı və duz təmi verən yanaqlarından öpdü. Uşağı anasına verib sürətlə qapıdan çıxdı. Uşaq onun arxasınca qışqırırdı, onu haraylayırdı. Sanki onun harayında, fəryadında balaca Duyğunun özünün də başa düşmədiyini bir üsyan vardı...

– Ana, mən Bakıdayam.

Məleykə xanımın gözlənilməz zəngdən ürəyi uçdu, gözlərində yaş dondu:

– Malik, yolunu gözləməkdən ürəyimiz üzüldü.

Məleykə xanım sanki birdən ayıldı:

– Yoxsa yaralanmısan?

– Yox, sağ-salamatam.

– Bəs onda...

– Komandirim ağır yaralanmışdı. Hospitala çatdırdım.

– Polkovnik Vüsal Sultanov?

– Ay ana, komandirimə qədər tanıyırsan.

– Neyniyim, ay oğul, qibləmiz, qibləgahımız sizsiniz, cəbhədə döyüşən bütün əsgərlər. Hardasan? Səni heç olmasa beş dəqiqəlik də olsa görək.

– Vaxtım çatmadı, ay ana. Ancaq Duyğunu görə bildim. Çıxanda ayaqlarıma sarıldı, məni buraxmaq istəmirdi. Səsi indi də qulağımdadı. Mühəribə qurtaran kimi qayıdıb sizi görüşdürəcəm... Ay ana...

Malik nəsə demək istədi, amma söz düyünlənib sanki dilinin ucunda qaldı:

– Mənim fikrimi eləməyin. Erməniləri qovuruq. Zəng eliyə bilmirəm. Öpürəm gözlərindən. Atamdan muğayət ol.

– Malik, oğlum...

Səs kəsildi. Məleykə xanım əlini çırpınan ürəyinin üstünə qoydu.

Cəbrayıl uğrunda şiddətli döyüşlər gedirdi. Döyüş səngiyən kimi əsgərlərə dincəlmək əmri verildi.

Malik bir tərəfə çəkildi. Bir azdan döyüş yenə başlayacaqdı.

İlk dəfəydi ki, içinə çökmüş sıxıntıdan xilas ola bilmirdi. Anasının, Duyğunun səsi qulaqlarındaydı. Ona elə gəldi ki, Duyğunun ayaqlarına sarılıraaq ağlaması bu anlarda top, minamyot atəşindən də yüksək idi. Bu səsin ağrısı ürəyindəydi. Əllərini başının altında çarpazlayıb üzünü səməyə çevirdi. Sanki bu an səmadan da, göylərin dərinliyindən də Duyğunun səsinə eşitdi. "Kaş Duyğuya məktub yazsa biləydim. Kaş ürəyimdən

– Lap şair, filosof kimi danışdın, Nəcibə.

Nəcibə güldü. Güllüşün ışığında gözləri parıldıadı, yaraşlıqlı simasına sanki nur çiləndi.

– Nəcibə, – Ülvi onun əllərini ovcuna aldı. Nəcibənin gözləri xəyalpərvərliklə qıyıldı:

– Amma bu anda həyatımda xoşbəxtlik anlamından başqa bir hiss yoxdu. Məsələn, işdən çıxıram, düşünürəm ki, nişanlım məni qarşılayacaq...

– Elə mən də o hissləri keçirirəm, Nəcibə. Gözlərimdə sənənin əksin yuxuya gedirəm, sənənin əksin yuxudan oyanıram. Nəcibə...

– Eşidirəm.

– Deyirəm, atan-anan çox uzaqgörən olublar. Sənənin nəcib, xeyirxah bir qız olacağını hiss edib sənə bu adı qoyublar: Nəcibə. Sən doğrudan da nəcib bir qızsan. Görünüşün, davranışın, xasiyyətin...Üzünün daim mehriban təbəssümü. Vallah, elə bil mən səni illərlə axtardım, sənənin kimi qızı xəyal etdim. Sən mənim üçün nağıllardakı ağ atlı şahzadə...

– Az təriflə...Ürəyim gedə bilər. Elə sənənin də adın xasiyyətinə uyğundur: Ülvi. Anan Səyyarə, atan Rəfail elə bil bu adı ölçüb-biçib sənə yaraşdırıblar. Ülvi təmizlik, saflıq, müqəddəslik deməkdir. Əgər nişanlım belədirsə niyə özümü xoşbəxt hiss etməyim?

–Anamgil sizə elçiliyə gələndə mən çox həyəcan keçirdim, Nəcibə.

– Niyə?

– Dedim birdən onları əliboş qaytararlar.

– Dəlisən, Ülvi? Biz axı həm də qohumuq. Bir-birimizi tanıyırdıq. Amma bir-birimizi elə bil qəfildən gördük.

– Və aşıq olduq.

– Nişanlandıq. Bu izdivac hamının ürəyindən oldu. Qohumluq əlaqələri daha da möhkəmləndi. Bir ailə olduq. Mən sənənin ananın, sən mənim anamın ürəyində taxt qurdun...

– Nəzərə gələrik.

– Sən nəzərə inanırsan?

– Bilmirəm.

– Amma mən inanıram. Allah qorusun.

...Yayın istisi, bürküsü sanki bir əsim mehdən səngidi. Bağda boş taxta skamyaya tapıb əyləşdilər. İkisinin də xəyallarında xoşbəxt bir gələcək vardı. İkisinin də arzularında nağıllardakı kimi ağ atlar çapırdı. Lakin bu ağ atların getdiyi yer nəməlum idi. Çünki tale nə yazırdı – ikisi də xəbərsiz idi...

Nəcibə avtobus dayanacağında Ülvinin uca qamətini görəndə çaşıb qaldı:

– Sən indicə mənimlə telefonla danışırıdın. İşinin çox olduğunu dedin.

– İşə atıb gəldim. Nə bilim, səni görmək istədim. Elə bil yüz il idi səni görmürdüm.

– Yüz il? – Nəcibəni gülmək tutdu, – özümü yüz ildən sonra təsəvvür elədim. Amma bir nəticəyə gəlmədim.

– Niyə?

– Çünki yüz ildən sonraya qalsam mən nə gündə olaram. Əlimdə çəlik, beli bükük, əsə-əsə sənə yaxınlaşıram. Əslində sənəni də tanımıram. Çünki sən də elə mənim günümüdəsən. Üstəlik yaddaşın da itib. Deyirəm, Ülvi... Sən çənən əsə-əsə soruşursan ki, Ülvi kimdi? Qışqıra-qışqıra deyirəm ki, mən Nəcibəyəm. Tanımadın? Çəliyi fırladıb çıxıb gedirsən, huşun yoxdu axı.

– Onda yüz il söhbətini yığışdırdım. Əgər səni tanıya bilməyəcəmsə o yüz il mənə gərək deyil. Nəcibə... Hər gün görüşürük. Elə bil aramızda zaman adlı bir boşluq var. Sən işə qaçırsan, eləcə də mən. Vaxt əriyir. İki-üç saatlıq görüşdə də nə gözlərimiz yorulur, nə də sözümlər qurtarır.

– Axşamlar çox vaxt bir yerə yığışırıq : ya bizə, ya da sizə. Anam səni çox istəyir, Ülvi.

– Allah razı olsun. Qaynana kürəkəni çox istəyirsə demək o kürəkəndə qeyri-adi nəşə var. Vüsalə xala da yaxşı insandı. Elə Əbil əmi də.

Nəcibənin üzü güldü:

– Səyyarə xala da mənə çox istəyir.

– Biz iki qardaş. Bacımız yoxdu. Anam da səni öz qızı kimi istəyir.

– Sevgi həmişə qarşılıqlı olur.

Ülvinin birdən səsi dəyişdi:

– Bilirəm ki, mənə bir şey olsa onları unutmazsan.

Nəcibənin üzü tutuldu:

– Bu söz hardan ağına gəldi, Ülvi? Ağzını xeyirliyə aç.

Ülvinin gözləri sanki yol çəkdi, səsinə bir titrəyiş duyuldu:

– Çünki sən çox nəcib qızsan, vəfalı, etibarlısan.

– Mənə ümid bağlama.

– Niyə?

– Çünki sən olmasan, mən necə yaşayaram, necə nəfəs alaram? O halda da məndən heç kəsə arxa çıxmaz, başa düşdün?

– Yaxşı, yaxşı, – Ülvinin səsinə peşimançılıq duyuldu, – o dəqiqə coşursan. Mən hara gedirəm ki...Zarafatdı... İrəlində bizim xoşbəxt həyat sürəcəyimiz uzun ömür var... Bəlkə də yüz il...

Nəcibənin gözləri güldü:

– Yenə yüz il. Nə tutmusan bu yüz ilin yaxasından.

– Bəlkə də bu qədər yaşad. Allahın verdiyi ömürdü.

– Bizim arzularımız çoxdu. Bəlkə də bür ömür bəs eləmədi.

– Anamgil toya hazırlaşmaq istəyir, Nəcibə.

– Bu tezlikdə?

– Nəyi gözləyirik ki, Nəcibə?

Nəcibənin gözlərində xoşbəxt bir gülüş üzünə, qəlbinə sanki nur çilədi.

Səyyarə xanım süfrəni hazırladı, nigarançılıqla pəncərədən həyəətə boylandı. Ülvi yubanırdı. Bu anda qapının zəngi çalındı. Ülvi həmişəki kimi səs-küylə içəri girdi. Həmişəki kimi anasını qucaqlayıb öpdü, əlindəki kağızı masanın üstünə atdı. Atası soruşdu:

– Bu nə kağızdı, Ülvi?

– Çağırış vəərəşəsidir. Qapıda verdilər. Hərbi komissarlıqdan bir həftəlik təlimə çağırırlar.

– Əsgərlikdən təzə gəlmisən ki.

Ülvi süfrəyə göz yetirib əllərini iştahla bir-birinə sürtdü:

– Mənim gözəl anam, yenə də dadlı yeməklər bişirib, – sonra da üzünü atasına tutdu, – bir həftəyə gələcəm. Təlim keçirlər ki, heç nə yadımdan çıxmasın. Hər halda xeyri var.

– Nəcibə bilir?

– İndidən deyib yuxusunu qaçırmayım. Sabah deyərəm. Hər şeyi salır ürəyinə, fikir eləyir.

– Çox həssas qızdı, ondandı. Çox şükür, ilahi mənə Nəcibə kimi bir gəlin qismət elədi.

– Çox şükür, Vüsalə xalaya da mənim kimi kürəkən nəşib elədi. Rəfiyəvlər xoşbəxt, Nəsirovlar xoşbəxt... Daha nə istəyirsiniz?

– Allahdan nə istəmişik onu da verib.

...Sübh tezdən Nəcibə özünü yetirdi. Ülvi onu gözləyirdi. Onun içindəki narahatlıq, təşviş gözlərində əks olunurdu. Ülvi onu sakitləşdirməyə çalışdı:

– Ay qız, bir həftəyə qayıdıram.

Amma Nəcibənin gözlərində sanki yaz yağmuru vardı. Ülvi qapıdan çıxanda əlini gicgahına apardı:

– Heç birinizlə görüşürəm. Bir həftədən sonra mənə bu vaxt, bu saatda burda qarşılayarsız.

Gülümsədi və getdi... Ülvi sanki bu gedişlə də əzizlərinin, doğmalarının üzündə, gözündəki gülüşü, təbəssümü də yığıb apardı. Çünki bir həftədən sonra müharibə başladı.

– Nəcibə, şiddətli döyüşlər gedir. Ermənilərin anasını ağladırıq. Belə getsə qış düşməmiş torpaqların hamısı azad olunaçaq.

– Özünü qoru, Ülvi.

– Ay qız, özümü necə qoruyum? Erməni güllə atanda qaçım gizlənim? Sən mənə qorxaq olmağı təklif eliyirsən?–Ülvi uğunub getdi.

– Ülvi...

Nəcibəni yaş boğdu:

– Mən heç arzu eləməyəm nişanlım qorxaq olsun?

– Zarafat eləyirəm, Nəcibə. Qorxaq adamın nə işi var, cəbhədə? Əsgərlərimiz aslan kimi döyüşür. Düşməyə nifrət hissi, qisas hissi o qədər güclüdü ki, şəhid olmağı düşünmürsən, ancaq irəli getmək, düşməni məhv etmək istəyirsən.

– Allah bütün əsgərləri qorusun.

– Amin.

– Darıxma, Nəcibə. Vaxt tapan kimi zəng eliyəcəm. Bircə anamdan muğayət ol. O, çox dözümsüzdür. Mənim qoxsumu almaq üçün mənim yatağında yatır. Onu tək qoymayın.

– Arxayın ol, Ülvi. Səsini eşitsəm, bəsimdi. Bilim ki, sağ-salamatsan.

– Məni çağırırdılar ...

Əsgər yoldaşları Ülvi Rəfiyevi cəsur, mərd bir döyüşçü kimi tanıdılar. Daim üzügülər, zarafatçı, cəld və çevik olan Ülvi torpaqların düşməndən azad olunmasında öz şücaətini göstərdi.

Ülvi Rəfiyev 1996-cı il isti avqust ayında Naxçıvanın cənnət guşəsi olan Ordubadda dünyaya göz açdı. Gözü təbiətin gözəlliklərini gördü.. və bu onun uşaqlıq yaddaşına həkk olundu.

Rəfiyevlər ailəsi 2000-ci ildə Bakıda məskunlaşdılar. Ülvi Bakıdakı 263 nömrəli məktəbdə oxudu. Bu yaraşlıq yeniyet-

məni məktəbdə hamı tanıyırdı. Bunun da səbəbi o idi ki, Ülvi istedadlı rəqqas idi. Azərbaycan rəqslərinin gözəl ifaçısı idi. Hamı onun incəsənət institutuna gedəcəyini düşünürdü. Ülvi Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetini seçdi. Amma sevdiyi məşğuliyyətindən də ayrılmadı. Çünki rəqqaslıq onun üçün incə, zərif bir sənət idi. Sanki onun uca yaraşlıq qaməti, üzünün cizgiləri, rəqsin mahiyyət və məzmununu tamaşaçıya çatdırmaq məharəti güclü idi. Rəqs edərkən sanki bütün dünyanı unudurdu və bütün varlığı ilə musiqinin ab-havasına düşürdü. Buna görə də Ülvi Rəfiyev möhtəşəm səhnələrdə yer aldı: 2015-ci ildə keçirilən Bakı Avropa oyunlarının açılış mərasimində, 2017-ci ildə Bakı İslam oyunlarının, 2-ci Formula 1-in açılış mərasimində iştirak etdi. Sonra xarici ölkələrin səhnələri ona qucaq açdı... İlahi sanki bu yaraşlıq cavana bir insana verəcəyi qədər istedad, bacarıq vermişdi.

...Ülvi əsgəri xidmətini Fizulidə keçirmişdi. Çox güman ki, o vaxt ağına da gəlməzdi ki, bu yerlərə yenidən qayıdacaq, torpaqların azad edilməsində bir əsgər kimi öz hünər və şücaətini göstərəcəkdir. Mühəribə Ülvinin xislətindəki qəhrəmanlıq ruhunu üzə çıxardı, o, Fizulidə, Xocavənddə, Qubadlıda gedən döyüşlərdə igidlik göstərdi.

...Qələbəyə doqquz gün qalmışdı. Qubadlı uğrunda qızgın döyüşlər gedirdi. Bu döyüş Ülvi üçün son döyüş oldu.

Gül-çiçək içində məzarlar susur. Məzar daşlarından canlıymış kimi əsgərlər boylanır. Bu əsgərlərdən biri də Ülvi Rəfiyevdi. Qara paltarlı, qara yaylıqlı qız Ülvinin əksi ilə üz-üzə dayanıb. Sanki bu an Nəcibə Ülvinin ruhu ilə üz-üzə dayandı və onun səsini eşitdi:

“– Anamı sənə tapşırıram, Nəcibə.

– Bəs mənə kimə tapşırırsan, Ülvi?

– ...

– Niyə danışmırsan? Niyə soruşmursan ki, halım necədi?

– ...

– Niyə soruşmursan ki, günlərim necə keçir? Səninlə birgə addımladığım küçələrdən bir də keçirəmmi?

– Bilirəm, daha xoşbəxt deyilsən. Bilirəm, gecələr səksəkəli yuxularında da gözlərindən leysan tökülür. Arzuların, xəyalların, sevgin...mənim kimi şəhiddir. Onlar mənimlə birgə özlərini fəda etdilər. Amma mənim adım sizin üçün təsəllidi. Çünki nəsillər gəlib gedəcək, amma bizim adımız tarixdə qalacaq.

– Sənə bir şer yazdım.

– Oxu.

Nəcibə gözlərini yumdu və qarşısında Ülviyi görürmüş kimi ürəyində səssizcə sanki bağrından qopub gələn şeri söyləməyə başladı:

*Səninlə başladı ən xoş günlərim,
Sevgini, güvəni sənə öyrəndim,
Sənsiz bir ömürlə sınıram mən,
De sənsiz neyləyim, necə yaşayım?
Bu ağır yükü mən necə daşıyım?*

*Xəyallar qururdum sənə birgə mən,
Onda xoşbəxt idik, həm də necə şən,
Apardın özünə hamısını, sən,
De sənsiz neyləyim, necə yaşayım?
Bu ağır yükü mən necə daşıyım?*

*Deyirdim ay Ülvi, qala bilmirəm,
Deyirdin səbr elə, qovuşacağın,
Səbrim də tükəndi, gəlmədin daha,
De sənsiz neyləyim, necə yaşayım?
Bu ağır yükü mən necə daşıyım?*

*Deyirdin iki can, tək ürəyik biz,
Hər dərdə, kədərdə bir dözərik, biz,
İndi yarı ürək, yarı canam mən,
De, sənsiz neyləyim, necə yaşayım?
Bu ağır yükü mən necə daşıyım?*

*İndi Ülvi adlı dərdimiz vardı,
Özün olsan, dərdi bizdən qovardım,
Sənsizlik bürüyüb dörd yanımızı,
De, sənsiz neyləyim, necə yaşayım?
Bu ağır yükü mən necə daşıyım?*

5.

Komandir ayaq saxladı. Mühəribə başlayandan sanki dağlar da atəş səsində alışırdı. İndi də artilleriyanın atəşi göylərdə şimşək kimi çaxdı, əks-səda verdi və dalğa kimi ətrafa yayıldı.

Komandir üzünü xüsusi təyinatlılara tutdu:

– Uşaqlar, ermənilər bu əraziləri güclü müdafiə edirlər. Kəşfiyyat məlumatına görə bu ərazilərdə iyirmi iki erməni postu yerləşir. Amma bu postlardan biri fərqlidir.

– Niyə fərqlidir? Yoxsa orda Paşinyan döyüşür? – əsgərlər gülüşdü. Komandir ciddiləşdi:

– Çünki bu postda milli qəhrəmanımız Mübariz İbrahimov şəhid olub.

Kimsədən səs çıxmıdı. Üzlərdəki gülüşü sanki şaxta vurdu. Əsgərlərdən biri komandirin qarşısına keçdi, yumruğunu düyünlədi:

– Biz o postu məhv etməliyik, komandir.

– Mübarizin qisasını almalıyıq

Komandirin qaralmış, günəşdən yanmış çöhrəsi qürurlu bir təbəssümlə işıqlandı:

– Əslində Mübariz özü öz qisasını alıb. Düşmənin qırx beş nəfər əsgərini təkbaşına məhv edib.

– Onu bilirik, komandır. Amma o yerlər yenə də düşmənlər əlindədi. Çox güman ki, Mübarizin də döyüşkən ruhu başımızın üstündə. Əgər sağ olsaydı bizimlə çiyin-çiyinə ermənilərin anasını ağladardı.

– Biz Mübarizin də yerinə döyüşməliyik və hər an onu yanımızda hiss etməliyik, – komandır dedi, – indi isə irəli.

Çayı adlayıb yamaclardan yuxarı səssiz qalxdılar. Vüqarın diqqətini yamacların döşündə təzə qazılmış və hamarlanmış dairəvi çalalar çəkdi. Ayaq saxladı, diz çöküb hamarlanmış torpağı kənara yığdı. İrəliddə gedən əsgərlər də ayaq saxladılar. Komandır təlaşla soruşdu:

– Burda mina basdırıblar? Şübhələndin?

– Bu ancaq mina olar. Əgər yamacları gecənin qaranlığında çıxsaydıq, Allah bilir nələr olacaqdı. Bəlkə də bizimiz də salamət qurtarmazdıq.

Minanın qapağı göründü. Vüqar əlini dizinə çırpdı və yamacda açıq-aşkar üstü səliqə ilə hamarlanmış minaları saymaq istədi.

Komandır çarəsiz halda Vüqarın üzünə baxdı:

– İndi neyniyək? Keçib gedə bilmərik. Onları zərərsizləşdirmək lazımdı.

Əsgərlərdən biri dedi:

– Yenə sənin başın çıxır, səriştən var. Neynəmək olar? Hər halda bir çıxış yolu var.

– Bu postlar ermənilər üçün əhəmiyyətli olduğundan onu qoruyurlar. Ətrafa da mina basdırıblar, Vüqar məyus halda komandirin üzünə baxdı:

– Minanın yerini aşkar edən cihaz yoxdur. Amma çıxış yolu var. Avtomatın süngüsü ilə minanı tapıb təmizləyəyəm. Siz də arxamca gələrsiz.

Əsgərlərin gözündə bir ümid işığı yandı:

– Eşq olsun Vüqara.

– Amma bu çox təhlükəlidir, Vüqar, həyatını riskə atırsan.

– Nə fərqi var, komandır, ya burda şəhid olasan, ya da döyüş meydanında. Bir də biz xüsusi təyinatlıyıq. Ölüm riski olsa da biz bu ölümün üstündən keçib getməliyik. Başqa yolu-muz yoxdu.

– Ehtiyatlı ol.

– Oldu, komandır.

– Köməkçin yoxdu, təkbaşına eliyəcəksən.

– Gücümdən, qüvvəmdən artıq eliyəcəm. Əvvəl kəlməyi-şəhadətimi deyim, birdən onu deməyə macal tapa bilmərəm.

Vüqar avtomatın süngüsünü ehtiyatla torpağa toxundurur, zəif cingilti səsinə eşidən kimi dayanır, dizlərini yerə vurub səbrlə onu “öldürürdü”. Əsgərlər onun arxasınca gedirdilər. Minalar bir-birinə yaxın yerdə basdırılmışdı.

– Ermənilər çox axmaq millətdi.

– İndi bilirsən?

– Yox, həm indi, həm də tarixdən bilirəm. Bu minaları pulsuz almayıblar ki... Ya da gorbagor babaları verməyib.

– Babaları türklərə kini, nifrəti miras qoyub. İt uşaqları... Bu otuz ildə torpağımızın bəğrini yarıblar. Tunellər, istehkamlar qurublar. Ancaq müharibəyə hazırlanıblar. Al, bu da sənə müharibə...

– Məndən olsa Qarabağda bir dənə də erməni saxlamaram. Bunların beyni zəhərlənib. Onu zəhərdən təmizləmək olmaz. Bir gürzə qaçır girir daşın altına gizlənir. Nə ki, gürzə var qırılır. Amma o daşın altındakı artır, yenə də dünyanı götürür.

Vüqar alınıdakı soyuq təri barmağının ucu ilə sivirib atdı. Gərginlikdən üzünün damarları atırdı:

– Su var, ciyərim yandı.

Su dolu qabı ona verdilər. Əsgərlərdən biri pıqqıldayıb güldü:

– Deyirlər Koçaryanın atası azərbaycanlıdı.

– Əşi, yalandı. Koçaryanı dolayırlar, lağa qoyurlar. Görmürsən başı yastıdı. Gözlərindən də qəddarlıq yağır.

...Dağlara qaranlıq çökürdü. Soyuq külək sanki uzaq səmanın qaranlığını qovub yamaclara sarı gətirirdi. Vüqar axırın-cı minanı çıxarıb arxası qatda torpağa uzandı. Yalnız indi kürəyinin, qollarının ağrısını hiss etdi. Amma rahat idi, gümrah səslə komandirə dedi:

– Burdan o yana qayalıqlardı. Ermənilər qayaların üstündə də mina basdırmayacaq ki. Yolumuz açıqdır.

Komandir minalardan təmizlənmiş sahəyə baxıb heyrətlə dedi:

– Düz min üç yüz metr sahə minadan təmizləndi. Vallah, qəhrəmansan, Vüqar.

Vüqar ayağa qalxmaq istədi, amma dizinin kündələri sancdı, büdrəyib yerə çökdü.

Gecənin soyuğu iliklərinə işlədi. Komandir dedi:

– İki saat dincəlin, sonra postlara tərəf səssiz hərəkət edə-cəyik.

...Sübhün gözü açılmamış xüsusi təyinatlılar qəflətən erməni postuna hücum etdilər. Yarıyuxulu erməni əsgərləri silah götürməyə macal tapmadı. Dərin qazılmış səngərlərin içi ilə qaçmağa, canlarını qurtarmağa cəhd etdilər. Amma xüsusi təyinatlıların gülləsi onları hər yerdə haqladı.

Təpənin üstündə erməni bayrağını yendirdilər və ayaq altına atdılar. Yerinə asılan üç rəngli Azərbaycan bayrağı sanki günəş kimi yerə-göyə, uzaqda görünən vadilərə işıq saçdı. Bayrağın altına toplaşan əsgərlər dağlara qədər yayılan səslə hayqırdılar:

– Yaşasın qəhrəman Mübariz İbrahimov.

6.

Kənddə salamat qalmış yeganə birmərtəbəli binada hospital yerləşirdi. Hospital elə bil döyüş gedən bölgələrin düz ortasında idi. Yüngül yaralıları buraya daşıyırdılar, ağır yaralıları

mərkəzə təxliyə edirdilər. Hospital gecə-gündüz dinclik bilmədən qaynayırdı. Buraya bir ucdan yaralı gətirilirdi.

...Nərmin axırın-cı yaralının ayağına sarğı qoyub yenidən pəncərənin altında yatan əsgərin yanına qayıtdı. Yaralı oyanmışdı. Ətrafa diqqətlə baxırdı və sanki onun şüursuz baxışları heç nə ifadə etmirdi. Nə ağrı, nə həyəcan, nə də başqa bir duyğu. Əlini dizə qədər sarınmış ayağına çəkdi, ayağını tərptədi, çox güman ki, yerində olub olmadığını yoxladı və yalnız bu zaman gözlərinin içində zəif bir parıltı göründü, rahatlıqla nəfəs aldı. Nərmin yaralıya tərəf əyilib pıçılıtlı ilə soruşdu:

– Ayağında ağrı çoxdu?

Başını qaldıraraq qızın üzünə baxdı:

– Yox. Heç nə hiss eləmirəm.

– Ayağındakı qəlpələri çıxardıq. Tezliklə sağalarsan.

Hospitalın geniş otağında düz ortada odun sobası yanırdı. Soba çox köhnəydi. Bəlkə də Nuh əyyamından qalmayırdı. Çünki dəmir paslanıb tənzi kimi süzülmüşdü və közün zəif əlovu açıq-aydın görünürdü.

Yaralı gözünü sobadan çəkdi, yatmış yaralıları baxdı, sonra da üzünü qıza çevirdi:

– Ayağım gec sağalar?

– Qəlpə deşik-deşik eləyib. Məncə gec sağalar.

– Amma mən qayıtmaq istəyirəm. Ayağımın sağalmağını gözləyə bilmərəm.

– Hara qayıtmaq istəyirsən? – Qız təcüblə soruşub yaralının üstünü köhnə, bozarmış qalın odevalla örtüdü.

– Cəbhəyə, yoldaşlarımın yanına. Mühəribədən sonra müalicə alaram.

– Bu vəziyyətdə necə gedə bilərsən? Soyuqda ayağın simləyə bilər.

– Ağrı hiss eləmirəm. Əsas qəlpə idi, onu da çıxarmısınız, – oğlan azca dikəlib əlini sarıqlı ayağına çəkdi.

– Bir az gözlə.

– Necə gözləyim? Mühəribə qurtarar. Mən mühəribəyə yekun vurmaq istəyirəm?

– Mühəribəyə yekun vurmaq? – qız əlini ağızına tutub gülüşünü zorla boğdu.

Oğlan da özünü saxlaya bilmədi, güldü:

– Universitetdə oxuyanda bir tarix müəllimimiz vardı. Professor idi. Çox ciddi, ətiacı adam idi. Hamımız ondan çəkinirdik. Mühəribələrin birində qrupda ən zəif oxuyan tələbələr-dən biri əlini qaldırdı:

– Professor, icazə verin, mövzuya mən yekun vurum.

Bilmədik bunu gerçək dedi, yoxsa zarafatla.

Professor tələbənin qarşısında dayandı, onu ayağa qaldırdı, kinayə ilə bir xeyli süzdü, sonra da istehza ilə dedi:

– A bala, mən bu qədər oxumuşam, amma hələ də tarixə yekun vura bilməmişəm...

Bu anda tibb bacısını çağırdılar. Hospitalın həyətində dayanmış maşından çoxlu yaralı gətirdilər. Sanki yaralıların gəlişi ilə hospital birdən-birə qaynadı. Yaralıları yerləşdirir, həkimlər, tibb bacıları dava-dərman daşıyır, yardım göstərirdilər.

Yaralının yanında dayanmış ağbaşı həkim canyanğısı ilə dedi:

– Tibbi vasitələr gətirən maşını düşmənlər vurub, ehtiyatımız azalıb. Morfi çatışmır. Görək, nə olur?

Palatadan kəskin dərman iyi gəlirdi. Ortalıqda vurnuxan ağ xalatlılar sanki ağ mələklərə oxşayırdı. Yorulmadan mələk səbri ilə əsgərlərə qayğı göstərir, yarasını bağlayırdılar.

Nərmin arada macal tapıb oğlanın yanına qayıtdı:

– Yaran incitmir.

– Önəmli deyil. Biz heç tanış olmadıq, – oğlanın gözlərində çəkingən təbəssüm göründü.

– Baş qarışıqdı, – qız utancaqlıqla gülümsəyib başını çevirdi, – adım Nərmin.

– Mənimki də Həbib. Baş leytenantam. Rütbəni təzəcə almışdım...

– Canın sağ olsun. İşini davam etdirib general da olarsan.

– Cəbhəyə təzəcə gəlmisən?

– Mühəribə başlayandan, – qızın gözləri yol çəkdi, – atam birinci Qarabağ mühəribəsində şəhid olub. Heç üzünü görmədim. Ata nə olduğunu bilmirəm. Uşaq vaxtı elə bilirdim ana həm də ata deməkdi, sonra başa düşdüm ki, ayırdı. Onların heç biri bir-birini əvəz eliyə bilməz. Hər kəsin öz yeri var. Və o yeri doldurmağa kimsənin gücü yetməz... Könüllü gəldim, – gözlərinə qonmuş kədərli bir sızım göz yaşları ilə sanki yuyub təmizlədi və qız özünü toplayıb gülümsəndi:

– Həbib, demək ki, sən mühəribəyə yekun vurmaq istəyirsən? Belə başa düşürəm ki, sən getməyincə mühəribə qurtarmayacaq.

Həbib də güldü. Qaşqabaqlı sifəti açıldı. Çuxura düşmüş gözlərində parıltı göründü:

– Əsgərlərimizin içində ağır yaralıları vardı, amma onlar heç cürə döyüşdən çıxmaq, təxliyə olmaq istəmirdilər. Ayağımın yarası yüngüldü...

Ağbaş həkim Nərmini çağırdı.

Həbib qızın əlindən tutdu:

– Nərmin...

– Burdayam, gəlirəm.

Ağbaş həkim tapşırıq verdi:

– Təzəcə gələn yaralılarından birinin vəziyyəti pisdirdi, ağrıkəsici vur.

– Bu dəqiqə.

...Kiçik hospitalda axşama yaxın ayaq qoymağa yer olmadı. Döşəmədə odayları üst-üstə açdılar. Təxliyə maşını yubandığından yaralıları hospitalda yerləşdirirdilər..

Gecədən xeyli keçmiş hospital sanki yavaş-yavaş qaynardan düşdü. Sakitlik yarandı. Bayırda atəş səsləri kəsilmək

bilmirdi. Sanki bayırda zəlzələ baş verirdi və bu zəlzələnin şiddətindən hospitalın suvağı tökülən köhnə divarları titrəyirdi. İçəridə yuxuya gedə bilməyən yaralıların zəif, sızılıtlı səsi gəlirdi.

Həbib odeyalı sinəsinə qədər çəkib pəncərədən görünən göylərə baxdı. Sarı, solğun ay tək-tənhaydı, yanında bircə dəne də ulduz yoxuydu. Bəlkə də qar havası olduğundan ulduzlar qara buludların içində gizlənmişdi. Bəlkə də atəş səsindən ulduzlar diksinib yox olmuşdu... Işıq olmadığından içəridə çoxlu şam yanırdı və əriyən şamın qoxusu dərman iyini üstləyirdi.

Həbib narahatlıqla ətrafa baxdı, gözləri ilə qızı axtardı. Çox güman ki, o, qonşu otaqda yaralılara iynə vururdu. Həkimlərin və tibb bacılarının yorğunluqdan, yuxusuzluqdan elə bil üzlərinin rəngi saralmışdı, gözlərinin altı qaralıb torbalanmışdı. Ayaqüstə zorla dayandıqları hallarından bəlliydi. Amma təzə yaralı gələn kimi bu ağ mələklər elə bil yenidən canlanır, ilahidən tükənməz güc və qüvvət alaraq yaralıların həyatını xilas etməyə tələsirdilər.

Həbib heç nə düşünmək istəmirdi. Bircə Nərməni görmək və yuxulamaq istəyirdi. Daşların üstündə, nəmişli torpaqda macal tapıb gözlərinin çimirini alanda bircə anlıq isti yatağın həsrətini çəkmişdi. Amma indi bu isti yataqdansa daşların və nəmişli torpağın üstə yatmağı daha üstün tuturdu, çünki onda əsgərlərlə bir yerdəydi və düşmən üstə gedirdi. Bu istəklə ürəyi şiddətlə çırpındı. Bu anda qulağına sanki anasının zərif, həlim, nigaran səsi gəldi:

“– Can bala, səndən çox nigaranam. Bircə dəfə səsinə eşitsəydin...”

– Arxayın ol, ay ana. Mən yaxşıyam.

– Necə arxayın olum, gecəni rahat yatım? Odun-alovun içindəsiz...

– Od-alov nədi? Ermənilər Qarabağı tərək eləyir. Çıxıb gedirlər. Bir güllə də atan yoxdu.

Anasının sadələvh gülüşünü eşidən kimi oldu:

– Bəs onda müharibə getmirsə orda nağayırırsız? Qayıdın gəlin.

– Müharibə gedir, amma yüngülvari. Ona görə də heç kəs ölmür.

– Məni allatma. Biz hər axşam televizorun başına yığışırıq. Ali Baş Komandanın bizə müraciətini dördgözlə gözləyirik. O, müraciət eliyəndə xoş xəbər eşidirik.

– Biz deyəndə yəni kimə?

– Xalqa...A bala, biz xalqıq. O, müraciəti bizə eliyir.

– Darıxma. Müharibə qurtaran kimi qayıdacam.

– Tez qayıt. Şuşanı da al gəl. Əsas oradı. Orda mənim evim var. Anamın, atamın məzarı var.

– Baş üstə, ana.

– Sənə qız axtarıram. Biri var, çox xoşuma gəlir. Bir-iki nəfəri gözəlti eliyərəm, hansını bəyənsən...

– Baş üstə, ay ana...”

...Gözünü açdı, başının üstündə Nərməni gördü. Qız qollarını çarpayının dəmirələrinə söykəyərək yuxulamışdı. Bayırda elə bil atəş səsləri səngiməmişdi. Döyüşlər deyəsən uzaqlarda gedirdi.

Nərməni diksinib gözünü açdı:

– Oturan kimi gözlərim qapanır.

– Nərməni...

– Eşidirəm.

– Telefon nömrəsini verərsənmi?

– Neynirsən, Həbib? – qızın yanaqları pörtdü.

– Müharibə qurtaran kimi sənə zəng vuracam. Sonra da anama.

– Mənə?

– Anama deyəcəm ki, daha mənə qız axtarmasın.

– Həbib...

– Əgər, gözəltin varsa...

– Bu mənim nömrəm, – qız bir parça kağıza rəqəmləri yazıb verdi və ayağa qalxdı. Yanaqları od verib alovlanırdı...

ZORİ BALAYAN VƏ BALAYANLAR

“ Biz Xaçaturla Xocalıda ələ keçirdiyimiz evə gərəkən 13 yaşlı türk uşağını pəncərəyə mismarlamışdılar. Türk uşağı çox səs-küy salmasın deyərək Xaçatur uşağın anasının kəsilmiş döşünü onun ağzına soxdu.

Daha sonra 13 yaşındakı uşağın başından, sinəsindən və qarnından dərisini soydum. Saata baxdım, türk uşağı 7 dəqiqə sonra qan itirərək dünyasını dəyişdi. Ruhum sevincdən qürurlandı...

Zori BALAYAN,
“Ruhumuzun dirçəlişi” kitabından

1.

Xankəndinin küçələri bomboş idi. Hərdən silah-sursat yüklü hərbi maşınlar gurultu sala-sala keçib gedirdi və boş küçə və meydanların sükutuna bir vahimə gətirirdi. Bu soyuq payız gecəsində binaların pəncərələrindən gələn solğun işıqlar qaranlığın içinə baxan nuru azalmış göz işığına bənzəyirdi.

...Üçü də kimsəsiz xiyabanda taxta skamyada yanaşı oturdular və qalın paltolarının yaxasını qaldırdılar. Soyuqdan büzüşüb çiyinlərini qısdılar, üçü də eyni anda başlarını qaldıraraq Şuşa tərəfdə göy üzünə işıq salan artilleriya atəşini izlədilər. Gözləri yaşarmış halda başlarını buladılar və içlərini, ürəklərinin başını yandıran məğlubiyyət hissini heç cürə sinirə bilmədən çarəsiz, mağmun bir görünüş aldılar.

Gözlərində daim parlayan, təkəbbür və hökmüranlıqlarını biruzə verən məğrurluq indi odu sönmüş, zəif közü qalan ocaq kimi işıldayırdı. Və onlar indi, bu anlarda ağır artilleriyanın erməni əsgərlərini məhv etməsi ilə dərin sarsıntı hissi yaşayırdılar, qoca qəlbləri bu sarsıntıya, məğlubiyyətin acısına tab gətirə bilmirdi. Sanki ruhun dərinliyində bir zəlzələ qopmuşdu: otuz

ildə yaşadıkları xoşbəxtlik adında nə vardısı hamısı çöküb dağılırdı, azərbaycanlılardan çaldıkları torpaqların xarabalıqları kimi dəhşətli bir zəlzələylə sona çatırdı. Mühəribədə ermənilərin ölçüyəgəlməz rüsvayçı məğlubiyyəti onların “fədakar, qəhrəman” keçmişinə qara bir xətt çəkirdi...

Yük maşınlarından biri qəfildən sürətini azaldıb yanlarında dayandı. Şofer yerə düşdü, maşının təkərlərinə ayağını vura-vura irəli getdi və dodağının altında erməni söyüşü söyüb qocalara sarı boylandı.

Zori Balayan ona baxıb qəzəbləndi:

– Mühəribədə işlətdikləri silah da belədi-yararsız. Ona görə biz məğlub oluruq.

Seyran Ohanyan nırç atıb başını yellədi:

– Onlar Rusiyanın bizə verdiyi silahlardı. Hamısı qəlp çıxdı. Bir işə yaramadı.

Zori Balayan ah çəkib paltonun yaxasını başına qədər qaldırdı. Heç biri danışmadı. Sürücü maşınla əlləşirdi. Zori Balayan, Seyran Ohanyan və Arkadi Ter-Tadevosyan gözlərində dərin bir kədərlə sürücüyə baxırdı.

Zori Balayan yerindən dikəlib ətrafı gözdən keçirdi, atəş səslərini dinlədi və özünə də yad gələn kallaşmış səslə, ruhdan düşmüş halda dedi:

– Mühəribənin bu cür sürətli gedişi mənim ağıma da gəlməzdi. Özü də azərbaycanlıların xeyrinə.

Seyran Ohanyan təəssüf qarışıq acıqla Arkadiyə tərəf əyildi:

– Bizimkilər mühəribəyə çox yaxşı hazırlanmışdılar. Mən Naxçıvanın da işğal olunacağına inanırdım.

Arkadi Ter-Tadevosyan hirsələndi:

– Naxçıvan boş xəyalıdır. Bunu birdəfəlik aqlınızdan çıxarın.

– Düz deyirsən, Arkadi, – Zori Balayan dərinə nəfəs aldı, – Naxçıvan boş xəyalıdan başqa bir şey deyil. Bizimkilər otuz ildə boş torpaqlarda güclü istehkamlar qurdu. Betondan tikilmiş yeraltı tunellər dəmir kimi möhkəm idi. Milyardlarla

pul xərcləndi. Yüzlərlə əsgər təlim keçmək əvəzinə bu tunellərdə, istehkamlarda işlədi. Amma onlar düşmənin qarşısını ala bilmədilər. Düşmən bu güclü istehkamları dağıdıb irəli getdi. Tunellər, sığınacaqlar heç nəyə yaramadı. Bizimkilər o torpaqlara fəlakət...

– Sus, – Zori Balayan əsəblərini cilovlaya bilmədi, – sən torpaqların minalanmasını deyirsən?

– Minalara çoxlu pullar xərcləndi, Zori. Biz o pullara yetərinə silah ala bilərdik.

Arkadi Ter-Tadevosyan yaşarmış gözlərini sildi və hüznü səslə dedi:

– Nikol erməni millətini pis günə qoydu.

– Təkcə Nikol yox, əvvəlkilərin də günahı var. Ruslar bizi aldatdı. Guya bizə pulsuz silah verdilər.

Zori Balayan hiddətlə dedi:

– Azərbaycanlılar belə deyir: ucuz ətin şorbası olmaz.

– Əti verən və şorbanı bişirən də ruslardı. Amma bu dəfə onların şorbası zəhər daddı. Onlar bizi səfeh yerinə qoydu. Bu mənə, – Ermənistanın dünya şöhrətli yazıçısına çox ağır gəlir, – Zori Balayan ağılsındı, – yuxum yoxdu. Şuşa işğal olunsa ürəyim partlayacaq.

Seyran Ohanyan əlini sinəsinə vurdu:

– Şuşanı mən qoruyuram. Ordu mənim əlimdədi.

– Şuşaya çətin girərlər. Bu ağılabatmayan bir şeydi, – Arkadi Ter-Tadevosyan gümrah səslə dedi, sanki bununla da Zori Balayana təskinlik verdi.

Seyran Ohanyan ruhlandı: Laçından, Xankəndidən Şuşaya dayanmadan yüzlərlə tank, artilleriya, minlərlə əsgər gəlir. Şuşa üç tərəfdən qorunur. Tanrı istəsə belə düşməne kömək edə bilməz.

– Bəs dördüncü yol, hansıdı? Demədin, general.

– Şuşanın şərqidi. Qalanın alt hissəsi. Sıldırım qayalar elə bir yüksəklikdədi ki, elə bil Tanrı Şuşanı düşməndən qorumaq

üçün bu sıldırım qayaları qala divarları kimi yaradıb. Ora qalxmaq, Şuşaya girmək ağılabatmaz bir şeydi. Düşmən ordan şəhərə tankı qaldıra bilər, texnikanı çıxara bilər? Boş əllə belə ora qalxmaq ağılsızlıqdır. Mümkün olmayan bir cəhddir. Düşmən əsgərlərinin qanadlarını var?

– O zaman yüksəklikləri necə azad edirlər, general?

Ohanyan çaşmış qaldı, handan-hana acıqla dedi:

– Deyilənə görə bunlar adi əsgər deyil, xüsusi təyinatlılardır. Desələr ki, onlar aya, ulduzlara qədər yol tapıb gedirlər, – mən inanaram.

Zori Balayan ayağa qalxdı. Küçədən ötür keçən hərbi maşınların sayı artdı. Atəş səsləri ilə bərabər gurultu səsi də ətrafı bürüdü. Sanki Xankəndinin içində də müharibə gedirdi. Adamlar təşviş içində küçələrə axışdı. Zori Balayan, Arkadi Ter-Tadevosyan və Şuşanı müdafiə edən ordunun komandanı, general Seyran Ohanyan – vaxtı ilə öz vəzifələrini “şərəflə yerinə yetirmiş qəhrəmanlar” vahimə içində ətrafa baxdılar. Zori Balayan keçmişdə qalan “şan-şöhrətinin” yaddan çıxacağı, unudulacağı təlaşını səsinə biruzə verdi:

– Şuşada çoxlu xatirələrim qalıb, – dedi, – ən son xatirəm səksən beş illiyimin keçirilməsi ilə bağlıdır. Cıdır düzündə təntənəli bir mərasim keçirildi. Ah, xoşbəxt zamanlar, xoşbəxt günlər... Cıdır düzü ayaqlarımızın altında nəhəng, yamyaşıl bir xalıydı. Erməni musiqisi dağlara qədər yayılırdı. Coşqun, çevik bir hərəkətlə elə rəqs etdim ki, gözəl qadınlar məndən gözlərini çəkə bilmədilər. Mən sanki özümü və dünyanı unutmuşdum. Yadıma düşdü ki, Şuşikənddən Şuşanın necə işğal olunmasını izləmişdim. Bu erməni tarixində möhtəşəm bir gün idi. Mən kitab yazmaq, o anda keçirdiyim hissləri qələmə almaq istəyirdim.

– Zori, biz o vaxt azərbaycanlılara meydan oxuyurdun, – Arkadinin gözlərində keçmişdən qalan xatirə indi onları qəddar düşmən kimi yaxıb yandırdı, o, məyus halda dedi:– İndi bizim özümüzmə meydan oxuyurlar. Cəbhədən yalan məlumatlar verir-

lər. Bu məlumatlara inansaq, meydan yenə bizim əlimizdədir. Amma meydanda qılinc vuran düşməndi...

Üçü də ayağa qalxdı. Atəş səsləri ara vermirdi. Göy üzündə artilleriyanın atəşi sanki ulduzları da səmədan qaçaq salmışdı.

General əl-ayağa düşdü:

– Mən Şuşaya qayıdım, – hərbi paltarını düzəltdi, əlini gicgahına aparıb dostları ilə vidalaşdı və onu gözləyən avtomobilinə sarı getdi.

2.

Zori Balayan “Qazançı” kilsəsinin yaxınlığındakı gur bulaqda qanlı əllərini yudu. Dırnaqlarının içi, barmaqlarının arası qurumuş qanla dolmuşdu. O ciddi-cəhdlə, hövsələsi tükənmiş halda bulağın gözündən götürdüyü daşla əllərini qan ləkələrindən təmizləmək istəyirdi. Ona elə gəldi ki, ürəyinin içi də bu qan ləkələri ilə örtülüb. Amma nədənsə körpələrə işgəncə verdiyi anlarda duyduğu nəşənin yerində indi bir sıxıntı, rahatsızlıq vardı. Yox, bu peşimançılıq duyğusu deyildi. Bəlkə də daha cavan, qüvvətli olmadığına Tanrıya bir etiraz idi. Yaşı əlli beşi keçmişdi. Üstəlik şişman idi. Ağır işlərə tab gətirmirdi, tez əldən düşürdü və çətinliklə nəfəs alırdı. Xaçatur isə ondan gümrəh, cəld və çevik idi. Körpələri asanlıqla, yorulmadan, həvəslə İsa kimi çarxıya çəkirdi, onların bağırması üçün ağızlarını bağlayırdı. Yalnız əzab, işgəncə çəkən köməksiz və çarəsiz körpənin gözlərindən sanki Xaçaturun üstünə qırmızı, iri dənəli yağış tökülürdü. Bəlkə də Xaçatur nə vaxtsa qəssab işləmişdi... Çünki o, cəld, rəhimsiz və qəddar idi... Zori isə işini ləng görürdü və özünün özünə acığı tuturdu. Bu Tanrının onlara verdiyi fürsət idi və o, bu fürsətdən ustalıqla istifadə edib illərlə nifrət etdiyi və bu nifrəti ilan zəhəri kimi içindən sıxıb çıxarıb yüngülləşmək zamanı gələndə yaşlı olması ona əngəl törədirdi. O, türk uşaqlarını həyatdan məhrum etmək istəyirdi. Çünki onlar türklərin gələcəyi, davamçıları idi... Onun içində

daim oyaq qalan, qan hərisi olan quduz canavar ehtirası vardı. Bu ehtiras ona güc, qüvvət verirdi, gözlərinin işığını, ürəyinin döyüntüsünü artırırdı. Zori uşaqları, dilsiz-ağızsız südəmər körpələri qətlə yetirərkən duyduğu həzzi həyatı boyu yaşama-mışdı...

...Zori Balayan 1935-ci ildə Qarabağın Xankəndi şəhərində anadan olmuşdu. O illərdə Xankəndidə ermənilərlə bərabər azərbaycanlılar da yaşayırdı. Ermənilər buraya gəlmə idi. Rus-İran müharibəsindən sonra 1828-ci ildə Türkmənçay müqaviləsi bağlandı və bu müqavilənin ən acı nəticəsi ondan ibarət oldu ki, ermənilər kütləvi halda Qarabağa və onun ən böyük şəhəri olan Xankəndiyə köçürüldü. Gəlmələr burda rahatlıqla məskunlaşdı. Sanki bu torpaqlar onlara babalarından qalma miras idi. Onların içində gürzələr yetişirdi. Və bu gürzələrin ən dəhşətliləri-Zori Balayanlar başqalarını da zəhərləyirdi, ürəklərini kin-nifrətlə doldurub müsəlmanlara qarşı qaldırırdı.

Zori Balayan həkim, yazıçı, publisist idi. O, “Ocaq” kitabını yazanda artıq Andronikdən, Nijdedən, Karodan geri qalmayan, bəlkə onlardan daha təhlükəli, qəddar faşist idi. Erməni gəncləri onun “Ocaq” kitabını oxuyurdular, bu kitabın aşılacağı zəhərli duyğularla silahlanırdılar, erməni qızları isə onu cehiz aparırdılar. Gələcək övladlarını məhz Zori Balayanın istədiyi kimi-müsəlmanlara nifrət ruhunda böyütmək üçün.

... Zori Balayan əllərinin qan ləkəsini yenə təmizləyə bilmədi. Ona uzadılmış dəsmal aldı, qurulandı və Xaçaturla kilsəyə getdi. Kilsəyə gələnlər çox idi. Zori Balayan qapıda dayanıb onlara tamaşa elədi. Gözlərindəki cəllad soyuqqanlılığı içindəki sevinci əks etdirirdi. Xaçatur da özündən müştəbeh və təkəbbürlü idi. Kilsənin qapısından içəri keçmək istəyəndə Zori da-

yandı, qanlı ayaqqabılarına baxdı. Qalın qaşlarının altından işıq saçan gözləri Xaçatura zilləndi və təbəssüm içində soruşdu:

– Kilsəyə beləmi girək, Xaçatur?

– Ermənilər Xocalının müsəlmanlardan təmizlənməsini bayram edir, Zori. Biz də bir Xocalı qəhrəmanıyıq.

– Qanlı ayaqqabılarla kilsəyə girmək, mənə günahdı.

– Günah deyil, Zori. Bizim Tanrımız bu qanlı ayaqqabıları görüb sevinəcək.

– Xaçatur, mənə müqəddəs kilsəni...

– O zaman ayaqqabılarımızı çıxaraq.

– Qanlı ayaqqabıları çıxaraq. Biz ruhumuzu təmizləməyə gedirik, Xaçatur.

Xaçaturun canavar gözü kimi işıldayan gözləri güldü.

Zori Balayan ayaqqabılarını çıxardı, cütləyib bir tərəfə qoydu, nə düşündüsə onları yenidən geyindi:

– Elə bilirəm ki, keşiş müsəlmanların qanına batmış bu ayaqqabıları görüncə sevinəcək. Ruhumuzun təmizlənməsi, paklanması üçün dualar edəcək.

– Doğrudur, Zorican. Biz Xocalı müsəlmanlarını məhv etdik. Onların körpələrini biz, ermənilərə xas olan bir qəddarlıqla məhv etdik. Mən körpələri divara mismarlayanda onların tükürpədicisi səsi xoşuma gəlsə də başım ağrıyırdı. Mən rahat işləmək üçün onların səsini batırdım.

– Mən həkiməm, Xaçatur, amma sən onlara elə ustalıqla, elə ağılasıgmaz işgəncə verirdin ki, mən çaşıb qalırdım. Səndən öyrənməli çox şey var, Xaçatur. Sən bir qəhrəmansan.

Yadımdadı, mən yeniyetməydim. Qonşuluqda çoxlu müsəlman ailələri yaşayırdı. Hər axşam qapımızın ağzında oturub əlimdə iti bıçaq, söyüd ağacının bir budağındakı yarpaqları təmizləyə-təmizləyə müsəlman uşaqlarını nifrətlə seyr edirdim. Mənə elə gəlirdi ki, əlimin altındakı söyüd deyil, dərin nifrət və izah olunmaz kin bəslədiyim bu uşaqlardır. Mən onların əlimə keçəcəyi, bu bıçağın altına düşəcəyi günü səbrlə gözləyir-

dim. Bilirdim ki, vaxt gələcək mən söyüd budaqlarından yarpaqları təmizlədiyim kimi, bizim olan bu torpaqlardan müsəlmanları da təmizləyəcəm. Uşaqlarını işgəncə ilə məhv edəcəm. İndi kilsəyə gələ bilmirdim. Yorğunluqdan ölürdüm. Amma buna baxmayaraq yenə də sağ qalmış körpələri tapıb həvəsle onlara işgəncə verərdim.

Xaçatur məmnunluqla başını buladı:

– Xocalı boşdur. Biz onların axırına çıxdıq. Xocalı indi bizimkiləri gözləyir. Amma mən evlərin yandırılmasını istəmirəm. Yeni evlər tikməyə lüzum yoxdur.

– Mən sözümlü bitirmədim. Həyətdə balaca, toppuş, qırmızıyanaq bir müsəlman uşağı vardı. Onu gözdən qoymurdular. Uşağı güdməyə başladım. Canavar kimi onun qanına susamışdım. Xaçatur, bilirsən necə? Elə bil günlərlə ac qalmış vəhşi canavar qəfildən öz ovuna rəst gəlir və onu parçalamaq üçün marıqda yatır. Mən də eləydim.

Qaranlıq düşdü, uşaqlar dağılışdı, toppuş uşaq meydanda tək qaldı. Bilmirəm, uşağın anası hardaydı, bəlkə də onu kiməsə ümid eləmişdi. Gözlədiyim məqam çatmışdı. Mən bıçağı qatlayıb cibimə qoydum və uşağa sarı getdim. O, məni görəndə sevindi:

– Zori əmi, məni anama apar, – dedi.

Gülməkdən qəşş elədim. Müsəlman uşağı mənə əmi deyirdi...

– Anan hardadı? – soruşdum.

– Atam Şuşaya gedib, anam isə xəstədi, mənə tez qayıtmağı tapşırırmışdı, amma mən yubandım.

– Mənim balam, – deyib onu bağıma basdım. Uşaq boy-numa sarıldı. Zirzəmiyə düşəndə o, elə bil ayıldı, qışqırıb ağlamağa, qucağımda çırpınıb xilas olmağa çalışdı. Məgər tilova düşən balığı yenidən suya buraxırlar? Mən bir həftədə həyatımda ilk dəfə yaşamadığım nəşəni yaşadım. Uşaq axırıncı işgəncəyə tab gətirmədi... Onda elə bil ürəyim daşlaşdı...

Xaçatur əlini onun kürəyinə qoydu və müdrikliklə dedi:

– Türklərə qarşı biz ermənilərin ürəyi daşdı.

– Kilsədə ruhumuzu təmizləyək. Şuşa alınandan sonra mən “Ruhumuzun dirçəlişi” adlı bir kitab yazacam. Xocalıda göstərdiyimiz qəhrəmanlıqdan da bəhs edəcəyəm.

Kilsənin rütubət iyi verən, zərli ikonalarla bəzədilmiş geniş, qaranlıq salonu adamla doluydu. Onların hamısı ruhlarını təmizləmək üçün çox güman ki, Tanrıdan əfv diləməyə və gələcək tökülən qanlar üçün ondan xeyir-dua almağa toplaşmışdılar.

3.

1992-ci il, may.

Şər qarışırdı. Dağların soyuq kölgəsi yavaş-yavaş geri çəkilir, günəş sanki qürub çağında bütün qüvvəsini toplayıb tən-dir kimi alovlanır, səmanın bir tərəfi cəhrayı rəngə bürünürdü.

Qarabağ cəbhəsinin komandiri Arkadi Ter-Tadevosyan pəncərənin önündə dayanaraq içindəki narahatlığı biruzə vermədən susqunluqla şəhəri seyr edirdi. Sanki o, içində bütün duyğularını əsir almış həyəcana tab gətirə bilmirdi. O, bundan əvvəl bir çox döyüslərdə olmuşdu. Əfqanıstanla müharibədə komandir kimi iştirak etmişdi. O, sərt və tələbkər idi. Hərbi sahədə bişmişdi. Əfqanıstanda Arkadiyə “Dağ tülkü” ləqəbini vermişdilər. O, doğrudan da tülkü kimi hiyləgər idi. Lakin Qarabağ Əfqanıstan deyildi. O, azərbaycanlıları avam əfqanlar kimi aldada bilmirdi. Növbəti tapşırıq Şuşanın işğalıydı. Komandir bilirdi ki, bütün dünya ermənilərinin gözü Şuşadadı və Şuşa mütləq işğal olunmalıdır.

Polkovnik masanın arxasında oturmuş, qalın qaşlarının altından baxan xırda, rəngsiz yumru gözləri ilə onu izləyən Zori Balayanı da untdu. Fikrində Şuşaya hücum planını bir daha götür-qoy elədi, bu anda Zori Balayanın kobud, ötkəm səsinə eşitdi:

– Şuşaya hücum nə vaxt olacaq, general?

Arkadi diksindi, gülümsünüb başını yellədi:

– Mən polkovnik-leytenantam, Zori.

– Sən Şuşanı işğal edən kimi sənə general rütbəsi veriləcək, Arkadi. Bunu sənə mən deyirəm. Yüksək dairələrdə yüksək nüfuz sahibi olan Zori Balayan deyir. Mən təkcə türklərin özlərini yox, qundaq körpələrini də məhv etməyə çalışdım. Mən onlara işgəncə verərkən özümü bir qəhrəman kimi hiss edirdim. Mən yorulmadan işgəncənin yeni növlərini axtarıb tapırdım.

– Onların tükürpədən bağirtısı sənə necə nəşə verə bilərdi, Zori?

– Xocalıda biz Xaçaturla bu işi ürəkdən, zövqlə görürdük, – Zori Balayanın xırda gözləri həmin anları təkrar yaşayırmış kimi şövqlə işıldadı:

– Körpələrə işgəncə vermişəm, Arkadi?

– Mən orduda ancaq öz vəzifəmi yerinə yetirmişəm. Əfqanıstanda döyüşmüşəm. Əfqanlılara kələk gəldiyimə görə mənə “Dağ tülkü” ləqəbini vermişdilər.

Zori Balayan qalxıb pəncərənin qarşısına gəldi, komandir-lə üz-üzə dayandı:

– Qarabağda isə sənə “Komandas” adını veriblər.

– Elədi.

– Səncə düşmən Şuşanı asanlıqla bizə təslim edəcəkmi?

– Məncə döyüş bir neçə saat çəkəcək.

– Mən də belə düşünürəm. Kəşfiyyatın gətirdiyi məlumatlar da buna əsas verir. Düşmən ordusunda başıpozuqluqdur. Canlı qüvvə və texnika azdır. Kömək göndiriləcəyinə ümid yoxdur. Ən başlıcası isə ruslar bizim tərəfimizdədir. Çünki Şuşanın işğalında rusların da öz mənafeyi var. Bir azdan döyüş planını müzakirə edəcəyik.

– Mən də iştirak etmək istəyirəm, – Zori Balayan məmnun halda gülümsündü: – Şuşanın işğalını gözümlə görmək istəyirəm. Düşmənin necə məhv edildiyinin, binaların dağılıb xarabalığa çevrildiyinin şahidi olmaq istəyirəm.

– Çox güman ki, bu əzizimiz Zori Balayanın yeni kitabının mövzusu olacaqdır.

– Elədi, Arkadi. Bu günlər erməni tarixinin şanlı səhifələri yazılır. Mən “Ocaq” kitabını yazdım. İndi erməni qızları bu kitabı dəyərli cehiz kimi gəlin gedəndə aparırlar. Uşaqlarını, bu kitabda təbliğ etdiyim kimi türklərə nifrət ruhunda böyüdürlər. Xocalıda iştirak etdiyim soyqırımından böyük həzz duydum və həvəslə “Ruhumuzun dirçəlişi” kitabını yazdım.

– Sən böyük adamsan, Zori.

– Bunu mən özüm də bilirəm. Mən Andronikin, Nijdenin varisiyəm və onlarla qürur duyuram.

Yavər otağa girdi, əlini gicgahına aparıb məlumat verdi:

– Cənab komandır, sizi gözləyirlər.

...Otaqda tüstüdən göz-gözü görmürdü. Komandır içəri girən kimi ayağa qalxdılar və pəncərəni açdılar. Polkovnik Ter-Tadevosyanın üzü ciddi ifadə aldı, sarı qaşlarının altında xırda göy gözləri divardan asılmış xəritəyə zilləndi. Otağa həyəcanlı, təntənəli bir sakitlik çökdü. Komandan içini arıtlayıb yerində əyləşdi və üzünü oturanlara tutdu:

– Şuşanın işğalı üçün mühüm strateji əhəmiyyətli yüksəkliklər, o cümlədən Daşaltı və ətraf kəndlər bizim əlimizdədir. Şuşanı müdafiə edən Azərbaycan ordusunun çox az hərbi qüvvəsi və texnikası var. Şuşanı işğal əməliyyatı “Dağlarda toy” adlanır.

Zori Balayanın gözləri güldü:

– Demək “Dağlarda toy”. Bu o deməkdir ki, düşməne toy tutulacaq. Çox yaxşı.

Polkovnik komandirləri gözaltı, sınaıçı baxışlarla süzdü. O, bu komandirlərin qüvvəsinə və şücaətinə bələd idi: Samvel Babayan, Seyran Ohanyan, Qurgen Dalbalitanyan və İlayır Səfiyan. Onlar rus ordusunda xidmət etmiş təcrübəli hərbiçilər idi.

Arkadi Ter-Tadevosyan dedi:

– “Dağlarda toy” əməliyyatının hücum planı belədir: ordu

üç cinaha bölünəcək. 1-ci cinah Yura Ovanesyanın komandanlığı altında Canhəsən istiqamətində hərəkət edəcək. Canhəsən kəndindən Şuşanı aramsız artilleriya atəşinə tutacaq. Lakin onlar Canhəsən kəndində dayanmayacaq. Bu ancaq düşməni çaşdırmaq üçündü. Yuri Ovanesyan 1-ci cinaha Şuşaya hərəkət əmri verəcək.

– Bəs sonra? – Seyran Ohanyan səbirsiz halda soruşdu.

– 1-ci cinah Canhəsəni tərk edən kimi buraya 26-cı bölmənin əsgərləri gələcək. Yuri Ovanesyan isə gizlicə Şuşaya daxil olacaq və hiss olunmadan şəhəri mühasirəyə alacaq. 26-cı bölmənin əsgərləri isə yalnız düşmənin diqqətini öz üzərinə çəkəcək. Düşmən bütün canlı qüvvəsini və texnikasını Canhəsən və Kosalar kəndinə yönəldəcək və buradan Şuşanı qorumağa cəhd edəcəkdir.

Samvel Babayan qırmızı qələmi Şuşanın üzərində saxladı:

– Çox ağıllı düşünülmüş bir əməliyyat planıdır. Düşmənin başı Canhəsəndə toplanmış əsgərlərə qarışacaq, Yura Ovanesyan isə Şuşada olan düşmən əsgərlərini mühasirəyə salıb məhv edəcək.

– Bəli, elədir. Düşmən kələk işlətdiyimizi ağına belə gətirməyəcək. İkinci cinah da gizlicə Şuşanın mühasirəsi tapşırığını yerinə yetirəcək. 3-cü cinah isə, – Arkadi Ter-Tadevosyan Zarıslı kəndinə işarə etdi, – burada mövqe tutacaq. Çünki düşmən çox güman ki, Şuşa-Laçın istiqamətində hücum keçməyə cəhd edəcək. Kəşfiyyat məlumatı da bunu təsdiq edir. Zarıslı kəndinə toplaşan qüvvələrimiz düşmənin Şuşa-Laçın istiqamətində hərəkətini dayandıracaq və ona güclü zərbə endirəcək.

– Mənim bir fikrim var, – Seyran Ohanyan kitelinin üst düymələrini açıb dərindən nəfəs aldı, – Şuşa qısa müddətdə işğal olunacaq və orada bir müsəlman da qalmayacaq.

– Elədi, – komandan təkəbbürlə başını yellədi və Ohanyanın nə deyəcəyini gözlədi.

– Fikrim belədi ki, hücum başlayan kimi müharibədə xüsusi qəhrəmanlıq göstərmiş tank heyəti, fəxri bir tank kimi erməni bayrağı ilə Şuşaya daxil olsun, bayrağı ən uca yerdə dalğalandırsın.

Alqış səsindən az qala otağın pəncərə şüşələri cingildədi.

Qurgen əlini Ohanyanın çiyinə qoydu:

– Bu fikir heç mənim ağılıma gəlməyib, komandan. Babalarımız Şuşa uğrunda döyüşlər apararkən qala üzərində heç vaxt erməni bayrağı dalğalanmayıb. Bayrağı qalaya sancmağın vaxtıdır. Bu əsgərlərimizin döyüş ruhunu yüksəldəcək, düşməne isə göz dağı olacaq. Düz deyirsiz, Şuşaya bayraq aparın adı tank olmamalıdır.

Arkadi Ter-Tadevosyan ruh yüksəkliyi ilə dedi:

– 422 nömrəli tankın heyətini göndərməyi düşünürəm. Xocalıda bu tankın heyəti böyük qəhrəmanlıq göstərdi. Onun keçib getdiyi yerlərdə çoxlu xarabalıqlar və cəsədlər qalırdı. Düzdü, tankı dayandıрмаğa, məhv etməyə cəhd göstərildilər. Amma o dayanmadan irəliləyirdi. Mən tankın komandiri Qaqik Avşaryana, sürücü-mexanik Aşot Ovanesyana, atıcı artillerist Serj Sarkisyana öz təşəkkürümü bildirdim və onların şücaəti haqqında komandanlığa məlumat verdim.

– Şuşaya hücum əmri nə vaxt veriləcək, komandan?

– Mayın 8-də, səhər tezdən, hava hələ işıqlanmamış. Əslində Şuşaya hücum aprelin 27-dən başlanıb. Mayın 8-də Şuşa tam işğal olunacaq.

– Tanrı köməyimiz olsun, – Seyran Ohanyan xaç çevirdi.

4.

Xankəndinin yaranmasının maraqlı tarixçəsi vardı: Pənah xan Şuşa qalasını tikdirdi. Qala möhtəşəm bir yerdəydi. Bu qalanı düşmən asanlıqla işğal edə bilməzdi. Sanki Tanrının yaratdığı sıldırım qayalar qala divarlarının davamı idi. Pənah xan qalanın içində binalar tikdirdi, yollar çəkildi. Yeni yaşayış məskəni öz qucağını insanlara açdı.

Yay aylarında şəhər Pənah xana darıxdırıcı və cansızıcı gəlirdi. Xan qala divarlarından kənara çıxmaq, azad nəfəs almaq, dincəlmək üçün ürəyinə yatan yerlər axtardı. Qarqar çayının sahilində yaşıl çəmənlərlə örtülmüş geniş ərazi xanın xoşuna gəldi. Bura həm səfalı, həm də göz oxşayan gözəlliklər içindəydi. Bu yerlər Şuşadan on kilometr aralıda idi. Çəmənlərdən yuxarıda təpələr sıralanırdı, diş göynədən bulaqları, qaynar çeşmələri vardı.

Pənah xan öz ailəsi, nökrə-naibi üçün bina tikdirdi. Az keçmədi ki, gözəlliklər məskəni olan bu yerlər ətrafda yaşayan xanların da xoşuna gəldi. Pənah xanın qonağı olan başqa xanlar bu yerlərdə yurd salmaq həvəsinə düşdülər. İlk əvvəl yeni ərazi Xanın kəndi adlandı.

İllər keçdikcə Xanın kəndi böyüdü, genişləndi, qol-qanad atdı. Lakin burda tək-cə xanlar yaşamadı. Ətraf yerlərdən də ailələr köçüb kənddə məskən saldılar. Tikilən evlərin sayı artdı və Xanın kəndi Xankəndi adlanmağa başladı.

Pənah xanın saldıdığı bu kəndə yalquzaq kimi ermənilər də daraşdı. 1828-ci ildə bağlanan Türkmənçay müqaviləsi ermənilərin baxtını açdı, onları gün işığına çıxardı, Azərbaycanın səfalı və gözəl münbit torpaqlarına sahib olmasına şərait yaratdı. Ermənilər Xankəndidə məskunlaşdılar. Zaman keçdikcə bu şəhər qorxulu, təhlükəli daşnak yuvasına çevrildi. Qanlı əllər Xankəndinin cənubunda yerləşən Şuşaya, şimalındakı Kəlbəcərə, Tərtərə, Ağdərəyə, Ağdama, şərqində göz çıxaran Xocavəndə, qərbində strateji əhəmiyyətli Laçına, Xocalı və Əsgərana uzandı. Xankəndidə başlayan savaşın alovları getdikcə böyüdü, şiddətləndi, azərbaycanlılar tarix boyu erməni vəhşiliyi qədər zülüm və qəddarlıq görmədilər.

Zori Balayan köhnə ata evində gecəni rahat yata bilmədi: içindəki həyəcan, ölçüyəgəlməz sevinc onun bütün duyğularını

sanki atəşə atıb qovurdu. Səhər açılmaq bilmirdi. Ulduzlar göy üzündən çəkilib getmirdi. Yatağından qalxıb geyindi, həyəətə çıxdı. Xankəndi bu gecə sanki göydəki parlaq ulduzların ətri, şəfəqi ilə nəfəs alırdı. Qaranlıq səmada gümüşü buludlar üzürdü. Gümüşü buludlar elə bil gümüşü duman kimi göy üzündə axıb gedirdi. Şəhər oyaq idi. Zori ətrafdan gələn səslərə qulaq asdı, ağarmış topa saqqalını tumarladı və ürəyini təlatümə gətirən sevinc içində gözlərini qıydı:

“Şuşanın alınmasına saatlar qaldı. Bəlkə də sabah gecənin bu vaxtında Şuşanın küçələrində azad, arın-arxayın gəzəcəyəm. Mütləq Cıdır düzünə düşəcəm. Bütün gecəni yatmayacam, ancaq gəzib dolaşacam. Hər yerə baş vuracam Azad Şuşanı bağrıma basacam. Onun uğrunda nə qədər qan töküldü... Andronikin, Nijdenin, Şaumyanın ruhu şad olacaq. Ah, bizim bəxtsiz qəhrəmanlarımız... Hiss edirəm ki, sizin ruhunuz bu anlarda mənimlədi. Mən sizin ruhunuzu Şuşı kəndə aparacam. Siz Şuşanın necə işğal olunduğunu görəcəksiz. Və o dünyadakı ermənilərə xoş xəbər aparacaqsız. Yeni bir kitabım üçün hazırlıq görməliyəm...” Üşüyüb evə qayıtdı. Yorğanı başına çəkib yuxlamağa çalışdı. Yorğun, yuxusuz olmaq istəmirdi. Çünki sübh tezdən Şuşikəndə gedəcək, Şuşa uğrunda gedən döyüşü canlı izləyəcəkdi.

...Yüksəklikdə yerləşən Şuşikənd sübhün gözü açıldıandan hərbi və mülki geyimli adamlarla doldu. Qarabağ cəbhəsinin komandanı, polkovnik-leytenant Arkadi Ter-Tadevosyan döyüşü burdan izləyəcəkdi. Şuşanın içi yüksəklikdən aydın görünürdü.

Zori Balayan durbini gözüne qoyub Şuşanın çən-duman içində olan dağlarına baxdı. Sonra şəhərin küçə və meydanlarına diqqət yetirdi. Şuşanın içində də hərbi maşınlar, tanklar görünürdü və onlar qala tərəfə hərəkət edirdi.

Arkadi Ter-Tadevosyan yanında dayanmış Zori Balayanı süzdü və soruşdu:

– Zori, sən gecəni burdamı keçirmisən? Yuxusuz olduğun gözlərindən bəllidir.

Zori durbini gözündən ayırmadan cavab verdi:

– Burda olmasam da evdə gözümə yuxu getməyib, cənab komandan. Azad Şuşaya daxil olanda elə bilirəm ki, mənim ürəyim partlayar. Mən o zəfər sevincinə tab gətirə bilmərəm, Arkadi.

– Səbirli və dözümlü olmağı məsləhət görərdim, Zori, – Ter-Tadevosyan üzünü çevirdi. Həyəcandan onun durbini tutan əlləri əsirdi. Döyüşü izləyənlər çoxuydu. Onların arasında Ermənistanın müdafiə naziri Vazgen Sərkisyan, general Qurgen Dalibityan, Ermənistanın hərbi qərargah rəisi Feliks Qazaryan, Qarabağ döyüşlərində fəal iştirak etmiş və gələcəkdə Ermənistanın prezidentləri seçiləcək Robert Koçaryan və Serj Sarkisyan da vardı.

Qarabağ cəbhəsinin komandanı, polkovnik-leytenant Arkadi Ter-Tadevosyan təntənəli bir ahənglə orduya hücum etmək əmri verdi. O anda artilleriya atəş açdı, tanklar irəli şığıdı. Eyni anda da Xankəndidə və Kərkicahanda yerləşən rus hərbi bazaları öz varlıqlarını biruzə verdilər: Şuşaya atılan raketlər şimşək kimi göydə parıldadı və şəhərin müxtəlif yerlərində dəhşətli partlayış səsləri eşidildi.

Döyüşün gedişini izləyən daşnaklar səs-səsə verdilər, birini qucaqlayıb əllərini sıxdılar. Zori Balayan yaş axan gözlərini quruladı və təkrar durbini götürdü. Tankların arasında sürətlə hərəkət edən 422 nömrəli tank daşnakların diqqətini çəkdi. Tankın üzərində erməni bayrağı görünürdü. Zori Balayan əlini yuxarı qaldırıb bağırdı:

– İrəli, irəli. Mən bu bayrağın dalğalanmasını gözləyirəm. Özü də qalanın üstündə, möhtəşəm bir yerdə.

– Tələsməyin, Zori, – kimsə arxadan ruhlandırıcı bir səsle

dedi, – bu bizim ən yaxşı tankımızdı. O tapşırığı yerinə yetirəcək.

– Mən özüm onları xüsusi mükafatlandıracam.

Şəhər üstü-alov içində boğulurdu...

... Erməni tankları qaladan içəri girəndə üstlərinə yağan atəşdən özlərini itirdilər. İki-üç tank yerində fırlanaraq alovlandı. Erməni əsgərləri azərbaycanlıların sərt müqaviməti ilə üzləşdilər.

...Xüsusi təyinatlı dəstənin tank komandiri Albert Araqunov üçüncü tankı vurdu. Tankın heyəti od-alov içində lyukdan çıxdılar və paltarlarını söndürməyə çalışdılar. Albert onları nişan aldı. Alnındakı soyuq təri sildi. Rahatlıqla nəfəs aldı. Bu anda irəli şığıyan 422 nömrəli tankı gördü. Tankın başı üstündə erməni bayrağı vardı. Köməkçisi qışqırdı:

– Bayrağı qalaya sancmaq istəyirlər.

– Sancsın görək. Onlar burda öz məzarlarını tapacaqlar, məlunlar.

– Onu vur, Albert. Onlar bayrağı sancmaqla əsgərlərini ruhlandırmaq istəyirlər. Aman vermə düşməne.

Albert idarə etdiyi tankı düşmən tankının üstə sürdü. Sərst atəş açıldı. Tank yerində ləngər vurub tüstülənməyə başladı. Sonra alov fəxri tankın bayrağını bir göz qırpımında yandırır külünü çıxardı, küləklər külü havaya sovurdu. Albert gözlədi. Tankın qapağı açıldı. Amma tankın dörd nəfərlik heyətindən kimsə xilas ola bilmədi.

Albert Araqunovun üzü güldü.

...Bu qəhrəman tankçının sadə, amma maraqlı həyat tarixçəsi vardı. 1969-cu ildə Bakının Əmircan qəsəbəsində yəhudi əsilli Araqunovlar ailəsində dünyaya göz açdı. Albert uşaqlıqdan musiqiyə həvəs göstərirdi. Yaxınları onun musiqiçi olacağını düşünürdü. Amma demə bu ötəri bir həvəs imiş. Çünki Albertin Suraxanı rayonundakı 154 nömrəli orta məktəbdə axıra

qədər oxumağa hövsələsi çatmadı. Səkkizinci sinfi bitirdi və sənədlərini texniki-peşə məktəbinə verdi. Musiqidən çox-çox uzaq olan mexanizatorluq peşəsini seçdi. İşləməyə, özünü əmək sahəsində göstərməyə isə vaxt tapmadı. Çünki əsgəri xidmətə çağırıldı. O, orduda özünü göstərdi, bacarıqlı tank komandiri oldu.

Əmək tərcümeyi-halı ilk dəfə Suraxanıda fəaliyyət göstərən maşınqayırma zavodunda yazıldı. Albertin sadə, işgüzar həyat tərzini öz axarında davam edəcəkdi. O, da sevib-seviləcəkdi. Bəlkə də könül açdığı bir sevdahısı da vardı. Ailə quracaqdı, oğul-uşaq sahibi olacaqdı. Amma Qarabağ müharibəsi bütün bunların üstündən qara xətt çəkdi. Müharibə bu sadə gəncin xislətindəki qəhrəmanlıq ruhunu biruzə verdi. Müharibəyə, qəddar düşmənlə savaşa könüllü getdi və cəbhədə yenə də tank komandiri oldu.

...Albert Araqunovun idarə etdiyi 533 nömrəli tank düşmənin canına vahimə salırdı. Lakin Albert və onun döyüş yoldaşları Şuşanı işğaldan xilas edə bilmədi. On saat davam edən döyüşdə ermənilər qalib gəldi. Azərbaycan ordusundan bir çoxları şəhid oldu. O cümlədən də müstəsna qəhrəmanlıq göstərən bu igid tankçı. (Ölümündən sonra Albert Araqunova Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verildi).

Döyüş başa çatdı. Atəş dayandı. Bir güllə səsi də eşidilmədi. Şuşa bu ağır döyüşlərdən sonra əzablı, işgəncə dolu dərin yuxuya getdi. Sanki ölüm qorxusu, barıt qoxusu çəkməkdən yoruldu. Yanmış, dağılmış evlər hələ də tüstülənirdi. Dağıdılmış küçələrdə yanmış tanklar bir-birinə arxa çevirmişdi. Yolların kənarında böyrüstə çevrilmiş iri yük maşınları əzilmiş, sıradan çıxmışdı. Hər addımbaşı cəsədlər gözə dəyirdi. Şuşanın dağları dumanlıydı və bu duman aşağılara qədər yenib şəhəri bürüyürdü. Soyuq, sazaqlı may gecəsində şəhər sanki qəlbi pa-

ralanmış uşaq kimi əllərini ağzına təpərək için-için ağlayırdı.

...Erməni qərargahı qələbəlik olsa da kimsə səsini çıxarmırdı. Zori Balayan Qarabağ cəbhəsinin komandanı Arkadi Ter-Tadevosyanın arxasında oturaraq iri, koppuş əllərini dayanmadan ovuşdururdu. O, otaqdakı generalları qaşqabaqlı halda süzdü və sərt səslə dedi:

– Əgər Şuşa işğal olunmuşsa niyə biz ora getmirik? Niyə zəfər paradı keçirmirik?

Arkadi acıqlı səslə dedi:

– Bizim əsgərlər artıq öz şücaətləri ilə erməni tarixinin ən şanlı səhifəsini yazdılar.

– Biz bunu inkar etmirik, polkovnik. Biz döyüşün gedişini izləyirdik. Düzdür, çox təəssüf ki, 422 nömrəli fəxri tank bayrağımızı Şuşa qalasına sanca bilmədi. Düşmən onu sıradan çıxardı. Ən yaxşı tankçılarımız məhv oldu, – Zori xaç çevirdi, – mən əsgərlərin qala divarlarının üstə qalxaraq şəhərə necə daxil olduqlarını seyr etdim. Qürurverici bir mənzərəydi. Yüzlərlə erməni əsgəri qala divarlarını aşdı. Mən onlara baxanda bir anlıq gənc olmadığımıza heyifsiləndim.

– Lakin siz bir ordunun görə biləcəyi işdən çox iş görmüsünüz, Zori. Sizin kitablarınızın hər biri düşməyə çevrilmiş ən güclü silahdır. Bu kitablar daim türkə nifrəti təbliğ edir. Bizim analar bu kitablardan bəhrələnmək uşaqlarını türkə nifrət ruhunda tərbiyə edəcək. Bir də Xocalı soyqırımında sizin göstərdiyiniz fədakarlıq...Sizə heyranam, Zori.

– Körpələri öldürməklə mən türklərin kökünü kəsmək istəyirdim.

Yanında oturmuş ağ saçlı general qımışdı:

– Bu çox vacib idi.

– Mən işimi vicdanla gördüm. Azərbaycanlıları bu yerlərdən köçürmək lazım idi. Bizim qəhrəman babalarımız tarixdə bir neçə dəfə Qarabağı, o cümlədən Şuşanı işğal etməyə təşəbbüs etdilər. Amma... – Zori Balayanın sifəti sərtləşdi, köv-

rəldiyindən burun pərələri titrədi, – amma Şuşanı azad görmək onlara nəsib olmadı. Mən Şuşaya getmək istəyirəm.

– Tələsmə, Zori. Şəhərdə sakitlikdir. Amma biz əmin deyilik: düşmən şəhəri tərk edib, yoxsa yox? Bəlkə pusqu qurub? Biz ehtiyat edirik. Kəşfiyyatçılardan məlumat gözləyirik.

– İki gündür, şəhərdə kimsə görünmür. Nə düşmən əsgəri, nə də bizimkilər, – generallardan biri komandanın üzünə baxıb çiyinlərini çəkdi.

– Kəşfiyyatın məlumatı nə vaxt olacaq, Arkadi?

– Bu axşam.

– Amma mən Şuşaya getmək istəyirəm.

– Zori, siz erməni millətinin dəyərləli övladı, siz özünüzi təhlükəyəmi atmaq istəyirsiniz? – yer-yerdən həyəcanla dedilər.

Bu anda yavər içəri girdi və kəşfiyyatın məlumatını komandana verdi. O, yazılı vərəqi diqqətlə oxudu, başını yuxarı qaldırdı, oturanları dərin bir iftixar hissi ilə süzüb təntənə ilə dedi:

– Gözümüz aydın, şəhər boşdur.

Zori Balayanın xırda gözləri alışıb yandı:

– Demək iki gün boş-boşuna, həyəcan içində gözləmişik. Düşmən Şuşanı bizə təslim edərək çıxıb gedib?

– Belə çıxır, Zori.

Alqış səsləri qəfildən qərargahın divarlarını titrətdi.

...Və may ayının 9-da ermənilər Şuşada zəfər paradı keçirildilər.

(Şuşa 28 ildən sonra 2020-ci ilin 8 noyabrında işğalçılardan təmizləndi. Şuşa azad oldu. Sanki dəmir buxovlarını açıb ayrı düşdüyü Azərbaycana qovuşdu. Qarabağ cəbhəsinin keçmiş komandanı Arkadi Ter-Tadevosyan da bu tarixin şahidi oldu. O, vaxtı ilə Qarabağ cəbhəsində göstərdiyi hünərə görə “Dağlıq Qarabağın qəhrəmanı” adını almış, “Qızıl qartal” ordeni ilə təltif olunmuşdu. Keçmiş komandan Şuşanın alınmasından sonra bir neçə ay yaşadı, bəlkə də bu ağır xəbərə dözməyərək 85 yaşında peşiman halda bu dünyanı tərk etdi).

TARİXİN İKİ ÜZÜ

Biz Xocalı faciəsinin şahidiyik. Biz Xocalı müdafiəçilərinin, yüzlərcə dinc sakinlərinin – qadınların, uşaqların, qocaların eybəcər hala salınmış cəsədlərini gözlərimizlə gördük. Ermənilər bizim vertalyotumuzu da atəşə tutduqlarına görə çəkilişi başa çatdırma bilmədik. Amma elə yüksəklikdən gördüklərimiz törədilən vəhşilikləri təsvürə gətirmək üçün kifayət edirdi. Bu tükürpədicə mənzərə idi. 5-6 yaşlı uşaqları, qundaqdakı körpələri, hamilə qadınları vəhşiliklə öldürən ermənilər cəlladlıqda heç kəslə müqayisəyə gəlməzlər.

Jan İv YUNET,
fransız jurnalisti.

Yeri-göyü titrədən atəş səsləri sanki göy üzündən gəlirdi. Göy üz-üçündə də ulduzlar elə bil parça-parça olub şəhərin başına tökülürdü. Atəşin şiddətindən az qala binalar da zəlzələyə düşmüş kimi silkələnirdi.

...Anuş eşitdiyi gurultulu səslərdən vahiməyə düşdü, gözünün içinə qədər iflic olmuş kimi otağın ortasında dayandı. Sanki gözəgörünməz bir qüvvə boğazından tutub var qüvvəsi ilə, gözləri hədəqəsindən çıxana qədər onu sıxdı. Nəfəs ala bilmədi. Ürəyi şiddətlə çırpındı.

Qonşu otaqda oğlu və gəlini qiymətli nə vardısıa həyətdə dayanmış üstü çadırılı yük maşınına daşıyırdılar. Ona elə gəlirdi ki, maşının kuzosu ağzıqapalı tabutdur və onlar Şuşa ilə bağlı bütün xatirələrini də bu tabuta daşıyırlar. Özü də əzab çəkə-çəkə, göz yaşları içində boğula-boğula bu tabuta qoyurlar. Amma bu xatirələr tabutda olsa da diri qalacaqdı. Çünki Şuşa onların bir parçasıydı. Onlar burda doğulmuşdular. Burda qocalmışdılar. Əgər o biri ermənilər dinc otursaydılar məzarları da burda

olacaqdı. Amma düşmənçilik toxumu sərənələr özlərini və gələcək nəsillərini bu haqdan məhrum etdilər. İndi bu ahıl vaxtlarında ayrılığın acısına tab gətirə bilmirdilər. Anuş gözünün yaşını sildi və qəlbindən keçən ilk arzu Tanrıdan ölüm arzulamaq oldu. Amma bu anlarda Tanrının başı çox güman ki, qarışıq idi. Və Tanrı haqqın tərəfində dayanıb ədalətsizliyi bərpa etmək istəyirdi...

Evlərinin yanından tanklar gurultu ilə keçib gedirdi. Pəncərələrin şüşələri cingildəyirdi. Doxsan ikinci ildə bu tankları sevinə-sevinə seyr edirdilər. İndi onların səsi ümitsizlik və vahimə gətirirdi.

Anuş yenidən gözlərini quruladı. Nəvəsi qaçıb onun ayaqlarını qucaqladı və ağlamsındı:

– Ağlama, nənəcan. Mən də ağlamaq istəmirəm.

– Necə ağlamayım, oğlum, biz evimizi tərk edirik, özü də həmişəlik.

– Nənə, mən tankları saydım. Onlar çoxdu. Onlar düşməni qaladan içəri buraxmayacaq.

– Eh, inanmıram, oğlum.

– Bu tankların bir ucu qalanın yanındadı. Deyirlər ki, əsgərdən çox Şuşada tank var. Sən dua elə.

Anuşun dodağı qaçdı. Amma ürəyinin içində ümid adlı heç nə yoxuydu. Yalnız qadını iliklərinə qədər üşüdən qaranlıq, dərin boşluq vardı. Anuş uşaqdan aralandı, mətbəxə keçdi. Mətbəxin pəncərələri silsilə dağlarla üzüzəydi.

Anuş işdən vaxt tapan kimi çay dəmləyərdi, pəncərənin qarşısındakı kiçik masanın üstünə qoyardı. Çay buğlanar, Anuşun gözləri dumanlı-çiskinli dağlarda qalardı. Bu dağlar onun ruhu idi. Başı göylərə dəyən bu dağlar dörd fəsildən ancaq birini yaşayırdı. Zirvəsi daim qarlı olardı, üzünə isə sanki dumdandan biçilmiş yaylıq çəkərdi. Qışın oğlan çağında dəre-təpəni qar basar, o anlarda Anuş ürəyinin içində bir hüzn, kədər duyardı... İndi bu dağlar onun üçün həmişəlik yox olurdu...

Arturun əsəblərinə tikan kimi toxunan cır səsi Anuşu xəyaldan ayırdı və kişinin suyu çəkilməmiş köhnə alma kimi bürüşmüş, qırıxıqlı sifətini gördü. Artur ayağını çəkə-çəkə irəli gəldi, pəncərənin pərdəsini çəkib acığını Anuşun üstə tökdü:

– Bəlkə bir çay gətirim? Rahat-rahat iç, keyfə bax, dağlara doya-doya tamaşa elə. Millət qəhrindən ölür. Şuşa əldən gedir.

Anuş da hirsindən-hikkəsindən bağırdı:

– Topum, tankım var, Şuşanı qoruyum? Əlimdən nə gələr, ağlamaqdan başqa. Ürəyim partlayır, amma çarəsizlik.

– Gözünün suyunu axıtma. Stepanakertə gedirik. İmkan düşsə ordan da Yerevana. Yubanırıq. Ağlamağa vaxtın çox olacaq...

Anuş donmuş halda, iflic vurmuş kimi əlləri qoynunda Arturun qəzəbdən daha da çirkinləşmiş sifətinə baxırdı. Arvadından səs çıxmadığını görən Artur çəliyini yuxarı qaldırıb bağırdı:

– Ələ keçsək bizi tikə-tikə doğrayacaqlar. Anladın, ağılsız arvad.

Anuşu vahimə basdı, kinli-kinli ərini süzdü: “Sən də onları tikə-tikə doğradın. Göz yaşlarına, yalvarışlarına rəhm eləmədin. Onlar bizim ən yaxın qonşumuz idi. Bu evin sahibləridi...”

Artur çəliyi yerə atdı, mətbəxin döşəməsinə salınmış köhnə xalçanı bir tərəfə çəkdi. Paslanmış qıfılı açıb qapağı qaldırdı. Rütubət və kəskin kif iyi üzünə vurdu. Artur üz-gözünü turşudub pilləkandan ehtiyatla zirzəmiyə yendi. Anuşu maraqlı götürdü: bu iblis zirzəmidə nə axtarır? Anuş səs salmadan aşağı düşdü.

Artur arxası ona tərəf dizlərini yerə vurub küncü qazırdı. Baltanı divara vurduqca boğuc səslər çıxırdı. Anuş zirzəmiyə göz gəzdirdi. Otuz il idi buraya kimsə ayaq basmırdı. Tavanndan, divarların küncündən hörümçək toru sallanırdı. Hər tərəf toz-torpaq idi. Əl boyda pəncərədən içəriyə zəif işıq düşürdü.

Anuş ayaqlarının ucunda, asta-asta gəlib Arturun başı üstündə dayandı. Kişi torpağı eşələyib ağzı möhkəm bağlanmış

düyünçəni çıxardı. Əlini alınına çəkib soyuq təri sildi. Düyünçəni silkələyib torpaqdan təmizlədi və geriye qanrılıb başının üstündə arvadını gördü. Anuş sərt baxışı ilə sanki onu qınadı, sonra kinli baxışları kişinin gözlərinə xəncər kimi saplandı və o, qəzəblənmiş halda Arturun çiyinlərindən tutub möhkəm silkələdi:

– Bu qədər qızılın olduğunu niyə bizdən gizlətdin? Niyə bizi yoxsulluq içində yaşatdın? Şərəfsiz, alçaq... İndi də qızılları götürüb qaçmaq istəyirsən?

Anuş ərinin çiyinlərindən tutub silkələyə-silkələyə ucadan hönkürürdü. Birdən səsinə kəsdi, gözü ilə zirzəminin ortasına işarə edib, hikkə ilə soruşdu:

– Bu qızıl onların idi?

Artur başı ilə təsdiqlədi.

– Qızıla görə onları öldürdün?

– ...

– Məni də şərikin elədin günahına.

– Sən könüllü mənə kömək elədin. Yoxsa danmaq istəyirsən? Çünki onların evində sən də gözün vardı. Sən otuz il bu evdə xanım kimi yaşadın. Deyirdin ki, Şuşanın dağlarına vurğunsan. Mətbəxdə çay içə-içə dumanlı dağlara baxırdın və xoşbəxt olduğunu deyirdin. Yalandı?

– Yalan deyil. O vaxt mən də qəddarlıq etdim... Amma mənim bu qızıldan xəbərim olmadı. Onu niyə məndən gizlətdin?

– Bu günümüz üçün gizlətdim. Şuşanın həmişəlik bizim olacağına belim bağlı deyildi. Mən buna şübhə ilə yanaşırdım. Mən hər gecə bu zirzəmidə basdırdığım adamları yuxuda görürdüm. Onlar qayıdıb gəlirdilər və mənim boğazımdan tutub boğurdular. Ruhlar məni dinc yaşamağa, rahat həyat sürməyə, bu evin, cənnətə oxşayan bu həyətin səfasını çəkməyə qoymurdular. Ona görə də bu otuz ildə mən bu evdə rahat ola bilmədim. Ruhlar qara kabus kimi məni izlədi... Görürsənmi, indi müharibə gedir. O vaxt azərbaycanlılar vahimə içində

qaçırdı, indi biz qaçıraq. Yerevana getsək evsiz-eşiksiz... Paşın-yan sənə evmi verəcək? On minlərlə qaçqına evmi verəcək? Paşınyanın dərdi özünə bəsdı. O, müharibədə uduzur.... Biz in-di Şuşanı tərək edirik. Stepanakertə pənah aparırıq. Amma or-dan da qaçacağıq. Çünki Stepanakert Xankəndidi... Amma bu qızıl bizi xilas edəcək.

Anuşun gözləri doldu. İçindəki nifrət o anda sevgiyə çev-rildi:

– Bağışla, Arturcan, sən çox ağıllısan, uzaqgörənsən. Sən mənə fikir vermə. Mən səfeh arvadam. Mən sənın ağılna, dərin zəkana dəyər verməyən nankor qadınam.

İkisi də zirzəmidən yuxarı qalxdı. Bu anda pəncərədən, qapıdan içəri girən qapqara tüstülü vəhşi alov sanki onları qu-cağına aldı. Artur qızıl düyünçəsini bağına basıb var gücü ilə qışqırdı:

– Aram, biz burdayıq. Bizi xilas edin.

Anuş da qışqırmaq istəyirdi. Amma sarsıntıdan səsi çıxmırdı. Alov irəlilədikcə Artur Anuşun qolundan tutub addım-addım geri çəkiliirdi. Bu anda ikisi də zirzəminin açıq qalmış qapısından pillələrə dəyər-dəyər aşağı düşdü. Artur zarıdı:

– Demişdim ki, evdən çıxanda evi yandıraq. Bizi unuddu-lar. Bizi tərək etdilər. Bizdən xəbər tutmamış evi yandırdılar. Nankorlar...

– Onların ahı bizi tutdu. Otuz ildən sonra... Otuz il əvvəl onları burda qətl etdik, sonra torpağı qazıb basdırdıq. İndi bu torpağın üstündə ölürük. Kimsə səsimizi duymur. Kimsə yardı-ma gəlmir. Onlar da beləydi...

Anuş yaş dolu gözləri ilə zirzəminin ortasında azca qabar-mış görünən torpağa baxdı. İkisi də bu quyunun üstündəydi. İkisi də zarıyırdı. Qızılar hər yerə səpələnmişdi. Artur gözləri canavar gözü kimi parıldaya-parıldaya, acığından və çarəsiz-likdən fısıldaya-fısıldaya qızıları yığmaq istəyirdi. Amma ba-

carmırdı. Əli çatmırdı. Qızılar sanki ona acıq vermiş kimi bir az da geri çəkiliirdi...

Anuş göz qapaqlarını zorla qaldırdı:

– Cəhd eləmə, Arturcan. Onlar indi bizim üçün, dəmir par-çasından başqa bir şey deyil. Özünü həlak eləmə.

Yuxarıda alov dilləri yavaş-yavaş zirzəmiyə uzanırdı, zir-zəmidə isə artıq qara tüstü öz işini görürdü...

2.

Sıx, boz duman hər yeri hökmü altına almışdı. Beş addım-lıqda göz-gözü görmürdü. Soyuq, sazaqlı hava kişini gözləri-nin içinə qədər yandırdı. Dili söz tutmurdu. Amma soyuğa təslim olmadan, dişlərini bir-birinə sıxıb inadla irəliyə gedirdi, əlindən bərk-bərk tutduğu oğlunu arxasınca sürüyürdü. Ətraf-dan fəryad, ağlaşma səsləri gəlirdi. Amma sıx dumandan kimsə kimsəni görmürdü. Oğlan getmək istəmirdi. Hərdən ayaqlarını yerə dirəyir, dartınır, kişinin əlindən qopmaq istəyirdi. Amma kişi ürəyinin bir parçası olan oğlunu incitmədən, könlünə to-xunmadan yalvara-yalvara dilə tuturdu:

– Mənimlə gedək. Azərbaycanlıların hamısı Şuşadan ge-dir. Biz yenə qayıdacağıq. Görəcəksən. Evimiz də sağ-salamat qalacaq. Şuşa bizimdi, bizim olacaq. Anladınmı, oğlum? Sən atanın sağ qalmağını istəyirsənmi?

Oğlan mızıldandı:

– İstəyirəm.

– Çox sağ ol, oğlum, – əyilib göyərmiş dodaqlarını oğla-nın yanaqlarına söykədi.

Oğlan ağlamsındı:

– Amma anamı da istəyirəm.

– Neyniyək, oğlum, anan bizimlə getmədi. Erməni olduğu üçün erməniləri seçdi.

– Mən də erməniləri seçirəm.

Kişi güllə dəymiş kimi səntirlədi, oğlu ilə üz-üzə dayandı, balaca əllərini ovuclarının içinə aldı:

- Sən azərbaycanlısan. Sən müsəlmansan.
- Mən güclü tərəfi seçirəm.
- Sən erməniyi güclü bilirsən?
- Şəhərdən gedən sizensiz.
- Oğlum...

Oğlan hiddətlə əlini onun ovcundan çəkdi, bir addım geri atdı və kinli-kinli dedi:

– Mən anamı qoyub getmirəm. Əl çək. Mən müsəlman da deyiləm.

Cahid oğlunun əlindən tutub özünə tərəf çəkmək istədi. Kazım əsəbdən dişlərini qıcadı, boğazının damarları şişdi və o, əlini atasının cibinə atıb bıçağı götürdü. Var gücü ilə kişini itələdi. Gözləmədiyi zərbədən Cahid arxası qatda düşdü. Kazım bütün əsəbləri gərilməmiş halda bıçağı onun kürəyinə sancdı və qatı dumanın içində yox oldu.

Uzaq üfük çəhrayı rənglə alışıb yandı. Sonra bu çəhrayı rəngin içindən günəş çıxdı. Amma günəşin istisi yox idi. Soyuq külək elə bil günəşi isinməyə qoymurdu.

Yun şala bürünmüş Seda evə göz gəzdirdi. Boşalmış, törtöküntülü ev ona soyuq gəldi. Bu ev onların deyildi... Yaşillıq içində itmiş şəhər, məşhur Cıdır düzü, İsa bulağı, ağaclarını kəsib doğradıqları Topxana meşəsi, üzünü duman örtmüş dağlar onların deyildi. Əgər Şuşa onların olsaydı sökülüb dağılmış xaraba məscidlər, binalar, yüz illikdən bu günə gələn çatan köhnə abidələr... Onları göz dağı kimi saxlamazdılar. Gözə dəyən xarabalıqların hamısı bu şəhərdən qovulanların idi... Qovulmaq növbəsi indi onlara çatmışdı. Bütün şəhər müsəlmanların olduğuna görə də şəhər boşalırdı. Könüllü getməsəydilər yaxınlaşan müharibə onların hamısını savaşı alovuna büküb yandırardı,

məhv edərdi.... Şəhər boşaldıqca sanki Şuşa canlı insan kimi, iyirmi səkkiz ildə daşdığı dağlar qədər ağır yükü kürəyindən yerə atırdı, yüngülləşmiş halda başını qaldıraraq dumanı dağılan dağlara baxırdı.

...Seda nə düşündüsə qaş-qabağı açıldı, bağlamaları öz yerinə daşdı, yenidən səliqə-səhman yaratmağa başladı.

Karo içəri girəndə təəccübləndi, anasının üzünü güldürdü:

– Müharibə qurtardı? Biz daha köçəsi olmadıq? Xəbəri sənə kim verdi?

– Yox, oğlum, Kazımcan, mən qalmağa qərar verdim.

– Köçmürük?

– Yox, Kazım.

Anasının gözlərindəki parıltı Karonu heyretə saldı:

– Məni niyə Kazım çağırırsan? Sən bu adı unutmuşdun.

– Çünki sən bir azərbaycanlısan. Sən Cahid oğlu Kazım-san. Atan Cahid Şuşada tanınmış adam idi. Atan azərbaycanlıdır, o zaman biz Şuşanı niyə tərk edək?

– Sən indiyə qədər mənə erməni deyirdin. Türklər bizim düşmənimizdi deyirdin?

– Eh, oğlum, indi vəziyyət dəyişdi.

... Karo həyəətə çıxdı. Maşın karvanı Stepanakertə gətirdi. Onların arxasınca xeyli baxdı. İçindəki sıxıntı onu ağlamağa, bu gedən karvanın arxasınca hönkürməyə sövq etdi. Amma o, dişlərini bir-birinə sıxdı, içindəki hönkürtünü boğdu. Seda əllərini qoynuna qoyub qapıya söykənmişdi və bu şəhəri tərk edənləri hiddət qarışıq nifrətlə seyr edirdi.

Qohumları neçə gün əvvəl Stepanakertə getmişdi. Onları gözləyirdilər. Amma Seda Şuşanı tərk edib gedə bilmirdi.

Karo təlaşla dedi:

– Ermənilərin hamısı köçür. Biz burda qala bilmərik. Tez yığış gedək.

– Olmaz. Gedə bilmərik.

– Burda mənə Karo kimi tanıyırlar.

- İndi isə Kazım kimi tanıyaçaqlar.
- Adımı dəyişə bilərəm, amma içimdəki nifrəti yox. Çünki mən damarlarında müsəlman qanı axan Kazım yox, “türk bizim düşmənimizdi” düşüncəsi ilə yaşayan erməniyəm. Bəs onda niyə müsəlmana ərə getdin? Bir erməni yoxuydumu bu böyük şəhərdə?
- Var idi, oğlum. Ətrafımızda çoxlu yaraşlıq ermənilər vardı. Amma onların heç biri Cahid qədər saf, dürüst deyildi. Şuşada müsəlman oğlanı seçən erməni qızları çox idi. Biz bu seçimə heç də peşiman olmadıq...
- Amma sən mənim beynimi, əqidəmi, ən başlıcası ürəyimi zəhərlədin.
- Bütün erməni anaları mənim kimidi.
- Amma sən bir müsəlman arvadıydın. Müsəlman çörəyini yeyirdin...
- Düz deyirsən, oğlum. Amma Cahid burda qalsaydı onu öldürərdilər.
- Amma...
- Nə amma? Yoxsa Cahidə bir şey oldu? Yoxsa Cahidi öldürdülər? Sən o gün – Cahid səni qaçıran gün çox pərişan idin. Heç kəslə dinib-danışmırdın. Evdən bayıra çıxmırdın. Qapanmışdın özünə.
- Çünki mən Cahidə düşmən gözü ilə baxdım. Getmədim onunla.
- Yəqin ki, o, qayıdıb gələcək. Mütləq səni axtaracaq.
- Seda Karonun qolundan tutub silkələdi, ümidlə gözlərinə baxdı. Karo gözlərini onun baxışından yayındırdı:
- Cahid gəlməyəcək.
- Öldürdülər...
- Mən öldürdüm.
- Sən axı kiçik idin. Necə əl qaldıra bildin ona?
- Öldürməsəydim, məni aparacaqdı. Amma mən sizi seçdim. Seda sarsılmış, süst halda əlini ürəyinin başına qoydu:

– Dayan, özümə gəlim. Ah, ağılsız oğlum...Gedim şeyləri toplayım.

3.

Silva gözüyaşlı halda ikonanın qarşısında şam yandırdı. Yarımqaranlıq otaqda diz çökərək əlləri sinəsində dua oxumağa başladı. Onun duaları qəzəbli və nifrətliydi. Göz yaşları içində lənət oxuyur, kimisə ittiham edir, Tanrını köməyə çağırırdı.

Simon otağa girdi, dodaqaltı deyib işığı yandırdı və ikona qarşısında dua edən arvadını gördü. O, əsəbi və qaşqabaqlı idi. Azərbaycan ordusunun əsgərləri sürətlə Şuşaya yaxınlaşırdı. Şəhərdə əvvəlki qələbəlik yox idi. Ermənilərin məyus və kədərli siması sanki şəhərin ab-havasına da sirayət etmişdi... Simon arvadını gözaltı süzdü, kirpiyindən düşən bir damla yaşı əlinin arxası ilə silib çarpayının yanındakı iri, bəzəkli dəmir sandığa tərəf getdi.

Silva dualarını qurtarıb yüngülləşmiş halda dərindən nəfəs aldı. Ona elə gəldi ki, göz yaşı içində pıçıldadığı dualar mütləq Tanrıya çatdı. Bu dualar Tanrının xoşuna gəldi və Tanrı şamın işığından daha güclü bir işığı bu dualara büküb bütün ermənilərin qüssədən və kədərdən boğulmuş qaranlıq qəlbinə səpdi, onlara – düşmənin məğlub olacağı günə qədər gözləməyə yetəri qədər səbr göndərdi.

Simon sandıqdan götürdüyü qılıncı başının üstə qaldırıb diqqətlə baxdı.

Arvadı irəli gəldi və heyrətlə soruşdu:

– Simoncan, xəncəri neynirsən? Şuşada bir müsəlman da yoxdu.

– Elədi, Silva. Lakin Şuşanı tezliklə bizdən geri alacaqlar. Bu çox ağır dərdi. Bizim babalarımız Şuşa uğrunda daim savaşıblar. Bu xəncər də babamdan qalıb. Armenakdan. O, çox cəsur bir adam olub. Müsəlmanlar ondan zağ-zağ əsirmişlər.

Bu qılınca bax. Qan ləkələrini gördünmü? Bu qan ləkələri 18-ci ilin soyqırımından qalır.

- Bu qan ləkəli qılınca saxlamaq heç düzgün deyil, Simon.
- Bu tarixdir. Ermənilərin qəhrəmanlıq tarixi. 92-ci ildə mən də istədim ki, bu qılınca qonşuluqdakı müsəlmanları soyqırımdan keçirirəm.
- Başa düşdüm, Simoncan, istədin ki, bu qılınca sənənin də bir nişanən olsun.
- Yalnız yaşadığımız bu evin sahiblərini qılınca qətlə yertirdim. O birilərə fürsət tapa bilmədim.
- Ah, Simoncan, demək bu ev ...
- Bu ev qonşumuz Cavad kişinin evidi. Amma biz yenə qayıdıb gələcəyik, Silva.
- Deyirlər ki, bizimkilər geri çəkilib.
- İnanmıram. Şuşanı almaq ağlasığmayan bir işdi. Bizimkilər onu möhkəm qoruyur.
- Doğru-dürüst məlumatı heç kim ala bilmir.
- Şəhərdən çıxmalıyıq.
- Ah, Simoncan ...

Ermənilərin sanki oturduğu qızıl taxt güclü zəlzələnin şiddətindən laxlayırdı.

Şuşadan xeyli aralıda – Ağdamda, Fizulidə, Zəngilanda, Qubadlıda və erməni işğalı altında olan torpaqların hamısında viran qalmış evlər, saysız-hesabsız xarabalıqlar sanki iyirmi səkkiz illik səbrin sükutundan ayılırdı, içlərində daş bağlamış fəryadın düyünü açılırdı. Və müharibənin, ölüm-dirim savaşının zərbəsi, dalğası ermənilərin rahat yaşadıkları əraziləri silikələyirdi, zəlzələ kimi yerindən oynadıb başlarına uçururdu.

Müharibə hələ Şuşaya gəlib çıxmamışdı, amma məğlubiyət xəbərləri qan qoxulu nəfəsi ilə erməniləri yavaş-yavaş rahatlıqla yaşadıkları bu ögey evlərdən qovub çıxarırdı. Hər gecə

Şuşa bəlkə də yüz nəfəs boşalırdı, yüz adam gecə-gündüz bilmədən daha təhlükəsiz yerlərə baş götürüb qaçırdı. Amma təhlükəsiz yer yoxuydu: İrəvanın özü də həyəcan, qorxu, təlaş, təlatümlər içində çırpınırdı.

...Simon qapıdan çıxıb hər axşam yaşlı adamların toplaşdığı yerə baxdı. Dəstə təzə-təzə yığılırdı. Gözləri böyümüş, rahatlığı pozulmuş, yuxusu qaçmış bu adamlar sanki buraya öz itmiş ümidlərini, inamlarını tapmağa gəlirdilər. Şəhərin içində ağır tanklar yeriyirdi. Laçından və Xankəndidən gələn tanklar qorxunc duruşları ilə düşmən dedikləri azərbaycanlıların gözünün odunu almağa hazırlanırdı.

...– Oğlum, gir içəri, bayıra çıxmağı sənə qadağan elədim. Gevork adlı qoca erməni yeniyetmə nəvəsinin arxasınca getdi, sonra da pərişan halda adamların yanına qayıtdı. Sənəsinə qəddər uzanmış ağappaq saqqalına tumar çəkdi, qırıqlar içində itib batmış gözlərində solğun bir işıq göründü, göyümtül dodaqları titrədi:

– Azərbaycanlılar bizim torpaqlara nə haqla təcavüz edir?

Yanında oturmuş, tez-tez ah çəkib başını yırğalayan yastıburun, ağ pırpız qaşlı erməni astadan cavab verdi:

– Bu torpaqlar nə vaxtdan sənənin oldu, Gevork? Bəlkə babamızdan, ona da öz ulu babasından qalıb?

Gevork geri çəkilmədi, qeyzlə əlindəki ağacı yerə çırpdı:

– Ulu babamızın burda məzarı var.

– Allah bilir, o məzar kimindi? Bu torpaq da, bu dağlar da düşmən dediyimiz o millətindi.

– Simon sən başını itirmisən, – Gevork nifrətlə onu süzdü.

– Mən sənə ağıllı olduğumu nə vaxt dedim, Gevork? Yaxşı olar ki, sənənin olmayan o evi tərk et və yola çıxmağa tələs.

– Bizim evimiz burdadı, Şuşa bizim canımız-ciyərimizdi. Hara üz tutaq, hara gedək? Bundan sonra necə yaşayaq? – Gevork əlləri ilə üzünü tutdu, – bu yaşımnda mən hara gedim? Şuşa

şasız bağrım çatlayar. Şuşadan getməkdənsə daha yaxşısı məzara gedim.

Simonun ağ saqqalından aşağı göz yaşı süzülür:

– Mənim üçün də ağırdı, Gevork. Bəlkə də heç Yerevana çata bilmədim: ürəyim dayandı. Yoldaca öldüm. Amma getməliyik. Bizimkilərin törətdiyi soyqırımlara görə bizi bağışlamazlar. Qonşuların çoxu gedib...

... Qonşu həyətlərdən səs-küy gəldi. Silva təlaşla pəncərədən həyəətə boylandı. Üstü çadırılı yük maşını ağzınacan doluydu. Kimsə içəridə qıyya çəkib ağlayırdı. Yollarda çoxlu yük maşınları görünürdü. Sanki onlar matəm karvanının bir hissəsiydi və onların ağır, süst hərəkətində bütün ermənilərin bu anda yaşadıkları səssiz fəryadın hüznü vardı.

Silva göz yaşını silib titrək səsə soruşdu:

– Biz şəhəri tərk etməyə niyə tələsirik ki? Şuşa müdafiə olunur.

– Hokumət bizi alladır, yalan məlumat verir. Azərbaycanlılar demişkən: başımızın altını yasdıqlayırlar.

Simon ayağa qalxdı, əl ağacını götürdü:

– Sən hazırlaş, mən qəbristanlığa gedirəm. Alyoşanın qəbrini ziyarət edəcəm və onunla vidalaşacam.

– Mən də gedim.

– Mənim ona deyəcəklərim var, Silva. Ürəyimdə saxladığım sirri ona açmalıyam. Yoxsa bu yüklə nə Yerevana gedə bilərəm, nə də o dünyaya. Çox güman ki, Alyoşanın da ruhu rahatlıq tapmır. Bəlkə o, da mənim yolumu gözləyir. Başa düşdünmü?

...Qəbristanlıq qələbəlik idi. Qadınlar məzarları qucaqlayıb ağlayırdılar. Onların yazıq, çarəsiz görkəmi vardı. Gözlərindən sel kimi yaş axırdı. Simon anladı ki, bu göz yaşları əzizləri üçün deyil, Şuşanı tərk etməyin acısıdır.

Simon köhnə, uçulub tökülmüş qəbri tapdı. Küləyin vurub əydiyi xaçı düzəltdi, qəbrin üstünü torpaqdan təmizlədi. Sonra

dua oxuyub xaç çevirdi. Sanki bu anlarda möcüzə baş verdi, oğlu ruhlar aləmindən qopub yaşlı, beli bükülmüş, acılar içində cırıpan atası ilə elə qəbrin üstündəcə üz-üzə oturdu:

“– Xoş gördük, ata.

– Heç də günümüz xoş deyil, Alyoşa. Torpağımızda dəhşətli müharibə gedir. Mən belə müharibə görmədim. Yergöy od-alovun içindədir.

– Ermənistanın hansı...

– Ermənistanın deyil, oğlum. Bizim qan bahasına aldığı-mız və canımız qədər sevdiyimiz torpaqlardı. Şuşa da təhlükə altındadır. Düşmən acımasızcasına irəliləyir. Onlar bizim körpə, günahsız əsgərləri qırırlar. Biz Şuşada rahat yaşaya bilmirik. Artıq köç başlanıb, oğlum. Biz də gedirik. Gəldim sənənlə vidalaşım.

– Birdən bizim məzarlarımızı da dağıdılar.

– Yox, oğlum, onlar bizim kimi deyil. Onlar məzarlara toxunmazlar. Alyoşa...

– Sən məni kədərləndirdin, ata. Düzdü siz məzarımın üstünə çox gec-gec gəlirdiz, amma mən sizin varlığını, nəfəsinizi hiss edirdim. Anamın dualarını eşidirdim...

– Alyoşa, mən bura sənə bir sirr açmaq, illərlə ürəyimdə gəzdirdiyim, indi isə utanc duyduğum bu sirdən xilas olmaq istəyirəm. Bağışlamaq isə sənə işindi, oğlum.

– Dinləyirəm. O sirr nədi?”

Simon oğlunun səsini daha eşitmədi. Ətrafında kimsə yox idi. Qəbrin üstündə tək-tənha oturmuşdu və yenə də içində qara buluda oxşar sıxıntı vardı. Başını qaldırıb Şuşanın yarıya qədər çən-dumanla örtülmüş dağlarına baxdı. “Görəsən Yerevanda da dağlar duman içindədi? Amma onlar Şuşanın dağları qədər əziz deyil... yaddı bizim üçün...”

Dağlardan əsən soyuq külək qoca ermənini ürəyinin içinə qəpəp üşütdü. Soyuqdan donmuş əllərini ovuşdurdu. Ağlamaq

istəyirdi, amma ağlaya bilmirdi. Sanki donmuş olduğundan dili söz tutmurdu. Yalnız otuz il əvvəli xatırladı.

... Onda Şuşa erməniləri gizli-gizli qiyama hazırlayırdı. Ağıllı, fərasətli azərbaycanlılara qarşı qorxunc nifrəti olan ermənilər bir yerə toplaşır, danışır, silah tədarük edirdilər.

Alyoşa evə kefsiz, qanıqara gəldi:

– Mən bu savaşın tərəfdarı deyiləm. Rahat yaşayırdım. Düşmənçilik toxumları səpməyə nə gərək var ki?

– Oğlum, türklər bizim düşmənimizdi. İstəmirik yaşadığımız torpaqda onlar da yaşasın, aldığımız havaya, içdiyimiz suya onlar da şərik olsun. Babalarımız bu yolda qan töküüb, canlarını qurban veriblər.

– İsti aşımıza soyuq su tökməyin tərəfdarı deyiləm.

Simon hiddətləndi:

– Sən niyə anlamırsan? Bizim babalarımız və ulu babalarımız Şuşanı heç bir vaxt bölüşmək istəmədilər. Bu yerlərdə dəim qan töküldü. Qəlbən barışıq olmadı.

– Sənin beynini zəhərləmişlər, ata.

– Əsil sənin...

Simonun əlləri əsdi:

– Bu sözləri daha heç yerdə təkrar eləmə. Mən sənin üçün qorxuram.

– Siz hamınız qorxulusuz.

... Vazgen içəridə toplaşanları süzdü və iri, bulanıq gözlərini Simona dikib soruşdu:

– Oğlun hardadı, Simon? Buralara gəlmir. Biz ona tapşırıq verəcəkdik.

– İş var, – Simon başını aşağı salıb mızıldandı.

– Onun damarlarından çox güman ki, müsəlman qanı axır, Simon. Mən şübhə içindəyəm.

– Alyoşa əsil ermənidi, Vazgen. Bu sənin ağlına hardan gəldi?

– Heyif ondan, yaraşılıq, ağıllı cavan idi.

– Nə demək istəyirsən, Vazgen?

– Mən sözümdə dedim.

...Gecəyarıdan keçdi, amma Alyoşa evə gəlib çıxmadı. Silva narahat bayıra çıxır, həyəət qapısında soyuqdan titrəyərək gözləyir, otağa qayıdırdı. Simonun ürəyinə daman şübhə dərinləşdi: Vazgen mütləq oğluna xətər yetirib.

Gecəyarıdan ötmüş Alyoşanın nəşini qapının ağzında tapdılar. Bıçaq zərbəsi ilə arxadan vurmuşdular. Üz-gözü tanınmaz haldaydı.

Vazgen Simonun qulağına pıçıldadı:

– Alyoşanı qətlə yetirən sənin qonşularındı: İdrislə Kərim.

Şuşa erməniləri bu qisası onlardan alacaq. Anladınmı? Alyoşanın qisasını almalıyıq. Qiyam qaldırmaq üçün əlimizə fürsət düşdü. Biz ermənilər birləşib müsəlmanları məhv etmək, Şuşanı təmizləmək istəyirik.

Vazgen pul bağlamasını Simonun qarşısına qoydu:

– Yoxsulluğun daşını at və Alyoşanın ruhuna dua et.

...“Qatilləri” məhkəmə zalından çıxarıb həbsxana məşinə mindirdilər. Bu anda məhkəmənin həyətinə qəzəblənmiş, cızığından çıxıb vəhşiləmiş bir dəstə erməni girdi. Onlar hücum çəkib həbsxana məşinə od vurdular. Dustaqları xilas etmək üçün azərbaycanlılar irəli cumdu. Erməni milislər o anda aradan çıxdı və ortanı canavar sürüsünə buraxdılar. Bir neçə azərbaycanlı qətlə yetirildi. Şuşa bununla da sanki qaynar qazana çevrildi.

Vazgen tapançanı kəmərinə taxıb Simonun üzünə gülümşədi və kinayə ilə dedi:

– Sənin fərsiz oğlun, axır ki, bir işə yaradı.

İdrisin, Kərimin ailəsi məhv edildi. Simon o anda evi zəbt etdi. Amma otuz ildə ürəyinin dərinliyində saxladığı sirrəni onu bu geniş, bağlı-bağatlı evdə rahat yaşamağa qoymadı. Hər gecə sanki günahsız ruhlar axışib yuxusuna gəldi, Simonu çarmıxa çəkdi...

O vaxt azərbaycanlılar canlarını ermənilərin işgəncəsindən qurtarmaq üçün ayaqyalın, qan içində dağlara qaçırdılar. Dağlar soyuq idi. Qar ayaqlarını üşüdüdü, boranda, çovğunda donub tələf olurdular, ya da piyada kilometrərlə yol gedib əldən düşürdülər...

Ermənilər isə rahat köç edirdi. Amma ürəklərində ən ağır dərdlə, ən ağır acılarla. Geri qayıtmağa ümid yox idi. Çünki bu torpaqlar onların deyildi.

...Qəbristanlıq yavaş-yavaş boşalırdı. Günəşin solğun şəfəqləri sanki dağlardan qaranlığı qovub aşağılara gətirirdi. Simon başını qaldırıb göylərə baxdı, sonra da məzara tərəf əyilib hönküdü:

– Məni bağışla, oğlum. Səni özümüzünkülər öldürdü. Susmağım üçün mənə xeyli pul verdilər. Mən o pulu xərcledim və səni unudum. Heç vaxt məzarın üstə gəlmədim. Çünki sənin ruhundan utanırdım. Xəcalət çəkirdim. Mən günah işlədim, oğlum, sənın qanını pula satdım.

Simon ayağa qalxdı. Qəbristanlıqda artıq kimsə yoxuydu. Bir ayağını çəkə-çəkə geniş yola çıxdı. Yüklü maşınlar üzü Yerevana sarı gedirdi. Qəlbinin dərinliklərində yenə bir şeytan qımıldandı: “Evi yandıraq, azərbaycanlılara qismət olmasın...”

ŞUŞAYA DOĞRU

Dağlıq Qarabağdakı konflikt yaxşı planlaşdırılmış, əvvəlcədən hazırlanmış, həyata keçirilməsi Ermənistan kommunist rəhbərlərinin üzərinə düşən aksiyadır. “Qarabağ” hərəkatının liderləri millətin öz müqəddaratını təyin etməsi prinsipini hipertrofiyaya uğradaraq elə bir həddə çatdırmışdır ki, ondan sonra separatizm başlayır.

Fyodr ŞELLOV,

Rusiya XİN keçmiş birinci müavini, vəkil.

1.

İki atlı dik yamacdan yenib qucağını geniş açmış düzəngaha çıxdı. Libasından xan olduğu seçilən atlı cilovu özünə çəkib, atını düzəngahda çapdı. Buraya gələnə qədər dağı-daşı, dərə-təpələri, ormanları gəzmişdilər. İndi Pənah xan birdən-birə qarşısında açılan mənzərədən heyratə gəldi. Üz-üzə dayandığı silsilə dağlar sanki ikiyə bölünmüşdü. Zirvədə qar görünürdü. Ağappaq buludlar aşağı yenmişdi və dağların üzünə sanki zərif, bəyaz yaylıq atmışdı. Dayandığı yüksəklikdən aşağılara baxdı. Dağ ucalıqda təpələr başdan-başa yamyaşıl meşələrlə örtülmüşdü. Bu mənzərədə ecazkar bir gözəllik vardı. Sanki başı qarlı dağlar müdrik qocalar kimiydi. Meşə təpələr elə bil bu müdrik qocaların sinəsinə sığınmış körpəyə bənzəyirdi. Meşələr vadiyə qədər uzanırdı. Ortadan axan dağ çayı vadini ikiyə bölmüşdü, günəşin altında şüşə kimi parıldayan çay qıvrıla-qıvrıla axıb gedirdi.

Pənah xan gözlərini mənzərədən çəkdi və köhlən atını düzəngahın qurtaracağı yerə qədər çapdı. Bura sanki göylərin yeddinci qatındaydı. Düzəngah üç tərəfdən bəlkə də min metr-dən çox hündürlüyü olan hamar, cilalanmış qayaların üstün-

dəydi. Sanki qayalar Prometey kimi bu düzəngahı çiyində saxlamışdı. Tanrının möcüzəsindən yaranan bu yamyaşıl çöllər göyün yeddinci qatında – qayaların çiyində dağlarla üz-üzəydi və bu dağlar duman içində bir ağ yuxuya bənzəyirdi...

Vəzir Pənah xanın üzündə məmnun, sevincli bir ifadə görüb soruşdu:

– Xan, deyəsən bu yerləri bəyəndin?

– Sən bəyənmədinmi? – Pənah xan gözlərini silsilə dağlardan, onu ovsuna salan yamacların əlvan rənglərindən çəkmədən soruşdu.

– Mən də bəyəndim, xan, heyran oldum Allahın yaratdığı bu möcüzəyə.

– İlk əvvəl nəyi xoşuna gəldi, vəzir?

– İlk əvvəl nəyi axtarırdıqsa onu tapdıq, xan.

Pənah xanın üzü güldü:

– Doğru deyirsən, axtardığımızı tapdıq, vəzir.

– Tanrı elə bil bu yerləri düşməndən qorumaq üçün xüsusi yaradıb, xan. Bu qayalardan yuxarı qalxmaq mümkünsüzdür. Əqlə gəlməyən bir işdi. Tanrı elə bil nəqqaş kimi qayaları yonub, bir-birinə calayıb, xüsusi olaraq inşa edib, sonra da bu çöllərə, düzlərə həyat verib. Sanki daş qayalar Tanrı qədər ucalığa qalxaraq daş çiyinlərində bu gözəl məkanı saxlayır. Bu yerlərə gəlməyə də bircə yol saxlayıb.

Pənah xan dərindən nəfəs aldı, gözlərinin içində görünən parıltı nur kimi çöhrəsinə yayıldı:

– Mənim də diqqətimi çəkən bu oldu. Əgər o yol bağlansa düşmən bu yerlərə heç cürə ayaq basa bilməz. Qayalardan yuxarı qalxmaq mümkünsüzdür. İndiyə qədər iki qala tikdirdim. Amma onlar ürəyimcə olmadı. Bu qalaları, xüsusən Boyat qalasını düşmən asanlıqla işğal edə bilər. Amma burda elə bir qala tikdirəcəyəm ki, düşmən nə qədər güclü olsa da içəri ayaq qoya bilməsin. Biz güvəndə olacağıq. Əhali rahat yaşayacaq, vəzir.

– Düz buyurursan, xan. Biz düşmənlərin əhatəsindəyik. Onlar Qarabağ xanlığını, onun malik olduğu əraziləri ələ keçirmək üçün müharibələr aparır, fitnə-fəsad törədirlər.

Pənah xan atını düzəngaha gələn yolda saxladı:

– Burda möhtəşəm bir qala tikdirəcəyəm.

– Xeyirli olsun, xan, – vəzir atını irəli sürüb ətrafı diqqətlə seyr edən Pənah xanın yanında dayandı.

– Axşam düşür, geri qayıdaq. Yoxsa duman-çən yolumuzu kəsər, bizi azdırar.

... Düzlərin, çöllərin sükutu pozuldu. Dərə-təpələr insan nəfəsi ilə isindi. Tikinti işləri başladı. Pənah xan sayılı-seçili ustalar gətirdi. Burda həyat qaynadı. Evlər tikildi. Özü də bu binalar başqa xanlıqların ərazilərində olan binalardan fərqli tikildi-onların damı yastı deyildi, bıçaq şəklindəydi və qeyri-adi liyi ilə seçilirdi.

Pənahabad qalası da inşa edilirdi. Burada yüzlərlə fəhlə çalışırdı. Şəhərlə bərabər qalanın divarları çəkilirdi, bu divarlar çox hündür idi, eyni zamanda düşmən həmləsinə, ən ağır top atəşinə davam gətirəcək qədər möhkəm idi. Pənah xan hər gün qalaya baş çəkirdi. Qala onun üçün çox əziz idi. Bəlkə də hiss edirdi ki, bu qala onun adını əsrlərə daşıyacaq, bir çox müharibələrin şahidi olacaq və ən sonda da axırıncı savaşı bu yerlərin qanuni sahiblərinin zəfəri ilə bitəcək...

...Şəhər sanki Pənah xanın dərin sevgisi, qayğısı ilə hər gün bina-bina, küçə-küçə böyüyürdü. Dağlardan ucalıq, qayalardan sərtlik, bulaqlardan şəffaflıq, vətənə, elə-obaya, doğma yurda sevdalı Pənah xandan igidlik, məğrurluq dərsi alan bu yerlərin insanları da başqa ovqatda, başqa ruhdaydı. İnsanlar bu dağlar şəhərinə isti nəfəs gətirdi, igidlər böyüdü, bu igidlərin hayqıran səsi Cıdır düzündən gəldi. At minib çapmaqda onların tayı-bərabəri olmadı. Qarabağ atlarının şöhrəti dünyaya yayıldı... Pənah xan sevinirdi. Bu Qarabağ torpağı onun bir

parçasıydı. Duman içində də əzəmətini, varlığını biruzə verən, könül titrədən, göz sevindirən, duyğu qanadlandıran Şuşa Pənah xanın qürur yeri idi.

Pənah xanın nəslə şanlı-şöhrətli bir nəsil idi. Bu nəsil ona görə şöhrətli idi ki, onun cəsur oğulları İran şahı Nadir şahın apardığı müharibələrdə iştirak edərək qəhrəmanlıq, igidlik nümunəsi göstərmişdilər. Belə ki, Pənah xanın babası Pənahəli bəy, atası İbrahimxəlil ağa hərbi sahəsində şaha müstəsna xidmət göstərmişdilər. Nadir şah İranın sərhədlərini genişləndirmək, yeni torpaqlar işğal etmək üçün mütəmadi olaraq müharibələr aparırdı.

İbrahimxəlil ağanın oğlu – gənc Pənah xan da böyüyəndə öz ata-babasının yolu ilə getdi. O, cəld, çevik, xislətində qəhrəmanlıq ruhu olan bir cavan idi. Ağılı, zəkası ilə yaşlılarından seçilirdi. O, müharibələrdə iştirak etmək, döyüşmək, hərbi təcrübə qazanmaq üçün Nadir şahın ordusuna qoşuldu. Çox keçmədi ki, döyüşlərin birində Pənah xanın ürəklə vuruşması, göstərdiyi şücaət, şaha sədaqəti Nadir şahın xoşuna gəldi. Şah onu cəsarətli, döyüşkən, düşmən qarşısından çəkilməyən inadçı bir əsgər kimi gördü. Bu cavanın çox böyük gələcəyi olacaqdı. Gələcək savaqlar üçün Nadir şah Pənah xan kimi igid, sədaqətli döyüşçülər lazım idi. Ona görə də şah onu ordusuna sərkərdə təyin etdi.

Şah sarayında gizli narahatlıq vardı. Saray əyanları həyəcan, təşviş içindəydi. Nadir şahın gənc Pənah xana etimadı onları çilədən çıxarmışdı. Həsəd, paxıllıq hissi yeni sərkərdəyə kin, nifrət oyatmışdı. Sirlə pıçıltılar, gizli danışqlar axır ki, küncdə-bucaqda qalmadı. Saray əyanlarından biri ölümü də gözə alaraq cəsarətləndi və şahla təklidə görüşə bildi. O, əllə-

rini sinəsinə qoyub müti bir hərəkətlə şahın qarşısında əyildi və astadan dedi:

– Şah sağ olsun, sizi gözləyən fəlakətdən, sui-qəsdən sizi xəbərdar etmək istəyirəm.

– Sui-qəsd? – şah qəzəblə yerindən dikəldi, əlini qılıncının qəbzəsinə atdı və o anda elə bil gözlərinə qan sağıldı.

Saray əyanının saqqallı sifətinə sarılıq çökdü, sinəsinə qoyduğu əlləri əsdi və o, şahın qəzəbindən qorxaraq geri çəkildi, dili-dodağı təpimiş halda dedi:

– Şah sağ olsun, bizim bütün əzalarımız – gözlərimiz, qulaqlarımız, qılınc tutan əllərimiz sizi qoruyur. Qulağımıza çatmayan məlumata görə orduya yenidən təyin etdiyiniz sərkərdə Pənah xan sizə sui-qəsd hazırlayır və ordunu öz tərəfinə çəkərək taxta yiyələnmək istəyir.

Şah bir pələng cəldliyi ilə yerindən qalxdı, qan sağılmış gözləri dəhşətlə parıldadı. Qorxudan, keçirdiyi sarsıntıdan yerində quruyub qalan, nitqi tutulan əyan edamı gözüne alıb başını aşağı saldı. Bu anda Nadir şahın səsi sanki sarayın divarlarını zəlzələ kimi laxlatdı:

– Pənah xanı hüzuruma istəyirəm.

Fəlakətin ondan sovuşduğunu görəndə saray əyanı qəddini düzəltdi, şah ona getmək işarəsi verdi.

...Saatlar keçdi, Pənah xan tapılmadı. Qardaşını sürüyüb saraya gətirdilər. Şah qəzəbini içində boğub onun qarşısında dizləri üstə oturmuş cavana baxdı və edam əmrini verdi.

Pənah xan sanki yerin dibinə batdı, göyün yeddinci qatına çıxdı, tapılmadı. Hər an ayıq-sayıq olan Pənah xan Nadir şahın qəzəbindən xəbər tutan kimi bir dəstə atlı ilə İranı tərk etdi, Arazı adlayıb Azərbaycana keçdi. Pənah xanı və tərəfdarlarını Qəbələ, Şəki və Dağıstan əhalisi gizlətdi, şahın cəsuslarının əlinə vermədi. Nadir şah hər yerə adamlarını göndərdi, hər yerdə iynə axtaran kimi Pənah xanı axtardılar, amma nə ölüsünü tapdılar, nə də dirisini.

1747-ci ildə Xorasana gedən Nadir şah yaxınları tərəfindən qətlə yetirildi. Bununla da elə bil Nadir şahın əzəmətli sarayının bünövrəsi laxladı, qan bahasına genişləndirdiyi sərhədlər dağıldı.

...Pənah xan xəbəri alınca daha dayanmadı, Dağıstanı tərk etdi.

Nadir şahın ağılagəlməyən, inanılmaz ölümü ilə Azərbaycan da sanki buxovlardan azad olub geniş nəfəs aldı. Farsların zülmündən yaxa qurtarıb yeni həyata başlayan Azərbaycan xanlıqlara bölündü.

Ağıllı, müdrik Pənah xan da əlinə düşən fürsəti dəyərləndirdi. O, bir çox türk tayfalarını bir yerə yığdı və Qarabağ xanlığını yaratdı. Xanlıq Azərbaycanın başqa xanlıqlarından ərazisinin böyüklüyünə görə seçilirdi. Onun cənubunda Xudafərin körpüsü idi. Bu ərazi "Sınıq körpü"yə qədər uzanıb gərdirdi. Şərqi tərəfdə Kür çayı ilə Araz çayının qovuşduğu yerdə Cavad adlı bir kənd yerləşirdi və Cavad da Qarabağ xanlığına daxil idi. Şimal hissəsində Gəncə idi. Qərbi tərəfi isə başdan-başa silsilə dağlardan ibarət idi. Sanki bu dağlar xanlığın başının üstündə bir qala kimi ucalırdı. Xanlıq təkcə bu ərazilərlə qurtarmırdı. Qarabağda məhsuldar olan Mil və Muğan çöllərinin bir hissəsi də xanlığın ixtiyarında idi. Sərhədlərində isə Zəngəzur, Qafan bölgələri və Naxçıvan xanlığı yerləşirdi.

...Qarabağ xanlığı gündən-günə qüvvətləndi, qonşu xanlıqlara meydan oxudu. Düşmənlərinin sayı artdı. Pənah xanı məğlub etmək, diz çökdürmək, xanlığı işğal etmək üçün İran şahları bu yerlərə ordu çəkdi. 1757-ci ildə Məhəmməd Həsən xan, sonralar Fətəli xan Əfşar, 1795-ci ildə isə tarixə qəddar, zalım şah kimi adı yazılmış Ağa Məhəmməd şah Qacar ordusu ilə Şuşa qalasının darvazaları yanında dayandı. Artıq Pənah xan dünyadan köçmüşdü, onun oğlu İbrahimxəlil xan İran şahını şəhərə buraxmadı.

Və İbrahimxəlil xan 46 il Qarabağ xanlığına başçılıq etdi. Qarabağın qara günləri rusların işğalı ilə başladı. Onların iti caynaqları Qarabağ xanlığına da uzandı. Lakin farsın zülmü daha dəhşətli idi. Buna görə də ağıllı, müdrik İbrahimxəlil xan farslardan yaxa qurtarmaq üçün ruslara üz tutdu. 1805-ci ildə ruslarla Kürəkçay müqaviləsi bağlandı. Qarabağlıların rahat, dinc yaşaması üçün bütün imkanlardan istifadə edən İbrahimxəlil xan rusların acımasız siyasətinə tuş gəldi. Ruslar iyirmi üç ildən sonra-1828-ci ildə farslarla Türkmənçay müqaviləsini, bir il sonra türklərlə Ədirnə müqaviləsini imzaladılar. Hər üç müqavilənin bəhrəsini ermənilər gördü. Çünki ruslar Cənubi Qafqazda erməniləri özlərinə dayaq seçdilər. Buna görə də vətənsiz, yurdsuz-yuvaslız ermənilər İrandan, Türkiyədən Cənubi Qafqaza köçürüldü. Onların əksəriyyəti Qarabağda, İrəvanda, Zəngəzurda, Naxçıvanda və Göyçə mahalında yerləşdirildi. Torpaqsız ermənilər torpaq sahibi oldular. Və bununla da bu yerlərdə gələcək faciələrin təməli qoyuldu.

2.

Şuşada erməni hərbi qərargahında qələbəlik olsa da süstlük və sakitlik hökm sürürdü. Azərbaycan tərəfinin ağır artilleriya atəşləri açıq-aydın eşidilirdi. Savaş yangın kimi sürətlə Şuşaya tərəf irəliləyirdi. Şuşanın müdafiəsinə cavabdeh olan komandan, general Seyran Ohanyan divara vurulmuş xəritənin qarşısında dayanmışdı. Onun xəritəyə zillənmiş ifadəsiz gözlərində dərin bir məyusluq və təşviş vardı. Xəritənin üzərində Suqovuşan, Ağdam, Cəbrayıl, Zəngilan və Qubadlı qırmızı qələmlə dairəyə alınmış və üstlərində xaç şəklində çəkilmişdi. Ohanyan bu "xaç"lara ürəyinin dərinliyində barışa bilmədiyi məğlubiyyətin dəhşətli ağrısını yaşayaraq, təəssüf və kədər hissi ilə baxırdı. Bu xəritə doxsanıncı illərdən qalırdı. O vaxt sürətlə Azərbaycan torpaqlarını işğal edən erməni generalları sevinc

və qürur hissi ilə müharibənin gedişini qırmızı qələmlə işarə edirdilər. Ən əsas Şuşaydı. Xəritədə Şuşa qalasının üstündə erməni bayrağı çəkilmişdi.

General Ohanyan qələmi bayrağın üstə saxladı. O “xaç”lardan birini də bayrağın üstünə çəkmək istədi. Amma dayandı. Bu anda içində sanki bir ümid işartısı hiss etdi: Şuşa təslim olmayacaq! Düşmənin Şuşanı alması – əl atıb göydəki ulduzları qoparmaq kimi mümkünsüz bir iş idi... Onlar Şuşanı düşməngüzəştə getməyəcək, bütün qüvvələri, hərbi texnikanı yeganə yola çəkəcək, Şuşanı qoruycaqlar. Xəritədə çəkilmiş bütün “xaçları” ləğv edəcəklər.

Arqıştı Kərəmyan da xəritəyə göz gəzdirdi və gizlədə bilmədiyini təşvişlə dedi:

– Biz düşmənin qarşısında acizik, general. Sən köhnə hərbiçisən, nə düşünürsən?

Ohanyan dedi:

– Şuşaya iki yol var. Birinci yol Qırmızı Bazardan Şuşikəndə qalxır və oradan Şuşaya daxil olur.

– Bəs ikinci yol? – Kərəmyan gözünü xəritəyə zillədi.

– İkinci yol isə Laçın istiqamətindən gəlir. Bizim əsas qüvvəmiz Şuşanın girişinə toplanıb. Yerevandan dayanmadan hərbi yardım alır. Şuşa güclü müdafiə olunur.

– Lakin düşmən sürətlə irəliləyir.

– Biz onları Qırmızı Bazarda dayandırır məhv edəcəyik. Onlar burda tələyə düşəcək. Gəlin döyüş planını müzakirə edək, – Ohanyan özünü topladı, gümrah səslə danışmağa çalışdı, – belə düşünürəm ki, Şuşaya getməyə başqa yol olmadığına görə düşmən mütləq Qırmızı Bazar istiqamətində hərəkət edəcəkdir. Biz də onu burada qarşılayacaq və ordunu darmadağın edəcəyik. Buna görə də mən bütün canlı qüvvə və hərbi texnikanın Qırmızı Bazara toplanmasını əmr etmişəm. Biz düşməni burda gözləyəcəyik.

General Seyran Ohanyan xəritənin ətrafına yığılmış ko-

mandirləri qalib komandan kimi təkəbbürlü baxışlarla süzdü və gülümsündü.

Xüsusi təyinatlıların komandanı, general-leytenant Hikmət Mirzəyev döyüş planını müzakirə edən komandirlərin təklifini dinlədi, amma öz fikrini bildirməyə tələsmədi. Hərbiçidə çalışdığı uzun illərin təcrübəsi ona səbrli və təmkinli olmağı öyrətmişdi. Divardakı böyük xəritədə işğaldan azad olunmuş torpaqların üstündə Azərbaycan bayraqları çəkilmişdi. General gözaltı bayraqları süzdü, iftixar və qürur hissindən sinəsi qabardı. Müharibənin həlledici günü yaxınlaşırdı və sonunda “Dəmir yumruq” öz işini görməliydi, düşməni diz çökdürməliydi.

Şuşaya gedən yolun biri Qırmızı Bazardan, ikinci yol isə laçın dəhlizindən keçirdi. Şuşanı azad etməyin bir yolu da var: havadan.

General otaqda var-gəl etdi, düşündü, yenidən xəritənin qarşısında dayandı və Ali Baş Komandanın sözünü xatırladı: – əgər havadan hücum etsək, Şuşa darmadağın olar. Şuşa isə bütöv, salamat qalmalıdır. Heç bir dağıntıya yol vermək olmaz. Komandan xəritəyə baxa-baxa təmkinlə dedi:

– Şuşaya əsas yol Qırmızı Bazardan keçir. Kəşfiyyatın verdiyi məlumatlara görə ermənilər buraya hərbi texnika və canlı qüvvə toplayır. Onlar elə güman edirlər ki, Şuşaya başqa yol olmadığından ordumuz mütləq Qırmızı Bazara tərəf hərəkət edəcək. Onlar da bizi burda pusquya salacaq, ordunu ağır məğlubiyətə uğradaraq, Şuşanı xilas edəcəklər. Qoy gözləsinlər, vaxt itirsinlər... Biz ermənilərin ağına gəlməyən başqa bir yolla Şuşaya hərəkət edəcəyik. Bu bəlkə də müharibələr tarixində nadir, ağılasığmaz, düşmənin yuxusunda belə görmədiyini əməliyyat olacaq.

Komandan üzünü general Hikmət Həsənova tutdu və qürurla astadan dedi:

– İkinci Qarabağ müharibəsi xüsusi təyinatlıların nəyə qadir olduğunu təsdiqlədi. Vacib yüksəkliklərin alınmasında onların göstərdiyi müstəsna qəhrəmanlıq məndə belə bir inam yaratdı ki, xüsusi təyinatlılar müharibələr tarixində təkrarı olmayacaq bu çətin əməliyyatı həyata keçirəcək, Şuşanı düşməndən azad edəcəklər.

– Xüsusi təyinatlıların dağ silsilələrini, strateji yüksəklikləri necə azad etdikləri məlumdur, – general Hikmət Həsənov bir anlıq dayandı, sonra sözüünə davam etdi: – xüsusi ilə polkovnik Tehran Mənsimovun hərbi səriştəsi, bilik və bacarığı, əsgərləri öz ardınca aparmaq, onları döyüşə ruhlandırmaq bacarığı çox yüksəkdir. Biz qələbəni bu cür komandirlərin, onların rəhbərlik etdikləri əsgərlərin sayəsində qazanırıq. Şuşanın alınması, hesab edirəm ki, ermənilərə vurulan ən ağır zərbə olacaq və müharibəni ermənilərin məğlubiyyəti ilə bitirəcəkdir.

– Elədir, Həsənov.

Komandan xəritəyə baxa-baxa fikirli halda dedi:

– Bu, həqiqətən də çox çətin, xüsusi təyinatlılardan qəhrəmanlıq, fədakarlıq tələb edən bir əməliyyat olacaq. Biz, düşmənin xəyal etdiyi kimi, Qırmızı Bazardan keçməyəcəyik. Ermənilər qurduqları tələyə özləri düşəcək. Biz Şuşaya daxil olmaq üçün başqa bir yol seçəcəyik. Xüsusi təyinatlılar Böyük Tağlardan keçib, Çanaxçı və Sığnaq kəndlərinə tərəf hərəkət edəcəklər.

– Sığnağa yol ancaq Qırmızı Bazardan keçir, komandan.

– Yox, başqa yol da var.

– Başqa? İkinci yol qalın, sıx meşələrdən keçir.

– Elə mən də o yolu düşünürəm. Təzə yol çəkiləcək, həmin sıx meşələrdən...

– Sizcə bu yol neçə günə başa çatır, komandan?

– Vaxt gözləmir, Həsənov, ən qısa müddətdə.

– Yolun məsafəsi də şərtdir.

– Yol, mütəxəssislərin hesablamalarına görə 45 kilometrdir.

– Erməni kəşfiyyatı...

– Bilirəm, erməni kəşfiyyatı da pis işləmir. Yolun çəkilişi çox gizli aparılacaq. Gündüzlər hərbi istehkamçılar buldozerlə işləyəcək, atəş səsləri buldozerin səsinə batıracaq. Gecələr isə iş əllə görülməlidir. Şuşanın azad edilməsi üçün biz dişimiz-dırnağımızla da olsa bu çətin yolu çəkməliyik. Artilleriya bu yolla irəliləyəcək. Xüsusi təyinatlıların bütün qüvvələri Şuşanın alınmasına yönəldiləcək. Bu döyüşdə 400 nəfər xüsusi təyinatlı iştirak edəcəkdir. Özü də yüngül silahlarla – bıçaq, tapança, süngü ilə. Onlar Şuşanın sərt, sıldırım qayalarından kəndirlə yuxarı dırmanıb əlbəyaxa döyüşə girəcəklər.

– İnşallah, tezliklə Şuşadan qələbə xəbərləri gələcək.

... Və üç gün ərzində mühəndis-istehkamçılar meşələrdən, təpə və yarğanlardan gizlicə 45 kilometr yol çəkildilər. Bu yolla artilleriya qurğuları Çanaxçı kəndinə gətirildi.

3.

Şuşanın müdafiəsi üzrə komandan, general Seyran Ohanyanın qırıqlı sifətində, sanki daim təəccüblə baxan gözlərində gizli bir qorxu və təşviş vardı. Həmişəki kimi yumşaq kreslodan oturub rahatlıqla Şuşanın möhtəşəm dağlarını, uzaqdan yaşıl çəmən kimi görünən meşələrini dərin bir həzz içində seyr edə bilmirdi. İçindəki səbəbsiz sıxıntı xəyal və arzularını sanki zəmi kimi biçib töküdü, torpağa qarışdırıb ayaqlayırdı, məhv edirdi.

Generalla üz bəzən oturmaş, kədərli bir sükut içində həyatə baxan Arqıştı Kərəmyan dodağının altında nə isə mızıldanıb başını buladı. O, Şuşanın müdafiəsinə cavabdeh idi. Bu narahat, sanki içində qumbara gizlədilmiş kimi görünən kədərli sükutu heç biri pozmaq istəmirdi. Elə bil sükut pozulan kimi qumbara partlayacaq, ikisini də ürəyinin başından yaralayacaqdı. Arqıştının səssizliyi generala əsəb gətirdi. Rəngsiz gözlər bir anlığa Kərəmyanın sifətinə zilləndi və general çarətsiz, məyus halda dedi:

_ Yerevan indi çaxnaşma içindədir...
 – Təəssüf edirəm, biz millətə zəfər xəbəri verə bilmirik. Düşmən Daşaltıya tərəf hərəkət edir. Kəşfiyyatın gətirdiyi məlumatlar...mən deyərdim ki, qorxuncdur.
 – Amma mən inanmıram ki, düşmən Şuşaya girə bilsin.
 – Əminsənmi, general?
 – Doxsan ikinci il olsaydı bunu əminliklə deyə bilərdim.
 Arğıştı əlini dizinə çırpdı:
 – Mən də əmin deyiləm. İndi nə düşündüyümü belə bilmirəm. Amma onlar nə üçün artilleriya, raket atəşi ilə Şuşanı dağıtmırlar? Onların pilotsuz uçuş dronları bizim hərbi texnikamızı, canlı qüvvəmizi məhv etdi.
 – Çünki onlar Şuşanı dağıtmaq istəmirlər. Burda çoxlu tarixi abidələr var. Düşmən Şuşanı xarabalığa çevirmək istəmir.
 – Amma biz aldığımız torpaqları xarabalığa çevirdik, yerlə yeksan etdik, general. Otuz ildə biz o torpaqları yandıraraq külünü çıxardıq. Mən utanıram, xəcalət çəkirəm. Biz bütün dünyada rüsvay olduq. Kaş ki, o torpaqları biz özümüz cənnətə çevirərdik...
 – Bizim ermənilərin heç biri bu düşüncə ilə yaşamır.
 Seyran Ohanyan hövsələsiz halda əlini yellədi, ayağa qalxıb gəzişdi və Arğıştının qarşısında dayandı:
 – Aldığımız məlumata görə düşmən Daşaltıya toplaşmaq, onu ələ keçirmək niyyətindədir.
 – Doxsan ikinci ildə onlar burda dərs alıblar, – Arğıştı uca səslə güldü, – erməni əsgərləri onları məhv etdi.
 Bu anda komandirlər generalın otağına keçdilər. General oturmaq işarəsi verdi.
 Boz duman otağın pəncərələrinə boz örtük çəkdi. İçəri qararıqlaşdı və darıxdırıcı bir sükut yarandı. Kimsənin üzündə sevinc işartısı yoxuydu. Ardi-arası kəsilməyən məğlubiyyət xəbərləri sanki bu sevinci oyanmağa, gül kimi pardaxlanmağa qoymurdu. Gizli təşviş və qorxu ermənilərin hamısını ruhdan salmışdı.

General xəritənin qarşısında dayandı. Qırmızı xətlər Daşaltıya qədər uzanırdı və bu balaca kənd bu anlarda sanki dünyanın özü boyda bir təhlükə içindəydi.

General təmkinli olmağa çalışdı:

– Vəziyyət gərgindir. Lakin Daşaltıya gələn avtomobil magistral yol bizim əlimizdədir. Biz düşmənin hərəkətini burda dayandırmalıyıq.

– General, mənə onlar magistral yolla gəlməyəcək, başqa yollarla – meşələrdən, dağlardan, dərə-təpələrdən keçib Daşaltıya yaxınlaşacaqlar.

– Biz onların yerini müəyyənləşdirə bilmirik. Bizim kəşfiyyat zəifdir. Onlar dəqiq məlumat verə bilmirlər.

– Xüsusi təyinatlılar quru qoşunlarına yol açır.

– Biz nəyin bahasına olursa olsun Daşaltını düşməyə verməməliyik. Daşaltının əlimizdən getməsi Şuşanın itirilməsi deməkdir.

– O halda təklifiniz nədir, general?

– Onlar birdən-birə Sığnaqda peyda oldular. Yerdənmi çıxdılar, göydənmi düşdülər? Baş çıxarmaq olmur, – general çarəsiz halda dedi.

– Bunlar adi əsgər deyil, xüsusi təyinatlılardı, general, – komandirlərdən biri cəsarət göstərdi, – müharibənin gedişini düşmənin xeyrinə onlar dəyişdi. Yaxşı təchiz olunmuş yüksəklikləri əlimizdən aldılar. Onların komandirləri haqqında əfsanə danışırırlar, general. Hikmət Mirzəyev, polkovnik Tehran Mənsimov... Onların iti ağı, döyüş təcrübəsi bizim məğlubiyyətimizə yol açdı.

– Bizimkilər polkovniki aradan götürə bilsəydilər...

– Polkovnikin və əsgərlərinin qarşımıza harda çıxacağı bəlli deyil.

General sanki polkovniki qarşısında görmüş kimi, barmağını havada silkələyib onu hədələdi:

– Siz Daşaltıda öz məzarınızı tapacaqsız. Doxsan ikinci ildə olduğu kimi.

Argiştı Kərəmyan özünü saxlaya bilmədi, acı-acı güldü:

– Sən hələ də doxsan ikinci ildəsən, general?

– Bəlkə xüsusi təyinatlıların içində Azərbaycan dilini səlis bilən kəşfiyyatçı göndərək? Polkovniki aradan götürsün.

– Artıq gecdir. Mən bu yerlərin hər qarışına bələdəm. Cıdır düzündən Daşaltı kəndinə qırx pilləkan yenir. İndi oranı qalın kolluqlar basıb. Bəlkə əsgərlərimiz ordan yenib...

General əlini yellədi:

– Vaxt azdır. Şuşaya yalnız bir yol var. Bu Laçın dəhlizindən gələn yoldur. Biz ancaq bu yolu qorumalı, bütün canlı qüvvəni, hərbi texnikanı buraya toplamalıyıq.

Argiştı Kərəmyan xəritəyə baxa-baxa çəkingən halda dedi:

– General, polkovnik Mənsimov və onun xüsusi təyinatlıları başqa bir yerdən qarşımıza çıxma bilər. Axı əldən verdik yəni bir çox yüksəkliklərə onlar sərt qayalardan qalxdılar. Heç inanılmaz deyil. Bizim əsgərlər həyatlarını belə riskə atmazlar.

Generalı gülmək tutdu:

– Şuşaya başqa yolu var, Kərəmyan? Şuşa üç tərəfdən sıldırım qayalarla əhatə olunub. Bu qayalar səkkiz yüz metr yüksəklikdədir. Bu əqlabət deyil. Bu cür boş xəyallarla özünü yorma, Argiştı. Mən köhnə hərbiçiyəm.

General yorulmuş, usanmış halda üzünü komandirlərə tutdu:

– Əməliyyat planı haqqında kimin təklifi var?

Argiştı Kərəmyan Şuşanı dövrələyən sıldırım qayalar tərəfə baxdı. Bu anda ürəyinə daman şübhəli duyğu bu qayaların Şuşanı qoruyacağına heç də zəmanət vermədi...

4.

Xüsusi təyinatlılara Çanaxçı kəndindən Daşaltı istiqamətinə hərəkət əmri verildi. Hədəfə Şuşa idi. Arxada işğaldan azad edilmiş torpaqlar, saysız-hesabsız xarabalıqlar qaldı. Şiddətli döyüşlərin bu torpaqların hər qarışında, dərə-təpəsində,

meşələrində, bir-birinə söykənmiş kimi görünən dağ silsilələrində izli qaldı. Xüsusi təyinatlıları Şuşada daha ağır döyüşlər gözləyirdi...

...Sıx, ağappaq duman dağlardan aşağı sürünür, Çanaxçını, Çanaxçının dağ yollarını qalın bəyaz örtüyə bükərək sanki bu yerləri düşməndən gizləməyə çalışırdı. Çünki xüsusi təyinatlıların bir dəstəsi dağ yollarının keçdiyi hündür təpədə idilər və əməliyyat tapşırığını yerinə yetirmək üçün qaranlığın düşməsini gözləyirdilər.

Baş leytenant Namiq Seyfəddinli bronjletini yoxladı, çantasını bir də gözdən keçirdi. Tank əleyhinə dörd ədəd kornet götürmüşdü. Çantasını tibbi vasitələrlə doldurdu. Qumbaraları, kornetləri üstə qoydu. O, dəstəyə döyüşçüdən çox həkim kimi lazım idi. Ona görə silah-sursatdan çox dərman vasitələri götürmüşdü.

Qaranlıq düşən kimi hərəkət əmri verildi. Gecə sıx dumanda yerimək çətin idi. Yollar çala-çuxurlu, dərəli-təpəliydi. Əlində avtomat, kürəyində silah-sursat dolu çanta daşıyan əsgərlər ətrafı diqqətlə gözdən keçirir, düşməni duyduq salmamaq üçün ehtiyatla addım atırdılar. Onlara Daşaltıda düşmənin arxasına keçmək əmri verilmişdi.

Baş leytenant komandirin arxasınca gedirdi. Xüsusi təyinatlılar dar bir cığırla ehtiyatla irəli addım atır, ağacların qolbudaqları üz-gözlərini cızır, ayaqlarının altında daş sürüşərək onları dar cığırdan çıxarıb aşağı aparır, qaranlığın içində hara gəldi çırpırdı. Bu anda əsgərlər bir-birinə köməyə gəlirdi. Əsgərlər aldıkları zədəyə baxmadan bu çətin yolu sübhə qədər keçib getməyə çalışırdılar.

Həkim dinib-danışmadan ehtiyatla irəli gedirdi. Bu anda xəyallar onu bu savaş havalı yollardan fikrini yayındırırdı və o, tələbəklik illərini xatırladı. Orta məktəbi qurtaranda həm idmana, həm də həkimliyə böyük həvəsi vardı. Arzusuna çatdı və tibb universitetinin tələbəsi oldu. Amma idmanı da buraxmadı.

Namiq karate ilə məşğul olurdu. Tələbəklik illərində bir çox yarışlarda iştirak etdi və mükafatlar aldı. Sanki tale onu bir həkim, bir idmançı kimi bu döyüşlərə hazırlayırdı.

Universiteti qurtaran kimi hərbi xidmətə getdi. Nədənə hələ uşaqlıq illərindən onu hərbin çətin sahəsi-xüsusi təyinatlılar cəlb edirdi. Onların qeyri-adi hərbi həyatı maraqlıydı. Bu adamlar çox mətin, güclü və inadçı idilər.

Əsgəri xidmətini Naxçıvanda keçirirdi və yenə də karate ilə məşğul olurdu.

Bir dəfə xüsusi təyinatlıların komandiri, ordunun gözdə olan zabiti Tehran Mənsimovla tanış oldu. İlk baxışda güclü bir insan təsiri bağışlayan polkovnik soruşdu:

- Bildiyimə görə, həkimsən.
- Cənab polkovnik, həm də idmanla məşğul oluram.
- Hansı növü ilə?
- Karate ilə. Yarışlarda iştirak etmişəm. Həmişə yüksək nəticə qazanmışam.

– Bəlkə sən xüsusi təyinatlılara keçəsən? Mən də karate ilə məşğul oluram. Özü də müntəzəm.

– Çox sevinərəm, cənab polkovnik. Həmişə də bu arzu ilə yaşamışam.

- Karate ilə məşğul olanlar çox dözümlü olurlar.

Tehran Mənsimovun köməyi ilə xüsusi təyinatlılarda əsgəri xidmətini davam etdirdi. Müharibə başladı və Naxçıvan xüsusi təyinatlıları Qarabağda döyüş bölgəsinə göndərildi. Onlar iki dəstəyə ayrıldılar. Birinci dəstəyə polkovnik Tehran Mənsimov, ikinci dəstəyə isə polkovnik-leytenant Anar Əliyev komandir təyin olundu. Namiq bir həkim kimi Anar Əliyevin dəstəsindəydi. Bu anda içindən bir ağrı, bir təəsüf keçdi: heyif ki, Anar Əliyev şəhid oldu.

...Səhərə yaxın duman qaranlığın içində əridi. Sübhün işığında uzaq dağlar mavi rəngə büründü, yaxınlıqdakı meşə elə bil ağ tülün içindəymiş kimi xəyal kimi göründü. İyirmi saat

yol gəlmişdilər. Sıx meşələrdən, çaylardan, dərəli-təpəli yollardan keçib ağır yüklə ac-susuz kilometrərlə yol qət etmişdilər. Sanki Tanrı bu ağır və çətin yollarda onlara yenilməz güc və qüvvət vermişdi. Bəlkə də torpaqları kafirlərdən azad etmək üçün müqəddəs bir savaşa gedirdilər, ona görə...

...Xüsusi təyinatlılar təpənin başında özlərinə mövqe tutdular. Aşağı sıx meşəlik idi. Bir saat dincəlmək əmri verildi. Sanki bu an bütün yorğunluq üzə çıxdı, kirpiklər qapandı, acılıq-susuzluq yaddan çıxdı. Çisələkli yağışdan nəm çəkmiş torpağın üstə necə gəldi sərələndilər, çantalarını başlarının altına atıb, nazik odeyalı üstlərinə çəkildilər. Bir-birinə sığınaraq, sanki doğma evlərində, isti sobanın yanında yatmış kimi dərin yuxuya getdilər. Təpənin üstü külək tutan yeri ydi. Külək çovğun kimi uğuldayır, tək-tük ağacları kökündən çıxarırmış kimi qüvvətlə silkələyir, odeyala bürünüb başını gizlətməmiş əsgərlərin bir saatlıq yuxusuna haram qataraq, onları üşüdüdü.

Leytenantın yorğunluqdan gözünə yuxu getmədi. Odeyala bürünüb çən-duman içində xəyal kimi görünən silsilə dağlara baxdı. Bu dağlar qızgın döyüşlərin şahidiydi. Bu dağlarda çox ağır döyüşlər getmişdi. Minamyot, top səsələrindən sanki dağlar yerindən oynamış, zirvənin hər qarışı, alçaqlı-ucalı qayaların hər biri insan kimi qəlpə yarası almış, parçalanıb dağılmışdı. İndi o yerlərdə sakitlik idi. Görəsən yaralı qayaların, daşların dili olsaydı bu savaş haqqında nələr danışardı, nələr söylərdi?

Az keçmədi ki, yaxınlıqda at finxirtisi eşidildi, çır-çırpiya dəyən at nallarının tappıltısı gəldi. Əsgərlər o anda odeyalları üstlərindən atıb qalxdılar. Ərzaq yüklənmiş atlar əsgərlərin yanında dayandı. Gözlər sevinclə parıldadı:

– Su da gətiriblər. Ciyərimiz yandı.

– Susuzluqdan yata bilmədim.

Komandir tapşırıq verdi:

– Ərzağı boşaldın.

Kimsə yalvarış dolu səslə dedi:

– Komandir icazə verin, əvvəl bir qurtum su içək, sonra daşıyaq. Susuzluq ciyərimizi yandırdı. Aclıqdan betər oldu.

– Ac yaşamaq olar, amma susuz yox.

– Ot-ələfdən yeyib özünü aldadarsan. Amma susuzluğu yola vermək olmaz.

Komandir sudan bir qurtum alıb islanmış dodaqlarını sildi və dedi:

– İsrəfçılığa yol verməyin. Buraya yanımıza gəlməyə ancaq bir cığır var. Ərzağı atla göndərirlər. Su da çətindi. İrəlində yaralılarımız var. Onlar da sudan korluq çəkir.

– Baş üstə komandir. Bir içim su yangımızı söndürər. Çörək yeməsək də olar.

Bu anda aşağıdan qarışıq səslər gəldi. Komandir diqqətlə səsə qulaq asdı və astadan dedi:

– Biz ermənilərin içindən keçib gəlmişik. Onlar aşağıdadı, biz yuxarıda. Ehtiyatlı olun ki, düşmən bizim burda olduğumuzu hiss etməsin. Bilsələr bizi atəşə tutacaqlar. Döyüşə girməyə imkanımız yoxdu. Əmr gələn kimi Daşaltı kəndi istiqamətində hərəkət edəcəyik.

Komandir kənara çəkildi, komandanlıqla rəbitə əlaqəsi yaratdı. Səsindəki həyəcan leytenantda da sirayət etdi. Danışığı qurtaran kimi məyus halda bildirdi:

– Yaxınlıqda qızğın döyüş gedib. Çoxlu yaralı və şəhid var. Hamısı da köməksiz vəziyyətdə. Nə sanitar var, nə həkim, nə də istifadə etmək üçün tibbi vasitələr.

Leytenant qızgınlıqla dedi:

– Kaş onlara yardım edə biləydim...

Qəhər leytenantı boğdu: “Bəs mən müharibəyə niyə gəlmişəm? Tibbi vasitələrlə dolu olan bu çantanı bu uzaq yollarda çətinliklə kürəyimdə niyə daşıyıram? Hər saat, hər dəqiqə yaralılar üçün ölüm, qalım məsələsidi...”

Aşağılarda atəş səslərindən qulaq tutulurdu. Sanki meşə silkələnirdi. Əsgərlər məyus halda ağacların, qayaların altına

toplaşdılar. Sanki gözlərində, baxışlarında çiskinli-dumanlı havanın yağmuru vardı. Bu anda yan tərəfdən açılan minamyotun qəlpələri yaxınlıqdakı iri qayaya dəydi, ovulmuş daş parçaları ilə birgə qəlpələr də əsgərlərin yan-yörəsinə səpələndi.

Komandir qışqırdı:

– Düşmən yerimizi bildi. Atəş açmayın. Amma pusquda dayanın. Düşməni irəli buraxaq, məhv edək.

Minamyot atəşi ağacların budaqlarını biçib-tökdü, daşlara dəyib onu çınqıl kimi ovxaladı. Axşama yaxın cavab atəşi almadığından atəş dayandı.

İliklərə işləyən sazaqlı hava, duman-çən, üstəlik yenicə başlayan yağış sanki əsgərlərə qənim kəsildi. Ağacların saralmış yarpaqlarından başlarına iri damçılar düşürdü. Leytenantın fikri yaralıların yanında idi. Bir yerdə qərar tutmur, islanmış torpağın palçığını ayaqlaya-ayaqlaya var-gəl edir, səbirsiz halda gözləyirdi. Axır ki, hərəkət əmri verildi. O anda dəstə yamacı tərək etdi və Daşaltıya doğru irəliləməyə başladı. Meşənin içindən yağışın islatdığı, gün üzü görməyən nəm yarpaqların çürümüş tünd iyi gəlirdi. Qaranlıqda ayaqlarını hara atdıqlarını bilmədən sürətlə gedirdilər. Deyəsən ermənilər də çəkilib getmişdi və atəş səsləri uzaqdan gəlirdi.

Qaranlıq zülmətin içindən birdən kimsə çıxdı, əlini avtomata atdı və ucadan soruşdu:

– Bizimkilərsiz?

– Özününküyük.

– Parol?

– Allahu Əkbər.

– Yaralıları bura yığmışıq. Çoxlu şəhid var. Təxliyə edə bilmirik. Əlimizdən gələni etmişik. Amma həkim, bir də təxliyyə lazımdı. Yoxsa bu soyuq havada donacaqlar.

Leytenant yamacdan aşağı addım atmaq istəyəndə ayağının altındakı daş sürüşdü, zərblə arxası qatda düşdü. Zəif inilti

səsi gəldi. Əl atıb yerdən qaldırdılar. Ağrı bütün bədəninə yayıldı, sol ayağını zorla çəkib irəli getdi.

Yaralılar lap yaxınlıqdaydı. Sızıltı, inilti səsləri eşidilirdi. Meşə sanki qan qoxuyurdu. Yaralılar dəstə-dəstə, bəzisi isə tək halda bir tərəfdə uzanmışdı. Üstlərinə odeyal atılmışdı.

Leytenant nəm torpağın üstə oturub, zədələnmiş ayağını irəli uzatdı, səsini çıxarmamaq üçün dişlərini bir-birinə sıxdı və ağrının səngiməyini gözlədi. Amma ağrı daha da şiddətləndi. Həkimin gözləməyə hövsələsi çatmadı, canını dişinə tutub əsgərə tərəf səsləndi:

– Mən həkiməm, yaralılara kömək eliyəcəm. Ən əvvəl ağır yaralılardan başlayaq. Çünki lazım olan sistem, ağrıkəsici azdı.

Yaxınlıqda uzanmış, odeyala möhkəm bürünsə də soyuqdan titrəyən yaralı başını qaldırdı:

– Bizim hamımızdan ağır bu gəncəli oğlandı. Çoxlu qan itirib. Düzdü juqutla dizdən yuxarı bağlamışıq, amma əvəz edici qan vurmaq lazımdı.

Yaralının dizdən yuxarı ayaqları yox idi.

– Həkim, bir içim su...Ciyərim odun-alovun içindədi elə bil. Susuzluq məni öldürür.

Yaralı huşunu itirdi. Həkim başını qaldırdı, su dolu parçının onun quruyub çatlamış dodaqlarına söykədi:

– Qardaş, iç, amma çox yox. İndi sənə sistem qoşacam. Rahatlanacaqsan, ağrıların kəsəcək.

Yaralı zəif halda, çətinliklə dedi:

– Ayağımın birini atdım, o birini də atmaq istəyəndə güclü partlayış elə bil məni od-alova, tüstü-dumana büküb yerə çırpdı. Bir də onu gördüm ki, kəsilmiş ayaqlarım göydə oynadı. Sonrasından xəbərim olmadı. Sağ olsun, əsgər yoldaşlarımı, məni atəşin altından çıxardılar.

Bayaqkı əsgər həkimə yanaşdı:

– Kömək lazımdı, həkim?

– Lazımdı. Ağacın altında yer hazırla. Yaralını ora aparaq ki, sistem vura bilim.

– Amma çoxlu qan itirib.

– Hələ yaxşı ki, dizdən yuxarını juqutla bağlamısınız. Çoxlu qan itirəndə damarlar kirəcləşir, damara düşmək olmur. Allah yardımçımız olsun.

Yaralı tir-tir titrəyirdi. Dişləri bir-birinə dəyir, ağzı söz tutmurdu. Doyunca su içə bilmədiyindən sanki içində yanğın təzədən başladı. Həkim damara asanlıqla düşdü. Yaralının dodaqlarını islatdı. O, başını qaldırdı, ətrafa baxdı və zəif səslə dedi:

– Ayaqlarım...

– Sağalacaqsan, qardaş. Ayaqlarını da yerinə tikəcəklər. Əsas odu ki, sağ-salamat evinə, uşaqlarının yanına qayıdacaqsan.

– Niyə həkim ayağı yerinə tikməkmə olur?-yaralının gözlərində ümid işıq kimi yandı.

– İndi hər şey mümkündür. Özün görəcəksən.

Əsgər əyilib pıçılı ilə soruşdu:

– Dediklərin düzdü, həkim?

– Onun ümidə ehtiyacı var. Amma hər şey yaxşı olacaq, – yaralılıya ağrıkəsici vurdu. Çox qan itirdiyinə görə yaralı titrəyirdi. Sanki gözlərinin içinə qədər üşüyürdü. Həkim əsgərə tapşırıq verdi:

– Əlinə nə keçsə gətir, üstünü basdıraq, üşütməsi keçsin.

– Həkim, bu yaralı da ağırdı, – əsgər kənardə uzanmış üzünü qanlı sarıqlı yaralını göstərdi, – Minamyotun qəlpəsi sifətinə dəydi. Vəziyyəti çox ağır idi. Əlimizi tamam üzdük. Elə bildik ki, səhərə sağ çıxmaz. Amma nəfəs alır, yaşayır.

Yaralının bir gözü açıqdaydı, sifəti sarıqlıydı. Həkim sarığı açdı, üzünü təmizlədi. Xəstə ağır nəfəs alırdı, boğulurdu, zəif səslə dedi:

– Həkim, deyəsən qəlpə gözümü çıxarıb.

– Üzünü təmizləyim, – həkim yaralının üzündən qurumuş qanı təmizləyə-təmizləyə ruhlandırıcı tərzdə dedi:

– Halal olsun sənə, qəhrəmansan, igid oğlansan. Bu ağrıya tab gətirmisən, – göz qapaqlarını sildi və ucadan sevinclə dedi: –gözün salamatdı. İnşallah, həkimlər üzündə əməliyyat aparar, yaraların izi də qalmaz.

– Nəfəs ala bilmirəm, boğuluram.

– Çox güman ki, qan boğazına, burnuna dolub, ondandı. Təmizləyən kimi rahat nəfəs alacaqsan.

Azad nəfəs alan kimi yaralının halı yaxşılaşdı. Həkim ona su verdi, əsgərin gətirdiyi konservi yedirdi. Əsgər astadan dedi:

– Neçə gündü ac-susuzdu, qoy cana gəlsin. Ermənilərdən ərzaq, silah-sursat qənimət götürmüşdük. Ərzaq dadımıza çatdı.

Həkim axırncı ağır yaralının yarasını bağladı. Çox qan itirmişdi. Huşsuz halda gözləri qapanmışdı. Mütləq sistem vurulmalıydı. Əlini çantaya atdı. Çanta boş idi. Çarəsiz halda ətrafa baxdı:

– Mütləq sistem vurulmalıdı, neyniyək əsgər?

Bu anda əlində ağır tibbi çanta tutmuş xüsusi təyinatlı ağacların arasından çıxdı, çantanı göstərib ucadan qışqırdı:

– Həkim burda hər şey var. İynə, ağrıkəsici, sistem... ermənilər qoyub qaçıb...Lazımdı?

– Gətir bura, gətir.

Həkim əlini Tanrıya açdı: çox şükür.

...Ağacların altı yaralılarla doluydu. Hamısının üstə odeyal örtülmüşdü. Buranı minamyot atəşi tutmurdu. Yaralılardan xeyli kənardə isə şəhidləri qoymuşdular.

Həkim yalnız indi yorulduğunu hiss etdi. İri kötüyün üstə oturdu və alınının isti tərini sildi. Ayağının ağrısı səngimmişdi. Sıx duman meşənin içinə qədər axıb gəlirdi. Sanki uzaqdan ağaclar başına zərif, nazik tül atmışdı. Bu tül soyuq və nəm idi.

Axşama doğru asta-asta başlayan külək elə bil dağların soyuğunu meşənin içinə gətirdi. Bu anda aşağıda yük maşınının səsi gəldi. Sürücü çətinliklə yuxarı qalxdı. Onu dövrəyə aldılar. Həkim soruşdu:

– Qardaş, sən bura necə gəldin? Hər tərəfdə döyüş gedir.

– Daşaltıya gedə bilmədim. Ermənilər bir neçə dəfə maşını vurmaq istədi, amma Allaha çox şükür, sağ-salamat qaldım. Maşını bu tərəfə sürdüm

– Yaxında hospital varmı? Yaralılar çoxdu. Şəhidlər də var. Onları təcili təxliyə etməliyik, burda qoyub gedə bilmərik. Səni bura Allah göndərib ki, bu yaralıların həyatını xilas eliyəsən.

– Apararam.

– Əvvəl şəhidləri daşıyın maşına, sonra yaralıları, – həkim səsləndi.

...Sürücü yola düşəndə qaranlıq duman-çən qarışıq zülmət örtüyünü meşənin üstünə çəkirdi.

5.

Meşənin üstündə gün batırdı, amma meşənin içi qatı zülmət idi və kəskin rütubət iyi gəlirdi. Az keçmədi ki, çisələkli yağış başladı. Yarpaqların üstə sanki billur damlalar düzülürdü və şüşə sırgalar kimi o anda da qırılıb torpağı isladırı. Yağış çürümüş, kif basmış yarpaqların rütubət iyini daha da artırır. Xüsusi təyinatlılar günlərlə meşənin içi ilə irəliləyirdi. İstiqamət Şuşaya idi.

Komandirin arxasınca gedən baş kəşfiyyatçı Ceyhun Sədrayev dayandı, kaskaya taxdığı ranteli gözünə tərəf sürüşdürdü və diqqətlə ətrafa göz gəzdirdi.

Kimsə darıxmış halda soruşdu:

– Bu meşənin sonu görünmür. Ha gedirik çıxa bilmirik.

Ceyhun çevrilib cavab verdi:

– Az qalır.

Meşənin rəngi qapqara zülmət rəngi, səsi sanki narın yağın yağış səsiydi. Əsgərlər ayağını yerə ehtiyatla basırdı, çünki yağışın yaratdığı gölməçələr, yarpaqların altıda qalmış çala-çuxur, qurumuş budaqlar sərrast addım atmağa əngəl törədirdi.

Ceyhun ranteli yenə kaskaya taxdı və astadan dedi:

– Şübhəli heç nə yoxdu. Bu tərəflər sakitlikdir.

– Sakitlik olsa da döyüş yaxında gedir. Artilleriyanın səsi aydınca eşidilir.

Bu anda Ceyhunun ayağı iri daşa ilişdi və ağrıdan qeyri-iradi qışqırdı. Arxada gələn Araz əl atıb onu qaldırdı, qoluna girdi:

– Yaralanmadın? Axsayırsan...

– Göz -gözü görmür ki.

– Bəlkə yardım etmək lazımdı? Boş şey deyib keçmə. Uzaq yol gedirik.

– Ağrı keçdi, – Ceyhun ağrıdan dişlərini bir-birinə sıxıb sərrast addım atmağa çalışdı.

– İnanmıram bu tezlikdə keçsin.

– Niyə?

– Çünki ikinci dəfədi yıxılırsan.

Şöhrət də özünü yetirdi:

– Sədrayev, ağrın çoxdursa morfi vuraq. Məndə var.

Sədrayev hirsəlndi:

– Əşi, morfi nədi, ağrı keçib.

Komandır iki saat dincəlmək əmri verdi. Ceyhin yoğun gövdəli, yağış tutmayan ağacın altında ayaqlarını uzadıb oturdu və kürəyini ağaca söykədi. Dizinin zoqqultusuna dözə bilirdi. Köz kimi istilik verirdi. Kürəyindəki brezent çantanı açdı, sanki nəfəsi genişləndi, bronjletini çıxardı. Canında bir yüngüllük hiss etdi.

Xüsusi təyinatlıların əsgər çantası ağır idi. Əyinlərinə geydikləri bronjletin on beş kiloqram, sinəsində on daraq qumbara, iki muxa, yəni birdəfəlik atılan qumbara, çanta dolu ancaq silah-sursat vardı. Yükləri ağır olduğundan su, ərzaq götürmürdülər.

Araz Ceyhunun yanında oturdu, əlini onun zədələnmiş dizinə çəkmək istədi:

– Ağrı səngidi?

– Keçdi, hə.

Amma gözündən yaş tökülürdü.

– Belə necə gedəcəksən? Məlum deyil, bundan sonra nə qədər yolumuz qalıb. Bu yerlərə nabelədik.

– İrəlidə bizə bələdçi verəcəklər.

– Heç olmasa qoy ağrıkəsici vuraq, yerimək asan olsun.

– Morfi azdı. Qənaət etməliyik.

Arazın Çanaqqala döyüşləri haqqında oxuduğu bir əhvalat yadına düşdü: “ Qızgın, şiddətli döyüşlər gedir. Türk əsgərləri canları bahasına düşmən gəmilərini Çanaqqala sahilinə yaxınlaşmağa qoymurlar. Hospitala arasıkəsilmədən yaralı daşınır. Ən çox istifadə olunan da morfidir. Morfi isə çatışmır. Buna görə də türk həkimi morfini ancaq yaşamaq ümidi olan yaralılara vurur.

Hospitala ağır yaralı gətirirlər. Həkim onun üzünə baxarkən sarsılır. Oğlunu tanıyır. Qanlar içində olan oğlu zarıyır, kömək istəyir. Həkim tez oğlunun yarasına baxır. Lakin yarası ümitsiz olduğundan oğlunun əllərini əlinə alır. Amma ona morfi vurmaq istəmir.

Tibb bacısı həyəcanla həkimə deyir:

– Nəyi gözləyirsiniz? Ona morfi vurun. O, əzab çəkir.

Həkim göz yaşları içində deyir:

– Ona vuracağım bir morfi bir türk əsgərini xilas edəcək. Mənim oğlum ümitsizdir”.

– Düz deyirsən qardaş, əgər dözə bilirsən döz, morfini bu meşənin içində, yaxud dağ başında hardan ala bilərik?

– Narahat olma, Araz. Get dincəl. Məni heç döyüşə göndərmirdilər. İnad elədim. Biz bura gələndə hər şeyi gözə almışdıq. Şəhid olmağa qədər... Axır ki, məni kəşfiyyata götürdülər, – ağrıdan dərindən nəfəs alıb gümrah səslə sözünə davam etdi, – bir həftə çox ağır təlimlər keçdik. Bir növ alışdıq. Ac-susuz qalmağa, ağılagəlməyən çətin yollardan, meşələrdən, dərə-təpədən, yarıqlardan keçməyə, yüksəkliklərə qalxmağa. Vacib bir yüksəklik vardı, strateji əhəmiyyətli. Özü də 1200 metr hündürlükdə. Heç kəs inanmaz. Düz yeddi dəfə kəndirlə

ora qalxıb düşdüm. Amma digəlki, meşədə ayağım zədələndi. Amma gedəcəm. İnada gedəcəm...

– Yaxşı, dincəl.

Araz nazik odeyalı üstünə çəkib ağacın dibində uzandı. Başını odeyalın altında gizlətdi və isti nəfəsi ilə əllərini, canını qızdırmağa çalışdı.

Yağış əsgərlərin başına yağırdı. Üstlərinə örtükləri odeyallar islanmışdı. Amma yorğunluğun gətirdiyi yuxu sanki onları isti, rahat bir aləmə aparmışdı.

Ceyhunun ayağının şiddətli ağrısı səngidi. Araza tərəf sürünüb onunla kürək-kürəyə verdi....

...Meşə təpənin döşündə qurtardı. Yuxarı qalxdıqca yol daha da çətinləşdi. Ətraf tikanlı, daşlı-kəsəkli idi və əsgərlərin hərəkətini ləngidirdi. Ayaqlarının altında daşlar sürüşür, tikanlı kolları əllərinin içini cızıb qanadırdı. Çünki ayaqları sürüşəndə tikanlı kollara əl atırdılar. Təpənin başı küləkli idi. Küləyin şiddətindən ətrafa canavar ulartısı kimi bir səs yayılır, vahimə doğururdu. Sazaqdan əlləri, ayaqları donurdu. Gözləri yaşarır, göyərmiş dodaqları söz tutmurdu.

İrəlidə gedən Ceyhunun zədəli ayağı nəyəsə ilişdi və kas-kaya taxdığı ranteli düşdü. Qaranlıqda əlləri ilə ranteli axtarmağa başladı. Dizinin ağrısı canına yayıldı. Ağrı sanki xəncər kimi soyuqdan üşüyən canına saplandı. İrəlidə gedən komandir ayaq saxladı və gecə səsin yayılmasından ehtiyat edərək pıçiltı ilə soruşdu:

– Sədrayev, niyə geri qaldın, olmaya yenə yıxıldın?

– Yox, komandir, bu dəfə rantel düşüb, onu axtarıram.

– Köməyə gələk?

– Düşdüyü yeri bilirəm.

Ranteli tapanda sevindi, ağrıya məhəl qoymadan irəli getdi.

Kiməsə dedi:

– Elə bilirəm, üşüməyimiz susuzluqandı.

– Bəlkə aclıqandı?

– Ot-ələf yeyib özünü aldatmaq olar, amma susuzluq çətindi.

– Ciyərim od verib yanır. Minamyot atəşi kimi od püskürür.

Yuxarıdan qarışıq səslər gəlirdi. Ceyhun səsləri dinlədi və astadan dedi:

– Yəqin ki, bunlar erməni əsgərləridi. Bir az da irəli gedək.

Daşların dibindən, qayaların yanından ehtiyatla keçib yuxarı qalxdılar və gizləndilər. Ceyhun gecəgörmə cihazı ilə irəliyə diqqətlə baxıb dedi:

– Ermənilərin səngərləri görünür. Özləri də arın-arxayın gəzirlər. Ağlılarına da gəlmir ki, yaxınlıqda yuxularını qaçıran, onları kabus kimi izləyən xüsusi təyinatlılar var.

Komandir dedi:

– Dörd nəfər irəli getsin. Kəşfiyyat aparsınlar ki, hücumla keçək.

– Biz gedirik, – Şöhrətlə Fariz irəli çıxdı.

– Mənsiz hara gedirsiniz? – Ceyhun inciməş halda dedi.

Komandir irəli düşdü:

– Dörd nəfər gedirik. Ehtiyatlı olun. Ermənilər duyuc düşər.

...Səngərlərə çatmağa az qalmış ermənilər avtomatlarını çiyinlərinə aşırıb üzəşəğı getdilər. Küləyin səmindən başqa heç nə eşidilmirdi. Ceyhun gizləndiyi daşın arxasından çıxıb səngərə tərəf yüyürdü. Səngərlə üz-üzə mağara kimi sığınacaq düzəldilmişdi. Sığınacağın qarşısında su ilə doldurulmuş iri qab gözə dəydi. Ceyhun xəzinə tapmış, gözləri işıqlanmış halda özünü su qabının yanına atdı və komandirə səsləndi:

– Su var, burda.

Şöhrətgil özlərini yetirdilər. Ceyhunun qabdan tutan əlləri əsirdi, məyus halda dedi:

– Bu suyu içməyək.

– Niyə?

– Zəhərlənmiş ola bilər. Yoxsa ermənilər onu göz qabağına qoymazlar.

– İndi suya baxa-baxa susundan ölək?

– İnşallah ölmərik, ərzaqları götürək.

– Konservlərin ağzı bağlıdırsa götürün, – Ceyhun birdən əl saxladı, ətrafı dinşədi, sonra da tələsik dedi:

– Çəkilək burdan. Birdən ermənilər bizə pusqu qurarlar.

Dördü də sığınacağı tərk edib yenidən daşların arxasına çəkildilər və silahlarını atəşə hazır saxladılar.

Bu anda minamyotun atəşi alov saçdı. Qəlpələr daşlara dəyib ətrafı daş qırıntıları ilə doldurdu. Komandir atəş açmaq əmri verdi. Ceyhun açıqlığa çıxdı, avtomatı sinəsinə sıxıb atəş açdı. Şöhrət qışqırdı:

– Aşağı əyil, onlar səni vuracaq.

Ceyhun laqeyd halda çiyinini atdı:

– Buraya ölməyə gəlmişik də. Canımızı qorumağa gəlməmişik ki.

– Ayə, sən dəlisən? Ölməyə yox, öldürməyə gəlmişik.

Dördü də müxtəlif səmtlərdən düşmənin başına od ələdi. Ermənilərə göz açmağa aman vermədilər. Ceyhun qışqırdı:

– Onlar çoxdu, biz cəmi dörd nəfərik. Silah-sursatları da boldu.

– Üstəlik suları da var.

– Suyu boş ver, Şöhrət.

Ceyhun alnından süzülən soyuq təri sildi. İri damcılardan biri dodağının üstə düşdü və onun şor təmi susuzluqdan caddarlanmış dodaqlarını islatdı. Bu anda ürəyindən indilikdə əli çatmayan bir istək keçdi: kaş ağzını bulağın gözüne dayayıb doyunca bulaq suyu içərdi. Amma bu susuzluq yenə də keçməzdi, son damlasına qədər bulağı qurudardı...

Arxadan hənirti gəldi. Ceyhun cəld yerini dəyişdi, silahın lüləsini qaraltıya çevirdi, atmaq istəyəndə Elton ucadan dedi:

– Allahu Əkbər.

– Gec desəydin vurmuşdum. Sən bura necə gəldin?

– Sizin keçib gəldiyiniz yollarla dırmaşdım yuxarı. Yubandınız, narahat oldum.

– Vaxtında gəldin. Ermənilər göz açmağa aman vermir.

– Dayan, bu dəqiqə, onların atasını yandırım, – özü ilə çətinliklə təpəyə çıxardığı ağır silahını atəş açılan tərəfə çevirdi və eyni anda da ermənilər tərəfdə atəşfəşanlıq oldu. Silah-sursatın üstünə qəlpələr yağdı, yanğının işığı hər tərəfə yayıldı. Qışqırtı-bağırıtı səslər gəldi. Ermənilər hara gəldi qaçırdılar, özlərini uçuqumdan atırdılar.

Elton atəşi dayandırdı. Hələ də bağırıtı səslər gəlirdi. Silah-sursat da bir-birinin arxasınca partlayır, əks-səda kimi ətrafa yayılırdı.

Erməni tərəfin sakitliyi qəfildən pozuldu. Minamyotlar əsgərlərin başına qəlpə yağdırdı. Hər qaya, daş-kəsək, torpağa döşənmiş kolluqlar od içindəydi. Atəş başlarını qaldırmağa aman vermirdi. Elton keyfi pozulmuş dedi:

– Bunlara kömək gəldi.

– Geri çəkilin, – komandir əmr etdi.

– Başımızı yuxarı qaldırmayaq, sürünə-sürünə aşağı düşək. Ehtiyatlı olun. Qayalardan sağ tərəfdə yarğandı.

Ceyhun qayalıqdan aşağı süründü. Ayağını ilişdirməyə cırıxıntı tapmadı, əlini yuxarı atıb qayanın bir parçasından yapışmaq istəyəndə, qaya parçası əlinə gəldi, aşağı sürüşdü, özünü heç cürə toparlaya bilmədi. Gözünü yumdu və yarğana düşəcəyi anı dəhşətlə gözlədi. Əlləri qayadan üzüldü, kürəyindəki ağır çanta, on beş kiloluq bronjlet sanki ağır yük kimi onu özünü tarazlamağa qoymadı. Zərblə daşa çırpıldı və canının ağrısına tab gətirməyərək qışqırdı, dizini qucaqladı. Gözlərindən leysan kimi yaş axırdı. Amma o, bunun fərqi deyildi. Ona elə gəldi ki, yarğanın dibində onu kimsə əllərinin üstə alıb harasa aparır, gözlərinə qaranlıq çökür, nəfəsi daralır: “Mən deyəsən, ölürəm. Amma yanımda heç kəs yoxdur. Əsgər yoldaşlarım...Anam...”

Yuxarıdan Şöhrətın səsi gəldi:

– Ceyhun, sağsan?

– Sağam.

– Biz yarğanın başındayıq.

– Çıxmağa çalışıram.

Əlini yuxarı uzadıb Şöhrətın əlindən tutmaq istədi. Bu anda dizindən qalxan dəhşətli ağrı Ceyhunu yumaq kimi büküb aşağı çəkdi. Yarğanın divarlarındakı daşdan-koldan tutub düşdüyü bu cəhənnəmdən xilas olmaq istədi. Amma yarğanın nəm torpağı ələlib sel kimi onu yenidən aşağı sürüdü və yerə çırpdı. Bir anlıq huşunu itirdi. Yarğanın dibi qaranlıq idi. Bu qaranlıq onun gözlərinə də sanki qalın, zülmət pərdə çəkirdi. Gözlərini yumub ağrıyan dizini qucaqladı. Kürəyindəki çantanın ağırlığı nəfəsini kəsdi, çantanı çətinliklə kürəyindən götürdü. Çantanın gözünə səliqə ilə yığıldığı dərmanların arasından ağrıkəsici və şpris çıxardı. Bir anlıq üzündə sanki canındakı ağrını rəf edən təbəssüm göründü.

Yuxarıdan pıçıltı kimi səslər gəlirdi. Çox güman ki, Şöhrətgil onu axtarırdılar. Çığırıp bağırsaydı da bu yarğan düşməni kimi onun səsinə içində saxlayacaqdı, onlara gedib çatmağa qoymayacaqdı.

Ağrı yavaş-yavaş səngidi. Ceyhun çətinliklə ayağa qalxdı, yalnız bu an yarğanın küncünə düşmüş erməni əsgərinin nəşini gördü. Bir anlıq əti ürpedi. İrəli sürünüb baxdı: bu saçları çiyinə dağılmış bir qadın nəşi idi. Çox güman ki, snayperçiymiş və xüsusi təyinatlıların gülləsinə tuş gəlmişdi. Dərin, təhlükəli yarğandan onu kimsə çıxarmayacaqdı və burda da çürüyüb gedəcəkdi...

...Əsgərlər Ceyhunu görəndə gözlərinə inanmadılar. Sanki bu göy-gözlü, cəld, çevik cavan qayıtması mümkün olmayan yollardan – o dünyadan yaxasını qurtarıb gəlmişdi. Ovucları qan içindəydi, üz-gözü cızılmış, paltarları kol-kosa ilişib pardaxlanmışdı. Amma gözləri parıltılıydı.

Görünüşündə bir qalib, fəteh görkəmi vardı.

Ceyhunu qucaqladılar. Şöhrət əlini onun çiyinə qoydu:

– Bizi yaman qorxutdun.

– Elə mən özüm də qorxdum.

– Az qala əlimizi səndən üzmüşdük.

– Xüsusi təyinatlı olmasaydım ordan ömründə çıxma bilməzdim, havayı yerə məhv olub gedəcəkdim.

– Sənin kimi cəsur döyüşçü hələ ermənilərin atasını yandıracaq.

– Uşaqlar sizə səmimi deyirəm, ilk əvvəl mən özüm də çox qorxdum.

– Axır ki, qorxunun nə olduğunu bilmisən. Bundan sonra özünü güllədən qoruyarsan.

– Məsələ onda deyil. Yarğanda bir qadın snayperçini... And ola Allaha onu birdən gördüm.

– Dir, yoxsa ölü? – Şöhrət heyərlə soruşdu.

Ceyhun onun sadəlvhlüyünə güldü:

– Dir nədi? Ölü, meyt...

– Onu mən vurdum, – Elton yarğana tərəf baxdı.

– Ayağın necədi?

– Ağrıkəsici vurdum keçdi.

Komandır onları aşağıda gözləyirdi. Astadan dedi:

– Burda xeyli erməni əsgəri var. Koordinatları verək, darmadağın eləsinlər.

...Az keçmədi ki, zərbə dronları dağın zirvəsində mövqelənmiş erməni əsgərlərini məhv etdi.

6.

...Xüsusi təyinatlıların komandanı, general-leytenant Hikmət Mirzəyev divara vurulmuş xəritənin qarşısında xeyli dayandı, düşündü. Yeni əməliyyat planı hazırlayarkən götür-qoy edərdi, tez qərar çıxarmağa tələsməzdi. O, ciddi, təkminliyd. Ən çətin anlarda belə təkminini pozmazdı. İndi də xeyli müddət xəritənin önündən çəkilmədi. Onun əsgərləri – xüsusi

təyinatlılar bu müharibədə ordunun görün gözü, vuran qolu oldu və xüsusi bir qəhrəmanlıq nümayiş etdirdilər.

Qarabağ dağlıq ərazidir. Torpaqları işğal etmiş düşmən cənabar kimi silsilə dağların yüksəkliyində güclü mövqe tutmuş, möhkəmlənmiş və istehkam yaratmışdılar.

“Yaşayış məntəqələri alınmazdan əvvəl vacib yüksəkliklər düşməndən təmizlənməlidir. Yoxsa qazanılmış qələbənin heç bir anlamı olmaz” – generalın xüsusi təyinatlılara tövsiyyəsi və əmr idi.

Topların, tankların çıxma bilmədikləri silsilə dağların zirvəsinə ağır əsgər çantası kürəyində, kəndirlə sıldırım qayalardan yüksəkliyə qalxan, düşməne qan udduran bu əsgərlər əsil qəhrəman, cəngavər idilər. Sıx meşələrdən, təhlükəli yarıqlardan, dərə-təpələrdən ac-susuz günlərlə yol gedirdilər. Məqsədə doğru inadla irəliləyən xüsusi təyinatlılar yüksəklikləri azad edərək orduya irəli getmək üçün yol açırdılar.

...General xüsusi təyinatlıları yetişdirmək üçün illərlə əmək sərf etmişdi. Ən ağır, çətin tapşırıqları yerinə yetirmək bacarığı, inadı aşlamışdı. Onların hamısının ürəyində, qəlbində bir vətən sevdası vardı: torpaqları erməni nəfsindən, nəfəsindən təmizləmək, dağılan ocaqların, viran qalan yurdların qisasını almaq... Xüsusi təyinatlılar tək cə silahla döyüşmürdü, ürəklərində məşəl kimi alovlanan vətən sevdası silahdan güclüydü və onları inadla irəli aparırdı. Bu sevginin gücü özünü döyüşdə göstərirdi: ordu sürətlə irəliləyirdi. Düşməni amansızlıqla məhv edirdi, illərlə gözü yollarda qalan xarabalıqlarda bir ümid çırağı yandırirdi.

Generalın yorğun simasındakı sevinc hissi sanki sifətinin sərt cizgilərini yumşaltmışdı. Ordu Şuşaya tərəf hərəkət edirdi. Şuşanın əldən getməsi ilə düşmən diz çökəcək, təslim bayrağını qaldıracaqdı...

Masanın arxasında əyləşdi. Həllədicə əməliyyat haqqında yenidən düşündü – Şuşanın xəritəsinə bir daha göz gəzdirdi.

Şəhərin cənub hissəsi səkkiz yüz metr yüksəklikdə, sanki təbiətin nəqqaş kimi cilaladığı sərt qayalardan ibarət idi. Qayalıqlardan yuxarıda şəhərə tərəf yüz-yüz əlli metrlik yerlər isə irili-xırdalı daşlarla, böyütkən kolları ilə örtülmüşdü. Bu qayalardan yuxarı qalxmaq və şəhərə daxil olmaq mümkünsüz, ağlabatmaz idi. Amma xüsusi təyinatlılar silsilə yüksəklikləri asanlıqla almamışdılar. Düşmənin gözləmədiyi yerdən ona ağır zərbə yendirmişdilər. Bu döyüşlərdə onlar qeyri-adi bacarıq, şücaət, qəhrəmanlıq göstərmişdilər.

Düşmən çox güman ki, şəhərin cənub tərəfinin təhlükəsizliyinə əmin olacaq, bütün gücünü şəhərə girən yeganə yola toplayacaq və ordunu burda gözləyəcəkdi.

... Əməliyyat planının müzakirəsi başlandı. General təmkinlə dedi:

– Mənim fikrim belədir. Şuşa əməliyyatında dörd yüz nəfər xüsusi təyinatlı iştirak edəcək. Avtomobil yolları düşmənin nəzarətində olduğuna görə əsgərlərimiz nəqliyyatdan istifadə edə bilməyəcək. Onlar ancaq gizli yollarla meşələrdən, yarıqlardan, dərə-təpələrdən piyada keçərək məqsədə doğru irəliləyəcəklər.

– Bu nə qədər vaxt aparar, komandan?

General düşünmədən cavab verdi:

– Beş gün. Beş gün ərzində xüsusi təyinatlılar nəzərdə tutulmuş ərazidə olmalıdır. Lakin onu da deyim ki, Şuşaya qədər düşmənin əlində olan yüksəkliklər var. Bu yüksəkliklər azad olunmalıdır, – general sözünə ara verdi, – bilirsiniz ki, yüksəkliklərin düşməndən təmizlənməsində polkovnik Tehran Mənsimov və onun rəhbərlik etdiyi Naxçıvan xüsusi təyinatlıları böyük şücaət göstəriblər. Buna görə də Şuşa əməliyyatını Tehran Mənsimova həvalə edirəm. Əməliyyatın uğurlu olması üçün Mənsimovun öhdəsinə üç briqada veriləcəkdir. YAŞMANIN komandiri Fuad Qasımlı, Cəlilabad briqadasının komandiri, polkovnik Ələkbər Cahangirov, Şubanın komandiri, polkovnik Zaur Zeynalov və Vilayət Quliyev.

Şuşa əməliyyatının uğurla keçməsi üçün Daşaltı kəndi bizim əlimizdə olmalıdı.

Komandan tapşırıqlarını verdi və Şuşa əməliyyatına hazırlıq görülməyə başlandı...

...Ordu sürətlə qərbə tərəf irəliləyirdi.

Arxada ağır döyüşlərdən göz işlədikcə uzanan çöllərdə düşmənin vurulmuş, sıradan çıxmış tankları, artilleriyanın külə çevirdiyi yük maşınları, hərbi texnikası qalırdı. Xarabalıqların yanında əzilmiş, işdən çıxmış çoxlu maşınlar, toplar vardı. Qalib ordu yenə də məğlub ordunu əzərək, yerlə yeksan edərək qərbə tələsirdi.

Düşmən son ümidini, son gücünü toplayaraq qalib əsgərləri Laçın dəhlizində gözləyirdi. Ermənistandan gələn hərbi qüvvə, silah-sursat burdan Şuşaya daşınırdı. Laçın dəhlizi eyni zamanda Xankəndidən gələn təminat yolu idi. Dəhlizə daxil olur, burdan da Şuşaya gedirdi. Buna görə də Laçın dəhlizi ermənilər üçün Şuşaya, Qarabağa sahib olmaq demək idi. Onlar üçün həyat, güc-qüvvət mənbəyi idi. Dəhlizin əldən getməsi məğlub olmaq, təslim bayrağını qaldırmaq idi.

...Qarabağın qan damarları buraya-mühüm, strateji yolların qovuşduğu Laçın dəhlizinə gəlir və buradan da Zəngəzur, Xankəndiyə, Ermənistana keçir. İrəvan, Gorus, Xankəndi və laçın şəhəri Laçın dəhlizi ilə bir-birinə bağlanır. Bu dəhliz eyni zamanda Laçın, Gorus və Sisiyanı dağ yolları ilə Batabatdan keçirib Şahbuza aparır, Naxçıvana birləşdirir. Arada cəmi yüz kilometrlik bir məsafə var.

Şahbuzda strateji əhəmiyyətli yüksəkliklər var və bu yüksəklikləri ələ keçirmək ermənilərin şirin röyası olub. Bu yüksəkliklərdən biri də Ərikli dağıdır. Silsilələr arasında ucalı-

ğı və əzəməti ilə seçilən Ərikli Qarabağın Kirs, Kiçik İşıqlı, Qabaqtəpə yüksəklikləri ilə üz-üzədir.

Laçın dəhlizinin strateji əhəmiyyəti müstəsnaadır. Zəngəzurla Qarabağa əhəmiyyətli bir körpü olan dəhliz İşıqlı dağ silsilələrinin ətəyində yerləşir. Bu dağ silsiləsindən Zəngəzuru asanlıqla hədəfə götürmək, vurmaq olar. Məhz buna görə də, Laçın dəhlizini işğal etmək üçün ermənilər yüz il mübarizə aparıblar. 1918-20-ci illərdə bu yerlərdə savaşa gedib və çoxlu qan tökülüb. Daşnaklar bu yerlərə ordu çəkiblər, kəndlərdə soyqırım aparıblar. Və əsrin ən böyük soyqırımını Zəngəzurdə çox amansızlıqla, qəddarlıqla həyata keçirilib. Bu tarix qanla yazılmış bir tarixdir və onun səhifələrindən daim qan qoxusu gəlir. Amma bununla belə daşnaklar öz niyyətlərinə çata bilməyib. Yerli müdafiəçilər və cumhuriyyət əsgərləri Laçın dəhlizinə sahib çıxıb, düşməne güzəştə getməyiblər.

Bəs necə oldu ki, 1992-ci ildə Laçın dəhlizi ermənilərin əlinə keçdi? Arxalarında dayanmış ruslara görəmi? 1918-ci ildə isə daşnakların arxasında həm ruslar, həm də ingilislər dayanmışdı...

Silah-sursat az olduğuna görəmi? 1918-ci ildə ruslar və ingilislər daşnakları həm silahlandırmış, həm də ordu vermişdi...

Bəs necə oldu ki, bu qədər əhəmiyyətli olan Laçın dəhlizini düşmən işğal etdi?..

Ordu ilə bərabər qərbə tərəf xüsusi təyinatlılar da irəliləyirdi. Amma onlar yüngül silahlarla silahlanmışdılar. Onların topu, tankı, artilleriyası yox idi. Qeyri-adi dözümlü, iradəyə malik olan əsgərlər ordudan irəlidə gedirdi. Özü də gizlin, düşmənin diqqətini cəlb etmədən. Yolları da çətin və məşəqqətli idi. Sıx meşələri, sərt qayaları, çayları, təhlükəli uçurları adlayaraq Daşaltıya tərəf hərəkət edirdilər. Yollarının üstündə ermənilərin otuz ildə canavar kimi yurd saldıği hakim yüksəklik-

lər, hələ də ermənilərin yaşadığı kəndlər, qəsəbələr vardı. Xüsusi təyinatlılar dağlarda düşməni məhv edirdi, yüksəklikləri azad edirdi, aşağıda isə vahiməyə düşən ermənilər kəndləri qoyub qaçırdılar.

Tuğ, Böyük Tağlar, Çanakçı, Sığnak kəndləri düşməndən təmizləndi.

7.

Əmirbəy müəllim Qusarda hörmət-izzət sahibiydi. Uzun illər şəhər məktəbində müəllim işləmişdi. Həyat yoldaşı Vəzifə xanım da müəllim idi və ömrünün çox hissəsini bu peşəyə sərf etmişdi. Qusarın sayılan-seçilən ziyalılarından biri idi.

İkinci Qarabağ müharibəsinin gedişində Əmirbəy müəllim Qusar şəhərində daha da məşhurlaşdı. Bu dəfə onu təkcə böyüklər yox, uşaqlar da tanıdı. Bunun da səbəbi o oldu ki, oğlu Rəşad savaşa iştirak edirdi və onun şücaəti haqqında az qala əfsanələr danışılırdı.

Əmirbəy müəllim oğlu ilə fəxr edirdi. Lakin ürəyinin içində kimsəyə biruzə vermək istəmədiyi bir narahatlıq, nigarancılıq da vardı: gecələr bu nigarancılıq hissi onu qorxu və təlaşla baş-başa qoyurdu.

...Əmirbəy müəllim evə qayıdanda Vəzifə xanımı pərişan, gözüyaşlı gördü. Əmirbəyi görən kimi özünü ələ aldı və gülümsünməyə çalışdı:

– Yaxşı xəbərlər gəlir, Əmirbəy. İşğal olunmuş torpaqları bir-bir alırlar. Şükür Allaha. Axşam Ali Baş Komandanın xalqa müraciəti olacaq. Bu müraciəti hər kəs gözləyir.

– Amma gözün yaşlıdı...

– Sevindiyimdəndi. Tezliklə ermənilərin axırına çıxarlar. Bilirsənmi niyə ağladım, Əmirbəy?

– Bilirəm.

– Hardan bilirsən?

– Çünki sənin düşündüyünü mən də düşünürəm Vəzifə.

Sevinirik ki, torpaqların azad olunmasında bizim Rəşadın da payı var.

– Çox şükür, Rəşad Qusarın fəxr idi. Hər kəs onu soruşur. Hər kəs onunla maraqlanır.

– Qusarın fəxri olan bir igidimiz də var. Düztaahir kəndində Cavidin oğlu Tehrandı. Hər iki igidə “Ləzgi qartalı” deyirlər.

– Doğrudan?

– Doğrudan.

Vəzifə xanım əllərini göyə açdı:

– Allah bütün əsgərlərimizi qorusun. Düşmənlərimizi peşiman eləsin, məhv eləsin. Bu dünyada dərman üçün bir dənə də erməni qalmasın. Onlar bizim ciyərimizi yandırdılar.

– Amin.

– Əmirbəy...

– Eşidirəm.

– Deyirəm o vaxt uşağın hərbi məktəbdə oxumasına razı deyildik.

– Bizim də arzumuz vardı, ona görə. Həm də Rəşad məktəbdə ən yaxşı oxuyan şagirdlərdən biri idi.

– Bizim sözü müzə baxmadı. Gördük ki, fikri hərbiçi olmaqdır. Səkkizinci sinfi bitirən kimi Bakı Türk Litseyinə imtahan verdi. O vaxtlar ora qəbul olmaq çox çətin idi. Ali məktəb kimi bir şey idi. Rəşad yüksək bal topladı. Onda çox sevindik.

– Amma bu təhsil onu qane etmədi. O, biliyini, savadını artırmaq istəyirdi. Buna görə də 1997-ci ildə H. Əliyev adına Ali Hərbi Məktəbə daxil oldu. Biz müəllimləri həmişə yaxşı tələbələr sevindirib. Biz də bir valideyn kimi yox, bir müəllim kimi Rəşadla fəxr edirdik. Rəşad o məktəbdə dörd il oxudu.

– Bizim maddi cəhətdən köməyimizə ehtiyacı olmadı. Çünki özü Prezident təqaüdü alırdı.

– Çoxlu fəxri fərmanları, diplomları vardı. Mən onları sevvə-sevvə qoruyub saxlayıram. Qoy övladları da atalarını yaxşı tanıсынlar, örnək götürsünlər. Qırmızı diplomu evə gətirən gün yadımdamı, Vəzifə?

– Heç yadımdan çıxarmı, Əmirbəy?
 – O gün bizim üçün bayram kimi keçdi. Deyirəm hərbi işlədiyi on dörd il necə sürətlə keçdi. Rəşad hərbi özünü savadlı, bacarıqlı bir zabit kimi göstərdi. Özü də ən çətin, ən ağır sahəni seçdi. Xüsusi təyinatlıları...

– Özünə güvəni vardı, ona görə.
 – Əvvəl takım komandiri oldu, sonra bölük, bölmə komandiri.

– İndi də Naxçıvanda xüsusi təyinatlı hərbi hissənin komandiridir. Düz on iki dənə müxtəlif medallarla təltif olunub.

– Çox şükür, Əmirbəy, övladları da özü kimi çalışqandı, savadlıdı. Zarina Bakı Dövlət Universitetinə qəbul olunanda sevindik. Emilyya isə bu il məktəbi qurtaracaq. İnşallah ki, o, da arzusuna çatacaq.

Əmirbəy kövrəlmiş halda telefonu açıb Rəşadın nömrəsini yığdı. Kəsik-kəsik səslər gəldi, fikrindən keçdi: “Dağda-daşdadı. Şəbəkə tutmur. Allah bütün əsgərləri düşmən gülləsindən qorusun. Bizim Rəşadı da eləcə...”

...Sığınak meşəsində müxtəlif səmtlərdən gələn xüsusi təyinatlılar görüşdülər. Tez-tez bir-biriylə rabitə əlaqəsi saxlayan polkovnik Mənsimovla polkovnik-leytenant Aslanov qucaqlaşdılar. Əsgərlərə dincəlmək əmri verildi.

Dağ yamaclarında, dərə-təpələrdə sürünməkdən paltarları didilib süzölmüş, əllərinin içini tikan kolları cızıb qanatmışdı. Beş gün dayanmadan, dincəlmədən, düşmənlə döyüşə-döyüşə, yüksəklikləri azad edə-edə sıx meşələrdən keçib gəlmişdilər.

İndi də yorğunluq özünü biruzə verdi. Yuxusuzluq sanki tikan kimi gözlərinin içini göynətdi. Bu yerlər artıq sərt qış havasıydı. Sazaqlı külək əsir, əsgərlər döşənib yatdıqları torpağın buz kimi soyuğunda üşüyürdülər.

Polkovnikin yatmağa hövsələsi çatmadı. Ayağa qalxdı və

irəli getdi. Arxadan gələn Rəşad Aslanov qəfildən büdrədi, az qala üstü quru xəzəllərlə örtülmüş çalaya düşəcəkdə. Cəld əlini atıb budaqdan yapışdı.

Meşənin içində dinc bir sakitlik vardı. lakin uzaqlardan zəif atəş səsləri gəlirdi.

Polkovnik gecəgörmə cihazı ilə keçib gəldikləri yollara, cığırlara, dağlara baxdı:

– İnanılası deyil, ermənilər bu qədər qüvvəni, silah-sursatı hardan alıb bu yüksəkliklərdə istehkam yaradıb, bu yüksəklikləri alınmaz qalaya çevirmişdilər.

– Ordularında muzdlular da var. Onlar ermənilərdən külli miqdarda pul alırlar.

– Elədi.

– Döyüşdə cəsarət göstərsinlər deyə narkotikə qədər qəbul edirlər.

– Belə əsgər olar? Qəhrəmanlıq adamın öz canında olmalıdı.

– Bizimkilərdə vətənə sevgi var deyə ürəklidilər.

– Özgə torpaqlarda min il yaşasalar da onlarda vətən sevgisi olmaz. Ermənilərin mayası nifrətdən, kindən yoğrulub.

– Daşaltı əməliyyatında ölüm-dirim savaşı gedəcək, – polkovnik qətiyyətlə dedi, – amma tapşırıq yerinə yetirilməlidir. Biz onların diqqətini özümüzdə cəlb edəcəyimizə görə onlar bütün qüvvələrini buraya toplayacaq. Düşmən bütün silahlardan və canlı qüvvədən istifadə edib Daşaltını saxlamağa cəhd edəcək.

– Biz ağır döyüşləri çox görmüşük, komutan. İnşallah ki, ermənilər burda layiqlincə dərs alacaqlar.

– Buna şübhəm yoxdu, Rəşad.

– Şübhəniz də olmasın, komutan.

– Əməliyyat planını müzakirə edək. Uşaqlar dincəlsin. Çox ağır döyüşlərdən çıxdılar.

...Sübhün zəif işığı əvvəl ağacların üstündə göründü. Sonra ağ duman kimi meşənin içinə yayıldı. Əsgərlər odayalları üstlərindən atdılar, kaskalarını başlarına qoyub üst-başlarına əl gəzdirdilər və əmrə hazır oldular.

Tehran Mənsimovun öhdəsinə verilmiş üç briqadanın komandirləri, briqada komandiri Rəşad Aslanov müzakirəyə toplandılar. Polkovnik Daşaltının xəritəsini ağac kötüyünün üstə sərdi. Onun gümrah, inamlı səsi komandirlərə ruh verdi:

– Az qaldı, lap az qaldı. Ermənilər bizim gücümüzü, nəyə qadir olduğumuzu gördülər. Arxamızda qalan silsilə dağlarda, duman-çən içində olan yüksəkliklərdə düşməni məhv etdik. Axırına çıxdıq onların. Çoxlu silah-sursatlarını qənimət götürdük. Bu silahları indi onların özünə qarşı çeviririk. O dağlar indi azad nəfəs alır. O dağlara əbədi olaraq bir də düşmən ayağı dəyməyəcək. Zirvələri qar kimi tərtemiz qalacaq.

İftixar hissindən polkovnikin sinəsi qabardı, səşində bir sevinc duyuldu:

– Xüsusi təyinatlılar erməniləri vahimə içində saxlayır. Uzağı bir həftəyə, bəlkə də tez Şuşanı işğaldan azad edəcəyik. O anı bir əsgər, bir komandır olaraq mən də gözləyirəm. Ali Baş Komandan bütün dünyaya səslənəcək: “Gözəl Şuşa. Sən azadsan. Sənin əsil sahiblərin qayıtdı...” Bu gözəl bir hissdır.

– Mənim də arzum var, komutan, – Rəşad Aslanovun gözləri parıladı, – Əgər sağ qalsam, Şuşaya ilk bayrağı mən taxım. Bilirsiniz, ürəyimdən nə keçir, komutan? Kaş azad olunmuş Şuşanın küçələrini, meydanlarını gəzərdim, Şuşa qalasını seyr edərdim. Üzümü tutub o dağlara, canımızı, qanımızı verdiyimiz, azad etdiyimiz o yüksəkliklərə var səsimlə qışqırdım:

– Biz Şuşaya qayıtmışıq. Biz Şuşadayıq. Azad Şuşada. Erməni əsirliyindən azad olunmuş Şuşada.

– Bayraq taxmaq... şərəfli bir işdi. Ermənicə “Şuşı” yazılmış hərflərin üstündə üçrəngli bayraq... Biz də sağ qalıb o anı görə biləydik. Əzəmətli, möhtəşəm Azərbaycan himni səslənir. Bu təntənəli himni bütün dünya dinləyir... Şuşa azad olan kimi mən də Gövhər ağa məscidində ilk namazı qılacam. Şükür səcdəsinə gedəcəm... Bu arzunu, bu hissi ancaq düşmənlə ağır döyüşlər aparan, piyada kilometrərlə təhlükəli yollardan keçib tapşırığı yerinə yetirən əsgərlər ürəyindən keçirə bilər.

– Şəhid olsaq da ruhumuz orda olacaq.

– Bu dağlarda çoxlu şəhidlər verdik. Ən yaxşı əsgərlərimizi, igid oğullarımızı. Anar Əliyev, Nihad Babayev, adını çəkəmədiyim bir çoxları, – polkovnikin səşində bir kövrəklik duyuldu.

Birdən-birə yağış başladı. Meşəni bürüyən çən-duman qatılaşdı. Yarpaqlara düşən yağış səsi ürəklərinin içindəki hüznü, kədəri bir az da artırdı.

Rəşad Aslanov dedi:

– Onların qisası alınacaq.

Polkovnikin səsi birdən sərtləşdi, yanmış, qaralmış çöhrəsi ciddiləşdi:

– İndi isə əməliyyat planına nəzər yetirək, – dedi, – Bizim yolumuz artıq Şuşaya. Komandanlıq Daşaltını düşməndən azad etməyi əmr edib. Biz bu tapşırığı yerinə yetirəcəyik. Şuşaya yol Qırmızı Bazardan keçir. Sonra Şuşikənd və Muxtar-kənd gəlir. Biz iki dəfə cəhd etdik ki, bu yolları düşməndən təmizləyək. Amma düşmənin qüvvəsi çox olduğuna görə biz buna nail ola bilmədik. Qırmızı Bazar düşmənin əlində olduğuna görə hazırda Şuşaya ikinci yol çəkilir.

– Daşaltıda çox ağır döyüşlər gedəcək, – polkovnik Fuad Qasimov dedi.

– Doğrudur, – polkovnik təsdiqlədi və üzünü komandirlərə tutdu:

– Şuşaya bir yol Qırmızı Bazardan, digər yol Daşaltıdan keçir. Düşmən bizim ordunu Qırmızı Bazarda gözləyir. Biz isə Daşaltıda toplanacağıq. Bizim Daşaltıda olmağımız, döyüşlərimiz ancaq düşmənin diqqətini Laçın dəhlizindən yayındırmaqdır. Düşmən Qırmızı Bazarda olduğu kimi Şuşada canlı qüvvəsi və hərbi texnikasını bizim üzərimizə yönəldəcəkdir. Onların bütün hərbi texnikalarının – artilleriyanın, minamyotların atəşini biz öz üzərimizə çəkəcəyik. Beləliklə, ermənilərin başı bizə qarışacaq, bundan istifadə edən xüsusi təyinatlıların bir hissəsi

düşmənin arxasına keçəcək, Laçın dəhlizinə nəzarəti öz əlinə keçirəcək. Bu da o deməkdir ki, Ermənistandan Şuşaya gələn təhcizat yolu bağlanacaq. Düşmən daha bu yoldan hərbi yardım ala bilməyəcək, umidi kəsiləcək.

Xüsusi təyinatlıların bir hissəsi isə Xankəndidən gələn təminat yolunu bağlayacaq və hər iki dəstə birləşərək Şuşa qalasının qarşısına toplaşmış düşməni arxadan mühasirəyə alacaq.

– Əməliyyat nə vaxt başlayır? – polkovnik Ələkbər Cahangirov soruşdu.

– Noyabrın 4-də səhər əlaqaranlıqda. Mənim rəhbərliyimə əlavə olaraq üç briqada verilib. Bu briqadalarda 400 nəfər qoçaq, cəsur, döyüslərdə kifayət qədər təcrübə toplamış, hər biri düşmənin kabusuna çevrilmiş xüsusi təyinatlılar var. Polkovnik Fuad Qasimovun rəhbərlik etdiyi YAŞMA artıq ermənilərin qorxulu röyasıdır. Polkovnik Zaur Zeynalovun rəhbərlik etdiyi Şubanı, polkovnik Ələkbər Cahangirovun öhdəsində olan Cəlilabad briqadası, mənim komandam altında olan Naxçıvan xüsusi təyinatlıları və mənimlə birlikdə olan polkovnik Vilayət Quliyev Daşaltı əməliyyatında iştirak edəcəkdir.

Əməliyyatın planı belədir: 400 nəfəri dörd qrupa bölürük. Hər qrupda yüz nəfər. Naxçıvan xüsusi təyinatlılarını bu dəstələrdə yerləşdirirəm. Nəyə görə? Çünki onların bu ərazi ilə tanışlıqları yoxdur. Tanımırılar bu ərazini. Hər biri yüz nəfərdən ibarət olan bu dörd dəstənin əsgərləri fərqli istiqamətlərə göndəriləcək və fərqli tapşırıqları yerinə yetirəcəklər.

Polkovnik komandirləri süzdü, bir an düşündü, sonra yenidən təmkinlə sözüne davam etdi:

– Kəşfiyyat məlumatına görə düşmən bütün gücünü, qüvvəsini və hərbi texnikasını laçın dəhlizinə toplayıb. Bu dəhlizdən, bildiyiniz kimi Şuşaya bircə yol gedir, – komandir xəritəyə baxdı və qələmi Şuşanın üzərində saxladı, – Şəhərin cənub hissəsi isə tam nəzarətsizdir. Düşmənin fikrincə Şuşanın cənub tərəfini səkkiz yüz metr hündürlükdə olan qayalar qoru-

yur. Onlar hesab edirlər ki, bu qayalardan yuxarı qalxmaq olmaz. Ona görə də onlar çox arxayınlıqla qayalıq tərəfdə olan əraziləri boş buraxıblar, əsas gücü şəhərin girəcəyinə toplayıblar. Bizim isə təcrübəmiz var, hakim yüksəkliklərə çox vaxt kəndirlə, kanatla qalxmışıq və gözlənilmədən düşməne ağır zərbə vurmuşuq. İndi də bu təcrübədən istifadə edərək yüngül silahlarla, əsasən bıçaqla, tapança ilə ermənilərlə əlbəyaxa döyüşə girəcək, onları məhv edib şəhəri düşməndən təmizləyəcək, sonra Şuşanın girəcəyinə tərəf irəliləyəcək və düşməne arxadan, onların gözləmədiyi bir vaxtda zərbə endirəcəyik.

Polkovnik-leytenant Rəşad Aslanov soruşdu;

– Daşaltı əməliyyatında mənim briqadam iştirak edəcəkmi, komandir?

– Yox, Aslanov. Siz çox uğurlu əməliyyatlar keçirdiz. Tuğ, Tağlar, Sığınaq yaşayış məntəqələrini düşməndən azad etdiz. Bu dəfə isə sən xüsusi təyinatlıların Laçın dəhlizi tərəfdən hərəkət edəcək, İsa bulağı tərəfdən Laçın yolunu bağlayacaqsız ki, düşmən Ermənistandan kömək ala bilməsin. Nə canlı qüvvə, nə də silah-sursat.

Qalan iki briqadanın xüsusi təyinatlıları isə müdafiə tədbirləri görəcək, bizim irəli hərəkət etməmiz üçün şərait yaradacaqlar. Məqsədimiz aydındır: düşmənin diqqətini öz üzərimizə çəkmək, atəşi üzərimizə yönəltmək, eyni zamanda yaranmış çətin vəziyyətə baxmayaraq nəyin bahasına olursa olsun Daşaltını azad etmək. Bu çox təhlükəli, riskli idi. Amma başqa yolumuz yoxdur. Nəyin bahasına olursa olsun Daşaltını azad etməli və Şuşaya gedən yeganə yolu açmalıyıq ki, ordu Laçın dəhlizinə daxil ola bilsin.

...Qaranlıq düşən kimi xüsusi təyinatlılar Sığınaq meşəsindən çıxdılar. Bu yol Daşaltıya gədirdi. Arada cəmi altı kilometr məsafə vardı.

Daşaltı 29 il əvvəl qanlı bir tarix yaşamışdı.

DAŞALTININ YUBANMIŞ QİSASI

Ermənilərin dövlətçiliyi olmamışdır. Ona görə də onlarda vətən hissi yoxdur. Erməni vətənpərvərliyi yalnız yaşayış yeri ilə əlaqələndirilir. Bir dövlət kimi heç bir zaman mövcud olmamış xəyali "Böyük Ermənistan" yaratmaq ideyası dünyanın bütün haylarını birləşdirmək yolunda ümummilli konsepsiyadır.

Gevork ASLAN,
erməni tarixçisi: "Ermənistan
və ermənilər" kitabından.

General Tacəddin Mehdiyevin otağında yeni əməliyyatın gizli planı hazırlanacaqdı. Yenicə müdafiə naziri təyin olunmuş general bu əməliyyata xüsusi əhəmiyyət verirdi: "Daşaltının ermənilərdən təmizlənməsi düşmənin Şuşaya gedən yolunu bağlayacaq, əsgərlərin döyüş ruhunu yüksəldəcək. Eyni zamanda müdafiə nazirinin hərbi səriştəsini və bacarığını diqqətə çatdırıb, ona xüsusi etimad və inam yaradacaqdır..." General əllərini ovuşdurdu, masanın üstündə səliqə ilə yığılmış vərəqləri bir tərəfə qoydu. Gələcək döyüşün gizli həyəcanı onu indidən bürüdü, içindəki təlatümlü səbirsizliyi, intizarı heç cürə rəf edə bilmədi. Elə bil general özü də bu döyüşə silah götürüb gedəcəkdi... Amma bu döyüş necə bitəcəkdi? Çünki qələbəyə bəslədiyi ümid dumanlı bir şübhə içindəydi. Arxalı düşmən çox güclüydü, hiyləgərdi...

Bu anda köməkçisi içəri girdi və məlumat verdi:

– Cənab general, kəşfiyyat xidmətinin rəis müavini Riad Əhmədov və Nurəddin Abdullayevi çağırımsız....

– Gəlsinlər, – general masanın arxasına keçdi. Onun üzü sərt və ciddi idi. Narahatlığı, həyəcanı gözlərində əks olunmuş-

du. Təlaşlı bir sükut içində xəritəyə baxdı. Ona elə gəldi ki, qırımızı qələmlə işarə etdiyi Qarabağ mahalını bürüyən alov çox-çox uzaqlarda olsa da, Bakıda onun bu səliqəli otağını da tüstülü alova büküb. Nazir istilənmiş kimi darıxıb ayağa qalxdı.

Gələnlər masanın arxasında generalla üz-üzə oturdular. Nazir xəritəni onların qarşısına çəkdi:

– Vəziyyət çox ciddi, – dedi, – biz Şuşaya 3-4 kilometr yaxın olan Daşaltı kəndini düşməndən təmizləyib nəzarətə götürməliyik. Əgər kənd ermənilərin əlində olsa onlar çox asanlıqla Şuşanı işğal edəcəklər.

Riad Əhmədovun gözlərində ağırlıq bir ifadə göründü:

– Daşaltı strateji cəhətdən çox əhəmiyyətli idi. Biz onu ermənilərdən mütləq geri almalıyıq. Amma...

– Nə amma? – general sərt halda soruşdu. Amma bu sərtlik birdən-birə yumşaldı, general hiss olunacaq qədər məyus halda dedi, – bizim hərbi təhcizatımız yoxdur. Təhcizat üçün müxtəlif yerlərlə əlaqə yaratmaq da mümkünsüzdür. Yeni rabitə xətləri çəkməyə, bir başa telefon xətti yaratmağa imkan yoxdur. Olanlar da köhnədir, sıradan çıxıb. Əsgərlərimizin çoxu könüllülərdən ibarətdir. Xüsusi ərazilərdə nə kazarmalar var, nə də kifayət qədər silah... Ruslara arxalanan, onlardan hər cür kömək alan ermənilər bizim bu vəziyyətimizdən istifadə etdilər.

– Amma döyüşməliyik, canımız bahasınada olsa torpağımızı müdafiə etməliyik, – Riad Əhmədov qızgınlıqla dedi.

– Tarix boyu Azərbaycan daim düşmənlərdən özünü qoruyub, indi də qorunmalıdı. Bu əməliyyat "Daşaltı əməliyyatı" adlanacaq, – general mətləbə keçdi.

Nurəddin Abdullayev xəritəyə baxa-baxa əməliyyat haqqında məlumat verdi:

– Əməliyyatda beş qrup iştirak edəcək. Bu qruplardan ikisi Şuşaya gedən yolu bağlayacaq, o biri iki qrup isə Xankəndi tərəfdən Daşaltıya tərəf hərəkət edərək düşməne qəfildən zərbə endirəcək.

– Bəs xüsusi təyinatlılar? – Riad Əhmədov soruşdu.

Nurəddin Abdullayev xəritədə Nəbilər kəndini göstərdi:

– Cənab nazir, bu döyüşdə xüsusi təyinatlıların iştirakı elə bilirəm ki, bizim uğur qazanmağımıza çox kömək edəcək. Belə ki, xüsusi təyinatlılar Nəbilər tərəfdən, düşmənin heç gözləmədiyi istiqamətdən Daşaltıya daxil olacaq və erməniləri çaşdıracaq, onlarda ruh düşgünlüyü yaradacaq, bizim üstünlüyümüzü təmin edəcəkdir.

– Qrupda nə qədər xüsusi təyinatlı var, Əhmədov?

– 71 nəfər, cənab general.

– Mən bu əməliyyata çox ümid bəsləyirəm, – general gözüünü xəritədən çəkdi, darıxırmış kimi ayağa qalxdı və otaqda gəzindi, onun narahatlığı gözlərində əks olundu, – düşməni Daşaltıdan qova bilsək, daha doğrusu məhv eləsək, o zaman əsgərlərimizdə ruh yüksəkliyi, orduya inam yaranacaq, ermənilər isə...ruhdan düşəcək. Sən necə düşünürsən, Əhmədov?

– Əgər kifayət qədər silah-sursatımız, döyüş texnikamız olsa...

– Biz mümkün olmayanları belə etməyə çalışdıq, – nazir bir anlıq fikrə getdi, qaşları düyünləndi, – amma “Daşaltı əməliyyatı” gizli qalmalıdı.

– Oldu, general, – ikisi də ayağa qalxdı...

Şuşa qalasından aşağıda balaca, başibəlalı Daşaltı kəndidir. Yamaclarda salınmış bu kənd sanki başının üstündəki nəhəng qayaları ilə Şuşanı daş çiyinlərində saxlayır. Qalanın cənub tərəfi 800 metr yüksəklikdə keçilməz qayalıqlar, dağlar, dərin uçurumlar, dibi görünməyən dərələrdir. Sanki bu qayalıqlar nəhəng daş hasar kimi şəhəri qoruyur.

...Pənah xan Şuşa qalasını inşa edəndə Daşaltı kəndinin salındığı yer insan nəfəsi ilə isinməyən bomboş çöllükdən ibarət idi. Bəlkə də burda ona görə yurd salmırdılar ki, dağlardan, qa-

yalıqlardan axıb gələn sel evləri yuyub aparardı. Yalnız Xəzinəabad adlanan yerlərdə qədim mağaralar vardı, insanlar bu mağaralarda yaşayır, burda doğulur və nəsil artırırdılar. Şuşa qalası inşa edildi və bu mağaraların da sonu çatdı... Çünki qalanın möhkəm divarları dağlardan gələn sellərə sipər oldu, bu yerləri təbiətin amansız şiltağından qorudu.

Hakimiyyətə gələn Qarabağ xanı İbrahimxəlil xan ağıllı və uzaqgörən adam idi. Şuşanı daim düşməndən qorumağa çalışan və bunun üçün tədbirlər görən xan qalanın altındakı bu boş ərazilərin gələcəkdə təhlükə törədəcəyini düşündü, onun strateji cəhətdən əhəmiyyətini dəyərləndirdi. Burada mütləq bir kənd salmağı qərara aldı. Düşmən gizli yollarla buradan Şuşa qalasına hücum etmək istəsəydi, mütləq ilk əvvəl Daşaltı işğal olunmalıydı. Bu zaman düşmənin gəlişindən xəbər tutan şuşalılar döyüşə hazır olacaqdı... İbrahimxəlil xan düşündüklərini həyata keçirdi: Zəngəzur qəzasının Düzəburda kəndinin əhalisini – erməniləri və azərbaycanlıları buraya köçürdü.

Cıdır düzünün altında salınmış Daşaltı kəndi yeni həyata başladı. Evlər tikilir, yollar salınır, buz bulaqlardan kəndə su çəkilirdi. Daşaltının yeni həyatı bomboş çöllərə bir istilik, gözəllik gətirdi. Amma İbrahimxəlil xan yeni saldığı bu kəndə erməniləri də köçürməklə gələcək nəsillər üçün təhlükə törətdiyini ağına gətirmədi. Təkcə Daşaltını deyil, Şuşanı da faciələrin, qanlı savaşların burulğanına atdı.

Yanvar, 1992-ci il.

...Yamacda salınmış Daşaltı kəndinin birmərtəbəli, palçıq suvaqlı evləri Daşaltı çayına baxırdı. Sübhün səssizliyində çayın şırıltısı evlərə dolur, sanki layla səsi kimi həzin bir səslə insana rahatlıq gətirirdi. Amma qışın şaxtasında çayın kənarları buz bağlayırdı, kənd qar səssizliyində elə bil dərin bir yuxuya

gedirdi. Yalnız bacalardan boz tüstü burumları qalxır, burada həyat olduğuna bir işarət verirdi.

... Marqo qonaqlarını sevinclə qarşıladı. Əsgər paltarı geymiş erməni silahlıları əllərini ovuşdura-ovuşdura sobanın başına keçdilər. Marqo cəld sobanın üstündəki iri çaydanı götürdü, çayı dəmlədi, sonra tələsə-tələsə sobanın yanındakı masanın üstünə süfrə saldı:

– Bayaقدan sizi gözləyirəm. Niyə yubandınız?

Yuri Poqosyan əlini qadının çiyinə qoydu:

– Marqo xala, yollar buz bağlayıb. Bu şaxtada, boranda Daşaltıya gəlmək dünyanın o başına getmək kimi bir şeydi.

Marqo döşlüyü ilə üz-gözünlü sildi, içindən gələn təbəssüm sanki sifətinin nazik qırışlarını açdı, gözlərinin işığını qığılcım kimi qırışmış üzünə səpdi:

– Oğlum, Daşaltı bizim canımız, ürəyimizdi. Bizim əcdadlarımız burda yaşayıb, burda ölüb gediblər. Bircə musurmanları Daşaltıdan çıxara bilsəydiniz...

Manvel Qriqoryan çəkmələrinin qarını təmizləyə-təmizləyə:

– Darıxma, anacan, – dedi, – burda bir musurman da qalmayacaq.

– Bəs Şuşanı necə? – arvad gözlərini Manvelə dikdi. Onun gözlərindəki hərislik canavar gözü kimi parıltı verdi:

– Nəinki Şuşada, bütöv Qarabağda. Hamısı təmizlənəcək musurmandan. Ancaq erməni... erməni yaşayacaq burda.

Otağı hırıltı götürdü. Marqonun sevincləndən əl-ayağı əsə-əsə qapıya tərəf getdi, yenidən geri qayıtdı, əlini çənəsinə aparıb nə isə soruşmaq istədi, amma başqa söz dedi:

– Uşaqlar, mənim yaxşı şərabım var, özüm öz əllərimlə çəkmişəm.

Vardan Stepanyanın sifəti ciddiləşdi, qaşqabağını töküüb Marqoya baxdı:

– Otağı tərək elə. Bizim vacib söhbətimiz var. Evə heç kəsi buraxma. Anladınmı?

Yuri Poqosyan Vardanı sakitləşdirdi:

– Yaxşı, özündən çıxma.

Marqo dodaqaltı deyindi, kinli nəzərlə Vardana baxdı və otaqdan çıxdı.

Daşaltıda ən yaxşı ev Marqonun eviydi. Hərbiçilər çox vaxt buraya toplaşar, plan cızar, müzakirə aparardılar. İndi də döyüşlərin qızgın getdiyi bir vaxtda Marqonun evi sanki hərbi qərargah idi...

Papiros tüstüsü xəfif duman kimi içərini bürümüşdü. Divardakı xalçanın üstünə səliqə ilə Qarabağın xəritəsi vurulmuşdu. Vardan gəlib xəritənin qarşısında dayandı, qollarını açıb bütün Qarabağı qucaqlaymış kimi xəritəni qucaqladı və içini çəkdi:

– Canım Şuşa, sənə qovuşmağa az qaldı.

– Vardan, yerində əyləş. Biz Arkadini gözləyirik.

Manvel Qriqoryan sobaya yaxın oturdu, şaxtadan donub qızarmış əlləri isinmirdi. Odunların gur alovundan soba köz kimi qızarmışdı. Bu anda qapı açıldı, qulaqlı papağını gözünlü üstə basmış, qalın kürkünün yaxasını qaldırmış Arkadi yel kimi özünü içəri atdı. Masanın ətrafında oturmuş ermənilər diksinib o anda ayağa qalxdılar. Manvel təntənə ilə dedi:

– Mən sənəin yollarda donub öldüyünü zənn etdim.

– Ölməyə haqqım yoxdu, mən sizə elə xəbərlər gətirmişəm ki, ən təcrübəli kəşfiyyatçı belə onu bilə bilməz.

– Ey Marqo, Arkadiyə isti çay gətir, – Manvel başını qapıdan aynabəndə uzatdı.

– Gətirirəm, oğlum. Çay hazırıdı.

– Çay məni qızdırmaz, şərab gətir, – Arkadi kürkünü çıxarıb küncə tulladı. Onun saqqalı sifəti, badımcana oxşar iri burnu qızarmışdı. Göy gözlərinin içi qan çəkmişdi.

Manvel səbirsiz halda soruşdu:

– Nə xəbərlə gəlmisən?

– Azərbaycanlılar Daşaltıya hücum etməyə hazırlaşır.

– Doğrudan? Niyə Şuşaya yox, Daşaltıya?

– Axmaq, Şuşaya yol Daşaltıdan keçir. Əgər Daşaltını işğal etdinsə, demək Şuşa sənin ovcunun içindədi, – Yuri Poqosyan əlini onun çiyinə qoyub məzəmmətlə başını buladı, – səndən hərbiçi çıxmaz.

– Mübahisə etməyə, xəbəri təzəcə almışam.

– Sən rabitə üzrə mütəxəssisən, bunu unudtum, – Manvel günahkarcasına gülümsədi.

Arkadi sobaya tərəf çəkilib əllərini sinəsində çarpazladı və diqqətli, davamlı baxışlar altında təmkinlə dedi:

– Bizdə rabitə sistemləri köhnə hökumətdən qalmadı. Bu da bizim işimizə yararır. Düşmən bunu unudub. Onlar bu köhnə rabitə sistemi vasitəsi ilə əlaqə saxlayaraq gizli əməliyyatın sirlərini özləri açırlar. Bir neçə gün əvvəl təsadüfən belə söhbət eşitdim.

Arkadi sözünə ara verib, ona qulaq asanları intizarda saxladı. Gözaltı içəridəkiləri süzdü. Ermənilər nəfəs çəkmədən həyəcanla, üzücü maraq içində onun nə deyəcəyini gözləyirdi.

– Mən Bakıda oxumuşam, – rabitəçi sözünə davam etdi, – özü də hərbi məktəbdə. Ona görə də Azərbaycan dilini çox səlis bilirəm.

Arkadi içindən gələn gülüşü sanki qaralmış dodaqları ilə sıxıb saxladı:

– Gecə-gündüz rabitədə düşmən tərəfin danışıqlarına qulaq asıram. Belə bir söhbət eşitdim. Arkadi söhbəti olduğu kimi cümlə-cümlə dedi:

“– Danışan Tacəddindi...”

– Kim?

– Tacəddin.

– Eşidirəm sizi, cənab general.

– Əvvəla, məni rütbəmlə çağırma. Mən özüm adımlı qəsdən dedim.

– Günahkaram, cənab general.

– Mənim uşaqlarımdan 120 nəfər hazırlayın və sabah yanıma göndərin. Aydındır?

– Aydındır, cənab gen...”

Mən qulaqcığımı çıxarıb masanın üstünə qoydum və düşünməyə başladım: cənab general Tacəddin müdafiə naziri, 120 nəfər isə əsgərdi. Demək yeni bir əməliyyat planı hazırlanır. Mən danışıqları daha diqqətlə izləməyə başladım. Gördüm ki, zənnimdə yanılmamışam. Bu “Daşaltı əməliyyatı”dır. Biz Daşaltını düşməne güzəştə gedə bilmərik. Onlar Daşaltını əlimizdən almaqla Şuşanı qoruya bilərlər.

Manvel əlini seyrək saqqalına çəkdi, gözləri bic-bic qıyıldı, üzünü çevirib pəncərədən solğun ay işığında görünən Daşaltı çayını seyr etdi. Daşaltı yuxudaydı. Evlərin bacasından qalxan ağ dumana oxşar tüstü burumları görünürdü. Astadan soruşdu:

– Kənddə müsəlman varmı?

– Xeyr. Bizimkilər onları bir gecədə kənddən didərgin saldı. Çoxu gülləyə tuş gəldi, sağ qalanlar dağlara üz tutdu.

Manvel hədə ilə soruşdu:

– Evləri salamatdı? Yandırmadız ki?

Manvellə üzbəüz, sobanın yanında oturmuş arıq, ağ saqqallı kişi ayağa qalxdı:

– Niyə yandıraq ki, akpercan. O evlərdə indi bizimkilər yaşayır.

Manvel rahatlıqla gülümsündü:

– Yandırsaydınız sizi tənbeh edəcəkdiniz... Arkadi, demək düşmənin Daşaltıya hücumu gözlənilir. Sabah sübhədən bizimkilər müdafiə mövqeləri yaratmalıdı. Arvad-uşağı kənddən köçürmək lazımdı.

Arkadinin gözləri yumulurdu. Manvel üzünü otaqdakılara tutdu:

– Amma səngər qazanlar gündüz yatıb gecə işləməlidir. Düşmən duyuq düşməsin Axşama qədər arvad-uşaq da kənddən çıxsın.

Arkadi oturduğu yerdəcə yuxuya getdi...

25 yanvar 1992-ci il

Axşam saat 8-də Daşaltıya hücum əmri verildi. Əməliyyatın planı beləydi: Nəriman Zeynalovun komandir olduğu iki qrupun əsgərləri Xankəndi tərəfdən hərəkət edib Daşaltıya girməliydi. Qalan iki qrupun əsgərləri isə ermənilərə göz açmağa aman vermədən Daşaltıya gedən yolları bağlamalıydı. Mühasirəyə düşmüş ermənilər aldıkları qəfil zərbədən özlərini itirəcək, ruhdan düşəcək, Daşaltını tərk edəcəkdilər.

5-ci qrupun on bir nəfərlik xüsusi təyinatlılarına polkovnik Riad Əhmədov komandirlik edirdi. Bu qrupa Nəbilər kəndi istiqamətində Daşaltıya hücum əmri verilmişdi. Xüsusi təyinatlılar düşmənin gözləmədiyi yerdən kəndə girəcək, ermənilərə ağır zərbə endirəcəkdə.

...Riad Əhmədov bələdçinin arxasınca irəliləyir, bir kəşfiyyatçı kimi ətrafı diqqətlə gözdən keçirirdi. Gecənin zil qarantlığında qarla örtülmüş bu yerlər sirli bir səssizlik içindəydi. Nə güllə səsi, nə də bir hənirti gəlirdi. Kəşfiyyatçılar bu səssizliyə, sirli sükuta aldanmadan təpələrin, qayaların arxası ilə ehtiyatla keçib gedirdi. Şaxta iliklərə işləyirdi. Amma kimsə bu soyuğu hiss etmirdi.

...Riad Əhmədov bacarıqlı, səriştəli kəşfiyyatçı idi. Hər iki babasından köhnə, saralmış şəkillər qalırdı. Bu şəkillərdə hər iki babasının sinəsi orden və medallarla doluydu. Ana babası hərbi sahədə daha çox irəli getmişdi. Böyük Vətən müharibəsində göstərdiyi şücaətə görə o, "Qırmızı Ulduz", "Qırmızı bayraq" ordenlərini almışdı. Bəlkə də babalarından gəlmə vətənpərvərlik hissi Riada da hərbiçi olmağa sövq etdi. O, Minsk Ali Hərbi Məktəbə daxil oldu. Onda Riadin ağına da gəlməzdi

ki, o, Azərbaycan Milli Təhlükəsizlik nazirliyində işə başlayacaq, əks-kəşfiyyatçı kimi çalışacaq, istedad və bacarığını bu çətin sahədə göstərəcək...

1982-ci ildə işə başlayan bu yaraşlıq cavan həyatdolu, arzudolu bir ömrün başlanğıcındaydı...

... Erməni faşizmi taun kimi bütün Qarabağı bürüyürdü. Torpaq qan püskürürdü. Müdaqfiə nazirliyində kəşfiyyat idarəsinin rəis müavini olan Riad Əhmədov təcrübəli kəşfiyyatçı kimi Çaykəndə göndərildi. Əməliyyat uğurla keçdi və Riada polkovnik – leytenant rütbəsi verildi.

Qarabağ uğrunda gedən savaş şiddətləndi. Düşmən azğınlaşdı, Azərbaycan Qarabağı itirmək təhlükəsi ilə üz-üzə qaldı. İgid kəşfiyyatçı xüsusi təyinatlılardan ibarət dəstə yaratdı. Xüsusi təyinatlıların çoxu Əfqanıstan müharibəsində iştirak etmiş, od-alovda bərkimiş köhnə döyüşçülər idi.

...Nəbilər kəndinə gedən xüsusi təyinatlılar bələdçinin arxasınca irəliləyirdilər. Polkovnik Riad Əhmədov bu yerləri tanımırdı. Kəşfiyyatçı sayıqlığı ilə ətrafa diqqətlə baxır, şübhəli qaraltı görmədiyindən dəstəni irəli aparırdı. Çovğun getdikcə güclənirdi. Əsgər çəkmələri dizə qədər qarın içinə batır, hərəkəti çətinləşdirirdi. Sazaqlı külək qarı sovurur, qırma kimi üzə çırpır, canavar ulartısı kimi bir səs çıxarırdı. Sanki hər daşın, qayanın, təpələrin arxasında düşmən varmış kimi qorxu, təhlükə yaradırdı. Bələdçi birdən dayandı, nəfəsini dərib irəlidə görünən qaraltıları seyr etdi və yorğun səslə dedi:

– Nəbilər kəndinə çatmağa az qalır.

Komandir dəstəyə dayanmaq əmri verdi. Kəşfiyyatçılar onu dövrəyə aldılar. Riad Əhmədov hər kəsin eşidə biləcəyi uca səslə dedi:

– İgidlərim, aslanlarım, bir azdan biz döyüşə girəcəyik. Düşmən günahsız insanların qanını tökür, doğma torpağımızda qəddarcasına soyqırım aparır. Biz bunun qisasını düşməndən almalıyıq.

Kəşfiyyatçılar silahlarını başlarının üstə qaldırdılar:

– Biz hazırıq, komandır. Biz səninlə ölümə də getməyə hazırıq.

– Biz ölümə yox, torpağımızın müdafiəsinə gedirik. Ermənilər Daşaltının adını dəyişərək “Kazintak” qoymuşlar. Onlar Kazintakı ancaq yuxularında görəcəkdir, – Riad Əhmədov nifrətlə dedi, – indi isə irəli. Biz indi “Qaraj” deyilən əraziyə yaxınlaşırıq. Bura keçib gəldiyimiz yollardan daha çətindir.

Bələdçi irəliyə baxdı, küləkdən, sazaqdan yaşarmış gözlərini sildi və astadan dedi:

– Hər tərəf qayalıqdı. Biz sal daşların, sıldırım qayaların arasından keçib gedəcəyik. Bura elə yerdir ki, bir ordunu belə məhv etmək olar. Nəbilər buraya yaxındı.

Ay başlarının üstə dayandı. İrəlidə sıx duman daha da qatılaşdı. Sıldırım qayalar elə bil yoxa çıxdı. Sanki qatı duman sirli bir səssizlik içində onları ağışuna aldı. Bu anda qəfildən qayaların arxasından güllə açıldı və kəşfiyyatçılardan biri yaralanıb arxası qatda düşdü. Bələdçi özünü iri, nəhəng daşın arxasına verərək bağırırdı:

– Ermənilər bizi pusquya saldılar.

Riad Əhmədov qarşıda görünən qaraltını nişan aldı və qışqırdı:

– Onları irəli buraxmayın. Gülləyə qənaət edin.

Arxadan, sağ və soldan güllə yağış kimi yağırı. Ermənilər göz açmağa aman vermirdi. Çovğunlu gecədə sanki hər daşın, qayanın altından zəhərli gürzələr çıxırdı. Xüsusi təyinatlılar mühasirəni yarıb çıxmağa cəhd etdilər. Riad Əhmədov vərmiş etdiyi çevikliklə güllələri sərrast atır, döyüş yoldaşlarını ruhlandırırırdı. Qarın üstündə düşmən cəsədləri açıq-aydın görünürdü. Az keçmədi ki, ermənilər tərəfdən atəş səsləri səngidi. Xüsusi təyinatlıların gülləsi qurtarırdı...

Çovğun yağın qarı havada burulğan kimi oynadır, sonra da uzaqlara aparırdı. Sanki bu yerlərdə nə güllə atılmış, nə də

döyüş getmişdi. Küləyin, çovğunun səmindən başqa heç nə eşidilmirdi. Düşmən cəsədlərinin üstü qarla örtülmüşdü. ...Polkovnik çətinliklə nəfəs alırdı. Ayağından güllə yarası almış Riad Əhmədovun ayağa qalxmağa qüvvəsi çatmadı, qayanın arxasına süründü. Çox güman ki, kəşfiyyatçılardan sağ qalanı yox idi. Bu anda ona tərəf sürünən erməni əsgərini və ona tuşlanmış silahı gördü, çətinliklə çevrildi, özünü toparladı və nişan aldı. Erməni əsgəri yerində qaldı... Ətrafa yenə səssizlik çökdü. Çovğun gücləndi və savaş gedən yerlərdə sıx duman ayazıdı, dağlara tərəf süründü. Riad kürəyini qayaya söykədi. İçində daş kimi ağırlaşmış duyğu yarasından da ağır idi: “Bizi satdılar, bizə xəyanət etdilər. Nəbilər tərəfə hərəkət edəcəyimizi kimsə bilmirdi. Koordinatları düşməne verdilər. Pusquya düşdük... Bəlkə satqın bələdçiydi? Yox, o gözümüzün qabağında idi, mərdliklə vuruşurdu. Əgər satqın olsaydı ermənilərin tərəfinə keçərdi, özünü qoruyardı, amma döyüşdü, şəhid oldu. Kimdi bu xain, kimdi satqın? Çox güman ki, ermənilər bizimkiləri Daşaltıda da beləcə gözləyib. Telefon rabitəsi yox, əlaqə yox... Rəhbərliyə xəbər verə bilmədik...”

(...Və “Daşaltı əməliyyatı” məğlubiyyəylə bitdi. Bu əməliyyatda igidlik göstərən polkovnik Riad Əhmədova ölümündən sonra Milli Qəhrəman adı verildi).

2.

...Onlar düşmənin içinə gedirdilər.

Düşmən Daşaltını göz bəbəyi kimi qoruyurdu. Çünki Şuşaya gedən yeganə yol Daşaltıdan keçirdi. Daşaltının hər tərəfi düşmən idi: sağ, sol, kəndin başı üstündəki 1553, 1577, 1781 hündürlükdə olan hakim yüksəkliklərdə lövbər salan erməni əsgərləri güclü silahlarla silahlanaraq Daşaltını nəzarətdə saxlayırdılar. Üstəlik yaxınlıqda olan yaşayış məntəqələri də düşmənin əlindəydi. Şuşa qalasının yanında toplanmış düşmənin ağır texnika, uzaqvuran silahlarla Daşaltını qoruyurdu.

Xüsusi təyinatlılar Daşaltıya Tuğ, Böyük Tağlar, Sığnak, Çanaxçı meşələrindən bir yol, cığır salaraq keçib gedirdilər.

...Meşənin içinə qatı, zülmət qaranlıq çökdü. Hava dumanlıydı. Sıx dumanda göz-gözü görmürdü. Fəhmlə yol gedən əsgərlər ağacların budaqlarına ilişir, ayaqları çala-çuxura düşür, büdrəyib yıxılır, lakin vərdiş etdikləri bir çevikliklə ayağa qalxır, yollarına davam edirdilər.

Polkovnik Mənsimov həmişəki kimi əsgərlərdən irəlidə gedirdi. Hərbidə çalışdığı uzun illər ona qeyri-adi güc, çeviklik, səbr və dözümlü aşılarmışdı. Döyüşqabağı onun ciddi və təmkinli görünüşündə bir cəngavər ruhu, səsinə bir qətiyyət olardı. Mütləq və mütləq düşməni məğlub edəcəklərinə əsgərləri inandırmaq, döyüşə ruhlandırmaq, az qala güllə yağışı altında onları dayanmadan irəli aparmaq bacarığı vardı. O, öz içində sanki qorxu hissini təhlükəli bir düşmən kimi məhv etmiş cəsur bir adam idi. İndi də igidlər onun arxasınca gedərək ən ağır, çətin, təhlükəli bir savaşa hazırlaşırdılar. Şuşanın taleyi bu savaştan asılıydı. Ya məğlub olub düşməne qalib gəlmək imkanı verəcək, ya zəfər çalıb üç rəngli bayrağı Şuşanın ən möhtəşəm, əzəmətli bir yerində göylərə qaldıracaqdılar...

...Qaranlıq, dumana bükülmüş soyuq meşə arxada qaldı. İrəlidə ayın solğun işığında tək-tük ağac göründü. Polkovnik gecəgörmə cihazını gözüne qoyub baxdı: sanki silsilə dağlar, bu dağlardan aşağıda sıralama düzölmüş təpələr, vadilər səssiz sükutu ilə müharibədən xəbərsiz kimi uyuyurdu. Yanında dayanmış briqada komandiri, polkovnik-leytenant Rəşad Aslanova tərəf çevrildi:

– Adama yuxu kimi gəlir. Bu dağlarda qızgın döyüşlərin getdiyinə, ölümlə üz-üzə gəldiyinə və düşmənin necə məhv olduğunu gözünlə gördüyünə inana bilmirsən. Bu dağlar indi azaddır. Şəhidlərimizin qanı bahasına.

– Daşaltıda da ölüm-dirim savaşı gedəcək, polkovnik, – Fuad Qasımov dedi.

– Biz bunu gözaltına almışıq, polkovnik. Amma tapşırıq yerinə yetiriləcək. Son nəfərimiz qalsa belə. Daşaltının ərazisində kəşfiyyat aparmalıyıq. Kənddə ermənilərin tutduqları mövqeləri, sayları haqqında məlumatımız olmalıdı.

Rəşad sazaqlı havanı sinədolusu içinə çəkdi gülümsədi:

– Necə də səssizlikdi. Elə bil heç müharibə getmir.

– Elə bilirəm ki, erməni kəşfiyyatı artıq bizim Daşaltıya hərəkət etdiyimizi komandanlığa məlumat verib.

– Onlar bunu əsas qüvvə kimi qəbul edəcək, bütün cinahlardan hücum keçəcəklər, – polkovnik təpələrin arasından zorla seçilən Daşaltını nəzərdən keçirdi, – Ermənilər onsuz da Qırmızı Bazardan başlamış Şuşikənd, Muxtarkənd kəndlərindən tutmuş, hakim yüksəkliklərə qədər, yaşayış məntəqələrinədək hər yerə qüvvə toplamışlar. Üstəlik Şuşa qalasının üstə. Hər tərəf düşmən, həddindən artıq canlı qüvvə, hərbi texnika, uzaqvuuran minamyotlar... Hər tərəfdən üstümüzə hücum çəkəcəklər...

– Onlar xüsusi təyinatlılardan qorxurlar, komutan. Onlar bizi görən kimi silah-sursatlarını qoyub qaçırdılar. Biz onların silahları ilə vuruşurduq. Biz Şuşa azad olsun deyə özümüzü odun içinə atırıq. Amma biz bu odu söndürəcəyik və Şuşaya yol açacağıq.

– Biz əvvəl hakim yüksəklikləri ələ keçirəcəyik. Sonra yaşayış məntəqələrini. Bu komandanlığın tapşırığıdır. Eyni zamanda biz bu təcrübəni Fizulidə, Xocavənddə, Hadrutda gördük.

Polkovnik son tapşırığını verdi:

– Dörd briqadanın vəzifələri aydındır, tapşırıqlar bəllidir. Tanrı hər kəsi qorusun.

Polkovnik bir anlıq ayaq saxladı. Dəstə də dayandı. Kənara çəkilib telefonu çıxardı. Sanki bir anlığa müharibəni də, komandir olduğunu da unutdu.

Xüsusi təyinatlılar da hərəsi bir tərəfdə doğmaları, əzizləri ilə danışmağa tələsdilər.

Polkovnikin sanki içindəki kövrək duyğu bir anda oyandı, sərtliyi, dözümlü yox elədi. Bu anlarda o, Rəşad Aslanov və bütün əsgərlər bir oğul, ata olduqlarını xatırladılar. Ağır döyüşə gedirdilər və bəlkə də son dəfə əzizlərinin səsini eşitmək istədilər. Polkovnik Tehran Mənsimov da iki müharibənin intizarını yaşayan anası Arifə xanımın, atası Cavidlə, uşaqları, həyatlarının çətinliklərini birgə paylaşdıqları ömür-gün yoldaşı ilə danışmaq, səslərini eşitmək istədi: “Əvvəl anamla, atamla danışım. Onlar çox səbirsiz, dözümsüzdülər. Bilirəm ki, anam gecələri də yatmır. Məndən xəbər gözləyir. Tək oğluyam. Üç bacının bir qardaşı...bacılarım da nigarandır. Bəlkə uşaqlarımdan başlayım? Aysel böyükdür, həssasdır. Mənə xüsusi bağlılığı var. Oğullarım... Emin, Cavidan. Kiçik oğlum Cavidan mənimlə öyünür. Şəklim başının altındadır. Mənim nəfəsimi, yaxın olduğumu hiss etmək istəyir. Yox, Tehran... Kimsəyə zəng vurma... Döyüş qurtarar. Sonra...Bəlkə sağ qaldım, bəlkə şəhid oldum...Kövrələ bilərəm, səsim titrəyə bilər...”

Telefonu cibinə qoydu və Rəşaddan soruşdu:

– Uşaqlar yaxşımı, narahatlıq yoxdu ki?

– Danışmadım ki, komutan. Sonra danışarıq.

Polkovnikin üzündə hüznü bir təbəssüm göründü:

– Belə baxıram ki, heç kəs danışmadı.

– Qalsın döyüşdən sonraya, komutan.

...Komandirlə Rəşad yamacdan aşağı ehtiyatla düşdü və astadan dedi:

– Müharibə qurtaran kimi Qusara gedərik.

– Onsuz da orda bizi gözləyəcəklər, Rəşad.

– Çoxdandı, vaxt tapıb gedə bilmirəm. Bu yerləri gördüm, Qusardan ötrə burnumun ucu göynədi. Çox darıxdım. .

– Naxçıvan da bizim üçün doğmadı, – polkovnik qaranlıqda getdiyi yola diqqət yetirdi. Xüsusi təyinatlılar qaranlıqda

yamaclardan aşağı yendikcə ayaqları sürüşür, büdrəyir, iri daşlara zərblə dəyərək zədələnir, amma yenə yollarına davam edirdilər. Polkovnik nədənsə bu an sanki kövrək hissələrin burulğanına düşdü:

– Qusarda uşaqlıq illərimiz, Naxçıvanda isə gəncliyimizin ən qaynar illəri keçib. İkimiz üçün də Naxçıvan çox doğmadır.

– Elədi, komutan.

...Yamaclar qurtardı. Briqadalar ayrıldı. Xüsusi təyinatlılar bir-biri ilə vidalaşdı. Hər kəs verilmiş tapşırığı yerinə yetirmək üçün müxtəlif səmtlərə üz tutdular..

4 noyabr 2020-ci il.

Daşaltının yamaclarında, Daşaltı çayının ətrafında salınmış evlər boş idi. Kənd bütünlüklə erməni əsgərlərinin əlindəydi. Düşmənin kəndin üst tərəfində iri daşların arxasında güclü mövqe tutmuşdu.

Döyüş əmri verildi. Xüsusi təyinatlılar vərdiş etdikləri bir çevikliklə kəndin içərisinə girdilər və mövqe tutdular. Bu anda yamaclardan kəndin içinə sanki atəş alov kimi püskürdü. Torpaq göyə sovruldu. Minamyot mərmiləri qatı üstü alov içində hər yeri yandırır yaxdı. Atəş ara vermədi. Bir ovuc kənd sanki nəhəng ocaq kimi alışdı. Daşaltının hər qarışı minamyot mərmilərinin qəlpələri ilə örtüldü.

Xüsusi təyinatlılar kəndin içindən çəkildilər. Yamaclara doğru gizlicə sürünə-sürünə, düşməni məhv edərək onun arxasına keçdilər. Gözlənilmədən mühasirəyə düşən erməni əsgərləri vahimə içində silahlarını qoyub qaçırdılar.

Beş saatlıq döyüş xüsusi təyinatlıların üstünlüyü ilə başa çatdı. Daşaltı düşməndən təmizlənilib azad nəfəs aldı. Polkovnik Tehran Mənsimov xüsusi təyinatlıların komandanı, general-leytenant Hikmət Mirzəyevə intizarla gözlədiyi müjdə xəbərini verdi:

– Komandan, Daşaltını işğaldan azad etdik.

Generalın sevinc duyulan səsi eşidildi:

– Təbrik edirəm, hər birinizi, Mənsimov.

Yaralılara tibbi yardım göstərdilər, şəhidləri topladılar və təxliyə üçün hazırlıq gördülər.

Səkkiz nəfər xüsusi təyinatlı Daşaltı kəndinin üstündəki Xaçtəpəyə sarı sürünə-sürünə qalxdı. İrili-xırdalı daşlar, qalın, tikanlı kollar əsgərlərin paltarlarını didib tökdü, əllərinin içini, dizlərini cızıb qanatdı. Amma onlar bu ağrı-acını hiss etmədən inadla təpənin üstə qalxırdılar. Çünki təpənin üstündə erməni bayrağı sancılmışdı və bayraq xüsusi təyinatlılara acıq vermiş kimi küləyin təmasından bir yerdə dayanmırdı.

...Amil Xaçtəpəyə çatıb ayağa qalxmağa tələsmədi, başını torpağın üstə qoydu, dərindən nəfəs aldı və ətrafı diqqətlə nəzərdən keçirdi. Arxada gələn yeddi nəfər da onun yanında yer elədi. Başlarını yuxarı qaldırmadan irəli süründülər. Əsgərlərdən biri dedi:

– Bayrağı çıxarmağa tələsmə, Amil. Ermənilər yuxarıdan bizi görmüş olurlar.

– Gündüzgörmə cihazı ilə bax, vəziyyəti öyrən.

– Yenə də təhlükəlidir, gözləyək.

– Nəyi gözləyək, tez qayıtmalıyıq. İnanmıram ki, ermənilər Daşaltının məğlubiyyətini həzm edə bilələr. Onlar mütləq əks-hücumla keçib kəndi geri almaq istəyəcəklər.

– Elə isə ver bayrağı mən sancım.

– Niyə?

– Ona görə ki, sənin ailən var.

– Sənin ailən yoxdu?

– Yoxdu.

– Evlənmişsən?

– Yox.

– Sevdinin adam da yoxdu?

– Nə bilim? Biri var. Amma müharibəni nə bilmək olar.

– Bayrağı ver bura. Alınımıza nə yazılıbsa o da olasıdır.

Amil cəld ayağa qalxdı, bir göz qırpımında küləyin didib parçaladığı erməni bayrağını çıxarıb nifrətlə aşağı atdı, Azərbaycan bayrağını ağaca sarıyıb yerə düşdü. Bayraq sanki, ermənilərin acığına, havada qanad açdı.

Əhməd fəxrlə bayrağı süzdü və iftixarla dedi:

– Ermənilər bayrağı görəndə kimi vahiməyə düşəcəklər. Bu bayraq onlara güllədən də ağır gələcək.

Amillə Əhməd geri süründü. Başlarının üstündən minam-yot mərmisi keçdi, qəlpələri gizləndikləri kolları alova bükdü. Amil üzüstə düşdü, qəlpələrin göyə sovurduğu torpaq başına, kürəyinə töküldü.

Atəş səngidi. Amil yanında uzanmış Əhmədi silkələdi. Torpağı kürəyindən təmizləyəndə kürəyində qan ləkələri gördü.

Xüsusi təyinatlıların komandanı, general-leytenant Hikmət Mirzəyev Tehran Mənsimova Şuşaya hərəkət əmri verdi.

Xüsusi təyinatlılar sevindilər. Nəhayət ki, gözlədikləri gün gəldi. Şuşaya hərəkət edəcək, ermənilərin buraya toplaşmış qüvvələrini məhv edəcək, Şuşanı azad etməklə düşmənin ruhunu öldürəcək, xəyallarını, niyyətlərini gözlərində qoyacaqdılar.

Polkovnik briqada komandirlərinə son tapşırıqlarını verdi.

Hər kəsin içində izah olunmaz bir sevinc vardı. Əsgərlər Şuşanı bir an öncə azad etməyə tələsirdilər. Daşaltıdan Şuşaya yol açılmışdı. Bu yolla onlar Laçın dəhlizinə tərəf irəliləyəcək, Xankəndi yolunu bağlayacaq, eyni vaxtda İsa bulağı tərəfdən Şuşaya yaxınlaşan Rəşad Aslanovun briqadası ilə birləşib düşməni mühasirəyə alacaq və onu məhv edəcəkdilər.

Bu anda səssizlik pozuldu. Sanki hər tərəfdən, göydən-

yerdən, sağdan, soldan Daşaltıya alov yağdı. Torpaq toz-du-man içində görünməz oldu, qara tüstüyə bürünmüş alov ətrafı yaxıb yandırdı.

Düşmən əks-hücuma keçmişdi.

Daşaltı bir anın içində sanki cəhənnəmə çevrildi. Məğlubiyyəti həzm edə bilməyən düşmən canavar kimi quduzlaşdı. Daşaltıya tərəf hərəkət edən iki tank, “ BMP-1, “ BMP“ lər göründü. Onların gurultusu iri və kiçik kaliberli artilleriyanın atəş səsində qarışdı. Uzaqvuran minamyotlar ara vermədən Daşaltının hər yerini atəşlə yandırdı. Yağış kimi yağan qəlpələr ağaclar qarışıq daşları da parçalayır, torpağın qəlbini sökdü. Kəndin başı üstündən hava hücumundan müdafiə sistemləri işə düşdü. Bunlar 400 voltluq dörd lüləli dağıdıcı silahlar idi.

Xüsusi təyinatlılar xeyli şəhid verdi. Az qala ermənilər üstün gəlirdi. Çünki mühasirəyə alınan, hər tərəfdən od-atəş püskürən texnikanı susdurmaq, odlu çevrəni yarıb keçmək mümkünsüz idi. Polkovnik həyəcan içində komandanlığa məlumat verdi:

– Çətin vəziyyət yaranıb, general. Ermənilər ağır silahlardan, tanklardan, uzaqvuran minamyotlardan istifadə edərək əks-hücuma keçmişlər.

Komandanın təşviş dolu həyəcanlı səsi eşidildi:

– Koordinatları göndərin.

Çox keçmədi ki, əks-hücum zəiflədi. İki tank kəndin yaxınlığında qatı qapqara tüstüyə büründü. Zərbə dronları ermənilərin hərbi texnikalarını sıradan çıxardı. Lakin döyüş davam edirdi. Xüsusi təyinatlılar ruhlanaraq kəndin içinə girmiş erməni əsgərlərini məhv etdilər.

Yeddi saatlıq döyüş bitdi. Düşmən quyuğu tapdanmış gürzə kimi İkinci dəfə əks-hücuma keçdi. Bu dəfə də itki verərək geri çəkildi.

Daşaltının Şuşaya gedən yolu ordunun üzünə açıldı. Xüsusi təyinatlılar bu çətin, təhlükəli tapşırığı can və qan bahasına yerinə yetirdilər.

“XARI BÜLBÜL” OYANDI...

...Gül Bülbülə aşiq idi, Bülbül də Gülə. Gül qürurlu, Bülbül isə fədakarıydı. Gülün bir düşməni varıydı ki, o da dəlisov Külək idi. Küləyin gözü ona görə Güllü götürmürdü ki, Şuşanın çölündə, cəməmində əsən kimi bütün güllər, çiçəklər ikiqat olub Küləyə təslim olurdu. Bircə Güldən başqa. Külək Gülün qürurunu sındıra, onu məhv edə bilmirdi. Bir gün Külək şiddətlə əsdi, yer-göy qapqara dumana büründü. Gül artıq Küləyin şiddətinə davam gətirə bilmədi. O var qüvvəsi ilə qamətini saxlamağa, düşməyə boyun əyməyə çalışdı. Amma bacarmadı. Ucadan fəryad çəkdi, Bülbülü köməyə çağırırdı.

Bülbül bu harayı eşitdi. Dağlardan, dərə-təpələrdən, meşələrdən keçib özünü Gülə yetirdi. Gülün artıq son nəfəsiydi. Bülbül sinəsini Gülün tikanlarına dayaq verib onu yıxılmağa qoymadı. Tikanlar Bülbülün sinəsini paraladı, onu qana boyadı. Bülbül Gülü düşməyə təslim olmağa qoymadı. Bu fədakarlığına görə bundan sonra Bülbülə “Xarıbülbül” adını verdilər.

...Savaş havasını duyan kimi “Xarıbülbül” oyandı. Bu savaş havası ona tanış gəldi. Çünki bir zamanlar o da Gülün xilasına tələsmişdi. İndi fatehlər dağlar aşıb, dərələr keçib özlərini “Xarıbülbülün” – Şuşanın xilasına yetirirdilər.

1.

Zil qaranlıqda göy üzünü sanki Şuşanı çiynində saxlayan nəhəng qayaların üstünə enmişdi. Əl atsaydın, qara buludları ov-cuna yığıb, suyunu sıxıb, yağış yağdıra bilərdin.

... On dörd nəfər kəşfiyyatçı Daşaltıdan cənuba tərəf – hündür qayalığa tərəf irəliləyirdi. Aşağılarda atəş səsləri eşidilirdi. Qayalıqlar olan yamaclarda isə səssizlik idi və qaranlığa

bükülmüş hər şey dərin bir sükut içindəydi. Sıx, qatı duman yavaş-yavaş göy üzündən aşağılara yenirdi.

Kəşfiyyatçılar qayaların yanına çatıb dayandılar, ətrafi diqqətlə gözdən keçirdilər. Yamaclar daşlıq, qayalıq idi. Böyütkən kolları adam boyu qalxaraq tikanlı çəpər kimi yolurizi tutmuşdu. Onları yarib keçmək çətin idi. Kəşfiyyatçılardan biri heyrətlə dedi:

– And içərim ki, bura ilk ayaq basan bizik. Ta qədimdən indiyədək.

– Hardan bilirsən? – Alik soruşdu.

– Bura çox təhlükəli yerlərdi. Kənar adamın burda nə işi? İnsan ayağı dəyməyən yerlərdi. İstər-istəməz adamı vahimə basır. Xüsusən də gecənin qaranlığında.

– Elədi. Bəlkə də bu qayalar yaranan vaxtdan bura ilk qədam basan bizik, xüsusi təyinatlılardı. Yəqin ki, bu nadir hadisə olduğundan adımız kitaba düşər.

Kanatları çantadan çıxardılar. Alik kanatı var gücü ilə qayanın üstünə atdı, kanat ilişdi, özünə tərəf çəkib möhkəmliyini yoxladı.

Kəşfiyyatçılardan biri kanatın davamlılığını yoxladı və arxayınlıqla dedi:

– Alik, kanat möhkəm ilişib, çıxmaq olar.

– Etibarlıdı. Mən qalxıram. Siz də arxamca. Ehtiyatlı olun. Dərənin dibinə getsək nəşimizi tapan olmaz.

Qatı dumanın içindən ayın solğun bənizi göründü. Sonra getdikcə sıxlaşan duman elə bil ayı öz içində gizlətdi. Səma başdan-başa boz-bulanıq örtüyə büründü. Kəşfiyyatçılar çevikliklə, ayaqlarını qayaların çıxıntısına qoyaraq çətinliklə yuxarı qalxırdılar. Sazaq hava onların kanatdan tutan əllərini, üzlərini qılınc kimi kəsir, soyuq alov gözlərinin içini yandırır.

Alik qayanın başına çatmağa az qalmış, kanat qəfildən yerindən oynadı, elə bil kimsə onu qüvvətlə aşağıya çəkdi, bir anlıq soyuq tər canını üşütdü, özünü toplayıb ayağı ilə qayada çı-

xıntı axtardı, tapdı, ayağını qayanın çıxıntısına ilişdirib dayanmış, nəfəs çəkmədən gözlədi və başını soyuq qayaya söykəyərək sakitləşməyə çalışdı: “Dayan, tələsmə. Həyəcanlanma. Dəfələrlə çətinə düşmüşsən. Elə bilmisən ki, axırındı, amma çıxış yolu tapmısan. Xilas olmusan o təhlükədən. Bir az döz...” Kanat əlində titrəyirdi. Aşağıda isə qaranlıq, dərin boşluq sanki əjdaha kimi ağzını açıb onu gözləyirdi...

Kəşfiyyatçılardan biri aşağı əyilib səsləndi:

– Alik, sağ-salamatsan? Çatdırsan?

– Kanat boşalıb. Qalxmağa ehtiyat eliyirəm.

– Dayan, kömək eliyək. Hərəkət eləmə. Qaldığın yerdən tərpənmə.

Alik ayağını qayanın çıxıntısına sıxdı və əlində titrəyən kanatı möhkəm saxladı. Nəfəs almağa da qorxurdu. Sanki nəfəs aldıqca kanat bir az da boşalırdı, yerindən oynayırdı. Bu anda kəşfiyyatçılar yuxarıdan kanatı çəkirdilər. Alikin ayaqları daşlı-kəsəkli torpağa toxunanda dərindən nəfəs aldı. Kəşfiyyatçılar onu qucaqladılar.

...Qayalıqdan yuxarıda yamaclar irili-xırdalı daşlarla, hər tərəfə sürünüb getmiş böyütkən kolları ilə örtülmüşdü. Kəşfiyyatçılar ayın qaranlığında yamaclarda çətinliklə irəliləyirdi. Gecənin zülmətində göz-gözü görmürdü. Ayaqları gah daşlara dəyib ilişib yığılır, gah da adam boyu qalxmış tikanlı böyütkən kollarının içinə girirdilər. Paltarları süzülür, əllərini, üz-gözlərini tikan cızıb qanadırdı. Axır ki, daşlı-kollu yamaclar qurtardı və birdən-birə torpaq yola çıxdılar. Xeyli aralıda beşmərtəbəli binanın pəncərələrindən zəif işıq gəlirdi. Alik gecəgörmə cihazını gözüne qoydu və lap yaxında sıx dumanın içində sanki xəyal kimi gəzişən əli silahlı əsgərləri gördü. Onlar binanın həyətidə keşik çəkirdilər.

Alik astadan, pıçıltı ilə dedi:

– Burda hərbi hissə var. Həyətidə əsgərlər keşik çəkir.

– Onlardan birini əsir götürək, kəşfiyyat məlumatı alağ.

- Tələsmə.
- Bəlkə generalı əsir götürmək istəyirsən, Alik? General bu vaxtı evində dincəlidir. Nə işi var bu soyuq havada? İsti otağından bayıra çıxsın? Amma susundan da ciyərimiz yanır.
- Hər halda yaxınlıqda su olar.
- Hamımız sən gündəyik. Səbr elə.
- Ətrafa dağılışaq. Bir yerə toplaşsaq, erməniləri ayıq salarıq. Əməliyyatı pozmuş olarıq.
- Oldu, sən burda qal. Biz binanın arxasına keçək və əsir gətirək.
- Kəşfiyyatçılar iri daşların arxasında yox oldular. Alik birdən sevinclə dedi:
- Bizə tərəf bir erməni gəlir. Dumanda yaxşı seçə bilmirəm, deyəsən erməni zabitidir. Aha, dayandı, deyəsən fikrini dəyişdi, qayıtmaq istəyir...
- Olmaya duyuq düşdü?
- Kəşfiyyatçıların yaxında olmağı ağına gəlməz. Bu soyuq gecədə qayaları dırmaşib şəhərə kəşfiyyata gəlmək... Belə cəsarətli qəhrəmanlar ancaq nağıllarda olar. Çünki nağıllar real həyatdan çox uzaqdır.
- Dayan, bizimkilər erməni zabitinin arxasınca gəlirlər.
- Zabit binadan azca aralandı. Yolun ortasında dayanıb papirosunu çəkdi, ətrafı nəzərdən keçirdi, çevrilib getmək istəyəndə kəşfiyyatçılardan biri onu tutdu, bağırmasın deyə əli ilə ağzını qapadı, sonra da qollarını arxaya burub süpürlədilər və daşlığa sarı sürüdülər.
- Erməni zabit qarşısında kəşfiyyatçıları görəndə vahimədən, qorxudan gözləri böyüdü, əlləri əsdi. Söz demək istəyir, amma nitqi tutulduğundan ağzından rabitəsiz sözlər çıxırdı. Birdən gözlənilmədən Azərbaycan dilində nə isə mızıldandı və yalvardı:
- Məni öldürməyin, nə istəyirsiniz deyim.
- Adın nədi?-Amil hiddətlə soruşdu.

– Adım nəyinizə lazımdı? Ayrapet, Naqapet, axır ki, erməni...

Birdən zabitin titrətməsi kəsdi, heyrət içində soruşdu:

– Siz hardan gəldiz? Şuşa qalası bizimkilərin əlindədi. Ordan quş da səkə bilməz. Siz... göydən düşdüz, ya yerdən çıxdız?

– Qaladan girdik içəri, sizinkilər bizi görmədi. Çünki biz gözəgörməzlik, – Amil onu ələ saldı.

Alik əlini göyə uzatdı:

– Paraşütlə dağların zirvəsindən düşdük. Qane elədi səni?

– Bura tam təhlükəsiz ərazidir, – erməni zabiti inamsız halda dedi və səsinə kəsdi.

– Sən bizim dili hardan bilirsən?

– Şuşalıyam. Qonşularımız azərbaycanlı olub. Ermənilərin çoxu bu dili bilir.

– Hə, indi suallarına cavab ver: bura hərbi hissədir?

– Hərbi hissədir. Beş yüz nəfər əsgəri var. Şəhərdə ən az əsgər burdadı. Əsas qüvvə Şuşa-Laçın yoluna cəmləşib. Ermənilər Şuşaya yetərinə silah-sursat toplayıblar. Onlarla tank, artilleriya, uzaqvuran minamyot, top... Üstəlik Ermənistandan dayanmadan hərbi qüvvə gəlir, – zabit susdu, yenə də bayaqkı sualı verdi: – siz doğrudan da bura paraşütlə düşmüsünüz? Bura Şuşanın ən etibarlı yeridir. Ona görə də əsgəri qüvvə azdır. Çünki düşmən buraya ayaq qoya bilməz. Sıldırım qayalar Şuşanı alınmaz qala kimi qoruyur. Amma bilmirəm, siz hardan peyda oldunuz?

– Biz elə alınmaz qaladan qalxıb, Şuşaya girdik.

Alik ayağa qalxdı:

– Səhərə az qalır. Bizim gəlib qayıtmağımız üçün on dörd saat vaxt hesablanıb. Tez qayıtmalıyıq. Səhərin açılmasına az qalır. Bunu isə susdurun.

Sonra kəşfiyyatçılar ərazini öyrənmək, əsgərlərin daha çox toplandığı yer, silah-sursat haqqında məlumat toplamaq üçün irəli getdilər.

Sıx, qatı duman hər yeri ağuşuna alırdı. Sanki böyük şəhər küçələri, evləri, başının üstündə nəhəng dağları ilə bu dumanın içinə düşürdü, yox olurdu. Bu dumanın içində tanklar, artilleriya, saysız -hesabsız əsgərlər vardı. Amma kimsə kimsəni görmürdü. Kimsə kimsəyə güllə ata bilmirdi. Sanki nəhəng boşluq müharibəni də, onun törətdiyi yanğınları da udmuşdu.

...Xüsusi təyinatlılar kanatları buraxıb şəhərə tərəf irəlilədilər. Duman soyuq nəfəsi ilə onları üşüdüdü, gözlərini acıdırırdı. Amma xüsusi təyinatlılar soyuğun, qatı dumanın fərqi varmadan inadla, qeyri-adi əsgərlərə məxsus olan qətiyyətlə hərbi hissəyə doğru gedirdilər.

Hərbi hissənin həyətində keşik çəkən erməni əsgərlərini səssizcə aradan götürdülər. Onlardan biri fürsət tapıb havaya bir güllə atdı. Bu anda həyətdə çaxnaşma düşdü. İçəridən çıxan əsgərlər qorxu, vahimə içində hara gəldi güllə atmağa başladılar. Duman içində xüsusi təyinatlıları seçə bilməyən erməni komandiri ətrafa silahdan atəş açmağa başladı:

– Əsgərlər döyüşə. İçimizdə düşmən var.

Əsgərlər sıx dumanda dayanmadan güllə atır, bağırır, bir-birlərini düşmən zənn edərək özləri bir-biri ilə atışırdılar. Xüsusi təyinatlılar qarşılarına çıxanları soyuq silahla məhv edirdi.

Erməni əsgərlərindən biri dəhşət içində bağırırdı:

– Bizə hücum edən özümüzünkülərdir, komandır.

– Petrosyan hardasan?

– Petrosyan öldü. Bizə özümüzünkülər atəş açır.

Ermənilər vahimə içində kimə güllə atdıqlarını bilmədən həyəcan içində vurnuxur, komandirin çığır-bağırına, əmrinə tabe olmurdular.

Xüsusi təyinatlılar qarşılıqdan istifadə edib hərbi hissənin içinə girdilər. Az keçmədi ki, binanın mərtəbələri erməni cə-

sədləri ilə doldu. Sağ qalanlar canlarını qurtarmaq üçün silahlarını atıb qaçdılar. Axır ki, səs-səmir kəsildi. Dəstə şəhərə tərəf hərəkət etdi. Küçələrdə, meydanlarda, binaların həyətində əlbəyaxa döyüşlər gedirdi.

Argiştı Kərəmyan tapançanı kəmərinə sancdı, paltosunu geyindi, yaxasını qaldırıb papağını başına basdı və gizlicə qərargahdan çıxdı. O, vahimə içində titrəyirdi. Atəş səsləri əvvəl Şuşa qalasının ətrafından gəldi. Sonra birdən cənub tərəfdən, ermənilərin təhlükəsiz zənn etdikləri ərazidən də eşidildi. Argiştı qulaqlarına inanmadı. Ona elə gəldi ki, dəhşətli bir yuxunun içindədi. Düşmən təhlükəsiz hesab etdikləri bu dağlıq əraziyə necə gəlib çıxdı?

Argiştı sıx dumanın içində şüursuz halda maşına tərəf getmək istəyəndə, kimsə onun qolundan tutub çəkdi. Dəhşət içində yerində dondu, ona elə gəldi ki, indicə silahın soyuq lüləsi alına dirənəcək. Dili tutar-tutmaz soruşdu:

– Kimsən?

– Qorxma, xüsusi təyinatlı deyiləm, yerin dibindən çıxıb qarşında peyda olam.

– General, bu sənsən? Məni qorxutdun...

– Səni qərargahdan çıxanda gördüm. Hara qaçırsan, Kərəmyan? Erməni əsgərləri döyüş meydanındadı. Mərdliklə döyüşür. Sən niyə qaçırsan?

– Şuşada ordunun necə məğlub olduğunu görmək istəmirəm. Bu mənim üçün çox ağırdır, Ohanyan. Sən bir generalsan. Birinci Qarabağ müharibəsində də döyüşməsən. Sən bir hərbiçi kimi dözümlü adamsan. Amma mən yox. Mənim iradəm çox zəifdir. Şuşanı itirmək mənim üçün faciədir.

– Biz hamımız bu faciəni yaşamaq məcburiyyətindəyik. Amma axıra qədər döyüşməliyik. Düşməni məhv etməliyik.

– Mən bu döyüşün sonunu görmürəm. Onlar artıq Şuşanın içindədi. Küçələrdə əlbəyaxa döyüş gedir.

– Qayıt. Fərariyyət etmə, Kərəmyan.

– Sən yaşlısan, Ohanyan. Mən isə cavanam və yaşamaq istəyirəm.

General hiddətləndi, onun yaxasından yapışib silkələdi:

– Sən Şuşasız necə yaşayarsan, axmaq? Biz əsgərik. Biz Şuşanın müdafiəsinə cavabdehik. Sən erməni millətinə xəyanət edirsən. Sən bu yolda qan tökmüş igidlərimizin ruhuna xəyanət edirsən.

Argiştı Kərəmyan çarəsiz halda əlini yellədi, o, ruhdan düşmüşdü. Başını qaldırıb ətrafı süzdü. Sanki bu an şəhəri bürüyən sıx duman onun içinə çökürdü. İçeridə işıqlı duyğularını, xəyallarını, –hər nə vardisa, dumana-çənə büküb məhv edirdi. Kərəmyan ağılamaq istəyirdi...

Argiştı, – Ohanyanın səsinə mülayim, ruhverici, təskin edici bir ahəng duyuldu, – düşmən Şuşanı ala bilməyəcək. Argiştı, bunu sənə mən deyirəm, 92-ci ildə Şuşanı işğal etmiş köhnə komandir, general Seyran Ohanyan deyir.

– General, sən hələ də nəyə isə ümid bağlayırsan?

– Ümid son ana qədər bizim silahımızdır. Allah bizimlədi. İndiki kimi Şuşaya belə sıx duman gəlməyib. Görürsənmi, biz üz-üzə dayanmışıq. Amma bir-birimizi görməkdə çətinlik çəkiirik. Bu sıx dumanda düşmən artilleriyadan, uzaq vuran dronlardan istifadə edə bilməyəcək.

– Çox da sıx dumana bel bağlama, general. Düşmən artıq qarıdadır. Şəhərə girən xüsusi təyinatlılar əlbəyaxa döyüş aparır. Biz uduzmuşuq. Amma inana bilmirəm, bu xüsusi təyinatlılar hardan peyda oldular, şəhərin içinə göydənmi düşdülər, yerdənmi çıxdılar?

– Bəlkə qayalıqlardan dırmaşib şəhərə giriblər?

Kərəmyanı gülmək tutdu:

– Desəydin ki, ulduzların yaxasından tutub aşağı düşdülər,

buna inanardım. Amma qayalardan dırmaşib qalxmaq... sayıqlamadı. Mümkünsüz bir işdi. Sən Allah, general, nağıl danışma. Belə əfsanə kimi hadisələr ancaq nağılların içində olur. Göz-gözü görməyən bu qatı dumanda, zil qaranlıqda o qayaları yuxarı qalxıb, daşlı, kollu-koslu əraziləri adlayıb şəhərə girməkmi olar?

– Qayıt, Argiştı. Biz ikimiz də Şuşanın müdafiəsinə cavabdehik. Sən bundan əvvəl Ermənistanın təhlükəsizlik xidmətinə rəhbərlik etmisən. Qayıt.

– Ordunun necə məğlub olduğunu, Şuşanın ağ bayraq qaldırıldığını görmək mənim üçün çox ağırdır. Məni bağışla, general.

Argiştı pərişan, məyus halda atəş səslərini dinlədi və dumanın içində yox oldu.

2.

Daşaltı sanki barıt, tüstü, yanıq qoxulu havasını içinə çəkib elə bil nəyi isə gözləyirdi. Savaşın alovları kənddə və kəndin ətrafında ürəkdağlayan izlərini qoymuşdu. Torpağın altı üstünə çevrilmişdi. Daşlar, qayalar minamyot atəşinin zərbəsindən parçalanıb ətrafa səpələnmişdi. Daşaltı çayının sahilindəki bir-birinə çitənmiş kimi görünən ağaclar da zədə almışdı. Lakin ürəkdağlayan mənzərələrdən ən əsası o idi ki, torpağın hər qarışında canını fəda etmiş şəhidlərin qanı vardı və sanki bu yerlərdə vaxtsız-vədəsiz qırmızı lalələr açmışdı...

Daşaltıdan yaralı və şəhidləri daşıyırdılar. Təxliyə maşınları Daşaltıya yaxınlaşa bilmirdi. Bunun da səbəbi o idi ki, Şuşa qalasından düşmən təxliyə maşınlarını atəşə tuturdu. Buna görə də yüngül yaralıların qoluna girərək aparır, ağır yaralıları isə təxliyə maşınına qədər xərəkdə daşıyırdılar.

...Xüsusi təyinatlıların bir dəstəsi Daşaltıdan yuxarıda meşədə gizlənmişdi. Onlara noyabrın 5-dən 6-na keçən gecə-səhərə yaxın Laçın dəhlizi istiqamətinə hərəkət əmri verilmişdi. İn-

di də xüsusi təyinatlılar meşədə dincəlir, döyüşə qədər qüvvə toplayırdılar.

Baş leytenant, hərbi həkim Namiq Seyfəddinli başını çantasının üstə qoyub əllərini qoltuğunda gizlətdi. Sazaq iliklərə işləyirdi. Soyuq hava sanki qılınc tiyəsi kimi əsgərlərin üzgözünə toxunur, gözlərini yaşardırı. Dəstənin komandiri, polkovnik-leytenant Ramiz Cəfərov da onun yanında özünə yer elədi. Yağışdan islanmış torpaqın soyuğu, havanın sazağı iliklərinə qədər üşütdü.

Bu anda tərənin aşağısından səs gəldi:

– Ay uşaqlar, eşidirsiz məni? Həkim var, orda? Həkim lazımdı. Ağır yaralı var.

Namiq yerindən qalxdı və aşağıya tərəf səsləndi:

– Gəlirəm. Yaralı hardadı?

– Dərəyə düşüb.

– Bura qaldıra bilməzsiz?

– Yox. Başından yaralanıb. Yerindən tərpedə bilmərik.

– Yaxşı, gəldim...

Avtomatını kənara qoydu, qaranlıqda çantasındakı tibbi vasitələri yoxladı. İlk tibbi yardım üçün hər şey vardı. Ramiz Cəfərov da yerindən qalxdı:

– Tək gedə bilməzsən. Gözlə gəlirəm.

– Yox, komandir, siz dincəlin. Tez qayıdırəm.

Qaranlıqda tərpedən aşağı yenmək təhlükəli idi. Səhv addım atsaydı sürüşüb yıxılar, dərənin dibinə düşərdi. Namiq ehtiyatla addım atır, dayanır nəfəsini dərir, yaralının köməyinə tələsirdi. Bu anda narın, çisələkli yağış başladı. Külək yağışı həkimin üzünə çırpır, ayağının altından daş sürüşür, ağacların qol-budaqları addım atmağa əngəl törədirdi. Dərə üstəlik qara dumanla örtülmüşdü. Çox güman ki, yağan yağış tezliklə dumanı dağıdacaqdı. Az keçmədi ki, nəm torpaq islandı. Çəkmələrini yumşalmış torpağın içindən zorla çəkib çıxardı. Amma

həkim vərdiş etdiyi bir çevikliklə yamacdan aşağı yendi. Axır ki, dərədə əsgərlərin qaraltısı göründü.

Ağacın dibində üstünə odeyal örtülmüş yaralının sızıltısı gəlirdi. O, ağır nəfəs alırdı.

Əsgər yaralının başını qaldıraraq üzünü həkimə tutdu:

– Qəlpə sifətinə dəyib. Bəlkə gözünü də zədələyib.

Həkim çantasını açdı, spirti və pambıq bükülüsünü çıxardı:

– Üzünü təmizləyim, ondan sonra bəlli olar. Gözünə zədə dəyib, yoxsa yox. Narahat olmayın, nə lazımsa edəcəm.

Həkimin təmkinli, yumşaq səsinə yaralını rahatlandıran və ümidləndirən ruhlandırıcı bir hiss vardı. Əlini yaralının üzünə çəkdi, sifəti qan içindəydi. Amma qəlpə yarasını görə bilmədi. Başını təəssüflə yellədi:

– Çox qaranlıqdı, üzünü görə bilmirəm. Bir balaca işıq olsa...

Əsgərin biri irəli gəldi:

– Bəlkə alışqan yandıraq? Bir anlıq lazımdı, sifətinə baxım.

– Amma qorxuram, ermənilər işığı görəndə kimi buranı atəşə tutalar. Onlar bu ərazini nəzarətdə saxlayırlar.

Həkim çarəsiz halda dedi:

– Başqa çarəmiz yoxdu, yandır, tez baxım, söndür.

Alışqanı yandırdılar, həkim yaralının sifətinə baxdı: qəlpə almacıq sümüyünü parçalamışdı.

Alışqanı tez söndürdülər. Həkim yaralının yanağını təmizlədi, ağrıkəsici iynə vurdu, sonra da üzünü sarıyıb narın yağışın tutmadığı iri daşın yanına çəkdi. Bu anda qaranlığın içinə sanki bir parça alov düşdü, ətraf işıqlandı və minamyot atəşinin qəlpələri yaralı ilə həkimi götürüb daşa çırpıdı. Ətrafdakı əsgərlər atəşdən yayındılar.

Həkim də, yaralı da sağ-salamat qaldı. Həkim başından kaskanı çıxardı, dərindən nəfəs aldı, ölümün soyuq küləyi onların ikisini də vurub yan keçmişdi.

Əsgərlər həkimin başına topladı:

– Yaralanmadın, doxtur? Yaxşı qurtardıq.

– İşıq bir anlıq yanıb söndü. Onlar şübhələnib atəşə tutdular. Çünki ermənilər bizim burda olduğumuzu bilmirlər. Yoxsa buranı aramsız top atəşinə tutarlar.

Həkim əlini yaralının alınına qoydu:

– Qızdırması yoxdu. Amma bura təhlükəlidir. Onu dərədən çıxarmaq, təxliyə etmək lazımdı, yarası ağırdı.

– Təxliyə məşinləri buraya yaxınlaşa bilmir. Çünki ermənilər aman vermir. Piyada aparmalıyıq.

– Daşaltı ermənilərə od qoyub.

– Bu od erməniləri nəsilbənəsil yandıracaq, külünü çıxaraacaq. Eşq olsun komutan Tehran Mənsimova. Bu yerlərdə ad qoydu, – əsgər təntənə ilə dedi.

– Tehran Mənsimovun adı tarixə düşdü. İgidlərin hamısının adı düşdü tarixə. Müharibədən sonra onların adı bəlli olacaq.

– Əsgərlərin hamısı qəhrəmandır. Qorxaq əsgərin burda nə işi? Mən həkiməm, bu müharibədə yüzlərlə yaralı gördüm ki, təxliyə olunmalıydılar, amma getmək istəmirdilər. Göz yaş tökürdülər ki, həkim yaramızı sarı, ağrıkəsici vur. Mən döyüşmək istəyirəm. Bir yaralı gətirdilər yanıma. Qəlpə kürəyini dağıtmışdı, yaraya daş ürək lazımdı ki, baxsın. Çox dözümlü, cəsur bir oğlan idi. Əl çəkmədi ki, döyüş yoldaşları mın yanına qayıdıram. Mən heyrətə gəlirdim. Əsgərlərdə o qədər ruh yüksəkliyi vardı... Düşmən bu igidlərin qarşısında neyniyə bilər?

– Heç zad.

– Yaxşı, mən qalxım, – həkim tərədən yuxarı bir-iki addım atdı. Zil qaranlıqda hara gedəcəyini, hansı səmtə üz tutacağını bilmədi. Aşağıda əsgərlərin səsi gəlirdi. Yəqin ki, dərəni tərək edirdilər. Yoxuşda meşəliyin içində yolu azdı. İki-üç addım atıb əlini ağzına tutdu və astadan səsləndi:

– Uşaqlar hardasız, mən azmışam. Yolu tapa bilmirəm.

Ağacların arasında vurnuxurdu. Silahı götürmədiyinə peşiman oldu. Ona elə gəldi ki, hər ağacın arxasında bir düşmən

gizlənilib. Dayanıb nəfəsini dərdi və yenə də üzüyuxarı səsləndi. Bu anda Ramiz Cəfərovun səsinə eşitdi:

– Yaxındayıq. Sağ tərəfə gəl.

– Azmışdım, yolu tapa bilmirdim.

Polkovnik gülümsündü:

– Tanımadığımız meşələrdi. Gəl bura. Yəqin ki, donmusan.

Yaralı ağır idimi?

– Qəlpə yanaq sümüyünü dağıtmışdı. Təxliyə edəcəkdilər.

Namiqlə Ramiz Cəfərov kürək-kürəyə verib ağacın dibində mürgüləmək istədilər. Xüsusi təyinatlılar yorğun idi. Buna görə də ətrafdan səs-səmir gəlmirdi. Yalnız ara-sıra top atəşi eşidilirdi. Sanki xüsusi təyinatlılar xarlamış buzun içindəydi. Meşənin qaranlıq, soyuq və yağmurlu havasında sürünməkdən paltarları süzülüb cırılmışdı, kol-kosun cızıb qanatdığı əllərinin içi göynəyirdi.

Namiq polkovnikə sarı çevrildi:

– Komandir, çalış həmişə arxası qatda yat, – dedi

– Niyə?

– Müharibə dövrünün qaydalarından biri də budur. Çünki böyrüstə yatanda atılan topun qəlpəsi səni tutur. Ancaq arxası qatda yatanda qəlpə yan keçir.

Komandir qalxıb oturdu:

– İndi ratsiya ilə xəbər verdilər ki, bizimkilər artıq Laçın dəhlizini bağlayıb. Sübhə yaxın biz də hərəkət edirik. Xüsusi təyinatlılar Şuşa qalasının girişinə yaxınlaşır. Sağ qalsaq Şuşada doyunca su içərik.

– Özü də İsa bulağında.

– İsa bulağı uzaqdı.

– Susuzluq ciyərimizi yandırdı.

– Bilirsən, Namiq nə düşünürəm?

– Nə düşünürsüz, komandir?

– Müharibə qurtarar, evə qayıdırıq, inşallah. Mən heç kəsə xəbər verməyəcəm. Səssizcə həyətdə girəcəm. Həyətdə oturub

bir papiros yandıracam. Onu axıra qədər çəkib, sonra qapımızı döycəm.

– O vaxta qədər səbr etməyə hövsələniniz çatmaz, komandır. Bəlkə də həyətin o başından qışqıracaqsız: – ey uşaqlar, mən gəldim. Həmən qonum-qonşuya qədər, hamı töküləcək həyətə.

– Düz deyirsən, səbrim çatmaz. Beş övladım var. Dördü qızdı, biri oğlan.

– Maşallah, komandır.

– Böyüyü Rəbiqədi. Noyabrın 27-də qızımın toyudu. Səni də dəvət edəcəm.

– Mütəlq gələcəm. Baxmayaraq ki, aramızda yaş fərqi çoxdu, amma komandır, sən burda mənə ata, böyük qardaş oldun. Bir içim suyu, bir tikə quru çörəyi mənimlə böldün. Sən mərd, cəsur, vətənpərvər adamsan, Ramiz müəllim. Neçə yaşın var?

– Qırx yeddi.

– Uzun illərdi hərbidəsən. Təqaüd yaşın çatmışdı. Cəbhəyə gəlməyə bilərdin.

– Mən elə müharibəyə görə təqaüdə çıxmadım, hərbidən uzaqlaşmadım. Bilirdim ki, nə vaxtsa savaşa başlayacaq. Çünki torpaqların işğaldan azad edilməsi müharibəsiz ötürməzdi.

– Əslində ordunun sənə kimi savadlı, təcrübəli zabitlərə ehtiyacı var.

– Çox tərifləmə. Dincələk. Bir-iki saata qalxmalıyıq.

Yağış yenidən başladı. Bu dəfə leysan yağdı. Yarpaqlara düşən damlaların səsi gəlirdi.

Həkim başını yuxarı qaldırdı. Yarpaqlardan üzünə iri damlalar düşürdü. Susuzluqdan cədarlanmış dodaqlarını islatdı və ağzını açdı. İki-üç damlanı uddu. Amma buz kimi damlalar içindəki yanğını söndürə bilmədi. Daha da artırdı. Üşüyən əllərini qoynuna qoyub komandır kimi arxası qatda uzandı.

...Tankın açdığı atəş meşədə sanki ağacları kökündən silkələdi. Qəfil partlayış meşəni oyatdı. Böyrüstə uzanmış Namiq qo-

lunda dəhşətli ağrı hiss etdi, ağrı canını yaxdı və qəlpənin şiddətli dalğası onu götürüb komandirə çırpdı. Çevrilib polkovnikə baxdı, o, arxası qatda sakitcə yatmışdı. Bəlkə də yorğun olduğundan atəş səsini eşitmirdi. “Çox şükür qəlpə qoluma dəydi, komandiri qoruya bildim.” Qolundakı kəskin ağrı ayaqlarının ucuna qədər yeridi. Yuxulu olduğundan, özü bilmədən, böyrüstə çevrilmiş, qəlpə qolunu sivirib keçmişdi. Təkrar komandirə baxdı, onu oyatmaq istədi, amma yarasından şoralanan qan dayanmadan axırdı. Təcili özünə tibbi yardım göstərməliydi. Amma fikri komandirin yanında qaldı: ” Çox yorğundu, ayıla bilmir. Çox əziyyət çəkib. Atəş kəsildi. Amma deyəsən yaralanan çoxdu. Bəlkə şəhid də var. Qolumu sarıyım... gedim...”

Həkim tibb çantasını açdı. Barmaqlarının ucundan qan süzürdü.

Tankdan yenə atəş açıldı. Hər tərəfdən səslər gəldi. Bu səslərin çoxu həkimi köməyə çağırırdı:

– Namiq həkim, özünü yetir, ağır yaralı var. Yaralılar çoxdu.

Namiq qolunu sarımağa çalışaraq qaranlığa səsləndi:

– Özüm də yaralanmışam. Yaramı sarıyım, gəlim.

Ağrıkəsicini çıxarıb özünə iynə vurdu. Qanı heç cürə saxlaya bilmirdi. Əlini yaraya toxundurdu: qolunun sümüyü əvəzinə əli yumşaq ətə dəydi: “Qolumun sümüyü ovulub. Çətin məsələdi. Amma yaralılardan köməyinə getməliyəm. Ümidləri mənədi”.

İki nəfər əsgər ona köməyə gəldi.

– Qanı kəsə bilmirəm. Çantamda qankəsicici dərman var. Onu tapın, səpim yarama.

– Göz-gözü görmür, deyəsən yoxdu.

– Çantanı ver, özüm tapım.

Qolunu juqutla möhkəm sıxıb bağladı. Birdən polkovnik Ramiz Cəfərov yadına düşdü. Hələ də ortalıqda görünmürdü, səsi eşidilmirdi: yəni bu güclü atəş komandiri yuxusundan oyatmadı? Birdən bir şey olar? Sanki damarlarında qanı dondu.

Özünü polkovnikə yetirdi. O, uzandığı yerdə eləcə qalmışdı. Qolundan tutub möhkəm silkələdi. Əlini üzünə çəkdi. Sifəti buz kimiydi. Nəbzini yoxladı və əlini sinəsinə qoydu. Qəlpə həkimin qoluna dəyib komandirin sinəsini dağıtmışdı...

(Polkovnik-leytenant Ramiz Cəfərov xüsusi təyinatlıların ən yaxşı zabitlərindən biri sayılırdı. O, 1974-cü ildə Ukraynanın Donetsk vilayəti Makeevkada dünyaya göz açmışdı. Sonralar xidmət işi ilə əlaqədar Cəfərovlar ailəsi Sumqayıt şəhərinə köçdülər.

Uşaqlıqdan hərbi sahəyə maraq göstərən Ramiz bütün həyatını da bu sahəyə bağladı. O, Sumqayıtda orta məktəbi başa vurdu və təhsilini Cəmşid Naxçıvanski adına hərbi litseydə davam etdirdi. Lakin litseydə öyrəndikləri onu qane etmədi. Təhsilini davam etdirmək qərarına gəldi. O, 1992-ci ildə birinci Qarabağ müharibəsinin getdiyi bir vaxtda sənədlərini Y.F. Marqelov adına Suvorov ordenli Ryazan Qvardiya Ali Hava Desant Komandanlığı məktəbinə verdi və dörd ildən sonra onu uğurla başa vurdu.

2004-cü ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarında NATO-nun “Əməliyyat heyət zabitləri” kursunda iştirak etdi.

Ramiz Cəfərov aprel döyüşlərində öz cəsurluğu, şücaəti ilə fərqləndi. O, Ermənistanın müdafiə naziri Seyran Ohanyanın “Yenilməz Ohanyan xətti” müdafiə xəttini qəhrəmancasına yardı və düşməni ağır məğlubiyyətə uğratdı.

İkinci Qarabağ müharibəsində torpaqların işğaldan azad edilməsində böyük hünər göstərdi. (Ölümündən sonra “Fizulinin azad olunmasına görə”, “Şuşanın azad olunmasına görə” medalları ilə təltif edilib və ən böyük təltifə – “Vətən Müharibəsi Qəhrəmanı” adına layiq görülüb).

...Yaralılar bir-birinə dayaq ola-ola, bir-birinə söykənə-söykənə çətin yollardan keçib gedirdilər. Bu yollar cığırlardan,

düşmənin nəzarətindən kənar olan təpələrdən, meşələrdən keçirdi. Əsgərlərdən bəzisinin başı, bəzisinin ayağı, qolu sarıqlıydı. Bəzisi ağır yaralı olduğundan xərəkdə aparılırdı. Arxada isə şiddətli atəş səsləri eşidilirdi. Şuşanın ətrafında qızgın döyüşlər gedirdi...

Yaralılar arasında həkim Namiq Seyfəddinli də vardı. Sarırmış qolu çiyindən asılmışdı. Yüzlərlə yaralıya ilk tibbi yardım göstərən, onları həyata qaytaran və təxliyə edən həkim bu dəfə özü kiminsə yardımına möhtac idi və özü təxliyə yerinə tələsirdi. Bu anlarda o, sanki dünyanın ən ağır yükünü çiyinlərində daşıyırdı və içinə çökmüş sıxıntı bu yerlərin soyuq havası kimi onu üşüdüdü. O, döyüşlərdə çox şəhid görmüşdü. Amma komandiri, polkovnik-leytenant Ramiz Cəfərovun şəhid olması kimi onu sarsıtmamışdı. O, igid, cəsur, mayası yaxşılıqdan, xeyirxahlıqdan yoğrulmuş bir insan idi. Hərbi iş bir zabit kimi onu sərtləşdirmişdi. Amma ürəyi kövrək, saf və təmiz idi.

– Həkim, yaran çox ağırdı, qan dayanmaq bilmir, – yaralı əsgər ona kömək etmək istədi.

– Yaram ağırdı, çoxlu qan itirmişəm. Amma neynəməli? Əlimizdən heç nə gəlmir. Yalnız dayanmadan getməli, təxliyə maşınlarının gözlədiyi yerə tez çatmalıyıq.

Həkimin gənc, yaraşığı simasında qolunun ağrısından çox içində daşdığı sıxıntılı kədərini hüznü duyuldu. Tez də özünü toparladı və gülümsəməyə çalışdı:

– Hər şey ötüb keçəcək, sağalırıq, amma...

– Həkim, bəlkə bir az dincələk, sən çox yorğunsan, addımlarını zorla atırsan.

– Dayana bilmərik. Var gücümüzü toplayıb irəli getməliyik.

– Axı həkim, qüvvən tükənir, yıxılırsan, amma dayanmadan irəli gedirsən, – əsgər əl çəkmədi.

Yaralılar ayaq saxladı və həkimin nə deyəcəyini gözlədi.

Namiq Seyfəddinli arxasına da baxmadan ayaqlarını sürüyə-sürüyə, sanki qüvvəsinin tükənməsinə imkan verməyə-

rək inadla addımlarını sürətləndirdi və əsgərə cavab verdi:

– Düz deyirsən, vəziyyətim ağırdı. Amma dincəlsəm, daha ayağa qalxa bilmərəm, bu da mənim sonum olar. Onsuz da yaranın qanını kəsə bilmədim.

Bu anda kimsə ucadan sevinclə qışqırdı:

– İrəlində bulaq var.

– Hardadı o bulaq? – həkim də dayandı və ümidlə, gözləri işıqlanmış halda bulağı axtardı.

Yol kənarında iri qayanın altından göz yaşı kimi şəffaf su axırdı. Ensiz arxın kənarları yamyaşıl yosunla örtülmüşdü.

Əsgərlər o anda çantalarından dəmir qabı çıxardılar və bulağın altına tutdular. Suyun şırıltısında xoş bir ahəng vardı. Yaralılar su içdilər, hava sazaq olsa da üz-gözlərinə çırpıldılar.

Gözlərə işıq, dizlərə qüvvət, ürəklərə təpər gəldi.

...Qaranlıq birdən düşdü. Sanki dumanlı, nəmişli gecə gözlə görünən hər şeyi – uzaq dağlara qədər boz yaylığına bükdü.

Yaralılar hələ də yol gedirdi. Meşəyə yaxın yerdə maşınların qaraltısı göründü. Cavid qışqırdı:

– Çatdıq.

Tükənən son güc, son nəfəs sanki birdən genişləndi, işıq kimi ürəklərinə doldu və onlara ruh verdi...

3.

Qrup komandiri, kapitan Elməddin Paşayev xüsusi təyinatlıları başına yığdı:

– Yeni tapşırıq aldım. Biz Daşaltıya tərəf hərəkət edəcəyik.

Əsgərlərdən biri dedi:

– Daşaltı işğaldan azad olunub ki. Daşaltıda erməni yoxdu.

Qrup komandirinin arıqlamış, qaralmış sifəti ciddiləşdi:

– Kəşfiyyat məlumatına görə qırx nəfər erməni Daşaltıya girib. Hökumət binasında gizlənilər. Onları arayıb tapmaq, məhv etmək əmri verilib.

– Erməninin Daşaltıda nə işi? – Hüseyinov hiddətlə dedi, – əl çəkmirlər torpağımızdan.

– Bunlar çox güman ki, muzdurlardı. Şuşa döyüşündə ermənilərə köməyə gedirlər.

– Axmaqdlar.

– Axmaq olduqları bəllidi. Hazırlaşaq.

İki saatlıq dincəlmək əmri verildi. Kilometrlərlə dağlardan, sıldırım qayalardan, dərə-təpələrdən ac-susuz günlərlə uzun yol gəlmiş əsgərlər qüvvə toplamaq üçün o anda torpağın üstünə sərələndilər. Çantalarını başlarının altına qoyub soyuq havada bir-birinə sığındılar, bir-birini nəfəsləri ilə qızdırmağa çalışdılar.

Qrup komandirinə rabitə ilə yeni tapşırıq gəldi:

– Xüsusi təyinatlıların bir bölüyü Daşaltıya girib. Hökumət binasında, evlərdə, ətrafda axtarış aparıblar. Ermənilər gedib. Kəşfiyyat məlumatına görə hazırda Topxana yüksəkliyi ilə üzbəüz olan yüksəklikdədilər. Oraya hərəkət edin. Düşməni tapıb məhv edin. Sizə kömək gələcək.

– Bəlkə Şuşaya giriblər, komandir? – Hüseyinov həyəcan içində soruşdu.

– Şuşaya hardan girə bilərlər? Şuşaya gedən yolları bizimkilər bağlayıb.

...Yüksəklikdən aşağıda – meşəlikdən qarışıq səslər gəlirdi. İrəlində gedən Məharət arxaya çevrilib əli ilə dayanmaq işarəsi verdi:

– Aşağıda adamlar var. Amma səslərindən ayırd eliyə bilmirəm kim olduqlarını. Bilmək olmur, bizimkilərdi, yoxsa ermənilər.

– Bizimkilər də ola bilər, – Hüseyinov da diqqətlə səslərə qulaq verdi.

– Nə danışdıqlarını başa düşə bilmədim. Aşağı enək, ehtiyatlı olun. Görək axtardığımız ermənilərdi, yoxsa başqalarıdı?

Yamaclar sürüşkən idi. Kol-kosdan tutub ehtiyatla aşağı

yenir, iri daşlar ayaqlarının altından qaçır, nəm torpaq ovularaq onları aşağı sürüyürdü. Meşənin kənarına yaxınlaşdıqca səslər də aydınlaşırdı. Komandir əlini yuxarı qaldırdı və dayanmaq işarəsi verdi. Hüseyinov səslərə diqqət yetirdi və nifrətlə dedi:

– Bunlar elə bizim axtardığımız ermənilərdir. Taqqıltı, gurultu səsi gəlir. Elə bil ağac kəsirlər. Doğma meşələri kimi rəftar edirlər.

Komandir dedi:

– İrəli kəşfiyyat göndərək.

İki nəfər ağacların arxasında gizlənə-gizlənə meşəyə girdi. Xüsusi təyinatlılar dayanıb gözlədilər. Dəqiqələr keçir, kəşfiyyata gedənlər yubanırdı. Bu anda irəlidə ağacı baltalayan erməni baltanı yerə atdı, alnının tərini qolu ilə silib ağacların arxasında gizlənməmiş xüsusi təyinatlılara tərəf gəldi. Təhlükəni hiss edirmiş kimi ətrafa boylandı, səsləri dinlədi. Əsgərlər nəfəslərini içinə çəkib onun hərəkətini izlədilər. Erməni nə düşündüsə yenidən geri qayıtdı və baltanı götürdü. Komandirin narahatlığı gözlərində əks olundu:

– Bu uşaqlar niyə gəlib çıxmədilər? Birdən dəlilik edib döyüşə girərlər...

– Amma elə bilirəm, ermənilər qırx nəfərdən çoxdu, komandir.

– Mənə də elə gəlir.

Gedənlər təngnəfəs qayıtdılar:

– Komandir, meşənin içi ermənilərlə doludu. Bəlkə də iki yüzə qədər erməni var. Onlar yol çəkirlər. Meşənin ortasına qədər yolu çəkiblər.

– Bu yol nə ola bilər, Hüseyinov? Müharibənin bu qızgın vaxtında.

– Enli yoldu. Elə bilirəm tankların hərəkəti üçündü. Ermənilərə hərbi yardım göstərmək istəyirlər.

– Şərəfsizlər, – komandir əsəbiləşdi, dayanıb gözləməyə səbri çatmadı, – uzaqdan müşahidə aparacaq.

...Meşədə qızgın iş gedirdi. Keçirdiyi əsəb, qəzəb və nifrət komandirin içini sanki iti xəncər kimi doğradı: “Bunlar Şuşa ermənilərinə köməyə gedir. Zirehli maşınlarla çox güman ki, bizimkilərin arxasına keçib onları mühasirəyə almaq niyyətindədirlər. Alçaqlar, şərəfsizlər. Niyyətiniz gözünüzdə qalacaq...”

Hüseyinov komandirin üzünə baxdı, baxışları ilə işarə etdi: “Vurummu?” Komandir başını buladı və pıçiltı ilə dedi:

– Səbr eləyin, tələsməyin. Vaxtı çatanda mən döyüş əmri verəcəm.

Erməni əsgəri onların bir addımlığında idi. Xüsusi təyinatlıların barmaqları silahın tətiyində, nəfəslərini qısdılar və həyəcan içində gözlədilər. Erməni əsgəri ətrafa baxdı, şübhəli heç nə hiss etmədi, əlini uzadıb ağacdən asdığı içi dolu selafon torbanı götürdü, dəmir qabdan su içdi və torbanı yenidən ağacdən asıb arxayınlıqla əsgərlərin yanına getdi.

Dəstə gərginlikdən azad olub rahat nəfəs aldı. Komandir pıçiltı ilə dedi:

– Hüseyinov, atəş açsaydın bizi çətin vəziyyətə salardın. Bu qədər silahlı erməni ilə bacara bilməzdik. Ən başlıcası tapşırığı yerinə yetirməzdik. Bizə kömək gələcək. Biz onları son nəfərinə qədər məhv etməliyik. Bir də bu ermənilər bizim yerlərə nabeləddilər. Hücuma başlayan kimi vahiməyə düşəcək, ilk növbədə canlarını qutarmağa çalışacaqlar.

– Onlar ancaq narkotik qəbul edəndə cəsarətlə döyüşürlər, komandir.

Yenidən bir yerə toplandılar. Komandir əsgərləri süzdü, onları ruhlandıraraq tərzdə inamla dedi:

– Bir azdan bu meşədə bir nəfər də erməni qalmayacaq, ya məhv olacaq, ya da canlarını götürüb qaçacaqlar. Ona görə də düşünülmüş halda hücuma keçməliyik. Mənim planım belədir: bir nəfər sağda, bir nəfər isə solda qumbaranı eyni vaxtda çarpaz şəkildə atıb düşmənin içində vahimə yaradırıq. Çarpaz atışma onları çəşdirəcək. Elə güman edəcəklər ki, üstlərinə ordu gəlir.

Hüseynovun üzü təbəssümləndi:

– Komandir, onlar ən çox xüsusi təyinatlılardan qorxurlar. Onlar bizim gücümüzü görüblər.

Bu anda arxadan, yamacların üstündən “Allahu Əkbər” səsləri gəldi. Parolu eşidən kimi əsgərlərin üzü güldü. Komandir təntənə ilə dedi:

– Kömək gəldi.

...Döyüş başladı. Sanki adamlar yox, bir-biri ilə ağaclar döyüşürdü. Qumbaralar partlayır, alov qalxır, ağaclar od tuturdu. Komandir qışqırdı:

– Yaylım atəşi açın.

Qəlpələr yağış kimi yağdı. Komandir əlindən yaralandı. Barmaqlarının arasından qan şoralandı. Hüseynov döyüşə-döyüşə qışqırdı:

– Komandir, kənara çəkilin. Özünü təcili tibbi yardım göstərin.

– Hara çəkilirəm? Ermənilər son nəfərinə qədər məhv olmayınca döyüşdən çəkilmirəm.

Dayanıb durmağa vaxt yox idi. Xüsusi təyinatlılar düşməni meşənin axırına sıxışdırırdı. Arxada xeyli düşmən cəsədi qalmışdı. Sağ qalanlar qaçırdı.

...Döyüşdən sonra meşəyə sakitlik çökdü. Üstünə qəlpə düşmüş ağaclar tüstülənirdi, bəzisinin yerində dərin çala vardı və ağac qəlpənin şiddətindən sanki qum kimi ələnib çalaya tökülmüşdü. Xeyli ağac kökündən çıxaraq böyrüstə düşmüş, təzə çəkilən yolu bağlamışdı.

Yaralılara ilk tibbi yardım göstərildi. Meşənin ortasında geniş talada ermənilərin bol ərzağı, silah-sursatı qalmışdı.

Hüseynov iştahla əllərini bir-birinə sürtdü:

– Ermənilər bunları bizim üçün hazırlayıb.

Meşənin içinə qədər enli yol gəlirdi. Bu yolla tanklar Şuşaya tərəf hərəkət edəcəkdi...Yolun içində də cəsədlər gözə də-

yirdi. Bu anda kolların arasına düşmüş telefon arası kəsilmədən zəng çaldı. Hüseynov telefonu götürdü. Çox güman ki, telefona kimsə xeyli zəng vurmuş, cavab almadığına görə iki kəlmə ingiliscə yazmışdı: “Şuşa getdi?”.

Daşaltı kəndi düşmənin əlindən zorla qoparıldı... Birləşmiş briqadaların komandiri, polkovnik Tehran Mənsimov yeni tapşırıq aldı: istiqamət Şuşayadır!

Ağır döyüşlərin yorğunluğu içində sanki bir sevinc qığılcımı işıq saçdı: “Axır ki, Şuşaya hərəkət edirik. Daşaltıda şəhid olmuş yoldaşlarımızın qisasını mütləq, mütləq alacağıq. Xüsusi təyinatlılar düşməne qan udduracaq”. Sevinc qığılcımı sanki ürəyinə çökmüş hüzn və kədəri yüngülləşdirdi, ona bir təskinlik və rahatlıq gətirdi. Yamacdan çevrilib geriye baxdı: Daşaltı və Daşaltıdan o tərəfə görünən və görünməyən dağlar vardı. Boranı, qarı əskik olmayan o dağların zirvəsində onların pozulmayan izi vardı. Onlar düşmənin kök saldığı, güclü müdafiə mövqeləri yaratdığı bu dağlarda işğal olunmuş yüksəklikləri ermənilərdən təmizlədilər. Xüsusi təyinatlılar ürəklərində vətən sevdası adlı bir ocağı alışıdıraraq və bu ocağın istisinə qızınaraq soyuqda, boranda, leysan yağışların altında keçilməz meşələrdən, sərt qayalardan, təhlükə dolu dərin yarıqlardan, dərə-təpələrdən keçərək canı, qanı bahasına düşməni məhv etdilər. İndi o dağlar, geniş vadilər, sıx meşələr, kollu-koslu, tikanlı çöllər azaddır. Arxada həm də saysız-hesabsız xarabalıqlar qalıb və o xarabalıqlar da azaddır... Düşmən bu xarabalıqların – odu sönmüş ocaqların sahiblərinə divan tutduğu kimi bu evlərə, gül bağçalara, bir vaxtlar bu yerlərə yaşıl rəngli örpəyini çəkən qollu-budaqlı şah ağaclara da divan tutmuşdu. Bu xarabalıqların içi göz yaşı ilə doluydu və göylərdən nə qədər leysan töksə də, bu göz yaşlarının acısını yuyub təmizləyə bilməzdi...

Polkovnik əsgərlərini gizli bir qürur hissi ilə süzdü. Onla-

rın arıqlamış sifətində, çuxura düşmüş gözlərində mərdlik, cəsurluq işarəti vardı. Onlar dayanmadan irəli gedərək düşməne bir daha öz gücünü, qüdrətini göstərmək, gözəl Şuşanı ermənilərin doyumsuz iştahından, təhlükəli nəfsindən xilas etmək istəyirdilər. Bu savaşda kimin sağ qalacağı, kimin qazi və ya şəhid olacağı məlum deyildi. Düşməne nifrət hissi, qisas hissi, Şuşanı işğaldan qurtarmaq inadı bu hissi üstələyirdi... Polkovnik birdən-birə Anarı, Nihadı xatırladı. Hüznlü bir duyğudan kövrəldi. Onlar əsil qəhrəman idilər. Və indi döyüş tapşırığını yerinə yetirməyə gedəcək xüsusi təyinatlıların arasında yerləri görünürdü...

... Polkovnik Tehran Mənsimovun rəhbərliyi ilə xüsusi təyinatlılar Xankəndidən Şuşaya gələn təminat yolunu bağlayacaq, polkovnik-leytenant Rəşad Aslanovun briqadası isə Gorus-Laçın yolunu qapayacaqdı. Bununla da düşmən Ermənistandan Şuşaya gələn silah-sursat və canlı qüvvə yardımından məhrum olacaqdı. Tapşırığı yerinə yetirdikdən sonra Rəşad Aslanovun briqadası İsa bulağı istiqamətindən Şuşaya tərəf hərəkət edərək şəhərin girəcəyində Tehran Mənsimovun xüsusi təyinatlıları ilə birləşəcəkdilər.

...Komandir Rəşad Aslanovla çiyin-çiyinə gedən mayor Elnur Şirinov dedi:

– Ermənilər nəyin bahasına olursa olsun Şuşanı əldə saxlamağa çalışacaq.

Kapitan Renat Şıxnəbiyev başını buladı:

– Nağıllarda deyildiyi kimi, devin canı şüşədə olan kimi ermənilərin də canı Şuşadadır. Elə ki, Şuşa alındı, düşmənin beləli sındı.

– Şuşa üç tərəfdən mühasirəyə alınacaq: xüsusi təyinatlıların bir qismi qayalıqlardan çıxaraq şəhərin içinə girəcək, əlbəyaxa döyüş aparacaq. Biz də polkovnik Tehran Mənsimovun xüsusi təyinatlıları ilə Şuşanın girəcəyindəki ərazidə birləşəcəyik. Demək olar ki, Şuşanı azad etmək əməliyyatı üçbucaq

şəklində həyata keçiriləcək. Arxadan isə ordu köməyə gələcək.

...Ermənilər də ölüm-dirim savaşına hazırlaşdılar. Şuşanın ətrafına tanklar, BMP-lər, piyada döyüş maşınları, uzaqvuran toplar, minamyotlarla güclü mövqe yaradırdılar. Ermənilərin fikrincə, düşmənin müdafiəni yarıb keçməsi qəhrəmanlıqla birgə möcüzə də istəyirdi.

Xankəndiyə gedən yolda, Şuşaya qalxan yamaclarda çoxlu adamlar toplaşmışdı. Onların tutqun, kədərli üzlərində, çatılmış qaşlarının altında məyus-məyus baxan gözlərində heç bir vaxt yaşamadıqları məğlubiyyətin acısı, doğma evlərini tərk etmək qorxusu bütün dəhşəti ilə həkk olunmuşdu. Yamaclarda silahlilər da vardı. Bunlar Xankəndidən gəlmiş, əlində avtomat silah olan yeniyetmə və yaşlı adamlar idi. Erməni əsgərlərinə köməyə getmək, onlarda ruh yüksəkliyi yaratmaq niyyətindəydilər.

Müharibə isə Şuşanın girəcəyində gedirdi. T-72 tankları və BMP-2-lər dayanmadan od püskürür, havada görünən şimşək kimi parıltıdan sonra dəhşətli partlayış eşidilirdi. Qara tüstü və alov ara vermədən ətrafı bürüyürdü.

Şuşaya gedən Xankəndi yolu bağlanmışdı. Yollarda ərzaq maşınlarının hərəkəti dayanmışdı, sanki onlar da ermənilər kimi dərin məyusluq içində bir möcüzənin baş verməsini, düşmənin məğlub olmasını gözləyirdilər. Amma çox güman ki, müharibə artıq sona yetirdi, ermənilərin qalib gəlmək xəyalı isə yüngül sabun köpüyü tək dağılırdı.

Uzaqda rus jurnalistlərinin olduğu yüngül maşın göründü. Maşın sürətlə Xankəndiyə gəlirdi. Arxada isə sanki dəhşətli atəş səsi maşını izləyirdi. Sürücünün yanında oturmuş rus jurnalisti qorxu ilə çevrilib geriye baxdı və acıqla dedi:

– Şuşaya yaxınlaşa bilmədik. Dəhşətli döyüş gedir. Elə bilirəm ki, üstünlük düşmən tərəfdədir. Çünki onlar bizimkilərə göz açmağa aman vermir. Yıxılırlar, dururlar, yenidən irəli

yüyürürlər və sanki özlərini atəşin içinə atırlar. Tanklardan bir neçəsi vurulmuşdu. Bir neçəsi hərəkətsiz idi. Çox güman ki, bizimkilər qoyub qaçmışdılar, – irəlində toplaşmış adamları seyr etdi, – görəsən bunların taleyi necə olacaq? Çox güman ki, onlar Stepanakertə də girəcəklər.

– Əliboş geri qayıdırıq. Mən ümidlə getmişdim, – ikinci sarısaçlı, göygözlü cavan sifətini turşudub başını yellədi.

– Mühəribəni canlı-canlı çəkmək istədim. Amma qorxdum. Atəşin altına düşə bilərdik.

– Çox təssüf, tanklar heç nə eliyə bilmir, – yaşlı sürücü də başını bulayıb hirsə dedi, – əllərinin altında o qədər qüvvə varkən bizimkilər əfəllik etdilər, bacarıqsızlar... Türklər kimdi ki, bizə qalib gələlər, – sürücü barmağını Şuşaya tərəf silkələdi, – ermənilər doxsan ikinci ildə bu torpaqları qəhrəmancasına, qan tökərək aldılar.

Zirehli maşın sürətlə yanlarından keçib, izdihamın yanında dayandı. Jurnalistlər də maşını saxlayıb düşdülər.

Yaşlı erməni qızarmış gözlərini sildi, çənəsi əsə-əsə, ağlamsınaraq soruşdu:

– Onların tankı çoxdurmu?

– Hələlik, məlumata görə, xüsusi təyinatlılar döyüşür?

– Bəs bizimkilər hardadı? Öldülərmi? – kişi hirsə yumruğunu düyünlədi.

– Onlar bizimkiləri göz açmağa qoymadılar.

– Nikolu sürüyüb bura gətirmək lazım idi, – başqa biri dedi.

– Nikolun əlindən heç nə gəlmir. O, ancaq boş-boş danışır, yalan vədlər verir.

Alçaqboy, gözlərindən nifrətin yaratdığı atəş qığılcımları oynayan orta yaşlı erməni əllərini havada oynatdı:

– Mənim babam on səkkizinci ildə türk ordusunun qarşısına çıxıb. Bizimkilər indi məğlub olsalar da, biz türkləri zamanı gələndə qarışqa kimi əzəcəyik. Bunu mən sizə deyirəm. Dəmirçiyan Arşak. Yadınızda saxlayın.

Yamacda daşın üstə oturmuş qoca erməni ayağa qalxdı, arxadan şalvarının tozunu çırpdı, sonra yamacı boylanıb peşiman-peşiman dedi:

– Nəvəmi gətirdim ki, köməyə getsin. Amma bircə nəvəm var. O, mühəribənin gedişini dəyişə bilməz ki... Biz evə qaıdaq. Burda bizlik bir iş yoxdu.

Zirehli maşının sürücüsü rus jurnalistindən papiros istədi, yandırıb arxayınlıqla tüstünü havaya pülədi və laqeyd halda dedi:

– Biz tərəfdə itki çoxdu. Hər tərəf cəsəddi. Heç olmasa yaralıları götürmək istədik. Amma yaxın gedə bilmədik.

Qoca erməni yamacdan düşüb gələn çəlimsiz nəvəsini bağrına basdı:

– Biz gedək, oğlum, – sonra da üzünü rus jurnalistinə tutdu: – evdə tək qalmışıq. Şəhərdə əhalini təxliyə ediblər. Küçələr, evlər bomboşdu. Qohumlarımız Şuşada yaşayırdı, şəhəri boşaldanda onlar bizə gəldi. Amma indi heç kəs yoxdu. Gəl oğlum, gəl, – uşağın qolundan tutub axsaya-axsaya şəhərə tərəf üz tutdu.

Şuşadan Xankəndiyə tərəf iri maşınlar toz qopara-qopara sürətlə gəlirdi. Bu anda tankdan açılan atəş onları yolun ortasında haqladı. Bir göz qırpmında maşınlardan birini sanki alova büküb havaya tulladı, sonra isə yerə çırpdı. Ətrafa dəmir qırıntıları səpələndi. O biri maşınlar böyrüstrə çevrildi. İkisində də yanğın başladı.

Rus jurnalistləri maşınları qoyub irəli qaçdılar. Onlardan biri qışqırdı:

– Bu bizimkilərin atəşidi, amma niyə düşməyə yox, Stepanakertə atırlar?

– Ağıllarını itiriblər. Hara gəldi atəş açırlar.

Göygözlü jurnalist atılan qəlpədən yaralandı, ayağını tutub dayandı və ağzından köpük tökülə-tökülə bağırırdı:

– Vəhşilər, günahsız adamları qırırlar.

– Vəhşi kimdi?

Şişman erməni hiddətlə, ağlamsınmış cavab verdi:

– Türklər. Onların bu torpaqlarda nə işi var?

...Şuşanın yaxınlığında isə xüsusi təyinatlılar qaladan içəri girməyə cəhd edirdilər. Nəhayət ki, düşmən geri çəkildi. Qala qapısından içəri girdilər. Şuşanın girəcəyi təmizləndi. Əsgərlərin gur səsi dalğa-dalğa ətrafa yayıldı. Bu anda komandir Rəşad Aslanov Azərbaycan bayrağını götürüb ermənicə “Şuşı” yazılmış lövhənin yanına qalxdı. Çevikliklə bayrağı erməni həriflərinin üstə çəkdi. Sevinc dalğası sanki Şuşanın hər tərəfinə yayıldı, uzaq dağlara qədər gedib çatdı.

Bu xüsusi təyinatlıların Şuşa uğrunda gedən döyüşdə ilk, əzəmətli qələbəsiydi. Ruhlanmış əsgərlər qaladan içəri girdilər.

7 noyabr.

Şuşa sıx dumanın içindəydi. Sanki duman Şuşanın içində hər nə varıydısa – hündür binalara, küçə və meydanlara, şəhərdən o tərəfə silsilə dağlara, geniş vadilərə qədər udmuşdu. Elə bil Şuşa yoxa çıxmışdı. Yalnız tankların, BTR-lərin, minamyotların, piyada döyüş maşınlarının səsi, dəhşətli partlayışlar, avtomat silahlardan açılan güllələrin aramsız atışı bir-birinə qarışmışdı. Nə isə uçulub dağılırdı və göydə partlayışın alov qarışıq tüstüsü görünürdü.

Şəhərin qala hissəsində dəhşətli döyüş gedirdi. Döyüş maşınları ilə yüngül silahla silahlanmış xüsusi təyinatlılar üz-üzəydi. Bu bəlkə də dünyanın savaşı tarixində ilk savaşı idi. Tanklarla canlı insan döyüşürdü.

Xüsusi təyinatlıların qumbaraatanları tükənirdi. Komandir Tehran Mənsimov komandanlığa məlumat verdi:

– Vəziyyət çox kritikdir. Cəmi dörd ədəd qumbaraatan qalıb. Tanklar isə çoxdur.

– Hava dumanlı olduğundan biz sizə kömək eliyə bilmirik.

Artilleriyadan, zərbə dronlarından istifadə mümkünsüzdür. Ruhdan düşməyin, tankları sıradan çıxarmağa çalışın.

Polkovnik özü də əsgərləri ilə çiyin-çiyinə döyüşürdü. Rəşad Aslanovun xüsusi təyinatlıları düşməne ağır zərbə vururdu. Sıradan çıxmış tanklar alovlanıb yanırdı.

...Tank sürətlə, atəş aç-aça üstlərinə gəlirdi. Mayor Elnur Şirinov qışqırdı:

– Renat, tankı dayandır. Qumbaraatanın varmı?

– Var.

Elnur kənara çəkildi, tank üstünə gəldi. Cəld yana çevrilib əlindəki qumbaraatanı tankın lyukuna çırpdı, tank bir anlıq ləngər vurdu, alov tankı bürüdü. Elnur dərindən nəfəs alıb alınının soyuq tərini sildi:

– Az qala tank məni tırtılın altına salmışdı.

İkinci tankı Renat vurdu. Yaxında olan tanklar sanki yanmış tankları görüb, bir anlıq dayandılar, geri çevrildilər və sürət götürdülər.

Renat güldü:

– Tanklar da döyüşdən qaçır.

(Mayor Elnur Şirinov və kapitan Renat Şıxnəbiyev döyüşlərdə göstərdikləri igidliyə görə “Vətən Müharibəsi Qəhrəmanı” adına layiq görüldülər).

Bu anda irəlində gələn tank atəş açdı. Top xeyli aralı düşdü və dəhşətli partlayış səsi eşidildi. Komandir Rəşad Aslanov sevinclə dedi:

– Uşaqlar, aşağıda birini də vurdular. Tanklar döyüş meydanını tərk edir.

Elnur Şirinov təəssüflə dedi:

– Amma tankın birini vura bilmədik. Tank gözlənilmədən sürəti azaltdı, sonra dayandı, erməni əsgərləri düşüb qaçdılar. Onları vura bilmədik.

– Düşmən artıq məğlub olur, – polkovnik Tehran Mənsimov dərindən, rahatlıqla nəfəs aldı.

...Yamaclar iri-xırdalı daşlarla örtülmüşdü. Böyütkən kol-ları ilə doluydu. Əl atıb yapışanda böyütkənin tikanları ovuc-larını cızıb qanatdı. Amma xüsisu təyinatlılar bunun fərqi-nə varmadan avtomatlarını sinələrinə sıxaraq irəli getdilər. Uzaq-dan asfalt yol göründü. İrili, xırdalı maşınlar, tanklar yuxarıya – qala qapısına doğru hərəkət edirdi. Asfalt yolun başında ya-nacaqdoldurma məntəqəsinin zəif işığı gəlirdi. Yaxınlıqdan iki maşın sürətlə keçdi. Arxadan tank gəlirdi. Lüləsini xüsusi təyi-natlıların olduğu yerə çevirdi və dayandı.

Komandir yerə yatmaq işarəsi verdi. Bu anda tank aramsız atəş açdı. Top yaxına düşdü. Torpaq göyə sovrulub əsgərlərin üstünə töküldü. Komandir təşvişlə dedi:

– Yəqin duyuq düşdülər. Gördülər bizi.

– Necə görə bilərlər, komandir?

Komandir səs gələn səmtə boylandı:

– Biz necə görürük? Gecəgörmə cihazı ilə.

– Onlar qorxudan atır, komandir. Onların ağına gəlməz ki, biz bu qayalıqlardan çıxıb şəhərə girmişik.

– Bəlkə də yeganə insanıq ki, ilk dəfə bu qayalıqlardan şə-hərə daxil oluruq.

– Səs salmayın, – komandir sərtləşdi.

Bu anda tank yenidən atəş açdı, üzüstə uzanmış əsgərlər qəlpədən qorunmaq üçün başlarını qollarının arasında gizlətdi-lər, yalnız üstlərinə zərblə tökülən torpağın daş kimi ağırlığını hiss etdilər. Torpağın altından çıxmada gözlədilər. Az keç-mədi ki, tank atəşi kəsdi və çox güman ki, savaşı yerinə tələsdi. Yaxınlıqda qəlpələr düşən yerlərdə dərin çalalar vardı, nəm torpağın kəskin iyı gəlirdi. Kimsədən səs çıxmıdı. Komandir ürək ağrısı və təəssüf hissi ilə düşündü: “Kaş bir neçə nəfər sağ qalardı, Şuşanın azad olmasını görərdi, Ali Baş Komandana məlumat verəydi”. Uzandığı yerdən başını qaldırdı və inamsız halda, qorxu içində soruşdu:

– Sağ qalan varmı?

Əsgərlər o anda üstlərindəki torpağı silkələyib ayağa qalx-dılar və sevinc içində qışqırdılar:

– Hamımız sağ-salamatıq, komandir.

– Çox şükür, yanacaqdoldurma məntəqəsinə doğru irəlilə-yirik. Döyüşə burdan başlayırıq.

Yanacaqdoldurma məntəqəsində xeyli erməni əsgəri vardı. Maşınlar dayanmışdı, kənarında bir tank üzüşəhərə tərəf idi.

– Bəlkə əvvəlcə tankı sıradan çıxaraq?

– Ehtiyatlı ol, sən qumbaranı at, biz əsgərləri məhv edək. Yanacaqdoldurma məntəqəsinə ziyan verməyin. Çünki bizə də lazım olacaq.

– Oldu, komandir.

Qumbara lükün içinə düşdü, o anda bağırıtı səsləri gəldi, tank alışıdı. Məntəqədəki əsgərlər çaşıb qaldılar. İlk əvvəl nə baş verdiyini anlaya bilmədilər. Silahlarını götürmək istəyəndə xüsusi təyinatlılar cəld tərpendilər. Məntəqənin geniş həyətin-də xeyli düşmən cəsədi qaldı.

Xüsusi təyinatlılar şəhərin içinə tərəf hərəkət etdilər. Şəhər sıx dumanla açılırdı. Göz-gözü görmürdü. Duman şəhərə tərəf sürünürdü. Artıq binaların həyətinə, döngələrdə, dar küçələrdə əlbəyaxa döyüş gedirdi. Xüsusi təyinatlılar bıçaqdan və qumbaraatanlardan istifadə edirdi. Silahını atıb qaçan erməni-lərin atomatını özlərinə qarşı çevirirdilər. Hərbi hissənin həyə-tində də atışma gedirdi. Amma duman sıx olduğundan erməni əsgərləri bir-birinə silah çəkirdilər, bir-birini məhv edirdilər. Kimsə xüsusi təyinatlıların şəhərin bu hissəsində peyda olaca-ğını ağına da gətirmirdi.

... Bir dəstə əsgər üçmərtəbəli binanın həyətinə erməni-lərlə üz-üzə gəldi. Xüsusi təyinatlılar cəld hərəkətlə binanın içinə girdilər. Köhnə binanın açıq pəncərələrindən erməniləri atəşə tutdular. Aşağıdan atılan qumbara pəncərənin şüşələrini çiliklədi, partlayışdan divarlar silkələndi, döşəmə yanmağa

başladı, tüstü-dumandan göz-gözü görmədi. Xüsusi təyinatlılar yerlərini dəyişdilər. Əsgərlərdən biri pəncərəyə yaxınlaşdı, ehtiyatla aşağı boylandı. Həyət boş idi. Yalnız qatı dumanın içində cəsədlərin qaraltısı görünürdü. Az keçmədi ki, həyət erməni əsgərləri ilə doldu. Binanın bütün pəncərələrindən atəş püskürür, alov xüsusi təyinatlıların üz-gözünü qarsırdı. Vüsal dedi:

– Binadan çıxmalıyıq. Onlar çoxdur.

Arxa qapıdan səssizcə çıxdılar. Binanın pəncərələrini gülləyə tutan ermənilərin başı qarışdı. Bu anda əsgərlər onları mühasirəyə aldı..

...Əsgərlər sürünə-sürünə kolların arxasında gizləndilər. Vüsal irəli getdi. Bu anda lap yaxınlıqda üstü şam ağacları ilə örtülmüş səngəri gördü. Sürünüb səngərin içinə girdi. Duman sanki səngərin ağzına boz örtük çəkdi. İki nəfər də gəldi, səngərin içində özünə yer elədi.

Vüsal dedi:

– Bir yerə toplaşmağımız təhlükəlidir.

– Niyə?

– Ona görə ki, top atsalar üçümüz də şəhid olarıq. Heç olmasa birimiz, ikimiz sağ qalaq.

Sözünü axıra çatdıra bilmədi. Minamyot atəşi şam ağacını parçaladı, qəlpələr ətrafa səpələndi. Vüsal dizindən aşağıda küt ağrı hiss etdi. Əsgərlərdən biri üzüqoylu düşdü, digəri əlindən yaralandı. Vüsal dizindən axan qanı saxlamağa çalışdı, çantasından juqutu çıxardı, yaranın yuxarısında çəkib bağladı. Sonra yanında uzanmış əsgər yoldaşını silkələdi. O, şəhid olmuşdu.

– Vüsal, qəlpə əlimi apardı, – əsgər ona tərəf süründü.

– Juqut varmı?

– Var.

– Ver, bağlayım ki, qan itirməyəsən, – dizinin ağrısına çə-

tinliklə tab gətirərək əsgərin qoluna juqut bağladı, – qolunu sallama, ağırlıq düşməsin.

– Susuzluqdan ciyərim yandı.

– İndi su içə bilməzsən. Su olsa belə. Dözməlisən. Yarıda qanaxma var, su içsən, axırına çıxar, başa düşdün? Mən belə şeyləri müharibədə öyrəndim.

– Neyniyək, gözləyək?

– Mən hərəkət eliyə bilmirəm.

– Bizimkilər yaxındadı, çağırım.

Xüsusi təyinatlılar o anda özlərini yetirdilər. Şəhidi kənara çəktilər. Vüsal çətinliklə irəli süründü:

– Uşaqlar, mən sizə yük olmayım, yeriyyə bilmirəm. Məni bir tərəfə çəkin, siz gedin.

– Axmaqsan? Sizi qoyub hara gedək? Yaralıları təxliyə edirik.

...Xüsusi təyinatlılar döyüşə – döyüşə yaralıları üçmərtəbəli villanın içərisinə apardılar. Burda çoxlu yaralı vardı. Sani-tar tibbi yardım göstərirdi və durmadan yaralıların sayı artırdı.

– Şəhərin içində olan erməni kazarması əsgərlərlə doluydu. Kazarmadan uzaqda şiddətli döyüşlər gedirdi və ağır atəş səslərindən sanki zəlzələ baş vermiş kimi kazarmanın divarları şiddətlə silkələnirdi. Əsgərlər üçün kazarma müharibədən uzaq, əmin-amanlıq olan yer idi. Bəlkə də əsgərlər döyüşün səngiməyini, tezliklə Şuşanın “düşməndən” təmizlənməyini gözləyirdi. Kazarmanın küncündə torpaq döşəmədə uzanmış Akop əlini ağzına tutub əsnədi, yuxarı başda dizlərini qucaqlayıb oturmuş komandiri süzdü və inamlı halda dedi:

– Bizimkilər artıq düşməni əzir. Bunu mən sizə deyirəm.

– Müharibənin içindəsən? – komandir başını qaldıraraq baxırdan gələn atəş səslərini dinlədi və istehza ilə soruşdu:

– Nədən bilirsən?

– General Ohanyan bütün canlı qüvvəni, texnikanı Şuşanın girəcəyinə toplayıb. Dayanmadan Stepanakertdən və Ermənistandan kömək və yardım gəlir.

Komandir məyus halda başını buladı:

– Biz kazarmadan başımızı bayıra çıxara bilmirik və orda nələr baş verdiyindən xəbərsizik. Bizə şəhərin cənub tərəfini müdafiə etmək tapşırığı verilib. Cənub tərəf isə qayalıqlardır və deməli təhlükəsizdir.

– Elədi, – Akop açıq qarıya baxdı. Ağappaq duman az qala içəriyə qədər sürünürdü və onun sazağı kazarmaya dolurdu, – qayalıqlar şəhərin cənubunu qoruyur. Ona görə də Ohanyan bu tərəfi nəzarətsiz buraxdı, -başını bulayıb narazı halda üzgözünü qırırdı.

– Ohanyan əslində bizi də qoruyur, – Vazgen hırıldadı.

– Amma Nikol narahatdır.

– Düşmənin aldığı torpaqlara görəmi?

– Yox, Şuşaya görə. Onun Şuşa haqqında çox möhtəşəm fikirləri, xəyalları vardı.

– Şuşa alınsa əsgərlər ruhdan düşəcək, – komandir astadan dedi.

– Bütün millət ruhdan düşəcək. Elə bilirəm ki, Nikol əsil vəziyyəti xalqdan gizlədir. Deyilənə görə bizimkilər informasiya sarıdan blokada. Heç kim döyüşün gedişindən xəbər tuta bilmir. Ona görə də Nikol hər şeyi istədiyi kimi uydurur.

Komandir ayağa qalxdı:

– Gedim keşik çəkən əsgərlərə baş çəkim.

Kazarmada ani sakitlik yarandı. Bu anda kazarmanın divarına dəyən zərbədən divarlar silkələndi, tavandan torpaq töküldü. Göydən düşmüş kimi ağızlarını bağlamış silahsız adamlar içəri girdilər. Erməni əsgərləri bir anlıq özlərini itirdilər, nə baş verdiyini anlamadılar və ayağa qalxıb silaha əl atmağa fürsət tapa bilmədilər. Bıçaqlar işə düşdü. Bir güllə də atılmadı. Ortalıqda cəsədlər qaldı. Maskalılar yox oldu.

Komandirlə silahlı əsgər çığırtı-bağırtı səslərini eşidib kazarmaya üyüdüldülər. İçəridə qan gölməçələrini və cəsədləri görünəcə komandir sarsıldı və az qala huşunu itirdi, kazarmanın divarına söykəndi. Sanki öz-özünə qızdırmalı adam kimi sayıqladı:

– Mən indicə çıxdım. Bir göz qırpmında hamısını öldürdülər. Yox, bunu insan bacara bilməz. Bunlar hardan gəldilər, hardan peyda oldular, göydənmi düşdülər, yerdənmi çıxdılar? Bunlar ölüm mələkləri kimi elə bil nəfəsləri ilə bizim əsgərləri məhv etdilər.

Əsgərlər qayıdıb gəldilər:

– Komandir, ətrafı yoxladıq. Yalnız bizdən xeyli kənarda döyüş gedir.

Komandir cəsədlərə baxıb ağılını itirmiş kimi bağırdı:

– Akop, Arsen, Vazgen siz qəhrəman əsgərsiniz. Siz bir ordunu məhv etməyə qadir idiniz.

Əsgərlərdən biri gizlədə bilmədiyi qorxu və təlaşla dedi:

– Komandir, bunları məhv edən xüsusi təyinatlılardır. Heç birində güllə yarası yoxdu. Bıçaq yarasıdır. Diqqət edin bir. Onlar qayalardan dırmaşıb şəhərə girmişlər. Onlar erməni ordusunu arxadan mühasirəyə alır. Biz açıq-aşkar məğlub oluruq.

– Generalı xəbərdar etmək lazımdı.

– Artıq gecdir. Ohanyan çox güman ki, artıq başını itirib. Biz aradan çıxmaq, heç olmasa canımızı qurtaraq, komandir.

...Şəhərin içində isə əlbəyaxa döyüş gedirdi.

Naxçıvan xüsusi təyinatlılarının giziri Malik Cəbiyev Şuşa türməsinin yanına çatanda dayandı, nəfəsini dərdi. Arxada xeyli erməni cəsədi qalmışdı. Əsgərlər silahlarını atıb qaçırdılar. Türməyə yaxın yerdə bir dəstə erməni əsgəri ilə üz-üzə gəldi. Əlbəyaxa döyüşdə ikisini məhv etdi, qalanları dumanlı havada yox oldu.

...Türmənin qapısı açıldı, Malik əlindəki bıçağı hazır saxladı və qaraltıya yaxınlaşdı. Bıçağı yuxarı qaldıraraq vurmaq istəyəndə əsgər sevinc qarışıq həyəcanla qışqırdı:

– Malik, sənsən?

– Hə, mənəm, Malikəm. Sən kimsən? Səsini çıxartmasaydın vurmuşdum.

– Əynimdəki paltarı görmədin?

– Dumandan seçmək olmur. Parolu deyərdin: “Allahu Əkbər” vəssalam.

Əsgərin yorğun səsinə çarəsizlik duyuldu:

– Yaralıları türmənin içinə daşımışam. Altı nəfər ağır yaralı var. Təcili təxliyə etmək lazımdır. Mən təkəm, gəl kömək elə. Allah səni özü bura yetirdi.

– Biz ikimiz onları apara bilmərik. Şəhər dağılır. Hər tərəf erməni. Maşın lazımdı. Gözlə, ətrafa baxım. Ermənilər maşınlarını da atıb qaçır. Bəlkə maşın oldu?

Əsgər sevinclə dedi:

– Türmənin sağ tərəfində avtomobil dayanıb. Deyəsən türmə polislərinin maşınıdır. Bəlkə...

Malik hirsləndi:

– Bəlkə nədi? Gedim maşını sürüm gətirim.

Köhnə maşının qapıları açıq idi. Açarı üstündə. Çox güman ki, maşının sahibi vahiməyə düşüb qaçmışdı.

Türmənin xəfif, solğun işığında kəskin rütubət qoxusu gələn uzun dəhlizdə yaralıları yan-yanı uzanmışdı. Tibbi yardım göstərilə də vəziyyətləri ağır idi. Onlardan ikisi çoxlu qan itirmişdi. Daş döşmə buz kimi soyuq idi və yaralıları dişləri dişlərinə dəyərək titrəyirdilər.

Yaralılarından biri susuzluqdan caddarlanmış dodaqlarını islatdı və ümidlə soruşdu:

– Su varmı, heç olmasa bir damcı.

– Olacaq, bir balaca da döz, səbr elə, can qardaşım. Su da olacaq, çörək də. Təki bu şəhər ermənidən təmizlənsin.

İki ağır yaralıni ehtiyatla götürüb maşına qoydular və geri qayıtmaq istəyəndə bir dəstə erməni türmənin həyətinə girdi. Xüsusi təyinatlıları görüb yerlərində bir anlıq dondular və geri çəkildilər. Türmənin həyəti gülləyə tutuldu.

Maliklə əsgər türmənin küncünə, qaranlığa çəkildilər. Əsgər dedi:

– İçəri girsələr güllə atma. Ancaq bıçaqla. Yerimizi bəlli etməyə. Biz yaralıları xilas etməliyik. Onsuz da bizimkilər şəhərə dolub, hər yerdə döyüş gedir.

...Maşın qaranlıq küçələrdə sürət götürdü. Əsgər birdən qışqırdı:

– Malik dayan, burda bizimkilər var. Yaralıdır. Götürək onları.

– Yaralıları necə gördün?

– Bura Şuşa hamamının həyətidir. Baxdım ki, bizimkilərdi, qalxmaq istəyirlər, amma bacarmırlar. Yaralıdır.

Maşını saxladılar. Yaralıları qan içindəydi. Maşının yük yerinə də yerləşdirdilər. Yaralılarından biri dedi:

– Bizi burda qoymayın. Bir təhər gedərik. Soyuq bizi əldən saldı. Hərəkətsiz qaldıq yerdə, ona görə.

Küçələrdə yenə də yaralıları vardı. Malik dedi:

– Yaralıları təhlükəsiz yerə aparaq. Mən yenə qayıdım. Küçələrdə yaralı çoxdu. Onları daşıyım.

...Malik Cəbiyev yenidən sükunətinə keçdi:

– Tələsmək lazımdı, getdim. Yaralıları xilas etməliyik.

– Məni də gözlə.

Malik cavab vermədi, maşını geriə sürdü. O gecə igid və cəsur gizir qırx beşə yaxın yaralının həyatını xilas etdi.

General Seyran Ohanyan döyüşün gedişi barədə rabitə xətti ilə Ermənistanın müdafiə nazirinə məlumat verdi:

– Cənab nazir, Şuşaya görünməmiş duman çöküb. Şuşa

duman içindədi. Yalnız tankların, BTR-lərin, minamyotların, piyada döyüş maşınlarının səsi eşidilir.

Nazir sevindi:

– Düşməni məhv etmək üçün Allah sizə şərait yaradıb, Ohanyan. Nə gözəl xəbərdi. Onlar bu sıx dumanda dronlardan və hava zərbələrindən istifadə edə bilməyəcək.

General əsəbindən, qəzəbindən bağırdı:

– Amma siz döyüşün içində deyilsiz. Sadəcə Yerevanda isti otaqda oturub müharibənin gedişi haqqında məlumatı alırsız. Xüsusi təyinatlılar Stepanakertlə Laçın-Gorus yolunu bağlayıb. Biz mühasirənin içindəyik. Kənardan nə təminat, nə də təhcizat yardımı alırıq.

– Ohanyan, amma əlinizdə güclü hərbi texnika və canlı qüvvə var. Şuşanın girişində təkcə üç min yaxşı silahlanmış və təlim görmüş erməni əsgəri cəmləşib. Saysız-hesabsız tank, BTR... Nə istəyirsiniz, general?

Seyran Ohanyan bir anlıq susdu, səsinə bir təəssüf hissi duyuldu:

– Desəm inanmırsınız, cənab nazir, xüsusi təyinatlıların böyük bir dəstəsi qayalıqlardan dırmaşaraq şəhərə girib və bu dəqiqələrdə şəhərin içində əlbəyaxa döyüş gedir. Özü də onlar yalın əllə döyüşürlər.

Nazir bağırdı:

– Sən nə danışdığının, nə dediyinin fərqi nədir? Hansı qayalardan? Necə? Heyrətli, inanılmaz bir şey... O qayalar bizim üçün keçilməz bir qaladı. Bunu necə bacarmışlar? Biz şəhərin cənub hissəsini təhlükəsiz bildik. Boş buraxdıq. Amma sənənin dediyinə görə əsas təhlükə ordan imiş...

Rabitə xətti bir anlıq kəsildi. Nazir əsəbi halda telefonu masaya çırpdı. Əsəbini cilovlaya bilmədi. Yenidən rabitə yarandı və nazir var qüvvəsi ilə bağırdı:

– Ohanyan, demə ki, onlar bu qayalıqlardan yuxarı tank da çıxarmışlar.

Ohanyanı acı gülmək tutdu:

– Cənab nazir, onlar sehbəzdimi?

– Çünki onların qayalardan şəhərə girməyi möcüzədir. Bəs silahları necə qaldırmışlar?

– Silahları bıçaq və əl qumbarasıdır. Əlbəyaxa döyüşürlər. Bizimkilər vahimə içindədi. Bu gözlənilməz hücumda onlarla əsgərimiz həlak olub. Aldığımız məlumatlara görə bu qanıqən cəlladlar, – xüsusi təyinatlılar döyüşə-döyüşə qalaya doğru yaxınlaşır. Onlar burada başqa bir xüsusi təyinatlı dəstə ilə birləşəcək və biz çox güman ki, möhkəm hörülmüş hörümçək torunun içində düşəcəyik, cənab nazir.

– Anladım, – nazirin məyus səsi eşidildi, – amma erməni xalqında qələbəyə böyük ümid var. Onlar sizdən zəfər müjdəsi gözləyir. Mən də gözləyirəm və buna inanıram. Bütün hərbi texnikanı işə salın. Şuşada görüşənədək, general.

General Ohanyan ürəyində məğlubiyyətin acısını indidən hiss edərək öz-özünə təəssüflə dedi: “Mən buna əmin deyiləm, cənab nazir”.

...General Seyran Ohanyan həyatının ən ağır, çətin, bəlkə də faciəli gününü yaşayırdı. 1992-ci ildə Şuşanı çox asanlıqla işğal etmişdi. Amma indi...

Rabitə xətti susmaq bilmirdi. Dağlıq Qarabağın saxta prezidenti Araik Arutunyan Xankəndindəydi. Kərəmyan qaçmışdı. General rüsvaycasına məğlub olan ordu ilə təkbətək qalmışdı. İrəvan narahatlıq və əndişə içindəydi. Seyran Ohanyan bilirdi ki, indi onunla bağıra-bağıra danışan David Tonoyan bu anlarda sarsıntı keçirir. Amma onun otağından Ermənistanın hər yerinə doğru-düzgün yox, yalan xəbərlər axır: “Ordumuz düşmənin üstün gəlir. Şuşa bizim nəzarətdədir.” Əslində onun özü də bu yalan xəbərlərin içində vurnuxur.

...General indi də Nikola cavab verdi. O, bağırdı:

– Şuşa əldən getməməlidir, Ohanyan. Mən sənə əmr edi-

rəm. Ermənilərin döyüş ruhu Şuşadadır. Nəyin bahasına olursa olsun biz Şuşanı saxlamalıyıq.

– Cənab baş nazir, düşmən güclüdür, biz onlara üstün gələ bilmirik. Şuşanın girəcəyində döyüşən üç min əsgərimiz darmadağın edilib. Tanklarımız sıradan çıxıb. Bizə əsas zərbəni xüsusi təyinatlılar vurdu. Tanklarsız, artilleriyasız...

– Əfəllər, bacarıqsızlar, şərəfsizlər...

Ohanyan Nikolü sakitləşdirməyə çalışdı:

– Cənab baş nazir, biz onları Şuşanın girəcəyində gözləyirdik. Bütün hərbi qüvvəni də buraya topladıq və bildiyiniz kimi, noyabrın 4-də Daşaltıda mövqe tutduqlarını müşahidə etdik. Onlar bizi aldatdılar. Onlar diqqətimizi öz üzərlərinə çəkərək əsas qüvvənin Stepanakert yolunun bağlanmasına və Laçın dəhlizinin ələ keçirilməsinə yönəltdilər. Bizi yanlış yola sövq etdilər. Mən hərbidə çalışdığım qırx il ərzində belə şey görmədim. Mən belə cəsarət, cəsurluq, qəhrəmanlıq görmədim. Bizim əsgərlər son anda silahlarını atıb qaçırdılar. Xüsusi təyinatlılar isə silahsız, yalın əllə, dişləri, dırnaqları ilə bizim əsgərləri sıradan çıxarırdılar. Onların döyüş ruhu yüksəkdi... Təkcə elə bu, qələbə qazanmaq üçün yetərlidi.

– Bəli, bizimkilər ancaq günahsız arvad-uşağı qətlə yetirməkdə cəsurdur... Daşaltıda rüsvaycasına məğlub oldunuz.

– Biz qələbəyə lap yaxın idik. Amma birdən-birə koordinatlar düşmən tərəfə ötürüldü, zərbə dronları, uçan aparatlar bizim ordumuzu məhv etdi, darmadağın etdi, göz açmağa aman vermədi. Xüsusi təyinatlıların adı əsgər olduğuna mən şübhə edirəm. Biz vururuq, öldüyünü zənn edirik, amma onlar yenidən ayağa qalxır və atəş açır. Dəhşətdi... İnanılmazdı... Mən artıq Şuşa qalasının içində özümüzü tələyə düşmüş kimi hiss edirəm.

– Ruhdan düşməyin, əsgərləri döyüşə sövq edin. Təhcizatla bərabər sizə təminat da göndərəcəyik.

– Hansı yolla, cənab baş nazir? Artıq bütün yollar üzümüzə bağlanıb. Siz hansı yoldan, hansı köməkdən danışırsız?

Xətt kəsildi. Amma xəttin o başında Nikol hələ də bağıırır, əlini masaya çırpır, ağzı köpüklənirdi...

Yenidən rəbitə yarandı. Yuxusuzluqdan gözlərinin altı kölgələnmiş baş nazir bu dəfə qılıqlayıcı səslə Ohanyanla danışıdı:

– General, Şuşaya çökmüş sıx duman qələbə qazanmaq üçün yetərli idi. Çünki düşmən zərbə dronlarından, artilleriyadan istifadə edə bilmədi.

Ohanyanın onsuz da bağırmaktan batmış səsi tutuldu:

– Mən üzgünəm.

Nikol məyus halda dedi:

– Onların baş komandanı məni hədələdi və qalib gəldi...

Keçirdiyi sarsıntıdan Nikolun ağzı əyildi:

– Əks-hücuma keçin. Son əsgər məhv olana qədər döyüşün. Geri çəkilməyin.

– Təəssüf ki, üç dəfə əks-hücum etdik. Şuşa qalasından içəri girməyə cəhd etdik. Amma çoxlu itki verdik və geri çəkildik. İtkilərimiz azmış kimi səhər-səhər bizimkilər Şuşaya “İskəndər ballistik” raketini atdı. Amma raket səhvən düşmənin içinə yox, hərbiçilərimizin çox olduğu yerə düşdü. Çoxlu əsgər və zabıt həlak oldu.

– Yəni biz təslimmi olaq?

– Əks halda müharibəni davam etdirmək ağılsızlıqdır, Nikol, -Ohanyan ürək ağrısı ilə yana-yana dedi, – Müharibə artıq düşmənin zəfəri ilə bitmişdir.

Səs kəsildi.

General huşu dağılmış kimi bayıra baxdı. Yağış başlamışdı. Duman indi yavaş-yavaş Şuşanın dağlarına çəkilirdi və sanki dağlar başına bəmbəyaz örtük atırdı. Generala elə gəldi ki, bu bəyaz örtüyün altında Şuşanı isti şəfəqinə bükəcək parlaq bir günəş gizlənib...

8 noyabr.

Sübh tezdən əsgərlər Şuşa şəhər icra hakimiyyəti binasının qarşısına toplaşdı. Şuşaya qədər yüz kilometrərlə müharibənin ağır, çətin yollarından keçib gəlmiş, ölüm-dirim savaşında düşməni diz çökdürmüş bu əsgərlərin hər biri zəfər qazanmış şanlı fəhlələr idi.

Binanın üstündə ermənilərin iyirmi səkkiz il Şuşaya hökmüranlığını təsdiq edən bayraq, sanki Nikolay kimi taxtından salındı. Ermənilərin özü kimi ayaqlar altında tapdandı. Və onun yerində qalib ordunun, qalib millətin bayrağı elə bil qanuni hökmüdar kimi öz yerində bərqərar oldu. Üçrəngli bayrağın möhtəşəm görünüşü vardı. Və o anda uğrunda qanlar tökülmüş, şəhidlər verilmiş bayraq küləklərin nəfəsi ilə coşaraq göylərə qanad açdı.

...Gövhər ağa məscidində qalib əsgər, bu yerlərdə çoxdan unudulmuş əzanı oxumağa başladı.

Əzanın müqəddəs nəfəsi sanki qədim əcdadların, bu torpaq uğrunda qurban getmiş şəhidlərin ruhunu oyatdı, sonra küləklərə qoşulub uzaqlara, çox uzaqlara getdi. O yerlərə ki, orda qızgın, ağır döyüşlər getmişdi. Əzan səsi yaralanmış torpaqları bağrına basırdı, öz nəfəsi ilə yaralarına məlhəm qoyurdu. Silsilə dağlara, uğrunda qan tökülmüş yüksəkliklərə, saysız-hesabsız xarabalıqları göz bəbəyində göz dağı kimi saxlayan tikanlı çöllərə müqəddəs nəfəsi ilə həyat verirdi.

Və savaş gedən bu yerlər, dağına-daşına, çölünə, meşəsinə qədər barıt havasından təmizlənirdi. İyirmi səkkiz il erməni nəfəsi ilə çirklənmiş vətən torpağı əzan səsi ilə saflaşırı və ondan müşk-ənbər qoxusu gəlirdi...

BAKI 2021-ci il

Mündəricat

“Fəhlələrin zəfəri” “Qarabağ roman”ının ilk nümunəsidir	4
Əfsanə komandır	27
Savaşda doğulan qəhrəmanlar	100
Zori Balayan və balayanlar	146
Tarixin iki üzü	166
Şuşaya doğru	183
Daşaltının yubanmış qisası	226
“Xari bülbül” oyandı	245

Güllü Mehdi qızı Məmmədova

FATEHLƏRİN

ZƏFƏRİ

Xüsusi təyinatlılar

(*tarixi sənədli roman*)

Mətbəənin direktoru: *Elman Qasimov*

Dizayner: *Mətanət Əliqızı*

Çapa imzalanmışdır: 05.02.2024. Formatı 60x90 1/16.

Həcmi 18 ç.v. Sifariş № 10. Tiraj 300

“Zərdabi Nəşr” MMC Nəşriyyat Poliqrafiya müəssisəsi

Tel.: (012) 493 51 92, (050; 055; 070) 344 76 01

e-mail: zerdabi_em@mail.ru

"Fatehlərin zəfəri" yazığı Güllü Məmmədovanın beşinci sənədli tarixi romanıdır. Müəllif bundan əvvəl "Qarabəkir əfsanəsi", "Kalbalı xan". "Qan içində işıq" romanlarını qələmə almışdır. "Qan içində işıq" Türkiyədə türk dilinə tərcümə edilərək nəşr olunmuşdur. Güllü Məmmədova "Mənim üçün varsan" adlı romanın, povest və hekayələrdən ibarət beş kitabın da müəllifidir.

